AZ EURÓPAI UNIÓ TÖRTÉNETE

Integráció, populizmus, nacionalizmus

BEREND T. IVÁN

KOSSUTH KIADÓ

AZ EURÓPAI UNIÓ TÖRTÉNETE

Integráció, populizmus, nacionalizmus

BEREND T. IVÁN

KOSSUTH KIADÓ

A kiadás alapja
Ivan T. Berend: *The Economics and Politics of European Integration, Populism, Nationalism and the History of the EU.*
Oxon: Routledge – Francis & Taylor Group, 2021

Fordította
Felcsuti Péter

Szerkesztette
Hitseker Mária

Somogyi-könyvtár, Szeged
S000747643

327
B54

SOMOGYI KÖNYVTÁR
958211
1881
503
SZEGED 21

2

ISBN 978-963-544-453-3

Minden jog fenntartva

© Ivan T. Berend 2021
© Kossuth Kiadó 2021
© Hungarian translation Felcsuti Péter 2021

Alan Milward barátomnak,
az európai integráció története legjobb ismerőjének,
aki már nem lehet közöttünk

Tartalom

Csaba László: Az európai távlat 13

Előszó – A szerző személyes megjegyzései 19

1. A háború utáni új gazdasági és politikai világrend 23
Megnyílik az út az európai integráció előtt 23
A háborús pusztítás 23
A gyarmatbirodalmak összeomlása 26
Visszatérés a normalitáshoz? 27
A háború utáni kapitalista gazdasági rezsim újjáépítése: a jóléti kapitalizmus 32
A szabadkereskedelmi rendszer és a nemzetközi intézmények létrehozása 33
Amerikai támogatás Európának 35
A háború utáni világ újrarendezése: a hidegháborús rezsim létrejötte 38
A bomba és a nukleáris fegyverkezési verseny 41
Hidegháborús válság: 1948–1950: közel a harmadik világháborúhoz 43
Az új hidegháborús politikai világrend létrehozása 44
Új megoldás a „német kérdésre" 46
A közös nyugat-európai haderő terve 53

2. Föderalista álmodók és gyakorlatias integrációépítők 56
Az Európai Egyesült Államok gondolatának megszületése és az első lépések a megvalósítás felé 56
Az Európai Egyesült Államok eszméje 56
Amerikai tervek és erőfeszítések Európa egyesítésére 68
Új amerikai integrációs tervek: európai vezető kerestetik 71
Nagy-Britanniát nem sikerül meggyőzni 72

Franciaország sikeres megzsarolása ... 76
Amerikai sikerek, pragmatikus európai politikusok: az Európai Szén- és Acélközösség ... 85
A „hogyan tovább" eldöntése ... 93
Az integráció hatása a gazdasági helyreállításra ... 99
Az első válság és az integráció lefékezése ... 102

3. Az Európai Közösség alapvető intézményei és szakpolitikai kérdései ... 107

A közösség irányító testületei és ezek reformja ... 107
A demokratikus deficit kérdése ... 111
Közös szakpolitikai kérdések ... 113
Közös agrárpolitika ... 116
A kevésbé fejlett régiók támogatása ... 118
Szociálpolitika ... 119
Európai szomszédságpolitika ... 120

4. A globalizáció és a globális politikai káosz új kihívásai – Európa válasza ... 122
A régiósodás (1980–1990-es évek) ... 122

A globalizált kapitalista világgazdaság és a technológiai forradalom 122
Neoliberális elmélet és politika ... 126
Amerika és Ázsia hatalmas szeleteket hódít meg az európai piacokból 127
Az újraalakított világpolitikai rend ... 130
Polgárháborúk, államcsínyek és rezsimváltások ... 134
A hegemónia és a globális kormányzás hiánya ... 137
Gazdasági válság és hibás válaszok ... 139
Összehangolt európai politika kerestetik ... 139
Nagyvállalatok az európai együttműködésért ... 141
Megújult vezetés: Mitterrand–Kolh–Delors és az egységes európai fellépés ... 145
Régiósodás: válasz a globalizációra és a Maastrichti Szerződés ... 149

5. Az Unió folyamatos bővítésének négy évtizede és ennek veszélyei 158

1973: az első bővítés ... 159
Az 1980-as évek: az Egyesült Államok szövetségre lép a mediterrán térség diktatúráival; a bővítés második hulláma ... 164
Az 1990-es évek: a bővítés harmadik hulláma ... 171

A hidegháború vége: új nyitás Kelet felé ... 173
A 2000-es évek: a bővítés negyedik hulláma, a potenciális tagok három csoportja ... 176
Közép-Európa és a Baltikum: tizenhárom ország csatlakozik ... 178
A Nyugat-Balkán befogadásának elhalasztása ... 182
A nyugati, korábban szovjet tagköztársaságok esete ... 183
Óvatosan, Európa, a további bővítést érdemes újra vizsgálni! ... 188
Járványos korrupció a Balkánon ... 193

6. A hármas válság és az előremenekülés ... 195
2008–2020 ... 195

A 2008-as recesszió ... 195
Pénzügyi-gazdasági válság Európában ... 197
Összeomlik az euró? ... 201
„Az eurót már meg is mentettük!" ... 204
Előremenekülés: az eurózóna ... 206
Migrációs válság 2015–2016 ... 208
A migráció új hulláma ellen ... 212
A Covid–19-válság ... 215
Előremenekülés: koronakötvény? ... 220
Előremenekülés: lépések a katonai integráció irányába ... 225

7. Kiábrándultság és harag ... 232
Az EU-ellenes populista nacionalizmus előretörése ... 232

Nixon és Hruscsov: a konyhai vita ... 233
Növekvő egyenlőtlenség és létbizonytalanság ... 233
Politikai lázadás az elit ellen ... 237
Nacionalista-populista támadások az Európai Unió ellen ... 242
EU-ellenes kampány Kelet-Európában – Soros-ellenes támadásokkal ötvözve ... 255
Nagy-Britannia távozik az Európai Unióból ... 257

8. Egyre ellenségesebb nemzetközi környezet ... 264

Törökország: jelöltből ellenség ... 264
Putyin Oroszországa ellenségessé vált ... 267
Új rivális: Kína és a Balkáni Selyemút ... 275
Orosz–kínai katonai együttműködés ... 283
Lazuló szövetségek és növekvő ellenségeskedés: az Egyesült Államok 284

9. Következtetések 292
Társadalmi gazdasági eredmények 292
Az európai gazdaság az integráció előtt 292
Az integráció gazdasági előnyei 293
A kevésbé fejlett országok felzárkózása 296
Európa és az Egyesült Államok 297
Modernizált szerkezet és a szociális piacgazdaság 299
És a jövő? 304

Jegyzetek 307

Illusztrációk jegyzéke

Keretes szövegek

2.1. Richard Coudenhove-Kalergi (1894–1972) 60
2.2. Altiero Spinelli (1907–1986) 62
2.3. Alcide de Gasperi (1881–1954) 66
2.4. Jean Monnet (1888–1979) 80
2.5. Robert Schuman (1871–1963) 83
2.6. Konrad Adenauer (1876–1967) 87
2.7. Paul-Henri Spaak (1889–1972) 95
2.8. Walter Hallstein (1901–1982) 98
4.1. Jacques Delors (1925–) 146
7.1. Marine Le Pen (1968–) 246
7.2. Orbán Viktor (1963–) 248
7.3. Boris Johnson (1964–) 259

Táblázatok jegyzéke

1.1. A GDP visszaesése (1990-es USD-ban) a háború utáni években 1938-hoz képest 26
1.2. Gazdasági növekedés egy főre eső GDP-vel mérve (1990-es USD-ban) az első világháború előtt és után 29
9.1. Az egy főre eső közép-európai GDP Északnyugat-Európa százalékában 296
9.2. Az egy főre eső GDP növekedése négy európai régióban, 1913–2013 297
9.3. Humán Fejlettségi Index (HDI) a világban 2016-ban (maximum 1000) 301

Térképek jegyzéke

2.1. A hat alapító ország 92
5.1. Az első bővítés 162
5.2. Bővítés az 1980-as években 170
5.3. Bővítés az 1990-es években 172
5.4. Bővítés a 2000-es években 179

Az európai távlat

Sokunk számára akár fölöslegesnek is tűnhet az előszó műfaja. Hiszen Európa története – úgy, ahogy megéltük és megéljük – bizonyára méltó folytatása mindannak, amit a rövid 20. századot lezáró rendszerváltozás és globalizáció újrarendezett. Mint a szerző nemrég második kiadásban megjelent, személyes hangvételű esszékötetének (Berend, 2021) címe is megfogalmazza, kifejezetten érdekes időkben élünk, beteljesült rajtunk a kínai átok. A kilencedik ikszen túljutott szerző pedig negyven kötettel büszkélkedhet,* ebből nem kevesebb, mint hat az elmúlt öt évben, vagyis nyugdíjba vonulása óta közreadott munka.

Az elmúlt három évtized szinte kizárólag olyan események jegyében telt, amire senki se számított, pedig akár számíthatott volna, mert benne volt a pakliban. Csak példaképp említem a világjárvány(ok) és a pénzügyi válságok kérdését, amit másfél évtizede megjelent monográfiámban mint közismert, más szerzők által kimerítően tárgyalt veszélyforrásokat mutathattam be a globalizáció jelentős, bár a közbeszédben és a tudományban egyaránt lebecsült kihívásai közül különösen fontosakat (Csaba, 2006, 5., 6. és 13. fejezet, újabban Szathmáry, 2020). Hasonlóképp a terrorizmus és a népvándorlás is a már másfél évtizede előre jelezhető, ám nemszeretem témákként marginalizálódtak, míg aztán az ajtón kidobva vissza nem jöttek az ablakon.

A jórészt előre látható, mégis meglepő, sőt megrázó fejlemények közé kell sorolnunk az európai folyamatok sokrétű válságát. Szinte hihetetlen, hogy másfél évtizede a politikai napirend része volt Ukrajna és Grúzia NATO-tagsága, és az európai távlat, az uniós tagság sem tűnt elképzelhetetlennek. Hiszen Törökországgal 2004-ben érdemi tagfelvételi tárgyalások

* A különböző nyelveken megjelent címeket egyetlen tételként számba véve, és a második kiadásokat sem számítva. És nem szerepel ebben a természettudományok fő értékmérője, a cikk, valamint a tudomány szempontjából nem kevésbé jelentős önálló könyvfejezet sem.

indultak meg, és a Nyugat-Balkán integrációja az 1990-ben megindult történelmi folyamat kiteljesítéseként – és egyben lezárásaként – operatív értelemben is az uniós napirend részét képezte. Ezért érthető, ha az akkor frissen hivatalba lépő Jean-Claude Juncker 2013-ban még nagy vihart kavart azzal a bejelentésével, hogy az ő EU-bizottsági elnöksége alatti hat évben további bővítésre ne számítson senki.

A valóság nagyon más pályára állt, mint ahogy az elmúlt évtized közepén az elemzők feltételezték. Ha 2005–2007 körül az európai alkotmány francia, ír és holland elutasítása meghökkentő lehetett, a következő évtized szellemi és politikai vitái rendre arról szóltak, hogy a politika nem tudott és nem is akart mit kezdeni a válságkezelés technikája miatt egyre mélyülő gazdasági integrációval, ami a pénzügyi logikát és a szabályozás technikai kényszereit követte (Halmai, 2020). Erről a szakadékról részben a jelen kötet szól, részben pedig a szerző több mint tanulságos portrésorozata (Berend, 2020a), ami a nyolcvanas és a kilencvenes években már-már elfelejtett populista demagógia új életre galvanizálódását mutatja be – fölöttébb olvasmányos módon.

Az előadottakból már könnyen belátható, hogy a most magyarul is megjelenő elemzés nem pusztán történeti jelentőségű. Nem becsülném le ezt az alapvető elemet sem, hiszen a szerző legutóbb bő egy évtizede publikált magyar nyelven áttekintést (Berend, 2008), miközben angolul szinte minden évben napvilágot látott egy-egy, az oktatás és a kutatás szempontjából egyaránt hasznos könyve.

A jelen munka, mint várható – főképp, de korántsem kizárólag –, a történettudomány eszközeivel világítja át az európai integráció folyamatát. Mindenekelőtt a nagy távlat, az összkép felvázolása tiszteletet parancsoló. Nem mindennapi a feldolgozott forrásanyag. Külön is kiemelendő az elsődleges források erőteljes használata. A szerző számos, nem pusztán a maga idejében vitatott kérdésben egészen különleges eredeti anyagokat dolgoz fel, Sztálin titkos táviratait az amerikai külügy szigorúan bizalmas előterjesztéséig. Utóbbi az európai integráció kevesek által ismert, korai és konkrét mestertervét tartalmazza, amit utóbb a francia szövetségesek sajátjukként terjesztenek elő. Ezt egészíti ki egy sor további csemege: a diplomácia boszorkánykonyháján készült, csak a beavatottak szűk köre által ismert – és később sem egykönnyen hozzáférhető – dokumentumokon át az újraszámolt statisztikákig.

Közgazdász olvasóként külön is ki kell emelnem a statisztikai megalapozás erőteljes voltát, amivel sok – a szakmában a mai napig vitatott – nagy kérdésre ad meggyőző választ. Mivel az elvi viták alapja többnyire a mérések eltérő eredménye, ez a – némelyek számára talán száraz – mozzanat

nagyon is fontos. A szerző látható élvezettel tér vissza újra meg újra a számok világába. Ezzel nem a mélyebb mondandó, a nagyobb összefüggések hiányát leplezi, ami napjainkban szinte kötelezővé vált, hanem ellenkezőleg: a megszokottól eltérő meglátásokat alapozza meg aprólékosan, részletekbe menően, a korábbi vagy éppen ellentétes nézetekkel nyíltan vitába szállva. A statisztika és az alapos dokumentálás nem veszi át az elmélet helyét, hanem megalapozza a korábbiaktól sokszor lényegesen eltérő következtetéseit. Ezzel az állásponttal tehát azoknak is számolniuk kell, akik ilyen vagy olyan okból a részek vagy az egész tekintetében más következtetésre jutnak, legyen szó a szocialista korszak növekedési teljesítményéről vagy a rendszerváltozás társadalmi költségeiről.

Berend T. Ivánnak nem ez az első kötete e témában, inkább az elmúlt négy évtized munkásságának összegzését olvashatjuk. A felfogást kettős távolságtartással írhatjuk le.

Egyfelől: a szerző egész pályáját – különösen az 1960-as évek óta – jellemzi az európai összehasonlító módszer. Ez annak idején egyáltalán nem volt általános és elfogadott. Ez a közelítés egyszerre jelentett és jelent távolságtartást a túlzott általánosításra hajló, funkcionalista nagy elméletek, így a marxizmus és az unilineáris fejlődés elméleteitől. Utóbbiak főleg az Egyesült Államokban népszerűek, gyakran közvetve, mint modellezői felvetések elméleti alapjai.

Másfelől: távolságot tart szerzőnk a nálunk uralkodó, nemzeti kizárólagosságot hangsúlyozó nézetekkel (ami a szomszéd népek történetírását is jellemezte, de az orosz vagy a török, sőt az angolszász történetfelfogásban is erős). Vagyis a Berend képviselte szemlélet sajátossága az európai távlat. Nem feltétlenül törekszik olyan felismerésekre, amelyek egyként érvényesek Zimbabwében és Svájcban, de mindenképp túllép az *extra Hungariam non est vita* hagyományán, ami marxista és konzervatív irányzatként is tartósan jelen van mind a mai napig.

Aligha meglepő, ha ez a maga korában merőben szokatlan, mára azonban fősodorrá vált közelítés (Berend – Ránki, 1969) kisugárzása a mai napig is jól dokumentálható. Nem mindennapos, sőt kimondottan szokatlan, hogy a szakmában – beleértve a mennyiségi szempontú, azaz kliometriai kísérleteket is (Morys, M. ed., 2021, 273. p.) – közvetlen és pozitív hivatkozást kap egy fél évszázaddal korábban,* és nem mellesleg a szocialista rendszer kötöttségei mellett megjelent összehasonlító történeti munka.

* A német szerző értelemszerűen az 1974-ben megjelent amerikai kiadást hivatkozza, nem pedig az 1969-ben első kiadásban megjelent magyar nyelvű eredetit, ami a gondolat időtálló volta szempontjából perdöntő.

A jelen kötet sajátossága az, hogy egyszerre adja foglalatát a gazdaságtörténész és az Európa-kutató munkásságának. Berend T. Iván amerikai évtizedei alatt jórészt azáltal vívta ki az American Academy of Arts and Sciences tagságát, hogy az igen gyorsan és sokszor alapjaiban átalakuló európai térség, mindenekelőtt a kibővülő és elmélyülő Európai Unió elemzésének és megértésének egyik vezető szaktekintélyévé vált. Egymást követő köteteit a világ vezető, legtekintélyesebb kiadói jelentették meg. A kötetek betekintést engednek a műhelymunkába és a nemzetközi tudományos közösség átalakuló, vitákkal terhelt reflexióiba is. A mostani összefoglaló három évtized kutatómunkájának kiérlelt gyümölcse, de nem fed át a korábbi könyvekkel.

Szerzőnk sajátos terepismerete, áttekintő képessége, az, hogy egyszerre kívül is van, meg bévül is van, egészen egyedi meglátásokat és tárgyalásmódot tett lehetővé. A jelen kötetnek is az az egyik legérdekesebb vonása, hogy nagy empátiával, de mégis *kívülről szemléli mindazt, ami a térségben élők számára az integráció* – sokszor kilátástalannak tetsző – megújításáért folyó küzdelem volt az elmúlt három évtizedben.

Mit is gondoljunk végső fokon az Európai Unióról? Ebben a gyermeki kérdésben benne van minden. Attól függ, mit gondolunk Európáról, a földrészről, mit gondolunk a nemzetállamról, és mit gondolunk arról a békerendről, ami a második világégést követően, részben tervezői asztalon, részben spontán módon jött létre. Mi is a szempont: az egyén jóléte, a nemzet dicsősége, a nemkívánatos elemek kiszorítása, az örökség védelme vagy valami más? A földrész reálfolyamatainak áttekintéséről Berend (2020b) egy másik, szűkebben gazdaságtörténeti munkát adott közre, vagyis ez a munka az integrációról szól.

Fölösleges lenne elmondani mindazt, amit az olvasó a következő lapokon maga is megismerhet. Legyen elég ehelyütt annyi, hogy a kötet – mint afféle összefoglaló munka – mind kronologikus, mind pedig funkcionális áttekintést ad az európai integráció és az annak elméleteit cáfolni látszó brit kilépés folyamatairól. A narratívából hiányzik a két szokásos véglet. Vagyis nem törekszik egy előre megkonstruált, kívülről adott elmélet igazolására vagy cáfolatára, ahol a tényanyag a puszta szemléltetés eszközévé silányul. És nem tesz úgy sem, mintha minden mindenkit meglepetésként érne, mintha a folyamatoknak nem lenne egy belső történeti és intézményi logikája, amit ugyan meg lehet törni, de nem következmények és költségek nélkül.

A magyar olvasó számára talán épp ez a közelítés lehet a legizgalmasabb. Ma már a hazai könyvtárak mind magyar, mind idegen nyelven páratlanul gazdag tárházát adják az európai integrációt különféle oldalról bemutató és értékelő, egymással is feleselő írásoknak. Nem meglepő az, hogy mind

a könyvek, mind a folyóiratcikkek túlnyomó része a fenti két irányzat egyikébe sorolható. A jelen kötet talán legfőbb vonzerejének épp ezt a „harmadik utas" közelítést tarthatjuk. És természetesen azt is, hogy *a hosszú távú áttekintés lehetőségeivel élve segít elválasztani a maradandót a múlandótól, az esetlegest a szükségszerűtől*. Nyilván nem mondjuk – és a szerző sem gondolja –, hogy kimondta az utolsó szót e vitatott kérdéskörben, hiszen az európai integráció folyamata ma még messze nem záródott le.

Ma már látjuk, hogy a brexitet nem követte fraxit, huxit, és hogy a tagállamokat összekötő érdekek rendre erőteljesebbek az őket szembeállító szempontoknál. 2017 óta visszaszorulóban vannak a populista pártok Európa nagyobb részében. Ugyanakkor nem kétséges, hogy az integráció „szakadatlan mélyülésének" tétele és követelménye, ami az egyik uralkodó elmélet, a neofunkcionalizmus központi tétele volt és maradt, aligha lesz a következő évtizedek megkerülhetetlen parancsa. Nem azért, mintha nem szólnának nagyon is jó – főleg közgazdasági – érvek amellett, hogy együtt többnyire jobban megy, mint külön-külön. Hanem azért, mert az európai politika – nem utolsósorban az ebben teret nyerő, és a politikai kínálat egészét átfogó populista stílus főáramúvá, néha kimondottan tartalommá válása okán – *egyre gyakrabban bizonyul képtelennek a még oly észszerű kompromisszumok felvállalására*, vagy akár csak a már megkötött egyezségeknek a nyilvánosság előtti képviseletére.

Berend T. Iván összefoglaló áttekintése műfajánál fogva nem vitairat, nem leleplezésekkel teli szenzációs felfedezések gyűjteménye. Higgadt és megfontolt áttekintés, ami átfogó voltánál fogva sokféle megállapítással áll vitában. Aki elolvassa, egész más szemmel néz az Európai Unióra, mint korábban. Érzékeny egységben látjuk az érdekek és értékek ütközését, a nyilvánosság számára készült és a valódi döntéseket érdemben befolyásoló szempontok visszatérő konfliktusát. Megjelennek – az intézmények és a stratégiák mellett sokszor háttérbe szoruló – fontos tényezők is. Például bemutatásra kerülnek a mára sokszor a feledés homályába szorult, a maguk idejében azonban a történelmet alakító szereplők és az őket motiváló eszmék, a nagyhatalmi és a vállalati érdekek, a gyakorta elhallgatott hatalmi megfontolások.

E kötetből is láthatjuk: a történelem nem az élet tanítómestere, hiszen – az ókortól eltérően – néhány évtized múltán már semmi sem ugyanaz. Nem pusztán az anyagi világra érvényes, hogy a körülöttünk lévő világ kilenctizede az elmúlt két nemzedék alkotása. Az EU révén az európai történelem – kézenfekvő folytonossága mellett – olyan új dimenziókkal bővült, amelyekben a régi sémák ismétlésének immár semmi értelme sincsen. S miközben nem tudjuk, merre halad a karaván, azt biztosan tudhatjuk,

SZMOGYI KÖNYVTÁR
158211
1881

hogy a kívül rekedtek közül senkinek sem sikerült otthonosabb, élhetőbb és emberibb társadalmat teremtenie, mint a száz sebből vérző Európai Uniónak. Van tehát élet az Európai Unión kívül, csak az nem jobb, mint belül lenni.

És tanulságos végiggondolni azt is, hogy mit ad az európai távlat, amikor egyszerre tart távolságot a világegyetemben mindig és mindenütt érvényes igazságok keresésétől és a nemzeti kizárólagosság túlhajtásától. A tárgy és a módszer szerencsés találkozása hasznos olvasmánnyá avatja a könyvet, ami évtizedes távon sem lesz megkerülhető a kérdéskörrel foglalkozó egyetlen komoly elemző számára sem.

Csaba László

Hivatkozások

1. Berend T. Iván – Ránki György (1969): *Közép-Kelet Európa gazdasági fejlődése a 19. és 20. században*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
2. Berend T. Iván (2008): *Európa gazdasága a 20. században*. Budapest: História, MTA Történettudományi Intézet.
3. Berend T. Iván (2020a): *A Century of Populist Demagogues*. Budapest – New York: CEU Press.
4. Berend T. Iván (2020b): *Economic History of a Divided Europe: Four Diverse Regions in an Integrating Continent*. Abingdon / Anglia – New York: Routledge.
5. Berend T. Iván (2021): *Élj érdekes időkben!* 2. kiad. Budapest: Éghajlat Kiadó.
6. Csaba László (2006): *A fölemelkedő Európa*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
7. Halmai Péter (2020): *Mélyintegráció*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
8. Morys, Matthias ed. (2021): *The Economic History of Central, East and South-East Europe: 1800 to the Present*. Abingdon / Anglia – New York: Routledge.
9. Szathmáry Eörs (2020): *Klímaváltozás és Magyarország*. Budapest: Osiris Kiadó.

Előszó – A szerző személyes megjegyzései

Vallomással kell kezdjem: meggyőződéssel hiszek az európai integráció történelmi jelentőségében. A modern Európával foglalkozó történészként egész életemet Európa kutatásával töltöttem, és meggyőződtem arról, hogy Európa integrációja, amely az Európai Unió képében valósult meg, a vén kontinens egész történelmének egyik legnagyszerűbb eseménye. Tudományos kutatásaimtól függetlenül személyes részvételem a múlt évszázad viharos eseményeiben is egyértelműen erre a következtetésre indít.

Rossz helyen és rosszkor születtem; a történelem legsúlyosabb válságának kellős közepén egy autoriter közép-európai országban, amely Benito Mussolini fasiszta Olaszországának szoros szövetségese volt, hogy aztán néhány év elteltével Adolf Hitler náci Németországával kössön szoros barátságot. Akkortájt túl fiatal voltam, hogy megértsem ezeknek a dolgoknak a jelentőségét. Még nem voltam tízéves, amikor a második világháború, a történelem legpusztítóbb háborúja elkezdődött. Európa akkortájt csak egy térképet jelentett a számomra, amelyen apám – akit akkor még nem vittek el – mutatta a frontok mozgását. Túlságosan fiatal voltam, hogy megértsem, mit jelent a háború, egyszerűen örültem a „szénszünetnek", amikor télen a tüzelőanyag hiánya miatt nem kellett iskolába menni.

Hamarosan megértettem, hogy a háború és a fasizmus mit is jelent valójában, amikor a családom megtizedelődött. Tizennégy évesen egy börtöncellában találtam magam. Első ízben tapasztaltam meg a fasiszta Magyarország borzalmait, majd hamarosan a náci Németország brutalitását. Reméltem és lelkesen hittem, hogy a világ változni fog, ám néhány év múlva az ország a szovjet blokk része lett és hermetikusan lezárták. Európa megosztott lett, két része egymástól elválasztva. A valódi Európa messze tőlem, ismeretlenül, elérhetetlen távolban volt. Nyugaton elkezdődött a tömeges turizmus, de én – ettől elvágva – Magyarországon még a szomszédos országokba se mehettem. Közgazdaságtant és történelmet tanultam az egyetemen

a legrosszabb sztálinista korban, de nem tanulhattam és nem is hallottam a modern közgazdaságtanról és a valódi történelmi eseményekről. A húszas éveimben jártam, és tanársegédként sok diákommal együtt részt vettem egy hatalmas megmozdulásban, amely megváltoztatta a történelem menetét. Ott álltunk Budapesten a Parlament előtti téren, amelyet Kossuth Lajosról, a 19. századi forradalmár-szabadságharcosról neveztek el; ez volt az 1956-os forradalom kezdete, és mi meg akartuk változtatni az országot.

Harmincéves voltam, amikor először utazhattam Nyugatra és megtapasztalhattam, milyen is az „igazi" Európa. Eltérően attól az Európától, amit addig ismertem, ez gazdag volt, biztonságos és demokratikus, és már útban az integráció felé. Ez valójában a második utam volt, amikor is bejártam a kontinenst. Az elsőre még 1945-ben került sor, amikor hazatértem egy náci koncentrációs táborból; Európa ekkor romokban hevert; tizenöt évvel később, 1960-ban, a második utamon virágzó Európát találtam. Az Európai Gazdasági Közösség csodaszámba ment; a legszebbet ígérte a háborút elszenvedett Európának. Az elmúlt négyszáz évben az idő felében nagy háborúk pusztítottak a kontinensen. Az országok újra és újra háborúztak egymással, ami nem eredményezett mást, csak politikai bizonytalanságot és pusztítást. Saját élettapasztalataimmal tanultam meg ezt a történelmet és lettem a modern Európa történelmének a kutatója, hogy megértsem ennek az okait. Az Európai Unió – bár soha nem éltem a határai között – személyes ügyemmé vált.

Életem utolsó harmadában a University of California (UCLA) történészprofesszoraként szenvedélyesen kutattam és tanítottam a modern Európa történelmét, különösen a 19. és 20. századi gazdaságtörténetet, Közép- és Kelet-Európa bonyolult történelmét és egyáltalán nem utolsósorban az Európai Unió történetét. A 21. század első évtizedében a levéltárakat búj tam, tanulmányok tömegét olvastam el és beletemetkeztem a statisztikákba. Ennek eredménye négy könyv az Európai Unió történetének különböző dilemmáiról egészen a 2010-es évekig.

Ahogy most ezt a tanulmányt írom az új évtized elején, a nacionalista-populista erők belülről indítanak durva támadásokat az integrált Európai Unió ellen. Az autoriter uralom és a múlt nem egy csúf eleme visszatért az európai országok némelyikébe. E fejlemények jól példázzák a jelenséget, amit a francia történetíró iskola „fejlődési útvonal-függésnek" nevezett, és amit Thomas Mann művészi erővel „a múlt megújulása a jelenben" jelenségként aposztrofált.* Ezeknek az erőknek az újbóli megjelenése tragikus történelmi jelenség, és óriási veszélyt jelent az integrációra. Számomra pedig

* Thomas Mann, Freud and the Future, *Daedalus*, 88, No. 2 (1959), 376–378.

személyesen fájdalmas tapasztalás. Nagy-Britannia már kilépett az Európai Unióból, amit most ellenségek vesznek körül keleten és délkeleten; Oroszország és Kína igyekszik megosztani a tagországokat és növelni a befolyását Európában. Az Egyesült Államok vámháborút indított Európa ellen, és immáron nem tekinthető szilárd szövetségesnek. Az Európai Uniót válság sújtja.

Bár ez nagyon rossz helyzet, de lehetőséget is kínál. A mostani pillanat lehet fordulópont, ami kikovácsolja a jövőt. Ahogy Jean Monnet, az Európai Unió egyik alapító atyja bölcsen felismerte, és gyakran idézett emlékirataiban megjegyezte: „Európát válságokban edzik, és azon megoldások összessége lesz, amit e válságokra válaszul kidolgoznak."* E létfontosságú pillanatban igyekeztem összefoglalni mindazt, amit megtanultam és publikáltam az európai integrációról, hozzátéve azokat az információkat, amelyeket az elmúlt évek kutatómunkája és a történelmi tapasztalataimmal kapcsolatos reflexióim eredményeztek.

Tanulmányaim és személyes tapasztalataim alapján megtanultam, hogy az európai integráció – tágabb értelemben pedig Európa történelme – nem érthető meg, ha nem foglalkozunk a globális gazdasági és politikai környezettel vagy nem értékeljük kellőképpen a globális kapitalista gazdasági rezsim és a globális politikai rend hatását. A bezárkózó gazdasági nacionalizmus és a háborús idők utasítás alapú gazdálkodása a huszadik század első felében pusztító hatással járt a kontinensre. A második világháborút követően az Egyesült Államok, Európa és az egész világ számára elengedhetetlenül szükségessé vált a kapitalista szabadpiac és kereskedelmi rendszer újrateremtése. E kulcsfontosságú kezdeményezés nélkül az európai integrációra valószínűleg nem került volna sor. De bizonyosan nem került volna rá sor akkor sem, ha nincs egy második nemzetközi tényező, a párhuzamos hidegháborús politikai világrend létrejötte, ami elengedhetetlenül szükségessé tette az egységes nyugati világ létrehozásának a projektjét. Az Egyesült Államok, a háború utáni Nyugat kétségbevonhatatlan vezetője következésképpen szorgalmazta, hogy Nyugat-Európa integrálódjon. Ez az amerikai törekvés a Marshall-tervvel kezdődött és meghatározó szerepet játszott az 1950–1960-as években. Ily módon a háború utáni válság megújulást eredményezett.

Az 1970–1980-as évek globalizációja újabb fontos ösztönzést jelentett az európai integráció folytatása számára. Európa a saját piacai jelentős részét elvesztette, a győztesek az Egyesült Államok, Japán és az „ázsiai kistigrisek" lettek. Ez a kulcsfontosságú globális kihívás arra kényszerítette Európát, hogy folytassa az integráció elmélyítését úgy, hogy az egységes piac megteremtésével 1985–1992 között regionálissá teszi az európai piacot, az új

* Jean Monnet, *Memoirs*, ford. Richard Mayne (Garden City, NY: Doubleday, 1978) 417.

évezred elején pedig létrehozza a közös valutát, az eurót. Manapság a „Trump-tényező" meggyengítette a NATO-szövetséget, és destabilizálta az amerikai biztonsági ernyőt, amely fél évszázadon át kényelmes és stabil biztonságot jelentett Európa számára. A versenytársak és ellenségek sokasága igyekszik megosztani Európát, amelynek egy nyelven kell beszélnie. Európa stabil és biztonságos védelmének európai kezekbe kell kerülnie. Ez az oka annak, hogy – néhány tagország évtizedes ellenállása dacára – az Európai Unió megtette az első lépéseket a közös európai hadsereg létrehozása érdekében.

Ahogy erről korábban szóltam, e példák bőségesen bizonyítják, hogy elkezdeni sem lehet az európai integráció tárgyalását, ha nem helyezzük el ezt a kérdést a globális gazdasági és politikai környezet kontextusában. És ahogy erre utaltam, e történelmi leckét saját személyes tapasztalataim segítségével tanultam meg, átélve a huszadik század legnagyobb konfliktusait. Ami a családommal történt Magyarországon, amikor tizenéves gyermek voltam, nem történhetett volna meg, ha nincsenek a Németországban kibontakozó események. És nem éltem volna túl a nácizmust, ha az orosz hadsereg nem rohamozza meg Hitler bunkerjét Berlinben. És akkor sem, ha az Egyesült Államok nem lép be a háborúba vagy ha az amerikai hadsereg nem hozza el a szabadságot számomra München közelében.

* * *

Ezt a kötetet tanúságtételként ajánlom az olvasóknak mindarról, amit megtanultam. Bemutatom az Európai Unió történetét a megszületésétől, amikor csupán egy idea volt (most már egy évszázada) a megvalósulásán át a jelenkor válságáig. Ezen az úton találkozni fogunk az elgondolás megfogalmazóival; idealista álmodozókkal és az integráció mellett elkötelezett, kalkuláló, pragmatikus politikusokkal, akik meghatározó szerepet töltöttek be Európa építésében. Bemutatom az integráció rövidlátó, hataloméhes, nacionalista-populista ellenségeit is, akik meg akarják állítani ezt a projektet, igyekezve aláásni azt. Bemutatom a modern európai integráció teljes történetét a kezdetektől a sikeres és válságoktól terhes időszakokon át a gyakran zavaros, de mindig kihívást jelentő nemzetközi környezetben. Ez a könyv a tanú beszámolója, aki átélte ezt a korszakot és a történészé, aki elkötelezetten kutatta.

Los Angeles, 2020. április

Berend T. Iván

1. A háború utáni új gazdasági és politikai világrend

Megnyílik az út az európai integráció előtt

A háborús pusztítás

A második világháború következtében a globális kapitalista gazdaság súlyos állapotba került, és különösen igaz volt ez az európai térségre. Először is a történelem legpusztítóbb háborúja nyomán – 1930 és 1945 között több mint harminc ország vett benne részt – Európa (és a világ számos más része) romokban hevert, a lakosság lélekszáma megtizedelődött. A katonai támadások (vagy az azokhoz kapcsolódó műveletek) és az éhség nagyjából 70–85 millió ember életét követelték, ami a világ akkori lakosságának 4 százaléka volt. Kína húszmillió embert vesztett, a teljes csendes-óceáni régió nagyjából harmincmilliót. Európa vesztesége mindent felülmúlt; negyvenmillió emberélet, a kontinens lakosságának durván 10 százaléka. Egyes országokban, mint Lengyelország (ötmillió halott) a veszteség elérte a háború előtti lélekszám 15 százalékát. A Szovjetunió huszonhétmillió embert vesztett, Németország kilencmilliót, Jugoszlávia egymilliót, Franciaország és Nagy-Britannia együttesen több mint egymilliót, Románia, Magyarország és Olaszország együttesen több mint kétmilliót. A holokauszt hatmillió zsidó életét követelte Európában.

A háború után a bíróságok a korábbi fasiszta, illetve megszállt országokban számos bűnözőt és náci kollaboránst elítéltek. Sokakat bebörtönöztek, néhányukat felakasztották, a legtöbbet elbocsátották a korábbi állásaikból. Milliókat utasítottak ki a saját országaikból, és tízezreket büntettek a helyi közösségek megfelelő jogi eljárás nélkül. Franciaországban és Olaszországban például tíz-tizenegy ezer embert meglincseltek.

A háború nem ért teljesen véget, miután 1945. május 8-án hivatalosan befejeződött Európában, és még akkor sem, amikor 1945. szeptember 2-án Japán feltétel nélkül letette a fegyvert. A forradalmi háborúk Ázsiában és Afrikában folytatódtak, de Európában polgárháború dúlt Görögországban, véres bosszúhadjárat zajlott Franciaországban és Olaszországban, milliókat kitelepítő, etnikai tisztogatások Közép- és Kelet-Európában, továbbá megállíthatatlannak tűnő bűnözési hullám és éhínség mindenütt a kontinensen. E küzdelmek további százezrek életét követelték, míg végre a stabilitás fokozatosan vissza nem tért az 1950-es évekre.

„Lakóhelyüket elvesztők" milliói – ez új és fontos fogalom lett – árasztották el Európát. Nagyjából tizenhárommillió német menekült el vagy üldözték el őket Közép- és Kelet-Európából, és telepedtek le Németországban. A Szovjetunió kétmillió lengyelt űzött el a korábbi kelet-lengyelországi területekről a híres Curzon-vonaltól keletre, amelyeket a háború eredményeként magához csatolt. Csehszlovákiából magyarokat telepítettek ki. A háború utáni zsidóellenes pogromok egymillió holokauszttúlélőt kényszerítettek menekülésre. A különböző országokból származó hadifoglyok, kényszermunkások és a náci koncentrációs táborok túlélői („Haftlingen") – köztük ötmillió orosz a németek, franciák, olaszok, magyarok és mások mellett – lassan elindulhattak haza. További tízmillió katonát szerte a világban leszereltek, hazaküldtek, és ezek most állást kezdtek keresni maguknak. Árvák, elhagyott gyermekek millió – „fáradt, beteges, megtört kis férfiak és nők, akik elfelejtettek vagy soha nem is tanultak meg játszani" (csak Jugoszláviában harmincezer fő) – számára kellett fedelet találni. Milliók éheztek és éltek napi ezer kalóriánál kevesebből.[1] Lengyelországban például az átlagos napi bevitel nagyjából 930 kalória volt, ami a túléléshez is alig elegendő. 1944–1945 telén húszezer holland halt meg súlyos éhínség miatt. Az éhínség még 1945–1946-ban is folytatódott a kontinensen. 1945 tavaszán a média súlyos éhezésekről és „kritikus helyzetekről" számolt be Németországban, Ausztriában, Olaszországban, Spanyolországban, Lengyelországban és Portugáliában. „Az éhező országokban a szükséges húszmillió tonna helyett csak 11–12 millió tonna búza van" – írta a *The New York Times* 1945 áprilisában.[2]

1945 végére az elhalálozások magas száma és a háború idején súlyosan megcsappant születésszám együttesen 110–120 millió fő kiesést okozott a lakosság lélekszámában. A sebesültek és rokkantak száma nem ismert, de a becslések szerint négyszer-ötször annyi ember sebesült meg a katonai műveletek következtében, mint ahányan meghaltak, így a valós szám messze meghaladhatja ezt a becslést. Keith Lowe brit történész a *Savage Continent: Europe in the Immediate Aftermath of World War II* (2012) című könyvének a bevezetőjében így írja le ezt a helyzetet:

> „Képzeljünk el egy világot intézmények nélkül. Nincsenek kormányok … iskolák vagy egyetemek … nincs semmilyen hozzáférés információhoz … Nincsenek bankok, mert a pénznek nincs értéke … A törvény és a rend jószerivel ismeretlen, mert nincs rendőrség és nincs bíróság … Fegyveresek járják az utcákat, elveszik, amire kedvük támad, mindenkit fenyegetnek, akik az útjukba kerülnek. Minden rendű, rangú és korú nő eladja magát élelemért és védelemért cserébe."[3]

A fizikai pusztulás elképesztő méreteket öltött. A Szovjetunióban ezerhétszáz város és hetvenezer falu pusztult el. Németországban a lakásállomány 70 százaléka megsemmisült. A 49 legnagyobb város többségében a városközpont elpusztult, ahogy a lakhatásra alkalmas ingatlanok 40 százaléka is elpusztult vagy súlyosan megrongálódott. Nagy-Britanniában a lakásállomány 30 százaléka pusztult el, Franciaországban, Belgiumban és Hollandiában egyenként 20 százalék. A szállítás megbénult, a vasúti sínek nagy része, a hidak, a mozdonyok és még a vagonok is megsemmisültek. Európa vasúti kapacitásának és ipari infrastruktúrájának a fele elpusztult. 1944–1945-ben a mezőgazdasági földek jelentős része a katonai műveletek, a munkaerő, az állatállomány és az eszközök hiánya miatt megműveletlen maradt. Franciaországot kifosztotta a náci Németország, Nagy-Britannia pedig a hadviselés súlyos terhei alatt görnyedezett. A „tengelyoldalon" a párizsi békeszerződés súlyos jóvátételt irányozott elő. Németország tízmilliárd dollár értékben (mai értéken 131 milliárd dollár) vesztett el szabadalmakat és know-how-t „szellemi jóvátétel" címén; ezen túlmenően a szövetségesek csaknem hétszáz gyárat vettek el. Olaszországnak 360 millió dollárt (mai értéken 4,3 milliárd dollárt) kellett fizetnie Jugoszláviának, Görögországnak, Albániának, Etiópiának és a Szovjetuniónak. A legtöbb európai ország veszteségei meghaladták a háború előtti éves nemzeti jövedelmük két-háromszorosát. A pusztítás különösen katasztrofális méreteket öltött a kontinens keleti felén. Lengyelország elvesztette épületei, mezőgazdasági létesítményei, ipari és áramtermelő, valamint bányakapacitásai 30 százalékát. Jugoszláviában a lakóépületek 21 százaléka semmisült meg. Magyarországon az összes csodálatos dunai híd felrobbantva, vízbe bukva állt. Magas infláció tombolt számos országban; Magyarországot sújtotta a történelemben feljegyzett legmagasabb infláció, amikor 1946 nyarán az infláció egyetlen hónapban elérte a 42 kvadrillió százalékot, és a csúcsponton a hazai pénz, a pengő óránként 10 százalékot vesztett az értékéből, és így már

senkinek sem kellett, mindenki ékszert, ruhát, bútort akart, az ország tehát visszatért a naturális cserekereskedelemhez. 1946 júliusában egy amerikai dollár értéke csillagászati magaslatokba emelkedve egy trillió-trillió pengőt ért.[4]

1.1. táblázat. A GDP visszaesése (1990-es USD-ban) a háború utáni években 1938-hoz képest[5]

Év	Ausztria	Dánia	Franciaország	Németország	Olaszország	Hollandia	Nagy-Britannia	Egyesült Államok
1938	3583	5544	4424	5129	3244	5122	5938	6 134
1945	1736	4874	2549	4326	1880	2621	6737	11 722
1946	1969	5577	3818	2503	2448	4348	6440	9 207
1947	2181	5806	4099	2763	2856	4357	6306	8 896

Ahogy az 1.1. táblázatból kitűnik, Ausztriában és Németországban az egy főre eső nemzeti jövedelem több mint a felével csökkent. A második világháború végén az egy főre eső GDP Franciaországban, Olaszországban és Hollandiában kevéssel haladta meg a háború előtti szint felét. Ám a legtöbb nyugat-európai ország gazdasági teljesítménye 1948-ra elérte a háború előtti (1938-as) szintet.

A gyarmatbirodalmak összeomlása

Ezek a hatalmas veszteségek meggyengítették a korábbi európai gyarmattartókat, Nagy-Britanniát, Franciaországot, Hollandiát és Belgiumot, amelyek a háború után már nem tudták kézben tartani a gyarmataikat. Ázsiában számos európai nagyhatalom elvesztette a gyarmatait a japán megszállás következtében, és nem is nyerték vissza az ellenőrzést, miután a háború véget ért. Ami fontosabb, Ázsia és Afrika országaiban erős és jól felfegyverzett nemzeti felszabadító mozgalmak indultak el, amelyek harcba szálltak a korábbi gyarmattartóik ellen. A Ho Si Minh vezette vietnámi ellenállás a háború alatti japán megszállás ellen harcolt, majd a háború befejeződése után a francia gyarmati uralom ellen fordult. A franciák többéves gyarmati háborúk egész sorát vívták, hogy megőrizhessék a birodalmukat. 1946 vége és 1954 tavasza között az indokínai függetlenségi mozgalmak ellen, majd 1954 és 1962 között Észak-Afrikában az Algériai Nemzeti Felszabadítási Front ellen háborúztak, és mind a két kontinensen vesztettek. Hollandia az indonéz függetlenségi mozgalommal találta magát szemben, amelyet követően 1945-ben megszületett az indonéz függetlenségi nyilatkozat. A katonai összecsapások után Hollandia 1949 végén elismerte Indonézia függetlenségét. Indiában Nagy-Britanniának kellett szembesülnie a nemzeti erők újjáéledésével és a függetlenségért vívott harc újbóli kirobbanásával, amely annak idején a 19. században destabilizálta a brit ellenőrzést a régió felett. A függetlenségért vívott harc új lendületet kapott a Mahatma Gandhi-féle erőszakmentes mozgalom megjelenésével. A második világháború idején Nagy-Britanniának szüksége volt az indiai támogatásra a háborús erőfeszítésekhez. Így aztán a háború után, 1947-ben Nagy-Britannia katonai összetűzés nélkül elismerte India függetlenségét. India 1950-ig brit dominium maradt, utána azonban függetlenné vált, és ezzel a britek elvesztették koronaékszerüket.[6]

A háború után a hatalmas brit birodalom olvadni kezdett és 1960-ra – mindössze másfél évtized alatt – elvesztette a megelőző négyszáz évben szerzett területeket. Az afrikai gyarmatok – egyik a másik után – az 1950-es években, illetve az 1960-as évek elején függetlenné váltak. Kevés kivétellel a globális gyarmati rendszer látványosan összeomlott. A gazdag nyugat-európai országok mindegyike elvesztette a gyarmatait, és ennek nyomán százötven új ország jött létre.[7]

Visszatérés a normalitáshoz?

A háborús pusztítások nyomán kialakult helyzet kezelése és a háború utáni újjáépítés ösztönzése önmagában is óriási kihívást jelentett. Sajnos magának a kapitalista gazdasági rendszernek is voltak olyan régóta fájó sebei, amelyekkel foglalkozni kellett. A huszadik század első felében – és különösen a két világháború közötti időszakban – a világgazdaság állapota nem volt normálisnak mondható. A durva protekcionizmus és a nacionalista gazdasági elzárkózás halálos rivalizáláshoz vezetett az országok között még békeidőben is. A szabadkereskedelmi rendszer, amely a 19. század második felében a globális gazdasági rendet jellemezte, megszűnt. Az Egyesült Államok fokozatosan a protekcionizmus felé fordult. E szakpolitikai váltásnak az eredete 1816-ig nyúlik vissza, amikor az első vámokat bevezették, amelyeket 1824-ben, 1862-ben és 1864-ben további, még magasabb vámok követtek. A két valódi fordulópontot azonban az 1890-es McKinley Tariff és az 1897-es Dingley Tariff törvény jelentette. Az utóbbi nyomán a védővámok elérték az importált termék árának 57 százalékát. Az Egyesült Államok a huszadik századba a szigorú protekcionizmus zászlója alatt lépett be.

Az egységes Németország is követte a példáját. 1879-ben Németország viszonylag alacsony vámokat vezetett be, majd 1885-ben, 1888-ban és 1902-ben újra és újra vámot emelt. Ez a szakpolitikai váltás nem csak Németországban történt meg; a *laissez faire* a századfordulóra egész Európában mindenütt támadás alá került, a zászlót ez alkalommal Oroszország emelte fel. Ez utóbbi első ízben 1868-ban vezetett be vámokat, amelyeket jelentősen megemelt 1891-ben, 1893-ban és 1900-ban a saját, születőben lévő iparát megvédendő. Svájc 1884-ben vezetett be vámokat, amelyeket 1906-ban jelentősen megemelt; Olaszország 1887-ben követte a példáját. Franciaország is bevezetett vámokat 1892-ben, amelyeket 1910-ben megemelt. Az első világháború előestéjén mindössze Nagy-Britannia, Hollandia és Dánia tartotta fenn a szabadkereskedelmi rendszert.

Mindazonáltal az első világháború lett a valódi fordulópont. Még Nagy-Britannia is, amely a szabadkereskedelmi rendszer apostola volt, a protekcionizmushoz fordult. Franciaország és lényegében az összes többi európai ország követte a példáját. Olaszország és Németország 66 százalékos, illetve 83 százalékos vámokat vetett ki a mezőgazdasági termékekre. A csúcsponton a védővámok Európa-szerte elérték az importált termékek árának a 40–50 százalékát. Egyes esetekben az ipari fogyasztási cikkek tekintetében az eredeti érték 70–170 százalékát is elérték. Az országok többsége a vámot harci eszköznek tekintette; a rendkívül magas tarifákkal akarták rábírni a partnereiket a megállapodásra. Az 1920-as évek második felére Európa már kemény kereskedelmi háborúk színtere volt. A közép- és kelet-európai országok, amelyek közül több az első világháború után jött létre, ebben az időszakban szintén magas vámokat vezettek be; Bulgária 1922-ben és 1924-ben, Románia 1924-ben és 1927-ben. Ausztria, Magyarország és Jugoszlávia 1925-ben, Csehszlovákia 1926-ban.

1924-re a helyzet annyira elfajult, hogy John Maynard Keynes az Oxfordi Egyetemen tartott előadása címének a „The End of Laissez Faire" kijelentést választotta. Ám ez még nem a vég volt. Franciaország elsőként vezetett be importkvóta-rendszert, és 1939-re már 19 ország követte a példáját. E rendszer széles körű elterjedése újabb károkat okozott a globális kapitalista rendszernek. „Az importkvóták még a vámoknál is rosszabbak a nemzetközi kereskedelem számára, mert (rögzített mennyiségben) korlátozzák a potenciális importot és ily módon az ármechanizmustól függetlenül fejtik ki a hatásukat."[8]

A két világháború közötti időszakban került sor a modern idők legsúlyosabb gazdasági válságára. A huszadik század elejének eseményei – a katasztrofális nagy gazdasági világválság, amely mintegy szendvicsként két súlyosan kontraproduktív időszak közé illeszkedett be, amelyeket az ultra-

nacionalista politikák és a két pusztító világháború idéztek elő – a kapitalista gazdasági világrendet a szakadék szélére juttatták.

1.2. táblázat. Gazdasági növekedés az egy főre eső GDP-vel mérve (1990-es USD-ban) az első világháború előtt és után[9]

Év	Nyugat-Európa		Dél-Európa		Kelet-Európa	
1870	2110	57%	1111	63%	1030	66%
1913	3704	100%	1753	100%	1557	100%
1938	4719	127%	1931	110%	2083	142%

Az első világháborút követően a gazdasági növekedés Európában meglehetősen lassú volt. Nyugat-Európában a GDP 1870 és 1913 között 76 százalékkal növekedett, 1913 és 1938 között csupán 27 százalékkal. Dél-Európában a növekedés mértéke ugyanezen időszakok alatt 58 százalék, illetve 10 százalék volt. Kelet-Európa volt az egyetlen kivétel; a növekedése mind a háború előtt, mind utána nagyon hasonló volt, 51, illetve 42 százalék. Ezt a hasonlóságot főként az egyedülállóan gyors szovjet növekedés (50 százalék) okozta.

Ami azonban ennél fontosabb, a déli és keleti periférián nem zajlott le az a technológiai áttörés, aminek köszönhetően végbemehetett volna e gazdaságok modernizációja. Nyugaton már a 19. században kialakult az iparra épülő gazdaság, Európa perifériáján egészen a huszadik század közepéig a mezőgazdaság volt a meghatározó ágazat. Nyugaton a mezőgazdaság foglalkoztatta a munkaerő 13 százalékát, ezzel szemben délen a 41 százalékát, Kelet-Európában pedig több mint 50 százalékát. Ezen időszak alatt jóformán nem beszélhetünk a modern szolgáltatások jelenlétéről ezekben a régiókban. Az importhelyettesítő iparosításnak köszönhetően Európának ezen a részén az olyan alapvető fogyasztási cikkeket gyártó iparágak fejlődtek, mint a textilipar. Nyugaton ezek az iparágak már hanyatlásnak indultak, Európa periferiális részein ezek az ágazatok megduplázták vagy akár meg is négyszerezték a kibocsátásukat.

Ráadásul az orosz bolsevik forradalom és a Szovjetunió létrejötte – a maga állami tulajdonban lévő és az erőltetett iparosításra alapozó gazdasági rendszerével – komoly ideológiai kihívást jelentett a hagyományos, liberális kapitalista világrend számára. A második világháború után ez a kihívás még veszélyesebb lett, mert a kommunizmus emelkedőben volt; a háború utáni egymást követő szovjet megszállásoknak köszönhetően ez a rezsim jött létre Európa keleti felében, ami a szovjet blokk létrejöttében

jutott a csúcspontjára. A rezsim sikeressé vált Kínában és Vietnámban, sőt a Truman-doktrína erőfeszítései dacára még Latin-Amerikára és a gyarmatosítás utáni Afrikára is átterjedt.

E kommunista kihívás nyomán felerősödött a gazdasági versengés, és nagyszabású reformok indultak el a kapitalista gazdasági világrendben. Sok szempontból a kialakult helyzet emlékeztetett számos, a háború által kikényszerített kihívásra, amelyek annak idején társadalmi szolidaritást követeltek a háborúban álló országokon belül, illetve olyan átfogó gazdasági változásokat eredményeztek, mint a jóléti kapitalizmus megjelenése és a jövedelmek kevésbé egyenlőtlen elosztása. Összességében Európa romokban hevert a hosszú háborúk után, amelyek megtizedelték a kontinens lakosságát. Elszigetelődve Európa lemaradt az Egyesült Államok megújult technológiája mögött, amely a háború előtt és alatt jött létre.

A háború utáni gazdasági kilátásokat Európa számára nagyon komornak látták a világ legjobb közgazdászai. 1944-ben Paul Samuelson ezt prognosztizálta:

> „Amikor ez a háború véget ér ... nagyon nehéz újrakezdéssel kell számolnunk, amikor a mostani javak termelésére nem lesz mód, és tömeges elbocsátások lesznek. ... Az előző háború végéről kialakult tapasztalataink alapján csak egyféle következtetés adódik ... *Ha a háború hirtelen a következő hat hónapban véget érne, olyan munkanélküliség és gazdasági válság sújtana, amivel még egyetlen gazdaság sem szembesült.*"[10]

Hasonlóképpen Gunnar Myrdal 1944-ben az *Atlantic Monthly* folyóiratban „Is American Business Deluding Itself?" címmel cikket jelentetett meg, amelyben „súlyos gazdasági nehézségeket", sőt egyenesen „járványos erőszakot" jósolt a háború befejezését követően.[11]

A háborús gazdaság átalakítása a béke feltételei között és a lerombolt Európa újjáépítése önmagában is hatalmas feladat volt. Szinte sziszifuszinak tűnik az elvégzendő feladatok sokasága, amelyeket a világ országainak egyszerre kellett megoldaniuk; az új és költséges jóléti rendszerek létrehozása, a bezárkózott országok visszavezetése a szabadkereskedelmi rendszerbe és a rendszerek integrálása, hogy létrejöhessen egy változásra képes és globális világgazdasági rend.

Európa helyzete kiváltképp komor volt, mert elvesztette nagyhatalmi státuszát. A kontinens szélsőségesen függő státuszba került a gyorsan emelkedő Egyesült Államoktól. 1900-ban az Egyesült Államokban az egy főre eső GDP 4096 dollár volt, kevesebb, mint Nagy-Britanniában vagy Hollandiában. Kicsivel több, mint egy évtizeddel később, 1913-ban: az egy

főre eső GDP az Egyesült Államokban 5307 dollárra nőtt, megelőzve a briteket (5032 dollár) és 43 százalékkal meghaladva a nyugat-európai átlagot (3704 dollár). 1938-ra az amerikai mutató elérte a 6134 dollárt, 1945-re 11 722 dollárra ugrott, 1950-re pedig csaknem kétszer akkora volt (189 százalék), mint a nyugat-európai átlag. Az Egyesült Államokban csaknem ötször annyi tudós dolgozott, mint Nagy-Britanniában. Európa elvesztette vezető szerepét a nemzetközi pénzügyek terén is, miután az évszázad közepére a világ aranytartalékainak kétharmada amerikai kézben volt. Európa immáron nem számított komoly ellenfélnek a kapitalista versenyben, ellenkezőleg, a kontinens az amerikai hiteltől és technológiaexporttól függött. Nyugat-Európa a Marshall-terv keretében 1948 és 1952 között 17 milliárd dollárt kapott az Egyesült Államoktól újjáépítésre és modernizációra, ami az amerikai GDP 1,8 százaléka volt. Az Egyesült Államok úttörő lett a modern technológiák terén – egyedüliként birtokolta a nukleáris energiát, olyan forradalmi innovációkat mondhatott magáénak, mint a penicillin, a mikrohullám, a mikrocsip és a számítógép gyártása. 1913 és 1950 között a megtizedelt Európa népszaporulata évi 0,6 százalék volt, az Egyesült Államokban a lélekszám ugyanezen idő alatt 50 százalékkal növekedett. Európa részaránya a világ GDP-jén belül egyharmadról egynegyedre esett vissza, az exportban pedig 60 százalékról 41 százalékra. A nyugat-európai termelékenység a második világháború után mindössze 46 százaléka volt az amerikainak, a mediterrán és a kelet-európai mutató pedig csak 24 százalék.

Az amerikai gazdaság az *intenzív* modell alapján fejlődött, amely az innovációt és a termelékenység növelését helyezte a középpontba, Európa a háború utáni évtizedekben, egészen az 1960-as évekig, extenzív módon növekedett az importált technológia és a növekvő számú foglalkoztatott bekapcsolásával. Más szavakkal, Európa követővé és függővé vált az Egyesült Államoktól.

A kapitalista világrendet radikálisan újjá kellett építeni. Szerencsére – ahogy ezt a történelem tanúsítja – ez a rendszer képes a megújulásra. Ahogy Joseph Schumpeter osztrák-amerikai közgazdász megjegyezte, az angliai ipari forradalom kapitalizmusát – amelyhez most már hozzásorolhatjuk a két világháború közötti európai kapitalizmust is – és a második világháború utáni kapitalizmust aligha említhetjük egy lapon, olyannyira eltérő tulajdonságokkal rendelkeznek. Végül is a kapitalista gazdasági rezsim újjáépítése a háború után két fő irányban haladt: a jóléti kapitalizmus megteremtése és a visszatérés a nemzetközi munkamegosztáshoz és a szabadkereskedelemhez.

A háború utáni kapitalista gazdasági rezsim újjáépítése: a jóléti kapitalizmus

A kapitalista gazdasági rezsim bőven megújulásra szorult a nagy gazdasági világválság és a háborús évek súlyos megpróbáltatásai közepette, amihez maximális össztársadalmi erőfeszítésre és szolidaritásra volt szükség. Az első lépést az európai jóléti állam megteremtésére Svédország tette meg a nagy gazdasági világválság kellős közepén, amikor a szociáldemokrata párt 1932-ben kormányra került. A válság legrosszabb éveiben a svéd szocialisták új fejezetet nyitottak a kapitalizmus történetében. Példájuk a háború idején még fontosabb lett, amikor a szolidaritást egyre szélesebb körben követelték és követelménnyé is vált. Semmi nem érzékelteti ezt a trendet jobban, mint a tény, hogy Winston Churchill háborús koalíciós kormánya Nagy-Britanniában a közgazdász William Beveridge vezetésével bizottságot nevezett ki, hogy elemezze a meglévő társadalombiztosítási, valamint szolgáltatási rendszert és készítsen ajánlásokat. Beveridge 1942-ben terjesztette elő a javaslatait, amelyek átfogó szociális jóléti rendszer bevezetését irányozták elő az „öt gigászi gonosz" – a nélkülözés, a betegség, az iskolázatlanság, a nyomor és a henyeség – leküzdésére. A jelentés összetett programot vázolt fel. Egyéb célok mellett leszögezte a következőket: „minden állampolgár számára biztosítani kell a teljes körű egészségügyi ellátást ... ha szükséges, mindenfajta fizetés nélkül az egyéni esetektől függetlenül". Javasolta a gyermekgondozási hozzájárulás bevezetését, a munkanélküli-segélyt, a rokkantsági pótlékot és az átképzési szolgáltatásokat, továbbá nyugdíjat a 60 vagy 65 évnél idősebb férfiak és nők számára a korábbi jövedelemtől függetlenül.[12]

Ez a jelentés lett Clement Atlee háború utáni munkáspárti miniszterelnök reformjainak a kiindulópontja – gondoskodni kell az emberekről „a bölcsőtől a sírig". E korszellem által inspirálva Nagy-Britannia egy sor törvényt vezetett be, amelyekkel létrehozta a társadalombiztosítást, a szociális és egészségügyi ellátást.

Ez a koncepció futótűzként terjedt el Európában. Ausztria 1947-ben bevezette a *Sozialpartnerschaft* intézményét, a megállapodást a szakszervezetek, a vállalkozók és a kormány között, amelyet újabb megállapodások követtek. Ár- és bérkorlátozásokat vezettek be. A svéd szocialisták, Charles de Gaulle konzervatív francia hívei, a német és olasz kereszténydemokraták ugyanezt a politikát követték. Az 1946-os új francia alkotmány előírta a következőket: „minden munkás a képviselője révén részt vesz a munkakörülmények közös kialakításában ... Ezek a bizottságok foglalkoznak a vállalaton belül a szociális jóléti programokkal."[13] Németország bevezette

a *soziale Marktwirtschaft*, a szociális kapitalizmus intézményét, a szabadpiaci kapitalizmus olyan formáját, amelyet széles körű állami szociális programok támogatnak. 1950-ben elfogadták a *Wohnungsbaugesetz* elnevezésű programot is, amely hat év alatt 1,8 millió jó színvonalú lakás építését irányozta elő.[14] Bár az országok között voltak különbségek, a háború után újonnan létrejött jóléti kapitalizmus ingyenes szociális és egészségbiztosítást, ingyenes oktatást biztosított minden szinten, célul tűzte ki a teljes foglalkoztatást, a stabil árakat és az átlagjövedelem emelését.

A szabadkereskedelmi rendszer és a nemzetközi intézmények létrehozása

Hasonlóan ahhoz, ahogy a társadalmi együttműködés szabállyá vált a nemzeti határokon belül, a nemzetközi színtéren is újra az együttműködés lett a fő szabály. Ehhez teljes mértékben fel kellett számolni a két világháború között uralkodóvá vált nemzeti autarkiát, a protekcionizmust és a vámháborúkat, illetve vissza kellett térni a 19. századot jellemző szabadkereskedelmi filozófiához. A két világháború és a két világháború közötti gazdasági hadviselés, amely Sidney Pollard kifejezésével „traumatikus hatással volt egész Európára", olyan leckét jelentett, amelyet nem lehetett egykönnyen elfelejteni. A nyugati országok „eltökéltnek mutatkoztak, hogy ne ismételjék meg a hibákat ... és módszeresen nekiláttak a nemzetközi politikai és gazdasági rend kialakításának", amelynek együttműködésen és nemzetközi szabályokon kell alapulni.[15]

Az Egyesült Államok, a háború egyértelmű győztese és a nyugati világ jóindulatú hegemónja vezette ennek a koncepciónak a gyakorlatba történő átültetését. Hozzálátott egy koordinált és együttműködésre épülő nemzetközi rezsim létrehozásához. Az új rend működését két kulcsfontosságú intézmény segítette. Az első célja a jól működő nemzetközi pénzügyi rendszer létrehozása volt. A háború befejeződése előtt, 1944 júniusában 44 nemzet képviselői találkoztak a New Hampshire állambeli Bretton Woodsban, hogy létrehozzák a Nemzetközi Valutaalapot (IMF), a stabil és egymásra átváltható valutákra épülő multilaterális fizetési rendszert. Az alap a tartalékai terhére pénzügyi támogatást nyújthat a tagországainak, ha azok pénzügyi nehézségekkel küzdenek. Pénzügyi zavarok esetén az IMF feladata, hogy visszavezesse a globális pénzügyi rendszert a normalitáshoz. A tagországok kötelezték magukat, hogy nem alkalmaznak devizális korlátozásokat és diszkriminációs lépéseket, mindannyian részt vesznek az alap működéséhez szükséges pénzügyi források előteremtésében. A hozzájárulásuk

alapja egy kvótarendszer volt, ami a gazdasági erejükkel arányosan került megállapításra. Abban is megállapodás született, hogy a döntéshozatal kvótaarányosan történik. Az Egyesült Államok hozzájárulása – 2,8 milliárd dollár – volt messze a legnagyobb, ezt Nagy-Britanniáé követte – 1,3 milliárd dollár –, majd Franciaország és India 450, illetve 440 millió dollárral. Ily módon, a dolog lényegét tekintve, az Egyesült Államok lett az új globális pénzügyi rend vezetője. Ez azt is jelentette, hogy az újonnan létrehozott intézmények révén az Egyesült Államok felelősséget vállalt a többi kapitalista ország költségvetési hiányáért. Bretton Woodsban létrehozták a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankot (IBRD), közkeletű nevén a Világbankot tízmilliárd dollár alaptőkével, amely fokozatosan 21 milliárd dollárra emelkedett. A Világbank feladata, hogy támogasson újjáépítési és fejlesztési projekteket.

Egy további intézmény, amely az új, együttműködésén alapuló gazdasági rend támogatására jött létre, az Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT), amelyet 1947-ben 23 ország írt alá Genfben. Az aláírók megállapodtak abban, hogy csökkentik a vámakadályokat és – az importkvótákat felszámolandó – a gazdasági nacionalizmust, amely a két világháború közötti időszakban uralkodott. A létrehozását követő alig másfél évtized alatt a tagországok száma hetvenre emelkedett, ezek együttesen a világkereskedelem 80 százalékát adták. Mintegy fél évszázad leforgása alatt 123 ország (a számuk azóta 164-re emelkedett) csatlakozott ehhez a nevében megváltozott és sokkal hatékonyabbá vált szervezethez (Világkereskedelmi Szervezet, WTO). A GATT létrehozásának az idején a részt vevő országokban az átlagos vámszínvonal az áruérték 22 százaléka volt, 1999-re ez 5 százalékra csökkent.

Nem lehet kétség afelől, hogy mindezek a háború utáni amerikai kezdeményezések jól átgondolt és maguktól értetődő amerikai érdekeket szolgáltak. Katonai és nukleáris szuperhatalomként az Egyesült Államok megerősítette gazdasági szerepét is, így megkérdőjelezhetetlenül a világ egyes számú gazdasági és pénzügyi hatalma, végső soron a „szabad világ vezetője" lett (ebbe a „világba" nem értendő bele természetesen a fokozatosan bővülő szovjet érdekszféra). Az Egyesült Államok számára a gazdasági érdekek egyre fontosabbak lettek, új piacokat hódított meg, ösztönözte a kereskedelmet, külföldi érdekeltségekbe ruházott be a világon mindenütt. A szabadkereskedelmi rendszer és a háború után években útjára induló globalizáció jól szolgálta az amerikai érdekeket és tovább erősítette az Egyesült Államok befolyását.

Mindazonáltal a szabadkereskedelem és a pénzügyi stabilitás *par excellence* a világ érdekeit is szolgálta abban az értelemben, hogy újra teremtette az

együttműködésen alapuló és békés világgazdaságot. Ráadásul ezeknek a struktúráknak az újjáteremtése kulcsfontosságú volt a háború szaggatta Európa számára. A békés együttműködés és a megerősödött gazdasági kapcsolatok vesztesek és nyertesek között – másképpen szólva a békés kontinens újrateremtése és Németország visszaintegrálása Európába – minden ország elemi érdeke volt. E cél érdekében új és pozitív megoldást kellett találni az úgynevezett „német kérdésre", amely kellő biztosítékokkal szolgál és lehetővé teszi egy új háború elkerülését.

A közvetlenül a háború után kidolgozott első amerikai, brit és francia megoldások a német kérdésre arról szóltak, hogy az országot meg kell fosztani ipari kapacitásaitól, általában meg kell gyengíteni és meg kell szüntetni az ország 1871-ben létrejött területi egységét. Ám hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy az európai újjáépítés sikere és az annyira szükséges gazdasági fellendülés ösztönzése, ami beindítaná a gyors növekedést Európában, aligha képzelhető el Németország nélkül, amely a 19. század óta a kontinens növekedésének a motorja volt.

Az úgynevezett nyugati világban (amely teljes egészében magában foglalja Európa nyugati részét) az amerikai vezetésű intézmények egybefűzték az országokat, és új fejezetet nyitottak a kapitalista gazdasági rend történetében. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy a háború utáni években létrejött az európai együttműködés gazdasági alapja, de az elemi önérdek is az együttműködés felé tolta a háborút elszenvedett országokat akár még úgy is, hogy valamilyen szintű gazdasági integrációra lépjenek. Az amerikai politika – szembesülve az egyre erősödő hidegháborús konfrontációval – az integráció ösztönzését és támogatását központi kérdésnek tekintette.

Amerikai támogatás Európának

Az Egyesült Államok, a győztes nagyhatalom Európa támogatásával a külpolitika új útjára lépett. A háború befejeződése után szinte azonnal segítséget nyújtott, hogy megmentse Európát. 1947 tavaszára az Egyesült Államok már 11 milliárd dollárt juttatott a felszabadított nyugati országoknak hitelek, élelmiszer- és más áruk szállításának a formájában. Két évvel a háború befejeződése után, 1947. március 12-én Harry Truman elnök az amerikai törvényhozás előtt a következőket mondta: „A totalitárius rendszerek magjait a nyomor és a szükség hintik el. E magvak akkor kelnek ki és terebélyesednek, amikor az emberek felhagynak a reménnyel, hogy jobb életük is lehet. Életben kell tartanunk ezt a reményt." A gazdasági és pénzügyi

segítség révén biztosíthatók „a gazdasági stabilitás és a rendezett politikai folyamatok".[16]

Ez a beszéd fektette le az Európának nyújtott jelentős amerikai segítség politikai alapjait. Nem sokkal ezután az amerikai törvényhozás merőben új külpolitikai útra lépett, amikor négyszázmillió dollár összegben segélyeket hagyott jóvá Görögország és Törökország számára. Ám ez csak a nyitány volt. Alig három hónappal később, 1947. június 5-én George Marshall külügyminiszter elmondta azóta híressé vált beszédét a Harvard Egyetemen, amelyben nagyszabású, új amerikai segélyprogramot jelentett be Európa számára:

> „Figyelembe véve, hogy mi szükséges Európa újjáépítéséhez, jó becslésekkel rendelkezünk a tényleges embervesztességekről, a városok, gyárak, bányák és vasutak pusztulásáról, de a látható veszteség alighanem kevésbé súlyos, mint az európai gazdaság szövetének a felbomlása. ... Eltűntek a hagyományosan meglévő kereskedelmi kapcsolatok, a vállalatok, a bankok, a biztosítók és a hajózási vállalatok a tőke elpusztulása, az államosítás vagy egyszerűen csak a fizikai megsemmisülés révén. ... Európának a következő három-négy évben sokkal több importélelmiszerre és más lényeges árukra van szüksége, mint amennyiért fizetni képes, ezért jelentős további segítségre van szüksége. ... A modern munkamegosztás rendszerét, amelyre az árucsere épül, a felbomlás veszélye fenyegeti. ... Már ma is jól látható, hogy az Egyesült Államok kormányának ... [segítséget kell nyújtania] az európai országoknak a fellendülés felé vezető úton. ... Nem lenne helyes és hatékony sem, ha a mi kormányunk egyoldalúan vállalkozna arra, hogy kidolgozzon egy programot, aminek a célja, hogy Európa gazdasági értelemben a lábára álljon. Ez az európaiak feladata. A kezdeményezésnek, azt gondolom, Európából kell érkeznie. A mi országunk feladata, hogy baráti segítséget nyújtson egy európai program kidolgozásában és később a megvalósításában."[17]

Egy nappal a beszéd elhangzása után Ernest Bevin brit külügyminiszter megkereste francia kollégáját, Georges Bidault-t és konferenciát hívtak össze Párizsba, hogy megvitassák a gazdasági problémák természetét, valamint azt, hogy mit kellene kérni az Egyesült Államoktól. 1947. július 12-én 17 ország (az úgynevezett Committee of European Economic Cooperation) képviselői összegyűltek, hogy megtárgyalják a teendőket. A bizottság 1947. szeptember 12-én elkészítette a jelentését, amely szerint a 17 országnak 19 milliárd dollárra van szüksége az 1948–1951 közötti időszakra. December 19-én

Truman elnök beterjesztette a törvényhozás elé a European Recovery Program elnevezésű törvénytervezetet, amelyben 17 milliárd dollárt kért a következő négy évre (2020-as dollárban ez csaknem százszor több, nagyjából 180 milliárd dollár). A törvényhozás 13 milliárd dollárt hagyott jóvá, és a törvény 1948. április 8-án hatályba lépett.

A Marshall-segélyprogram az 1948-as amerikai GDP 2,1 százalékát, az 1949-es 2,4 százalékát emésztette fel, összességében a nemzeti jövedelem 1,8 százalékát. Nagy-Britannia és Franciaország volt a legnagyobb kedvezményezett, amelyek a segély teljes összegéből 23 százalékkal, illetve 20,6 százalékkal részesedtek. A kulcsfontosságú első években – 1948–1949-ben – a program Ausztria, Hollandia és Olaszország esetében 14 százalékkal, 10,9 százalékkal, illetve 5,3 százalékkal járult hozzá a GDP-hez. A teljes időszak alatt a segély a kedvezményezett országok GDP-jének átlagosan 2 százalékát tette ki. A segély lehetővé tette az országok által a háború ideje alatt és után felhalmozott hatalmas kereskedelmi mérleghiány fedezését. Hozzájárult továbbá a fogadó országok beruházási forrásaihoz is, az első két évben ez nagyjából 10 százalékot tett ki (Németország esetében a két év alatt ez 31 százalékot, illetve 22 százalékot jelentett). A beruházási javak Belgium, Norvégia, Franciaország és Olaszország esetében 20–37 százalékot tettek ki. A tőkebeáramlásnak köszönhetően a kedvezményezett országok ipari kibocsátása csaknem egyharmadával nőtt.[18]

A nagyszabású pénzügyi támogatáson túl a Marshall-terv központi célja – ahogy a Harvardon elmondott beszédből egyértelműen kitűnt – az volt, hogy rávegye az európai országokat a közös gondolkodásra és döntéshozatalra. Ennek az együttműködésnek adott keretet egy 1947-ben létrehozott új bizottság, amely 1948 áprilisától Organization for European Economic Cooperation (OEEC) néven folytatta a munkáját. A bizottság újjáépítési terveket dolgozott ki, ideértve az amerikai segély szétosztását és felhasználását. Döntött a kereskedelmi liberalizáció feltételrendszeréről és az Európai Fizetési Unió (EPU) létrehozásáról is, amely hivatalosan 1950 júliusában jött létre. Az Unió tagjai a kétoldalú fizetési megállapodásokat sokoldalúval váltották fel, és felszámolták a diszkriminatív kereskedelmi rendelkezéseket. Az EPU-n belüli kereskedelem a szervezet működése alatt 1958-ig megduplázódott. Ahogy azt Derek Urwin könyvében helyesen állapítja meg, a Marshall-terv „az első lecke volt a gazdasági együttműködésből".[19] Alan Milward, a Marshall-terv történetének egyik legkiválóbb szakértője, egy fokkal még ennél is tovább ment, amikor a szervezetet „embrionális nyugat-európai kormánynak" nevezte.[20] Ahogy Allen Dulles, a korszak egyik legjobban tájékozott politikusa – aki a háború alatt az Office of Strategic Services (OSS), a későbbi CIA vezetője volt – a *The*

Marshall Plan című 1948-ban megjelent kis könyvében úgy fogalmazott, hogy a terv

> „nem emberbaráti vállalkozás volt. ... Az Egyesült Államok volt az egyetlen ország, amely valóban képes arra, hogy összehozza az európai országokat egy unióban ... Az Európai Egyesült Államok [eszméje] nem holmi álmodozók projektje."[21]

A háború utáni amerikai politika középpontjában a kapitalista gazdasági világrend helyreállítása állt úgy, hogy vissza kell térni a szabadkereskedelemhez és a nemzetközi együttműködéshez. Kivételes segélyezési politikájának és óriási politikai és katonai súlyának köszönhetően az Egyesült Államok jószerivel rákényszerítette nyugat-európai szövetségeseit, hogy működjenek együtt és kezdjék meg gazdaságaik integrációját. Ez a fejlemény nem csupán nagyon előnyös volt a nyugat-európai országok számára, de egyszersmind jobb gazdasági környezetet is teremtett az Egyesült Államokkal kialakított szövetség újraépítése és a megerősített szövetség fenntartása számára.

A háború utáni világ újrarendezése: a hidegháborús rezsim létrejötte

A nyugat-európai integráció kierőszakolása azonban nem egyszerűen egy komponense volt egy nagyobb amerikai törekvésnek, amely a nemzetközi kapitalista gazdasági rendszer újjáépítését célozta. Ez egyszersmind – vagy mondhatnánk leginkább – az új amerikai stratégia része volt, amelynek célja egy új, az Egyesült Államok által vezetett világpolitikai rend megteremtése volt. Allen Dulles a Marshall-tervvel foglalkozó, korábban már hivatkozott könyvében egyértelművé teszi, hogy Nyugat-Európa támogatása „az egyetlen jelenleg rendelkezésünkre álló lehetőség, amely választ kínál a kommunista kihívásra."[22]

Csakúgy, mint az első világháború végén, amikor a második világháború magjait éppen elhintették, újra egy halálos új konfliktus felhői kezdtek gyülekezni, amelyek egy harmadik világháború kitörésével fenyegettek, még mielőtt az ágyúk 1945-ben elhallgattak volna. Ez alkalommal a két háborús szövetséges, az Egyesült Államok és a Szovjetunió fordult egymással szembe egy rémisztő hidegháborús konfrontációban.

A Hitler ellen folytatott háborúban az Egyesült Államokból, Nagy-Britanniából és a Szovjetunióból álló szövetség vállalta a legnagyobb terheket,

és vesztette el a legtöbb emberét. Abban az időben természetesen ezeknek a nyugati és keleti szövetségeseknek egy alapvető közös célja volt. Hogy ezt elérhessék, elfogadták, sőt segítették egymás érdekeinek az érvényesülését. Két ismert esemény is egyértelműen alátámasztja ezt. Az elsőre 1944 októberében került sor, amikor Winston Churchill meglátogatta Sztálint Moszkvában. Ahogy maga Churchill beszámol erről, a repülőtérről a Kremlbe megérkezve, még mielőtt a vacsorához helyet foglaltak volna, Sztálinhoz fordult és ezt mondta:

> „Tisztázzuk az ügyeinket a Balkánon ... Mit szólna ahhoz, ha 90 százalékos befolyást kapna Romániában, mi, mondjuk, ugyancsak 90 százalékot Görögországban, Jugoszláviában pedig 50-50 százalékot?"

Churchill ezen túlmenően 75 százalékos orosz dominanciát ajánlott Bulgáriában és 50 százalékot Magyarországon.[23] Sztálin azonnal egyetértését adta erre a felosztásra, és természetesen úgy gondolta, hogy ez lesz a háború utáni befolyási övezetek kialakításának az alapja. Ahogy azt Evan Luard, a hidegháborúval foglalkozó francia történész megjegyzi: „Sztálin a háború idején a nyugati szövetségeseivel folytatott megbeszéléseit úgy értékelte, hogy ő kap meghatározó befolyást Kelet-Európában, cserében az amerikaiak és a britek befolyáshoz jutnak Nyugat-Európában."[24]

A második említésre méltó epizódra 1944 decemberében került sor, amikor a Vörös Hadsereg felszabadította Lengyelországot. A nagy hármas – Roosevelt, Churchill és Sztálin – korábban már tárgyalt a háború utáni szovjet–lengyel határról a teheráni konferencián, és az egyezséget Jaltában véglegesítették 1945 februárjában. Roosevelt és Churchill a dolog lényegét tekintve elfogadta és egyetértett Sztálin érvelésével, amely szerint a szovjet biztonsági érdekek szükségessé tették a Szovjetunió és Lengyelország közötti határ újrarajzolását úgy, hogy Lengyelországot lényegében nyugatra tolják, és a korábbi kelet-lengyelországi területeket (az úgynevezett Curzon-vonaltól[25] keletre) átadják a Szovjetuniónak. Lengyelországot Németország keleti területeivel kompenzálják.

Ettől függetlenül a háború egész időszaka alatt a szövetséget beárnyékolta a gyanakvás, illetve a konfliktusok. Mindkét fél hosszú távú garanciákat szeretett volna kapni a saját biztonságára – néha a szövetség rovására. Ráadásul a régi ideológiai-politikai különbségek, a gyanakvás és a konfliktus egyetlen pillanatra sem hagyott alább; sőt inkább egyre élesebbé vált, ahogy a háború a végéhez közeledett. Például 1945 februárjában Sztálin katonai felderítési forrásokból értesült arról, hogy titkos tárgyalásokra került sor az amerikaiak és a britek, valamint a náci németek között a semleges

Svájcban, amelyeket Karl Wolf, a német SS-csapatok olaszországi parancsnoka kezdeményezett a német megadásról. Sztálin haragosan tiltakozott Rooseveltnél, mondván, hogy a szövetségesek elmulasztották tájékoztatni, illetve nem vonták be az oroszokat a tárgyalásokba. Kijelentette továbbá, hogy tudomása van egy amerikai–brit megállapodásról Albert Kesselring marsallal, amely szerint az utóbbi „megnyitja a frontot és lehetővé teszi az angol–amerikai csapatok számára, hogy előrenyomuljanak Keletre."[26] Sztálin meg volt győződve, hogy elárulták.

Nehezteléséét más események is fokozták. 1945 májusában a Szovjetunió hatmilliárd dollár háborús segélyt kért az amerikai Lend-and-Lease program keretében a háború utáni újjáépítés céljaira, ám a kérés teljesítését Truman elnök – aki 1945 áprilisában az elhunyt Franklin D. Roosevelt elnök helyébe lépett – megtagadta.[27] Eközben azonban Truman érvényben tartotta a háborús Lend-and-Lease programot Nagy-Britannia számára. Ráadásul az Egyesült Államok elengedett háborús kölcsönöket Nagy-Britannia esetében, de ugyanezt megtagadta a Szovjetuniótól. És végül 1945 júliusában egy minden korábbinál rémisztőbb eseményre került sor: az Új-Mexikó állambeli Alamogordo közelében az amerikaiak felrobbantották első kísérleti atombombájukat. Sztálin számára a robbantás egyértelművé tette, hogy az amerikaiaknak szuperfegyverük van, amit eddig eltitkoltak előle (ez valójában így is volt, Roosevelt és Churchill még 1944 szeptemberében megállapodott ebben Roosevelt Hyde Park-i otthonában).

Másfelől nem egy szovjet lépés irritálta és félelemmel töltötte el a nyugati szövetségeseket. 1944 decemberében, miután a Vörös Hadsereg felszabadította Lengyelországot, Sztálin a kommunistákból álló Lublini Bizottsággal alakíttatott ideiglenes kormányt, ami egyértelműen jelezte, hogy Lengyelországnak csatlós szerepet szán. A szövetségesek felháborodása láttán Sztálin igyekezett Rooseveltet maga mellé állítani, mondván:

> „A Szovjetuniónak minden más hatalomnál erősebb érdekei vannak [Lengyelországban] ... mert Lengyelország határos a Szovjetunióval, és a lengyel probléma nem választható el a Szovjetunió biztonságának a kérdésétől."[28]

Roosevelt nem fogadta el ezt a magyarázatot, hozzátéve: „Nagyon aggaszt és csalódással tölt el az Ön december 27-én kelt üzenete Lengyelországgal kapcsolatosan."[29] Sztálin expanziós terveire egy másik bizonyíték a teheráni konferenciáról származik. 1941-ben a szövetségesek úgy döntöttek, hogy elfoglalják Iránt, hogy megvédjék az Oroszországba irányuló szállítási útvonalakat és olajhoz jussanak. De abban is megállapodtak, hogy hat hónappal a háború befejeződése után kivonják a csapataikat az országból. Ennek ellenére, amikor a határidő 1946 elején lejárt, Sztálin megtagadta csapatai kivonását, inkább saját szeparatista iráni szövetségeseit támogatta. Valójában ez volt az első hidegháborús válság, amely csak azt követően ért véget, hogy a nagyon komoly nyugati figyelmeztetések hatására a szovjetek visszavonták csapataikat.

Bár már Roosevelt elnök hozzáállása is változóban volt a szovjetekhez a háború befejező szakaszában, Truman elnök vetett véget a barátságos kapcsolatoknak, amelyeket elődje alakított ki a Szovjetunióval. A figyelmeztetések dacára, amelyeket kormánya két tagja – Henry L. Stimson, 1940 óta hadügyminiszter és Henry A. Wilson, korábban Roosevelt alelnöke, a kérdéses időszakban kereskedelmi miniszter – hangoztatott, Truman úgy döntött, hogy távolságot teremt az Egyesült Államok és a Szovjetunió között. Stimson javaslata ellenére nem osztotta meg az atomtitkot a szovjetekkel, nem létesített közös nemzetközi katonai bázisokat velük, jóllehet ez fontos lett volna a Sztálinnal kialakított barátságos kapcsolatok fenntartása szempontjából. Ehelyett mindkét minisztert elbocsátotta a kormányából. A figyelmeztetéseknek természetesen jó okai voltak, és a tény, hogy Truman mindkét politikus javaslatát elutasította, természetesen gyanút keltett a szovjet oldalon.

Sztálin érzékelte a versengést az újonnan megerősödött Egyesült Államokkal, és ezért érthető módon visszatért a régi orosz védelmi doktrínához, ami a napóleoni hadjárat óta történelmi sikereket hozott az ország számára; komoly ütközőzóna kialakításával kell megvédeni az ország nyugati határait az esetleges, Nyugatról kiinduló támadások ellen. Sztálin hozzáfogott ennek a stratégiának a megvalósításához Lengyelországban, még az előtt, hogy az Egyesült Államok megkezdte volna az egész világra kiterjedő katonai bázisrendszerének a kialakítását. Amikor a versengés nyilvánvalóvá vált, Sztálin tovább bővítette az ütközőzónát azzal, hogy fokozatosan az érdekkörébe vonta a felszabadított-elfoglalt kelet-európai és balkáni régiókat, megkoronázva a tevékenységét azzal, hogy Magyarországot és Csehszlovákiát bevonta a szovjet tömbbe, illetve 1947 és 1949 között az elfoglalt keletnémet területekből létrehozta a Német Demokratikus Köztársaságot.

A bomba és a nukleáris fegyverkezési verseny

Truman, aki Roosevelt politikáját a szovjetek vonatkozásában naivnak tartotta, elvetette a szövetség lehetőségét és inkább ellenséges viszonyt alakított ki a Szovjetunióval szemben. Már a győztes hatalmak vezetőinek első

találkozásán, 1945 júliusában Potsdamban az udvarias felszín alatt komoly nézeteltérések bontakoztak ki. Nagy feszültségeket okozott Németország, különösen a németek által a Szovjetuniónak fizetendő jóvátétel kérdése. Ezen az értekezleten tájékoztatta Truman Sztálint egy „szokatlanul nagy erejű, új fegyverről".[30] Útban hazafelé Washingtonba, Truman tájékoztatást kapott, hogy 1945. augusztus 6-án atombombát dobtak Hirosimára, majd három nappal később Nagaszakira; a két bombatámadás összesen háromszázezer ember életét követelte. Eközben a nagyhatalmak közötti megállapodás alapján a szovjet csapatok elözönlötték a japánok által elfoglalt Mandzsúriát, és ennek nyomán Hirohito japán császár augusztus 15-én bejelentette, hogy országa feltétel nélkül leteszi a fegyvert. A második világháború véget ért.

Truman és hívei azzal indokolták az atombomba ledobását, hogy ezzel legalább százezer amerikai katona életét mentették meg, akik a Japánért vívott csata során estek volna el. Ám a bomba felhasználását indokoló hivatalos magyarázat mellett volt egy másik is. A bombát látványos és elrettentő figyelmeztetésnek szánták a Szovjetunió számára. Sok történész és politológus vitatkozott azon, hogy vajon melyik indok játszott igazán szerepet Truman döntésében. Mások mellett Campbell Craig és Sergei Radchenko foglalkozott részletesen ezzel a kérdéssel a *The Atomic Bomb and the Origins of the Cold War* című, 2008-as tanulmányában.[31] Természetesen csak találgatni lehet Truman valós motívumait, de az nem vitatható, hogy a bomba a két győztes nagyhatalmat halálos fegyverkezési versenybe lökte. Ez a szembenállás nagyon könnyen vezethetett volna (akár a véletlen folytán is) a harmadik világháború kirobbanásához, ami minden bizonnyal a legvéresebb lett volna az összes közül. John Mueller helyesen jegyezte meg, hogy az útjára induló hidegháború „a harmadik világháború funkcionális megfelelője" volt.[32]

Joszif Sztálin épp eléggé paranoiás volt, hogy mindenütt ellenségeket lásson, és meg volt győződve, hogy ennek az új halálos fegyvernek a célpontja valójában a Szovjetunió. A Manhattan-programba beépített kémei megszerezték számára az atomtitkokat, és 1949 augusztusára a Szovjetunió is sikeresen tesztelte a saját atombombáját. Az atomfegyverkezési verseny, amely a hidegháború teljes négy évtizedét meghatározta, útjára indult.

Ily módon tehát, ahogy bemutattam, a hidegháború már akkor kialakulóban volt, amikor a forró háború még csak a végéhez közeledett. A létezése 1946 elejére nyilvánvalóvá vált. Az elsők egyike, aki nyíltan beszélt erről, Winston Churchill volt. 1946. március 5-én a Missouri állambeli Fulton Egyetemen, Truman elnök jelenlétében, elmondta híres „vasfüggöny" beszédét:

> „A Balti-tenger melletti Stettintől [Szczecintől] az Adriai-tenger mentén fekvő Triesztig vasfüggöny ereszkedik le Európára, kettévágva a kontinenst. Mögötte a ... szovjet szféra ... A kommunista pártok, most mindenütt arra törekszenek, hogy megszerezzék a 'totális ellenőrzést'... és 'egyre nagyobb kihívást és veszélyt jelentenek a keresztény civilizációra'."[33]

Válaszul Sztálin a *Pravdá*nak a következőket nyilatkozta:

> „Nem tudom, hogy Mr. Churchillnek és a barátainak sikerül-e a második világháború után egy új katonai akciót indítani Kelet-Európa ellen. Ha igen, lesz valaki, aki magabiztosan mondhatja, hogy vereséget fognak szenvedni, ahogy huszonhat évvel ezelőtt is vereséget szenvedtek."[34]

Churchill 1946 szeptemberében ismét beszédet mondott, ezúttal Zürichben, ahol a „sötét középkor" visszatérésére figyelmeztetett, hangsúlyozva, hogy meg kell teremteni az „európai családot", „fel kell építenünk egyfajta Európai Egyesült Államokat."[35]

Hidegháborús válság: 1948–1950: közel a harmadik világháborúhoz

1948 nyarán az első nagyobb konfrontáció a hidegháborúból csaknem forró háborút csinált. Azon év júniusában az Egyesült Államok egyoldalúan úgy döntött, hogy bevezeti az új nyugatnémet valutát, a márkát. Ez volt a független német állam létrehozásának első lépése. A szovjet állam válasza nagyon ellenséges volt, lezárta az összes felszíni közlekedési útvonalat a nyugati megszállási övezetek és Berlin között, amely ugyan a szovjet megszállási zóna közepén volt, de fel volt osztva nyugati és szovjet megszállási zónákra. 1948 júniusától kezdődően a nagyjából kétmillió berlini ellátását – a széntől a mindennapos élelmiszerekig – légi úton a nyugati zónákból kellett megszervezni. A szovjetek egészén 1949 májusáig fenntartották a blokádot, így a nyugati légierőknek egy éven át több mint 92 millió mérföldet kellett repülniük napi négy-öt ezer tonna ellátmánnyal a fedélzetükön. Akár egyetlen incidens – egy amerikai vagy brit repülőgép véletlenszerű lelövése – katonai összecsapást robbanthatott volna ki.

Két évvel később kirobbant az első valódi háború a két blokk között Koreában. A Koreai-félszigetet, amelyet Japán tartott a megszállása alatt

a második világháború idején, a szovjet és az amerikai csapatok együtt szabadították fel 1945 augusztusában. Európához hasonlóan, Koreát is megszállási zónákra osztották fel a 38. szélességi foknál, amelytől északra a szovjet, délre az amerikai zóna terült el. A két zónából hamarosan két független állam lett; a szovjetből a kommunista Észak-Korea, az amerikaiból a demokratikus és kapitalista Dél-Korea. 1950 júniusában Észak-Korea lerohanta Dél-Koreát, ami azonnal maga után vonta a két nagyhatalom bekapcsolódását. Északot a Szovjetunió és a kommunista Kína segítette, amely hatalmas katonai erőket küldött a félszigetre. Dél az Egyesült Államoktól kapott támogatást, illetve – miután az amerikaiak által ellenőrzött ENSZ is bekapcsolódott a konfliktusba – további 21 országtól, amelyek katonai felszereléseket, sőt csapatokat küldtek az országba. Ám Amerika biztosította a Dél-Koreának szánt támogatások 90 százalékát. Ahogy Konrad Adenauer, a Német Szövetségi Köztársaság új kancellárja megjegyezte, ez egyfajta főpróba volt a két versengő szuperhatalom között egy újabb európai háborúra. Adenauer John McCloy amerikai megbízottnak a következőket mondta:

> „A világ sorsa nem Koreában, hanem Európában dől el. Meg vagyok győződve, hogy Sztálinnak ugyanolyan tervei vannak, mint Koreára. Ami most történik, főpróba arra, ami ránk vár."[36]

A háború 1953 júliusában ért véget. E három év alatt több mint hárommillió ember halt meg. Ez volt az első katonai konfliktus a két hidegháborús tábor között, amely a harmadik világháború küszöbére lökte a világot. Európa sokkolva volt.

Az új hidegháborús politikai világrend létrehozása

A hidegháború e két nagy válságával átalakította a globális rendet. A háború utáni új politikai rend kialakításában egyaránt közrejátszottak a hidegháborús birkózás realitásai és a lehetőség, hogy bármikor új háború robbanhat ki. A kísértet már a háború végén láthatóvá vált, még mielőtt Churchill elmondta volna jól ismert beszédét 1946-ban.

George F. Kennan, George Marshall külügyminiszter moszkvai megbízottja, aki egyike volt az amerikai kormányzat legjobb Szovjetunió-szakértőinek, 1946 februárjában küldte a „hosszú táviratt" néven híressé vált feljegyzését Washingtonba. A dokumentum elemzi az uralkodó szovjet ideológiát, és javaslatokat tesz arra, miként lehetne ellensúlyt képezni vele szemben. Az általa javasolt feltartóztatási stratégia lett a Truman-adminisztráció hivatalos vonala, sőt valójában az amerikai külpolitikáé a következő négy évtizedben. Az alábbiakban részletesen idézem Kennan elemzését. Eszerint Sztálin úgy véli:

> „A Szovjetunió továbbra is ellenséges 'kapitalista bekerítésben' él, amelyyel hosszú távon nem lehet békében együtt élni. ... A kapitalista világot belső konfliktusok szabdalják ... amelyek békés eszközökkel feloldhatatlanok [sic!] ... Ahogy azt Sztálin 1927-ben amerikai munkások előtt kijelentette, 'a nemzetközi forradalom további szakaszában két világjelentőségű központ jön létre: egy szocialista centrum ... és egy kapitalista centrum. E két centrum fog csatázni a világgazdaság irányításáért, ami meghatározza a kapitalizmus és a szocializmus sorsát az egész világon'. [A szovjetek úgy vélik], mindent meg kell tenni a Szovjetunió relatív erejének a fokozásáért ... A szovjet erőfeszítések és a szovjetbarát külföldi tényezők célja az kell legyen, hogy elmélyítsék és kihasználják a kapitalista hatalmak közötti különbségeket és konfliktusokat. Ha ezekből végül 'imperialista' háború lesz, azt forradalmi felkelésekké kell átalakítani a különböző kapitalista országokban. [Az oroszok] a biztonságot mindig is a türelmes, de utolsó vérig menő küzdelemben vélték megtalálni, aminek a célja a riválisteljes megsemmisítése ... a szovjet hatalom ... nem vállal szükségtelen kockázatokat ... nagyon pontosan érti az erő logikáját ... könnyen visszavonulhat ... és vissza is vonul, ha erős ellenállással találkozik."[37]

Kennan következtetése: az Egyesült Államoknak meg kell akadályoznia a kommunizmus bárminemű előretörését bárhol a világon. Egy másik, 1946. április 1-jén kelt feljegyzésében azt is javasolta, hogy Amerika ösztönözze a nyugati szövetségesei integrációját; ennek során egyértelműen kiemelte, hogy Oroszország célja a nyugat-európai integráció megakadályozása, és mindent meg fog tenni, hogy szembeszálljon azokkal, akik képesek arra, hogy a nyugat-európai országokat hatékony, regionális társadalommá formálják.[38]

Dean Acheson külügyminiszter-helyettes továbbfejlesztette a feltartóztatási politikát, hozzátéve a maga „dominóelméletét". Acheson szerint, ha egy ország kommunista uralom alá kerül, annak nyomán újabbak következnek, ezért a Nyugat nem engedheti meg, hogy akár egyetlen ország is „feldőljön".[39] A koreai háború idején, 1950-ben Churchill még ennél is tovább ment, amikor kijelentette: „amit a kommunisták elkezdtek Koreában, nem érhet véget a győzelmükkel. Ha ez megtörténik, nem fogunk tudni elkerülni egy harmadik világháborút."[40] A Brookings Institution

washingtoni agytröszt addigra már tárgyalta azt a lehetőséget, hogy „a szovjetek egyenként vagy együttesen lenyelik [Nyugat-Európát]".[41] A félelem, sőt a hisztéria, hogy a szovjetek elözönölhetik Európát, egyre erősebb lett.[42]

1947 tavaszán az új amerikai feltartóztatási politika hivatalosan is megerősítést nyert Truman már hivatkozott beszédében, amelyet a törvényhozás két háza előtt mondott el. Az elnök vázolta politikáját, amelynek lényege, hogy támogatásban kell részesíteni a kommunizmus által fenyegetett országokat – legyen szó „fegyveres kisebbségek vagy külső erők támadásáról".[43] Ez a politika a Truman-doktrína elnevezést kapta, és a lényege, hogy meg kell akadályozni a kommunizmus bárminemű előretörését bárhol a világban. Ez a megfontolás húzódott meg az Egyesült Államok döntése mögött 1947-ben, hogy segélyt nyújt Törökországnak és Görögországnak, illetve Nyugat-Európának a Marshall-segély keretében. 1947 tavaszán az Egyesült Államok szorgalmazta, hogy a nyugat-európai országok, ahol koalíciós kormányok voltak hatalmon, jelesül Franciaország és Olaszország, szabaduljanak meg a kommunistáktól. Az Egyesült Államok bőségesen megjutalmazta azokat az országokat, amelyek teljesítették ezt a kérést; például alig néhány órával azután, hogy Franciaországban kizárták a kommunistákat a koalíciós kormányból, a Világbank bejelentette, hogy hitelt nyújt az országnak.

Új megoldás a „német kérdésre"

Az erős nyugat-európai szövetség kiépítésére tett erőfeszítései részeként az Egyesült Államok megváltoztatta a Németországgal kapcsolatos politikáját. Az első terveket még a háború befejeződése előtt Henry Morgenthau, Roosevelt elnök pénzügyminisztere dolgozta ki. Roosevelt és Churchill 1944 szeptemberében a kanadai Québecben megtartott konferencián vitatta meg ezeket a kérdéseket Morgenthau részvételével. Bár Churchill kezdetben ellenezte az amerikai javaslatot, később mellé állt. Morgenthau feljegyzése előirányozta „a Ruhr- és Saar-vidék katonai célokra alkalmas ipari kapacitásainak a lebontását ... Németországot elsősorban mezőgazdasági országgá kell átalakítani".[44] A Roosevelt-adminisztráció terve megszüntette volna Németország ipari jellegét és feldarabolta volna az országot oly módon, hogy levágja a legfontosabb ipari körzeteit. Kelet-Poroszországot és Szilézia déli részét át kell adni részben Lengyelországnak, de főként a Szovjetuniónak. Franciaország megkapná a Saar-vidéket, míg a Ruhr-vidéket nemzetközi fennhatóság alá helyeznék. Németország többi részeit

két önálló, egy északi és egy déli államra bontanák. Ahogy Roosevelt 1944. augusztus 26-án kelt levelében leszögezte:

> „Két iskola van: az egyikhez azok tartoznak, akik altruisták lennének Németországgal szemben azt remélve, hogy a szeretetteljes kedvesség újra kereszténnyivé teszi őket – és a másik, amelynek tagjai sokkal 'keményebb' attitűd mellett törnek lándzsát. Én a leghatározottabban az utóbbi iskola híve vagyok, jóllehet nem vagyok vérszomjas, de szeretném, ha a németekben tudatosulna, hogy ez alkalommal legalábbis egyértelműen elvesztették a háborút."[45]

A De Gaulle vezette Franciaország még messzebbre akart volna menni. Az 1870 óta eltelt hét évtized alatt Franciaországot háromszor érte támadás a németek részéről. Ezért ők korlátlan időre fenn akarták tartani Németország megszállását és feldarabolását, hogy vissza lehessen térni az 1870-es egyesítés előtti állapotokhoz, amikor 35 német állam létezett. Nem sokkal azt követően, hogy Franciaország 1945. április 11-én felszabadult, De Gaulle számos vezető amerikai politikust – John McCloy hadügyminiszter-helyettest, Ralph Smith tábornokot, a párizsi amerikai követség katonai attaséját és Jefferson Caffery nagykövetet – vacsorára invitált. Ahogy azt Caffery a külügyminiszternek Washingtonba jelentette, De Gaulle a francia biztonsági érdekekre hivatkozva amellett érvelt, hogy a Rajna bal oldalán elterülő összes német területet „Kölntől a svájci határig" kis, félig független államokra kell feldarabolni és francia fennhatóság alá kell helyezni. Ami a Ruhr-vidéket, a német nehézipar fellegvárát illeti, „a bányáit és nehéziparát 'nemzetközi fennhatóság alatt' az összes nyugat-európai ország javára kell működtetni".[46] Ez a francia álláspont hajlíthatatlannak bizonyult; még 1947 nyarán is egy „Saar-alkotmány" összeállításán dolgoztak, amely előirányozta volna „Saar szerves integrálását a francia gazdasági szférába".[47] Nagyjából a háború befejeződése idején az amerikai külügyminisztérium alapvetően egyetértett a legfontosabb francia követelésekkel, köztük a Saar-vidék „annektálásával", amit többször ki is nyilvánított.[48]

Bár a hivatalos amerikai álláspont végül valamennyire puhább lett, mint az eredeti Morgenthau-terv – nem beszélt Németország mezőgazdaságivá tételéről –, az Egyesült Államok kezdetben nem tartotta fontosnak Németország gazdasági újjáépítését. 1945. május 10-én, két nappal az európai hadműveletek befejeződése után, Truman elnök felülvizsgálta elődje politikáját. Jóváhagyta az Egyesített Vezérkari Főnökök 1067. számú direktíváját Dwight D. Eisenhower tábornok számára, amely elrendelte, hogy az amerikai megszálló erők Németországban „ne tegyenek lépéseket Németország

gazdasági újraélesztése érdekében, sem pedig olyanokat, amelyek a német gazdaság fenntartását vagy erősítését szolgálják". Az első amerikai „ipari szintű" terv még 1946-ban is azt irányozta elő, hogy a német nehézipari kapacitásokat az 1938. évi szint 50 százaléka alá kell csökkenteni úgy, hogy 1500 ipari üzemet bezárnak.

Az ipari kapacitások lebontásával párhuzamosan egy kemény „nácitlanítási" program is elkezdődött. A hivatalos amerikai álláspont szerint bárki, akinek a névlegesnél fontosabb szerepe volt a Harmadik Birodalomban vagy a náci pártban és annak katonai szervezeteiben, „nem viselhet közhivatalt vagy bármilyen érdeminek nevezhető pozíciót félállami vagy magánvállalatoknál". Az 1946. márciusi „nácitlanítási" törvény értelmében valamennyi felnőtt németet át kell világítani, és a folyamatot a szövetséges katonai hatóságok ellenőrzése alá kell helyezni. Az átvilágítás alapjául a németeket öt kategóriába sorolták a „súlyos törvénysértőkkel" kezdve egészen a „követőkig". Az amerikai megszállási zónában a németek 25 százaléka tartozott a fenti kategóriák valamelyikébe.[49] Az érintettek ügyének kivizsgálása néha évekig tartott, mely idő alatt az öregségi nyugdíjakat sem fizették ki. Ahogy azt Maurice W. Altaffer konzul a külügyminisztériumnak 1946 decemberében jelentette, „a nácitlanítás jelenlegi állapota elviselhetetlenné vált az érintettek számára".[50] Ami ennél lényegesebb volt, az amerikai hatóságok lassan felismerték, hogy az ipari kapacitások leépítésére és a nácitlanításra irányuló politikájuk elidegenítheti a németeket tőlük, ami a baloldal és következésképpen az oroszok malmára hajthatja a vizet.

Konrad Adenauer, a Kereszténydemokrata Unió (CDU) elnöke a brit megszállási zónában fejtette ki ezt a gondolatot a legegyértelműbben. A katonai kormányzókhoz 1946 decemberében írt feljegyzésében követelte „a további gyárleszerelések teljes leállítását". Adenauer többször találkozott amerikai tisztségviselőkkel és konzulokkal, akiknek felpanaszolta a gyárak leszerelését. Elítélte azt a politikai visszhangkampányt is, amelyet az amerikai nácitlanítási program teremtett (egyéb következmények mellett), és általános amnesztiát sürgetett; ellenkező esetben, panaszolta, a németeket az oroszok karjába lökik. 1948 szeptemberében a CDU kongresszusán tartott megnyitó beszédében egészen odáig ment, hogy az amerikai Morganthau-tervet „az emberiség elleni bűntettnek" nevezte, amit „okkal lehet a nemzetiszocialista bűnökhöz hasonlítani".[51]

Adenauer nem habozott kijátszani a szovjet kártyát sem. Altaffer amerikai konzul 1947-ben azt jelentette Washingtonba, hogy Adenauer

> „informálta, miszerint a szovjet-orosz kormány megkereste őt ... [és felhívta a figyelmet arra is, hogy... Németországban] van olyan felfogás, amely szerint szoros kapcsolatokra lenne szükség ... Németország és Oroszország között."[52]

Egy másik alkalommal Adenauer annak a véleményének adott hangot, hogy a Németországgal szembeni kíméletlen nyugati politika miatt „félő, hogy a kommunisták nagyon sok mindent el fognak érni a céljaik közül".[53] John McCloy, aki a legmagasabb rangú amerikai diplomata volt Németországban, azt jelentette, hogy

> „Adenauer kijelentette, hogy nem szeretné, ha zsarolónak tartanák ... a szovjet lépések alapján, de ha nem születnek lépések, amelyek az ő javaslataival összhangban vannak, Nyugat-Európa egésze szovjet befolyás alá kerül ... A gyárleszerelési program a [francia és a brit övezetben] felgyorsult és nem szeretne felelősséget vállalni a következményekért, amit a közvélemény bizalmatlanságának a felerősödése fog okozni."[54]

Lucius D. Clay, Németország katonai irányítója 1946. július 19-én Washingtonnak küldött titkos üzenetében hivatkozott ezekre az ismert német ajánlásokra és javasolta, hogy a Truman-adminisztráció hagyjon fel a korlátozások politikájával.

Következésképpen a hidegháború kibontakozásával párhuzamosan az ipar lebontására és a nácitlanításra irányuló amerikai politika is alábbhagyott. Ahogy egy 1947 októberében kelt amerikai konzuli jelentés megállapítja, az első lépés az volt, hogy a náci szimpatizánsok átvilágításának és megbüntetésének a feladatát a megszálló hatóságok átadták a németeknek. Döntés született arról is, hogy december 31-ét követően „a pozíciókat betöltőket csak különleges esetekben [lehetett] elmozdítani az állásukból".[55] Az eredmény drámai volt; Ausztriában például

> „csaknem mindenki, aki számított valamit, a náci párt tagja volt ... a nyugatnémet bíróságok, amelyekben főként egykori nácik ítélkeztek, vonakodtak cselekedni ... A nyugatnémet hatóságok gondoskodtak arról, hogy a foglyok hamar szabaduljanak."[56]

Egyes amerikai konzulok riasztó jelentésekben számoltak be Washingtonnak arról, hogy milyen következményei lettek az ítélkezési hatáskörök átadásának:

> „a nácitlanítási program kudarca egyértelműen azzal járt, hogy a bajor élet számos területe ismét náci lett ... a vezető köztisztviselők 30 százaléka korábbi náci."

Egy másik konzuli jelentésből megtudhatjuk, hogy

> „A spruchkammer (döntőbizottsági) tárgyalások ... amelyek döntenek az alkalmazhatóságról és más dolgokról minden szinten ... túl azon, hogy gyors rehabilitációt eredményeznek ... lehetővé tették a nácik újbóli megjelenését befolyásos pozíciókban."

Ez a jelenség „megfordítja azt a trendet, amelyet maga a Katonai Kormányzat is támogatott az elmúlt másfél évben". 1949 novemberében egy amerikai konzul 44 oldalas jelentésben számolt be „magas rangú nácik befolyásos pozíciókba" történő kinevezéséről és megválasztásáról.[57]

Ez az új politika végül ahhoz az abszurd következményhez vezetett, hogy Hollandia, Norvégia, Dánia és Franciaország sokkal több náci kollaboránst vont felelősségre, mint ahány tényleges háborús bűnöst a háború utáni Németország és Ausztria.

> „Érdekes, hogy a legszigorúbb ítéleteket Norvégiában, Dániában és Hollandiában hozták. ... Norvégiában több mint kilencvenezer embert fogtak perbe a háború után, a lakosság csaknem 4 százalékát. ... Hasonló volt a helyzet Dániában is, míg Hollandiában 150 ezer embert tartóztattak le."[58]

Franciaországban és Olaszországban tíz-tizenegyezer embert lincseltek meg tárgyalás nélkül. Deák István *Európa próbatétele: együttműködés, ellenállás és megtorlás a második világháború alatt* című könyvében levonja a következtetést:

> „... eltekintve a háború utáni öt évben a nürnbergi perek során és más, amerikaiak által ellenőrzött bíróságok által elítélt és kivégzett hetvenvalahány nácitól, minden olyan német elítéltet szabadon bocsátottak Nyugat-Németországban, akiket a szövetségesek ott perbe fogtak és elítéltek. Visszakapták javaikat és jó állásokhoz jutottak."[59]

Dacára ezeknek a nyugtalanító jelentéseknek, az amerikai hatóságok utasítást kaptak, hogy tartsák magukat ehhez az új irányvonalhoz, a felső vezetők pedig mindezt a „szovjet veszéllyel" indokolták. Ezen az alapon az amerikai tisztségviselők élesen bírálták a francia gyakorlatot, amely nem változott:

> „A nyugati hatalmak jelentős előnyre tettek szert szovjet kommunista riválisaikkal szemben Németországban, és igazán tragikus lenne, ha a Kreml előretörne, mert a franciák nem változtatnak a Németországgal kapcsolatos politikájukon ... A hajlíthatatlan francia politika a németekkel szemben csak az oroszok érdekeit szolgálja."[60]

Összességében az amerikai attitűd és politika Németországgal szemben 1945 és 1947 között fokozatosan megváltozott, mert a Truman-adminisztráció lépésről lépésre feladta a német ipari kapacitások lebontására és a nácitlanításra irányuló politikáját. Ahogy a hidegháború elindulása egyre nyilvánvalóbb lett, az új amerikai politika is jól láthatóvá vált. 1946. szeptember 6-án, fél évvel azt megelőzően, hogy Truman elnök meghirdette a Truman-doktrínát, James F. Byrne külügyminiszter Stuttgartban elmondta a saját, híressé vált beszédét, amelyben a Németországgal kapcsolatos politika újrahangolásáról szólt:

> „Megtanultuk, hogy tetszik vagy sem, egy világban élünk, és ettől nem izolálhatjuk magunkat. Megtanultuk, hogy a béke és a jólét oszthatatlan, és a jólétünket és a békénket nem vásárolhatjuk meg egyetlen más ország jólétének a terhére sem ... A Potsdami Egyezmény alapja az volt, hogy a demilitarizáció és a jóvátételek együttes programjának a részeként a német katonai képességeket úgy kell csökkenteni, hogy felszámoljuk és eltávolítjuk az ország hadiiparát, csökkentjük és eltávolítjuk a nehézipari üzemeit.
>
> Az Egyesült Államok meg van arról győződve, hogy Németországot gazdasági egységként kell kezelni ... Németországnak lehetőséget kell kapnia arra, hogy képességeivel és energiáival élve növelje az ipari termelését ... Németország Európa része és az európai fellendülés, kiváltképp a Németországgal szomszédos országokban lassú lesz, ha Németországot a maga nagyszerű vas- és acélkészleteivel szegényházi státuszra kárhoztatjuk ... Az amerikai nép vissza akarja adni Németország irányítását a német embereknek ... és segíteni akar nekik, hogy visszanyerhessék méltó helyüket a világ szabad és békeszerető népeinek a sorában."[61]

Két héttel később, 1946. szeptember 19-én Winston Churchill a svájci Zürich városába utazott, ahol meglehetősen hasonló dolgokról beszélt:

> „Hátat kell fordítanunk a múlt borzalmainak és a jövőre kell figyelnünk. Nem vonszolhatjuk magunkkal az elkövetkező években a gyűlölködést és a bosszút. Ha Európát szeretnénk megmenteni a végtelen nyomortól, sőt a végítélettől, bíznunk kell az európai népek családjában ... Most mondok valamit, ami talán meglepi Önöket ... Az európai

család újrateremtésének első lépése a partneri kapcsolatok létrehozása Franciaország és Németország között ... Nincs európai újjászületés [Franciaország és Németország] nélkül ... Németország mindenki számára megfelelően szabadon egyesült a szövetségi rendszerben ... Ám figyelmeztetnem kell Önöket, az idő talán rövid ... Ha létre akarjuk hozni az Európai Egyesült Államokat vagy bárminek is nevezzük, már ma hozzá kell látnunk. Ma az atombomba ... védelmét élvezzük."[62]

A Morganthau-terv kimúlt. Truman hatályon kívül helyezte az Egyesített Vezérkari Főnökök 1067. számú direktíváját, amely meglehetősen büntető volt, és egy újjal, az 1779. számúval helyettesítette, amely hangsúlyozta, hogy „a rendezett és virágzó Európának szüksége van a stabil és termelékeny Németország gazdasági hozzájárulására".[63]

Egy 1948-ban született külügyminisztériumi dokumentum szerint

„Az amerikai külpolitika egyik legfontosabb célja az lett, hogy megerősítsük Nyugat-Európát a demokratikus Németország integrálásával ... Fontos, hogy az Egyesült Államok ne kötelezze el magát semmilyen permanens gazdasági vagy politikai korlátozás mellett a jövőbeni német kormány tekintetében, ami ellehetetlenítené Németország gazdasági és politikai rehabilitációját."[64]

Egy 1956-ban született európai közösségi anyag visszamenőleg összegzi az amerikai politikát:

„A háború utáni amerikai külpolitika egyik legkövetkezetesebb aspektusa az európai ... gazdasági és politikai integráció kitartó támogatása volt. Ez a politika szinte közvetlenül a háború után megfogalmazásra került és mind a mai napig érvényben van ... Az európai integráció a kibővített Atlanti Közösség keretein belül [Amerika] Nyugat-Európával kapcsolatos politikájának továbbra is a sarkköve."[65]

A második világháború után valóban új világpolitikai rend jött létre. A 19. században az európai gyarmattartó hatalmak álltak szemben egymással és uralkodtak a világban. A két világháború közötti időszakban a világban a tengelyhatalmak (Németország, Olaszország, Japán és a szövetségeseik) és a szövetséges hatalmak (Nagy-Britannia, Franciaország és a szövetségeseik, köztük a bolsevik Oroszország) küzdöttek egymással. Az előbbi tábor fasiszta totalitáriusokból, nácikból és a demokráciával szemben álló újimperialista hódítókból állt, míg az utóbbiak (Oroszországot nem számítva) a demokráciát képviselték.

Amikor a háború után létrejött az új politikai világrend, a nyugati demokráciák – az Egyesült Államokkal az élen és szoros együttműködésben Nyugat-Európával – a Szovjetunióval és a növekvő kommunista világgal álltak szemben. Ebben a világrendben az Amerikai Egyesült Államok a Nyugat megkérdőjelezhetetlen vezetője volt, támaszkodva óriási gazdasági, politikai és katonai erejére, amit az újonnan kifejlesztett nukleáris arzenál is kiegészített. Az elpusztított, megtizedelt és legyengült Nyugat-Európa erőteljesen támaszkodott az Egyesült Államokra. Hasonlóképpen az Egyesült Államok tartós biztonsága az újjáépített, erős és egységes Nyugat-Európára épült. Az amerikai érdekek megkívánták Nyugat-Európa integrációját. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ezek az érdekek formálták az integrált nyugati közösség létrejöttét. Ugyanakkor Nyugat-Európának nagy szüksége volt az Egyesült Államok támogatására, amely garantálta a biztonságát és a védelmét. Ezért lelkes örömmel elfogadták Amerika vezetését.

A közös nyugat-európai haderő terve

Az Egyesült Államok azon túl, hogy a Marshall-terv révén támogatta a fellendülést, erőltette az együttműködést és bátorította az integrációt a nyugat-európai országok – a korábbi szövetségesek és ellenségek – között, kezdeményezte a közös nyugat-európai hadsereg felállítását is annak a tervnek a részeként, amely a nyugati szövetségeseket föderális államba terelte volna. Henry A. Byroade, a külügyminisztérium német referatúrájának a vezetője 1950-ben feljegyzést készített „An Approach to the Formation of a European Army" címmel. Bizalmasan átküldte McCloynak, bár Acheson külügyminiszter is kapott tájékoztatást. Miután váltottak néhány táviratot Byroade-dal, McCloy habozás nélkül megbeszélést szervezett befolyásos francia barátjával, Jean Monnet-val, hogy vajon Franciaország hajlandó lenne-e magáévá tenni az amerikai tervet. Ezt követően Monnet, nem messze Párizstól, houjarray-i vidéki házában találkozott McCloyjal, ahol megvitatták Byroade tervét és egyetértettek vele. Ahogy Monnet fogalmazott, a Byroade-terv alapján „kibontakozott az európai védelmi közösség lehetséges koncepciója". A tervhez mindössze az kellett, hogy Monnet lefordítsa franciára. Amikor elkészült vele, megmutatta az új francia miniszterelnöknek, René Plevennek. A Pleven-terv, ahogy elnevezték, előirányozta az európai fegyveres erők teljes összevonását (német részvétellel

európai hadügyminiszter irányítása alatt, nemzetek feletti parancsnoksággal, költségvetéssel és tábornoki karral). Bár a háború utáni francia vezetés erőteljesen ellenezte a német újrafelfegyverzést, a Pleven-terv lehetővé tette volna ezt nyugat-európai keretben.[66]

Az Észak-atlanti Tanács 1953. decemberi ülésén John Foster Dulles amerikai külügyminiszter riasztó beszédet tartott, amelyben figyelmeztette európai szövetségeseit, hogy ha „az európai védelmi közösség nem lesz hatékony ... komoly kétségek merülnek fel abban a vonatkozásban, hogy a kontinentális Európa biztonságos hely lehet". Dulles még azzal is megpróbálkozott, hogy megzsarolja az európai szövetségeseket, mondván, hogy a terv kudarca rákényszerítené az Egyesült Államokat alapvető politikájának a fájdalmas újraértékelésére", amelynek nyomán az Egyesült Államok kivonhatná a csapatait Európából. Dulles szavaival: „ha [az európaiak] úgy döntenek, hogy öngyilkosságot követnek el, azt lehet, hogy egyedül kell megtenniük". Hozzátette még, hogy ha Nyugat-Európa „képtelen az integrációra szabadként, akkor Kelet-Európához hasonlóan, a vereségben és a szolgaságban fog egyesülni".[67]

Bár a Pleven-tervet a francia nemzetgyűlés 1950 októberében előzetes jelleggel jóváhagyta, de 1954 augusztusában ugyanaz a parlament elutasította. A közös nyugat-európai haderő amerikai terve mind a mai napig nem valósult meg.

* * *

Abban az időben a katonai integráció kétségkívül túlságosan korai és drasztikus lépés lett volna; túlságosan nagy lépésnek tűnt a franciák és a többi ország számára. Mindazonáltal az Egyesült Államok célja ugyanúgy egy nyugati politikai-katonai rendszer létrehozása volt, mint ahogy létrehozta az általa vezetett nemzetközi gazdasági szervezeteket. 1948 júniusában az amerikai törvényhozás egy ajánlást fogalmazott meg, amely szerint az Egyesült Államok kössön védelmi megállapodást a nyugat-európai országokkal. 1778 óta először az Egyesült Államok békeidőben katonai szövetséget hozott létre Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) néven. Kezdetben tizenkét ország – az Amerikai Egyesült Államok, Belgium, Dánia, az Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Izland, Kanada, Luxemburg, Norvégia, Olaszország és Portugália – volt a tagja, Görögország és Törökország 1952-ben, a Német Szövetségi Köztársaság 1955-ben, Spanyolország 1982-ben csatlakozott. 1949 októberében az amerikai törvényhozás 1,3 milliárd dollár összegű katonai segélyt hagyott jóvá az új szövetség számára.

A nyugat-európai országok, amelyek nagyon szerették volna visszanyerni korábbi erejüket, komoly érdekeltséget mutattak az egymással folytatott együttműködés iránt, elfogadták az amerikai vezetést, a katonai segítséget és a szakpolitikai kezdeményezéseket. Az új világpolitikai rendben a nyugat-európai integráció megvalósítása egyes számú prioritássá vált mind Nyugat-Európa, mind az Egyesült Államok számára. Ennek az új világpolitikai rendnek az építése során az Egyesült Államok és a Szovjetunió egyaránt törekedett a saját szövetségi rendszere létrehozására és bővítésére. Más szavakkal, az új világpolitikai rend a kapitalista világgazdasági rezsim létrehozásával együtt (ahogy arról korábban szó volt) előkészítette a talajt és megteremtette az ösztönzőket az európai integráció számára.

2. Föderalista álmodók és gyakorlatias integrációépítők

Az Európai Egyesült Államok gondolatának megszületése és az első lépések a megvalósítás felé

Az Európai Egyesült Államok eszméje

Európa történelmének korai szakaszai óta mindig megosztott volt. A Római Birodalom hódításai és területi gyarapodása nyomán a kontinens két részre oszlott. A 476-ban történt bukásáig a Római Birodalom tartotta ellenőrzése alatt a nyugati részt egészen Nagy-Britanniáig, Dél-Európa legnagyobb részét és Közép-Európa egyes részeit a *limes*ig, azaz a Duna jelentette határvonalig; ide tartozott még Illíria és Dácia (a mai Horvátország és Románia erdélyi régiója). Európa keleti részét „barbár" törzsek, szlávok, hunok, avarok és mások uralták. E törzsek a népvándorlás idején érkeztek keletről, letelepedtek a birodalom határán és maguk is birodalmakat alapítottak, igaz, csak rövid időre. A törzsek legtöbbje idővel eltűnt.[1]

A Római Birodalom egyfajta, hosszú időn át fennálló egységet teremtett a kontinens nyugati részén. Három évszázaddal a Római Birodalom bukása után Nagy Károly igyekezett újrateremteni ezt az egységet, és a Karoling Birodalmat pozicionálta utódként. Ez az egység a késő 9. századig fennmaradt, majd a 13. században a *Sacrum Imperium Romanum,* a Német-római Császárság képében újra megszületett. A német-római császárt tekintették a rómaiak királyának. Bár nem beszélhetünk központosított birodalomról, sőt egyes részei éppenséggel nagyon is függetlenek lettek, ezt tekintették a keresztény (katolikus) Európa szívének. Valójában nem is Európának, hanem *Christianitas*nak, kereszténységnek, a keresztények világának nevezték – ellentétben az iszlám és a keleti ortodox világgal. Ily

módon a Német-római Császárság, bár idővel egyre törékenyebb lett, egészen a 19. századig Nyugat-Európa egységének és összetartozásának a jelképe maradt.

Az Európai Egyesült Államok létrehozásának magjait azok vetették el, akik békés és integrált Európáról álmodtak. Nyugat-Európa termékeny talajnak bizonyult e magvak szárba szökkenéséhez és növekedéséhez, mert a kontinens korai története példával szolgált az egész kontinensre kiterjedő egységre. Ily módon az integráció manifeszt módon része Európa kulturális hagyományainak. Ami ennél is fontosabb, a Német-római Birodalomnak köszönhetően a nyugati országokat számos társadalmi-gazdasági, jogi és politikai hasonlóság fűzi össze. A francia felvilágosodás legnagyszerűbb gondolkodói egyértelműen felismerték és tárgyalták ezeket a hasonlóságokat. Montesquieu, aki utazásai során Európán kívülre is eljutott, azt írta:

> „Az uralkodó talán azt hiheti, hogy dicsősége nagyobb lesz a szomszédja romjain. Ellenkezőleg! Európa sajátja, hogy az államok egymástól függenek. Franciaországnak szüksége van Lengyelország és a Moszkóvia gazdagságára ... Európa több tartományból álló egyetlen állam."

Voltaire ugyanezt a gondolatot fogalmazta meg: „A keresztény Európát tekinthetjük egyetlen köztársaságnak, amely számos államra oszlik." Később a 18. század politikatudósai ezeket az elgondolásokat ismételték. Például Edmund Burke, a Dublinban született politikatudós 1796-ban arról beszélt, hogy Európa „valójában egyetlen nagy állam, amely ugyanarra a természeti törvényre épül." Az [Európában] utazgató soha nem érzi magát 'igazán idegennek'".[2]

Ezek a nézetek aztán hamarosan feledésbe merültek, amikor a 18. század végén az amerikai és a francia forradalom nyomán megszülettek a nemzetállamok. A 19. század a nemzeté és a nacionalizmusé. Dacára ennek az ethosznak – vagy talán mert a nacionalista konfliktusok és összecsapások magától értetődően teremtettek vágyakozást a békés és egységes kontinens után –, az Európai Egyesült Államok eszméje is ebben az évszázadban született meg.

Bonaparte Napóleon is egységes Európát akart, ez alkalommal azonban nem Rómával, hanem Párizzsal mint fővárossal. Napóleon esetében a különböző nézetek furcsa kombinációjával találkozhatunk: a francia forradalomtól örökölt liberális eszmék keveredtek a katonaember uralkodó felfogásával. Született vezető és hódító volt, aki egyszerre akarta felszabadítani és elfoglalni Európát, amelyet aztán a saját nézetei alapján egyesített volna. Napóleon magát felszabadítóként és hódítóként látta, és ezt a képet sok

európai osztotta. G. W. Friedrich Hegel német filozófus a *Weltseele* (világlélek) megtestesülésének látta őt. 1806. október 13-án kelt híres levelében, amelyet Friedrich Immanuel Niethammernek írt – „azon a napon, amelyen a franciák elfoglalták Jénát és Napóleon áthatolt a falakon" –, így fogalmaz:

> „Ma reggel láttam a császárt – ezt a világlelket – a városon keresztül felderítésre kilovagolni; – valóban csodálatos érzés látni egy ilyen individuumot, amint itt egy pontra koncentrálva, lovon ülve, átfogja a világot és uralkodik rajta... Lehetetlenség nem csodálni őt."[3]

A Szent Ilona szigetének foglyaként Napóleon visszatekintve így foglalja össze, hogy mi volt a célja a felszabadítással és a hódítással:

> „Európa ily módon nemzetekre bomlik ... az államok közötti béke megteremtése sokkal könnyebb lenne; az Európai Egyesült Államok valósággá válna ... európai rendszert, európai jogrendet és európai igazságszolgáltatást szerettem volna teremteni; egyetlen nép élne Európában."[4]

Bár Napóleonnak nem sikerült létrehoznia az egész Európát magában foglaló birodalmat, de a vámunió, a kontinentális rendszer és az átfogó értelemben alkalmazott napóleoni polgári törvénykönyv mind lépés volt az egység megteremtésének az irányába.

Az egységes Európa megteremtésének eszméje mint békeprogram a 19. században szinte mindenütt jelen volt. Franciaországban a szocialisták, mint Claude Henri Saint-Simon és Augustin Thierry hosszú tanulmányt írtak az európai parlamenti föderáció eszméjéről 1814-ben.[5] Az Európai Egyesült Államok gondolata jelen van a lengyel gondolkodó, Wojciech Jastrzębowski „A nemzetek közötti örök békéről" című munkájában, ami 1831-ben jelent meg. Tizenkét évvel később, 1843-ban Giuseppe Mazzini olasz politikus az európai köztársaságok föderációja mellett szállt síkra. A 19. század közepén – talán válaszként a napóleoni és az azt követő háborúkra – hét békekonferenciát szerveztek többek között Párizsban, Londonban, Brüsszelben és Edinburghban 1843 és 1853 között. Az egyik leglelkesebb pacifista a híres francia író, Victor Hugo volt, aki a Mazzini-féle párizsi konferencián 1849-ben ezekkel a szavakkal fejezte ki a reményét Európa egyesítésére:

> „Eljön a nap, amikor a fegyverek kihullnak a kezetekből. Eljön a nap, amikor a háború Párizs és London, Petersburg és Berlin, Bécs és Torino között abszurdnak fog tűnni ... Eljön a nap, amikor ... Ti, a kontinens népei anélkül, hogy elvesztenétek a rátok jellemző tulajdonságokat és nagyszerű egyediségeteket, egy felsőbb egységben egyesültök és létrehozzátok az európai testvériséget ... Eljön a nap, amikor a kereskedésre kinyitott piacok lesznek az egyedüli csataterek, és csak az ideákra nyitott elmék fognak háborúzni ... és a bombák helyébe a szavazatok lépnek ... Európának az lesz egy hatalmas szuverén szenátus, ami a Parlament Angliának ... Eljön a nap, amikor ... az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Egyesült Államok a tengereken át kezet nyújtanak egymásnak."[6]

Tizennyolc évvel később, 1867-ben Victor Hugo a Béke és Szabadság Ligája nevű szervezet genfi kongresszusán leült Giuseppe Garibaldival, az olasz szabadságharcossal, John Stuart Mill angol filozófus-közgazdásszal és Mihail Bakunyin orosz anarchista forradalmárral. Az utóbbi a következőket mondta: „hogy a szabadság, az igazságosság és a béke győzedelmeskedhessen Európa nemzetközi kapcsolataiban, hogy ne kerülhessen többet sor polgárháborúra az európai családot alkotó népek között, egyetlen út áll előttünk, az Európai Egyesült Államok létrehozása."[7] És végül egy évszázaddal az előtt, hogy az egyesülés realitássá vált, Theodore de Korwin Szymanowski lengyel író „Európa gazdasági, politikai és társadalmi jövője" címmel tanulmányt írt, amely gyakorlati programot ajánlott az egység megvalósítására. Szymanowski elsősorban a gazdaságpolitikával és a monetáris politikával foglalkozott, vámunió bevezetését javasolta, sőt közös valutát is Európa egyesítése érdekében.[8]

Az első világháború tragikus sokkja után az álmodozók ismét megjelentek, és még meggyőzőbben érveltek a mindenütt jelen lévő pusztítással szemben, amit az állandó háborúskodás okoz Európában. Szerintük egyetlen módon lehet ezt elkerülni, ha Európa egységessé válik. Nem sokkal a háború után, 1923-ban egy fiatal osztrák, Richard von Coudenhove-Kalergi megalakította a páneurópai mozgalmat, és 1926-ban megszervezte az első páneurópai konferenciát. A korszak legkiemelkedőbb entellektüelljei, köztük Albert Einstein, Thomas Mann, Franz Werfel, Sigmund Freud és Benedetto Croce csatlakoztak a mozgalomhoz. Kalergi páneurópai memorandumában két közeli veszélyre figyelmeztetett: „Az európai politika új háború felé halad ... Az egyik válság a másikat szüli. Szinte naponta megtörténhet, akár véletlenül is." Egységet követelt a kommunista Oroszország támasztotta veszély miatt is: „Egy vörös vagy egy fehér diktátor (ami alatt a bolsevik vöröseket vagy az ellenforradalmi fehéreket értette) Oroszországa veszélybe sodorhatja és meghódíthatja Kelet-Európa kis országait,

Skandinávia és a Balkán vagy a lefegyverzett Németország nem fogja tudni visszaverni az orosz támadást. E veszéllyel szemben az egyetlen lehetőség az európai unió."[9]

2.1. Richard Coudenhove-Kalergi (1894–1972)

Richard Nikolaus Aoyama Eijiro, Coudenhove-Kalergi gróf 1894-ben született, és igazi európéer volt. Apja, Heinrich, az Osztrák–Magyar Monarchia diplomatájaként sok helyen szolgált, tizenhat nyelven beszélt, és japán nőt vett feleségül. A von Coudenhove-Kalergik bonyolult összeurópai család voltak. A Coudenhove-ág eredetileg flamand volt, amely a francia forradalom idején Ausztriába emigrált. A Kalergi-ág görög–bizánci–velencei arisztokrata család volt, amelybe lengyel, német, francia és balti vér keveredett. Maga Richard Japánban japán anyától született osztrák állampolgárként, bár 1919-ben, a két világháború közötti zavaros években, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után felvette a csehszlovák állampolgárságot. Később, amikor a nácik megszállták Csehszlovákiát, 1939-ben francia állampolgár lett, aztán Franciaország német megszállása után az Egyesült Államokba emigrált. Egyszóval maga is „olvasztótégely", valódi összeurópai volt.

Richard Coudenhove-Kalergi valóban egyike volt azoknak, akik az egyesült Európáról álmodtak. 1923-ban, tizenkilenc évesen – amikor a szélsőséges nacionalizmus uralkodott és Hitler a kudarcot valló államcsínyével első ízben tett kísérletet a Németország feletti ellenőrzés megszerzésére –, az ár ellen úszva, kiadta első könyvét *Pan-Europe* címmel és létrehozott egy összeurópai mozgalmat. A célja az volt, hogy az embereket mozgósítsa, hogy – miként később fogalmazott – eltorlaszolják az utat „a legveszélyesebb forradalom előtt, amelyet az Állam vív az Emberiség ellen. A kor, amelyben élünk, a legveszélyesebb bálványimádás kora, az állam istenítéséé".[10]

Folyamatosan érvelt Európa egységesítése érdekében, egész élete tanúságtétel e gondolat mellett. A páneurópai gondolatot népszerűsítendő kiadott egy hasonló nevű újságot, és 1926-ban az általa életre hívott páneurópai mozgalom Bécsben megtartotta első kongresszusát, amelyen több mint kétezren vettek részt, köztük a kor olyan nagyságai, mint Albert Einstein, Thomas Mann és Sigmund Freud. Utópista álmodozó volt, de ahogy könyvében írja: „minden nagy történelmi esemény utópiaként kezdődik, aztán realitássá válik".[11]

Coudenhove-Kalergi közös európai piacról és pénzről beszélt; egész élete bizonyság, hogy az európai integráció korai hirdetője volt. Szerencsésnek mondhatta magát, hogy láthatta „utópiája" megvalósulásának első lépéseit, az Európai Szén- és Acélközösség, majd az Európai Gazdasági Közösség létrejöttét. 1929-ben ő tett javaslatot arra, hogy Beethoven *Kilencedik szimfóniájának* az *Örömódája*, amelyet Friedrich Schiller versére írt, legyen Európa himnusza. Ezt az elképzelést az Európai Közösség később magáévá tette. Coudenhove-Kalergi 1972-ben halt meg Grubenben, a svájci Alpokban temették el, a sírkövön egyszerű felirat: *Pionnier des États-Unis d'Europe* (az Európai Egyesült Államok úttörője).

A francia politikai elit is szorgalmazta az együttműködést a kontinens országai között. Émile Borel, a balközép Radikális Párt vezetője 1927-ben létrehozta az Európai Együttműködés Francia Bizottságát. Húsz másik országban is létrejöttek hasonló bizottságok. Két évvel később, 1929. szeptember 9-én Aristide Briand francia miniszterelnök a Népszövetségben beszédet mondott, amelyben az európai népek föderációjára tett javaslatot. 1930-ban előterjesztett egy újabb memorandumot az európai föderális rendszer létrehozására, amely konkrét részleteket tartalmazott az általa javasolt szervezet struktúrájára. Briand a gazdasági együttműködés fontosságát hangsúlyozta. John Maynard Keynes angol közgazdász lelkesen üdvözölte a felvetést. A rá következő évben Édouard Herriot, későbbi francia miniszterelnök *Európai Egyesült Államok* címmel könyvet jelentetett meg.[12] Dacára a politikai értelmiség körében uralkodó lelkesedésnek az egységes Európa gondolatát illetően, az utca embere csak lassan tanult. Európa egyre inkább az ellenkező irányba sodródott, különösen azt követően, hogy Hitler az 1930-as években hatalomra jutott Németországban. Együttműködés helyett a kontinens országai háborúra készültek.

A második világháború tragikus évei alatt, majd a háború után Európa egyesítésének a gondolata nagyobb erővel jelent meg ismét, mint bármikor korábban. A modern korban először a nemzetállamok felszámolása széles körben elfogadott politikai program lett. Két politikai fogoly – Altiero Spinelli és Ernesto Rossi – Benito Mussolini fasiszta Olaszországában, 1941-ben papírra vetette híressé vált Ventotenei kiáltványát [Ventotene a börtönsziget neve]. Az értekezés – a korszak egyik legismertebb, radikális föderalista programja – a nemzetállamok megszüntetését javasolja:

„...cél, ... az Európa nemzetállamokra való felosztásának végleges eltörlése. ... A lelkek, a múlthoz képest, már most jobban hajlanak Európa szövetségi újraszervezése felé. ... Megoldatlanná vált a kontinens életét mérgező számtalan probléma, ... amelyekre az Európai Szövetség a legegyszerűbb megoldás lenne. ... az egyetlen elfogadható garancia ... a ... békés együttműködésre."[13]

2.2. Altiero Spinelli (1907–1986)

Altiero Spinelli 1907-ben született. Tizenhét éves korában meggyőződéses antifasisztaként belépett az Olasz Kommunista Pártba, hogy harcolhasson Mussolini ellen. Három évvel később, 1927-ben letartóztatták és a következő több mint egy évtizedet börtönben, majd internálásban töltötte egészen 1943-ig, amikor is a háború véget ért Olaszországban. Tizenhat év hosszú idő, hogy az ember elgondolkodjon a kommunizmusról, a fasizmusról és a háborúról. Spinelli intellektuális értelemben nagyon termékenyen töltötte el ezt az időt; felismerte a sztálinizmus valódi arcát, és már az 1930-as években szakított a kommunizmussal. Felismerte a gyakori háborúzások valódi okát, és a megoldást a föderális Európában találta meg. Ez lett a vezérlő gondolata egész életében.

Ventotene volt Mussolini börtönszigete; ott írta meg Spinelli – egy másik fogollyal, Ernesto Rossival közösen 1941-ben – *A Ventotenei kiáltvány egy szabad és egységes Európáért* című írását. Ebben kijelentik, hogy a nemzetállam, amely fontos szerepet játszott az emberiség fejlődésében, eltorzult. Az állam

> „isteni entitás lett, amelyet csak saját léte érdekel, és a legcsekélyebb mértékben sem törődik azzal, hogy milyen károkat okoz másoknak. A nemzetállamok abszolút szuverenitása erősíti a vágyukat az uralkodásra."

Arra a következtetésre jutottak, hogy a megoldás a rendszer feloszlatása; a háború után nem szabad a nemzetállamokat újrateremteni, a helyükbe Európai Föderációt kell helyezni, ami megoldást jelentene „a kontinens életét mérgező számtalan problémára".[14]

Miután 1943-ban Spinelli kiszabadult, folytatta a küzdelmet az eszméje megvalósításáért, amely aztán egész életét betöltötte. 1943-ban megalapította a *Movimento Federalista Europeo* elnevezésű mozgalmát.

Kiáltványa széles körben terjedt, és számos országban mozgósította az ellenállást. 1944-ben több ellenállási mozgalom képviselője gyűlt össze Genfben, a találkozón Spinelli is részt vett. Ezen mindannyian erőteljesen támogatták a föderális eszmét, amely hatással volt az integrációval kapcsolatos attitűd fejlődésére a háború után. Spinelli Alcide de Gasperi politikai tanácsadója lett; De Gasperi volt Olaszország első háború utáni miniszterelnöke, és Spinelli nagy szerepet játszott abban, hogy De Gasperi a föderáció hívévé vált.

Nem sokkal az Európai Gazdasági Közösség létrejötte után, Spinelli az Európai Bizottság egyik biztosaként 1970–1976 között a belső politikai kérdésekért felelt. 1979-ben az Európai Parlament tagja lett, ahol hatékonyan dolgozhatott föderalista víziója megvalósításáért. Amikor 1982-ben a parlament bizottságot hozott létre az intézményi kérdések tanulmányozására, Spinelli lett a bizottság általános jelentéstevője, és ebben a minőségben kidolgozta az Európai Unió létrehozását célzó egyezmény tervezetét (Spinelli-terv), amelyet a parlament 1984-ben nagy többséggel elfogadott. Ám a tagországok nemzeti parlamentjei nem hagyták jóvá a föderalista egyezményt, így azt jegelték.

Altiero Spinelli 1986-ban hunyt el, egy évvel azután, hogy Jacques Delors az Európai Bizottság elnöke lett. Spinelli halálának évében Delors magáévá tette az előbbi tervét, és így a Spinelli-terv lett az 1986. évi Egységes Európai Okmány és az 1992. évi Maastrichti Szerződés alapja. 2010-ben Spinelli-csoport néven szervezet jött létre, amelynek a célja az Európai Unió föderálissá válása gondolatának a felélesztése, amit olyan politikusok támogattak, mint Jacques Delors és Joschka Fischer. Spinelli, a föderalista álmodozó kulcsfontosságú szerepet játszott az európai integráció folyamatában és minden kétséget kizáróan annak egyik alapító atyja.

Európában mindenütt a háború idején az antifasiszta ellenállási mozgalmak támogatták a háború utáni egység megteremtését. Walter Lipgens német történész 176 kiáltványt gyűjtött össze, amelyeket többek között olasz, francia, holland és német ellenállási mozgalmak tettek közzé. A föderális Európa e korai álmodozóinak a gondolatai viszonylag széles körben kaptak támogatást a háború alatt. 1944 tavaszán a *Libérer et Fédérer* nevű francia ellenállási mozgalom közzétette a maga kiáltványát a saját újságjában. 1943 ősze és 1944 tavasza között a különböző országokban működő ellenállási mozgalmak képviselői három alkalommal találkoztak a semleges Svájcban – Genfben –, hogy a háború utáni Európa jövőjéről vitatkozzanak. 1944.

május 20-án megállapodtak egy föderalista programban, amelyet a Genfi Nyilatkozatban tettek közzé:

> „Európa népei egyesülnek a náci elnyomással szembeni ellenállásban. Ez a közös harc szolidaritást és egységet teremtett közöttük ... Európa egyetlen nemzedéke élete során két alkalommal vált világméretű konfliktus központjává, aminek a fő oka harminc szuverén állam léte Európában. A legsürgősebb feladat ennek a nemzetközi anarchiának a megszüntetése egy Európai Föderális Unió létrehozásával."[15]

Három hónappal a háború vége előtt több ilyen ellenállási mozgalom Hágában létrehozta az Europeesche Actie szervezetet, amelynek a célja az európai integráció előmozdítása volt.

Az 1930–1940-es években még magas rangú brit politikusok is támogatásukról biztosították a föderális eszmét. 1939 novemberében Clement Atlee, a Munkáspárt vezetője (és miniszterelnök a háború után) például kijelentette: „Európa föderális lesz vagy elvész". William Beveridge, az oxfordi University College vezetőjeként *Peace by Federation?* címmel tanulmányt jelentetett meg. Winston Churchill, a legbefolyásosabb brit politikus sem volt kivétel. 1938. május 9-én cikket írt, amelyet a *The Saturday Evening Post* és a *The News of the World* egyaránt leközölt „Why Not 'The United States of Europe'?" (Miért ne [válasszuk] az Európai Egyesült Államokat?). A munkásosztály tagjai által olvasott *John Bull* is leközölte a cikket „A Great Idea" címmel még ugyanazon a napon, dicsérve Churchillt az éleslátásáért. Churchill konklúziója:

> „Az Európai Egyesült Államok gondolata helyénvaló. Minden lépés ebbe az irányba, amely békíti az idejétmúlt gyűlölködést és az elsöpört elnyomást; ami megkönnyíti a forgalmat és a kölcsönös szolgáltatásokat Európában; ami lehetővé teszi, hogy az európai népek félretegyék óvatoskodó viselkedésüket egymással szemben, jó önmagában, jó az ő számukra és jó mindannyiunknak."[16]

Churchill lelkesedése az európai integráció iránt nem egyszerűen a háború előtti időszaknak szólt. 1942. október 21-én Anthony Eden külügyminiszternek a következőket írta: „Bármennyire nehéz is ma erről beszélni ... várom az Európai Egyesült Államok eljövetelét, amelyben a nemzetek közötti korlátok minimálisra csökkennek és az akadálymentes utazás lehetséges lesz."[17]

Az európai konfrontáció és a háború érthető módon ebbe az irányba terelte a brit politikusokat. Ebben a minőségében Churchill egyike lett az

elsőknek, aki kiállt az európai integráció mellett a háborút követő években. Csak emlékeztetek arra, hogy éppen ebből a megfontolásból már 1946 szeptemberében a francia–német megbékélés mellett szállt síkra. „Hogy újra építhessük az európai családot ... fel kell építenünk valamifajta Európai Egyesült Államokat."[18] Első lépésként egy Európai Tanács felállítását javasolta 1948-ban. Sok politikus és történész, köztük Jon Danzig, az Európai Unióval foglalkozó történész Churchillt az „Európai Unió alapító atyái" között tartja számon. Roy Jenkins, Churchill életrajzírója maga is lelkes híve az európai projektnek, aki korábban az Európai Bizottság elnöke volt, hasonlóképpen hitt Churchill elkötelezettségében az európai integráció iránt. „Vajon csak másoknak ajánlotta, hogy egyesüljenek vagy maga is kész volt erre?" – tette fel Jenkins a kérdést. „A bizonyítékok sokak szerint azt támasztják alá, hogy Churchill ellene volt a teljes körű brit részvételnek. Szerintem ez nem egyértelmű." Felidézve Churchill beszédét a hágai konferencián, ahol gazdasági és katonai kapcsolatokat sürgetett a nyugati országok között, Jenkins eljátszik a lehetőséggel: „Abban az időben nehéz lett volna felvetni vagy akár csak elgondolkodni ezen, de természetesen most csak másokról beszélek, nem Nagy-Britannia egyedi, kívülálló pozíciójáról."[19]

Churchill, aki a háború alatt és után szorgalmazta az integrációt, nyilván abból indult ki, hogy háború idején egységre van szükség; először a második világháború, aztán a hidegháború idején. Létfontosságú volt a nyugat-európai országok számára, hogy szembeszálljanak Hitlerrel, aztán pedig Sztálinnal.

Ugyanakkor, amikor zürichi beszéde végén 1946-ban Churchill sürgette, hogy Franciaország és Németország közösen vállaljon vezető szerepet az egységes Európa megteremtésében, a tipikus brit nézetnek adott hangot:

> „Együtt vagyunk Európával, de nem vagyunk Európa része. Érdekeltek vagyunk és kapcsolódunk, de nem merülünk el benne ... Nagy-Britannia, a Brit Nemzetközösség, a hatalmas Amerika ... az új Európa barátai és támogatói kell hogy legyenek, amelyek a zászlójukra tűzik Európa jogát az élethez."[20]

1949. november 20-án részletesebben is kifejtette az álláspontját:

> „Robert Schuman francia külügyminiszter a francia parlamentben e héten kijelentette: 'Nagy-Britannia nélkül nincs Európa'. Ez tökéletesen igaz, de a barátainknak a kontinensen nincs okuk aggodalomra. Nagy-Britannia Európa szerves része ... Ám Nagy-Britanniára nem gondolhatunk

egyetlen elszigetelt országként. Egy világbirodalom és nemzetközösség megalkotója. Semmi olyat nem tehetünk, ami gyengíti ezt a vérségi, érzelmi, hagyományokon és érdekeken alapuló kapcsolatot, ami a nemzetek brit családjával összeköt bennünket."[21]

Schuman Európa-tervéről szólva 1950 júniusában Churchill ehhez még hozzátette: „Mindenki számára tudott, hogy [a birodalom és a nemzetközösség] áll az első helyen a gondolatainkban. Először a birodalom és a nemzetközösség, majd a testvéri kapcsolatok az angol nyelvű világgal és végül az egységes Európa újjáélesztése."[22]

Összességében Churchill „Európa alapítójaként" valójában az integrációt *mások* számára ajánlotta, miközben a teljes részvételt a saját országa számára elutasította. Ebben nagyon következetes volt. Végül is az egységet szorgalmazó lelkesült beszédei helyett álláspontunkat mégiscsak a tényekre kell alapoznunk. Churchill elutasította a részvételt az integrációs folyamatban az után is, hogy újra visszatért a hatalomba 1951–1954 között, mely időszak egyébként kulcsfontosságú volt az európai integráció elindulása szempontjából. Nagy-Britannia, amelynek identitását meghatározta az egykor volt világhatalmi szerepkör – ami túlélte a brit birodalom összeomlását –, mások számára ajánlotta az európai egységet. Ez az attitűd nem nagyon tett különbséget a konzervatívok és a munkáspártiak között. Churchill és Atlee, Eden és Bevin mindannyian osztoztak a brit felsőbbrendűség érzésében. Eközben a háború után újonnan létrejövő kormányokat Belgiumban, Hollandiában és Olaszországban – szocialisták és kereszténydemokraták – föderalista politikusok vezették. Ahogy egy tudós fogalmaz, „Paul-Henri Spaak belga kormánya és Alcide de Gasperi olasz kormánya európai egységet javasolt, amelyet ... London és Párizs lesepert az asztalról."[23] Ez újra és újra megtörtént.

2.3 Alcide de Gasperi (1881–1954)

Alcide Amadeo Francesco de Gasperi 1881-ben egy rendőr fiaként született Trentino–Alto Adige (Dél-Tirol) régióban, ami akkor a Habsburg Birodalom olaszok lakta területe volt. 1900-ban a bécsi egyetemen irodalmat és filozófiát tanult, de hamarosan politikus lett. 1911-ben Trentino képviseletében beválasztották az osztrák parlamentbe, ahol hat évig dolgozott.

A háború után a Habsburg Birodalomnak ez a régiója Olaszország része lett. De Gasperi 1919-ben másokkal együtt megalapította az Olasz Néppártot és 1921–1924 között bekerült az olasz parlamentbe. 1922-ben azonban Olaszországot Mussolini fasiszta rezsimje hajtotta az uralma alá. De Gasperi pártját 1926-ban feloszlatták, őt magát hamarosan letartóztatták és négy év börtönre ítélték. Másfél év után azonban a Vatikán segítségével szabadlábra került, és a Vatikánban védettséget is kapott. Olaszország felszabadulásáig könyvtárosként ott dolgozott.

Élete első harminchét éve tette őt meggyőződéses demokratává, aki erősen hitt az európai integrációban. Mélyen vallásos emberként 1943-ban létrehozta a kereszténydemokrata pártot, amely megnyerte az első háború utáni választásokat, De Gasperi pedig a nehéz és nagy változásokat hozó 1945–1953-as években miniszterelnök és külügyminiszter lett.

Ebben a minőségében kulcsszerepet játszott Európa jövőjének az alakításában. Őszintén hitt az integrációban, híve volt a közös honvédelmi együttműködésnek és lelkesen támogatta a Schuman-tervet. Vezetése alatt Olaszország az Európai Gazdasági Közösség alapító tagja lett, ő pedig 1954-ben a Szén- és Acélközösség parlamenti gyűlésének az elnöke.

Amikor 1954-ben elhunyt, az általa támogatott európai integrációs folyamat már kibontakozóban volt.

Az álmodozók, akiket Henri Brugmans az integráció „prófétáinak és alapítóinak" nevezett, a háború alatt és után élettel töltötték meg az európai integráció eszméjét, amit aztán a politika középpontjába helyeztek.[24] Az egység gondolatát mint lehetséges megoldást népszerűsítették, pártpolitikai programokba foglalták, amelyek szerint ez a válasz a háború leckéire és megoldás a kontinens legfontosabb problémáira. Alan Milward – kicsit talán igazságtalanul – úgy vélte, hogy „a szentek és a próféták", ahogy szarkasztikusan az egység legfőbb pártolóit nevezte, valójában csak a saját nemzetállamaik érdekeit igyekeztek előmozdítani.[25] Talán néhányan közülük valóban, de nem mindegyikük.

Az egységes föderatív Európa megteremtésének a gondolata, amely a dolog lényegét tekintve valami egységes köztársasághoz hasonlót jelent, amely tartományokból áll, Európa egész történelmét végigkíséri. Ám a hosszú vérvonal dacára soha nem volt világos, hogy a gyakorlatban hogyan működhetne ez az elképzelés, mivel soha nem történt összehangolt kísérlet a megvalósítására, és a siker sem ígérkezett könnyűnek. Vesztfália szelleme – az elgondolás, hogy csupán az egyes államok a szuverenitás törvényes

megtestesítői Európában – csak a 17. század közepétől erősödött meg, és vált egyre jelentősebbé a korai modernitás kezdetétől egészen a 19. század közepéig, amikor meghatározóvá lett; ez utóbbi volt az az időszak, amikor a nemzetállam uralkodóvá vált. Figyelmen kívül hagyva néhány fontos ellenvéleményt, az állam elsőbbsége háromszáz éven át megkérdőjelezhetetlennek tűnt. Ez a felfogás ma is létezik, sok elemében dominánsnak mondható. Pár száz politikus és szervezet ihletett érvelése a föderalista berendezkedés mellett beleütközött a nemzetállamok ellenállásának betonfalába.

Mindazonáltal a második világháború után számos pragmatikus politikus – akik kétségkívül nem osztották ezeket az idealisztikus álmokat és terveket, inkább az országok praktikus érdekeit akarták szolgálni – tömegesen lépett színre Franciaországtól és Németországtól kezdve a Benelux államokig és Olaszországig. E politikusok megoldást kínáltak sok ijesztő és megoldatlan kérdésre, amelyekkel Európa szembesült. Az álmodozókkal együttműködve fontos gyakorlati szerepet vállaltak az európai integráció előmozdítása terén. A nemzetközi helyzet – a hidegháborús konfrontáció Nyugat és Kelet között, egy működőképes nemzetközi gazdasági rendszer újjáteremtésének a feladata – különleges alkalmat teremtett számukra. Az Egyesült Államok, amely a nyugati félteke megkérdőjelezhetetlen hegemón állama volt, szintén az egységes nyugati világban volt érdekelt. Egyes nyugati politikusok a befolyásukat annak köszönhették, hogy támogatták és követték az amerikai politikai kezdeményezéseket, együttműködtek az amerikai kormánnyal a nagyobb európai egység elérése érdekében.

Amerikai tervek és erőfeszítések Európa egyesítésére

Az amerikai segélyek minden kétséget kizáróan elősegítették Európa gazdasági helyreállítását és lehetővé tették, hogy a régió orvosolhassa politikai értelemben veszélyes sebezhetőségeit. Amerika rá akarta kényszeríteni a Marshall-terv kedvezményezettjeit, hogy haladjanak az integráció irányába. Bár a hivatalos beszédek és a diplomáciai nyelv finomságai elfedték a valódi célokat, de a színfalak mögött az amerikai politikai bennfentesek nem titkolták ezt a szándékukat. Charles Bohlen, George Marshall különleges tanácsadója, aki valójában megírta a külügyminiszter híres harvardi beszédét, egyértelműen George Kennan és William Clayton elgondolásait követte. Nem titkolta, hogy a segítség célja „egy átfogó terv, amely előirányozza maguknak az európaiaknak a gazdasági együttműködését, sőt talán

még egy gazdasági föderáció is kidolgozható lesz három vagy négy éven belül."[26] E kimenet előmozdítását segítette a szigorú feltételrendszer, ami a segélyhez párosult. Például a terv előírta, hogy a segély felhasználását követő első három hónapban a segélyben részesülő ország köteles liberalizálni a külkereskedelme 60 százalékát; 1959-re a liberalizált hányad a teljes külkereskedelem 89 százalékát tette ki. Fél évszázad protekcionizmus és vámháború után az amerikai követelmények új fejezetet nyitottak az európai kereskedelemben.

A Marshall-terv előirányozta a sokoldalú elszámolásokra történő visszatérést az Európai Fizetési Unió keretében. Ez volt az első fontos lépés a háború utáni integráció területén. Barry Eichengreen és Andrea Boltho megjegyzi, hogy „a devizális korlátozások eltörlése és a valutakonvertibilitás megteremtése a folyó fizetési mérleg tételeinek a vonatkozásában [azaz a valuták szabad adásvétele kereskedelmi célokra] előfeltétele volt az Európán belüli kereskedelem újraindításának és a közös piac létrehozásának."[27] A Fizetési Unió automatikus mechanizmust teremtett a nettó többletek és hiányok rendezésére. Ez az intézkedés egyértelműen hozzájárult ahhoz, hogy a kereskedelem évtizedes stagnálását növekedés váltsa fel, így aztán 1947–1948-ra az európai kereskedelem többé-kevésbé újra elérte az 1913-as szintet. Más szavakkal, a Marshall-segélyben részesülő országok egymás közötti kereskedelme az 1950. évi 10 milliárd dollárról 23 milliárdra nőtt 1959-ben. Ötven évvel később ennek az ötvenszeresét érte el.

Allen Dulles nem rejtette véka alá az amerikaiak reményét, hogy a Marshall-terv eredményeként az európai országok „egy lépéssel közelebb kerülnek az Európai Egyesült Államok létrehozásához".[28] Hasonlóképpen a befolyásos amerikai szenátor, J. William Fulbright egyértelműen leszögezte, hogy az európai újjáépítési program „eszköz kell hogy legyen Európa politikai egyesítéséhez". 1949 februárjában Fulbright éles vitába keveredett Dean Acheson külügyminiszterrel arról, hogy vajon szükség van-e Európa politikai egyesítésére. Acheson – Fulbright álláspontjával szemben – azt hangsúlyozta, hogy „a valódi politikai integrációt megelőzően gazdasági téren kell előrehaladást elérni".[29] A gazdasági integráció – mint a politikai integrációhoz vezető út – mindvégig jelen volt a Marshall-terv előkészítése során. William Clayton külügyminiszter-helyettes, Európából hazatérve, 1947 májusában alighanem a legelsőként tett javaslatot egy hároméves segélyprogramra abból a megfontolásból, hogy az egy időben mindenütt beinduló gazdasági növekedés elvezethessen a föderációhoz. Elgondolásait a Benelux államok vámuniójára alapozta. George Kennan szintén vámuniót és multilaterális fizetési rendszert ajánlott, mint ami elvezet a föderációhoz.[30]

Truman elnök Paul G. Hoffmant, a tapasztalt autóipari szaktekintélyt nevezte ki a Marshall-terv irányítására, aki 1948 és 1950 között végezte ezt a munkát. 1949. október 31-én az OEEC Tanács párizsi ülésén egyértelművé tette, hogy a gazdasági fellendülés

> „nem kevesebbet jelent, mint a nyugat-európai gazdaság integrációját ... egy bővülő gazdaság létrehozását ... gazdasági integráció révén ... egységes, nagy piacot, amelyen belül megszűnnek az árucsere útjában álló mennyiségi korlátozások, a pénzáramokat nehezítő pénzügyi akadályok és végül mindenfajta vám."[31]

Ez a nyilatkozat egyértelműen tükrözi a valós amerikai célokat. A Hoffman-beszéd elhangzása után Ernest van der Beugel, a párizsi találkozón részt vevő holland delegáció tagja (későbbi külügyminiszter) a következőket mondta:

> „A beszédnek voltak olyan részei, amelyekből arra lehetett következtetni, hogy a végső cél a politikai és intézményi értelemben vett integráció ... Röviden, Amerika kezében a hatalom, és türelmesen ösztökélni fogja Európát, hogy haladjon a valódi integráció útján."[32]

1964-ben az Oral Historynak adott interjúban Paul Hoffman hangsúlyozta:

> „A szétdarabolt Európával reménytelen volt haladást elérni, és így a háború utáni Európához fűzött remények elhamvadtak volna, ha nincs együttműködés a Marshall-tervben részt vevő országok között. Ami engem illet, úgy gondoltam, hogy először a gazdasági unió születik meg, amelyet aztán valamilyen szintű politikai unió követ."[33]

Amerikai diplomaták egy csoportja Párizsban – Jefferson Caffery nagykövet, William Clayton külügyminiszter-helyettes, aki 1947 júliusában érkezett Párizsba, majd később George Kennan, aki az európai integráció ügyét előmozdítandó utazott Párizsba – tárgyalt a részt vevő országok delegációival és szorgalmazta a közös piac létrehozását. 1947 augusztusában hangot adtak elégedetlenségüknek a megállapodásban lefektetett előrehaladás ütemével kapcsolatban. Ennek nyomán 1948 áprilisa és 1950 szeptembere között az Egyesült Államok fokozta a nyomást. Ahogy Beugel megállapította, „ez volt az az időszak, amikor az amerikai nyomás az európai együttműködés minden területén a legerőteljesebb volt. Ennek részeként

az amerikaiak felhatalmazták a Bizottság négy vezetőjét a végső döntés meghozatalára. Ennek a 'nemzeteken kívüli csoportnak' lett a feladata, hogy elemezze az amerikai segélyben részesülő valamennyi ország nemzeti terveit, értékelje azokat és végső döntést hozzon a segély elosztását illetően." Ahogy Beugel levonja a következtetést, a segélyben részesülő országok gazdasági szuverenitását a dolog „lényegét tekintve megtörték".[34] Összességében a Marshall-terv segélypolitikája sikeresen kikényszerített valamennyi együttműködést a nyugat-európai országokból, de nem érte el a végső célját, ami a közös piac létrehozása volt, ami viszont az előfeltevések szerint Európa föderális újraszervezésének az első lépése kellett volna hogy legyen.

Új amerikai integrációs tervek: európai vezető kerestetik

Az Egyesült Államok nem volt elégedett a Marshall-terv eredményeivel, ami annak az integráció előmozdítása érdekében kifejtett hatását illeti. Ezért folytatta az erőfeszítéseit, hogy a nyugat-európai országokat egységes közösségbe terelje. Ehhez új eszközöket kerestek és találtak. A külügyminisztérium két tervet dolgozott ki: az egyik a gazdasági, a másik a katonai integrációt szolgálta. Ahogy arról az 1. fejezetben szó volt, a terveket megkapta John McCloy, az Egyesült Államok európai főképviselője, aki átadta ezeket barátjának, Jean Monnet-nak, hogy európai kezdeményezésként prezentálja.

Monnet sokoldalú ember volt; kereskedő, bankár, pénzügyi tanácsadó és köztisztviselő. Dolgozott Európában, Amerikában és Kínában, de mindig *szürke eminenciás*ként. Az első világháború idején arra gondolt, hogy létre kellene hozni egy nemzetek feletti hatóságot, amely francia–brit együttműködéssel hatékony hadigazdálkodást tett volna lehetővé. A háború után az újonnan létrehozott Népszövetség főtitkárhelyettese lett, de 1922-ben lemondott tisztségéről. A második világháború idején Monnet francia–brit kezdeményezésre egy, a szövetségesek közötti koordinációs bizottság felállítását javasolta, amelyet ő vezetett. 1940-ben Churchill az Egyesült Államokba küldte, hogy győzze meg Roosevelt elnököt, adja fel az izolációs politikát. Monnet szoros kapcsolatokat és barátságot alakított ki az elnök több tanácsadójával, köztük a befolyásos Harry Hopkinsszal. Egyik legfontosabb résztvevője lett Roosevelt Victory-programja összeállításának, ami a gazdaság mobilizálását szolgálta, illetve a Lend-and-Lease programnak, ami a szövetségeseknek nyújtott pénzügyi segítség kereteit adta. Amikor az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OEEC)

létrejött a Marshall-terv európai működtetésére, Paul-Henri Spaak belga politikus őt jelölte a szervezet élére, ám Monnet ezt elutasította. Monnet, aki az integráció meggyőződéses híve volt, az amerikai integrációs terveket mintegy „lefordította" európai kezdeményezésekké, mivel egyformán jó kapcsolatokat ápolt az amerikaiakkal és a vezető francia, brit és német államférfiakkal is. Ő állt a Schuman-terv és a közös európai haderő terve mögött is.[35]

Nagy-Britanniát nem sikerül meggyőzni

A Truman-adminisztráció nagyon szerette volna, ha a saját európai integrációs terveit valódi európai kezdeményezésként lehetett volna prezentálni. Ezért szükségük volt egy európai kezdeményezőre, egy vezetőre. Magától értetődőnek tűnt, hogy Nagy-Britanniához, az Egyesült Államok legszorosabb háborús szövetségeséhez forduljanak. „A háborút követő első években" a Truman-adminisztráció szerette volna, ha „Nagy-Britannia vállal vezető szerepet Európában". A brit vezetést szorgalmazó amerikai erőfeszítések a Marshall-terv összeállítása során kezdődtek. Averell Harriman és Paul G. Hoffman sürgette, hogy a Truman-adminisztráció gyakoroljon nyomást az Atlee-kormányra.[36] Acheson külügyminiszter

> „személyes ügyének tekintette, hogy meggyőzze Nagy-Britanniát, csatlakozzon az Európai Szén- és Acélközösséghez ... Truman elnökkel együtt meg volt győződve arról, hogy a hosszú távú amerikai nemzeti érdekek megkövetelik, hogy Nagy-Britannia az integrált Európa alapítói között legyen."[37]

Truman után Eisenhower leckéztette a brit politikai elitet az európai föderáció előnyeiről.[38] Valójában az amerikai elnökök Trumantól Kennedyig, egészen az 1960-as évek végéig igyekeztek meggyőzni Nagy-Britanniát először arról, hogy vezesse, de legalább csatlakozzon a már létrejött Európai Gazdasági Közösséghez. Arthur Schlesinger, aki belülről ismerte a Kennedy-adminisztrációt, felidézte John F. Kennedy véleményét, aki szerint ha „Nagy-Britannia csatlakozna, a Közös Piac alapul szolgálhatna a valódi politikai föderáció számára".[39] William Fulbright szenátor még 1962-ben is azt hangsúlyozta, hogy „csak Nagy-Britannia rendelkezik elégségesen hosszú tapasztalattal, ősi intézményekkel és mindenre kiterjedő politikai érettséggel, hogy Európát az új korszakba vezesse".[40] Nem

az Egyesült Államok volt az egyetlen, amely hitt a brit vezető szerep fontosságában az integrációs folyamatban. Paul-Henri Spaak, a kor legbefolyásosabb belga politikusa, aki volt külügyminiszter és miniszterelnök is, szintén igyekezett rávenni a briteket a csatlakozásra és a vezetésre. Többször is beszélt erről Churchill-lel. Visszaemlékezve ezt mondta: „Nyugat-Európa megszervezése nem volt vonzó a számára. A gazdasági integrációval kapcsolatos terveimet szerintem légből kapottnak tekintette."[41] Ernest Bevin, a háború utáni munkáspárti kormány külügyminisztere szintén elvetette Spaak kezdeményezését 1945 végén. Ahogy a *The Economist* 1951 decemberében megjegyezte: „A franciák és a Benelux szerint Nagy-Britannia továbbra is a hiányzó komponens, amely nélkül a Schuman-közösséget a német túlsúly fenyegeti."[42] Még a németek is azt szerették volna, hogy Nagy-Britannia csatlakozzon. 1960-ban Walter Hallstein, az Európai Bizottság német elnöke szerint „történelmi jelentőségű lépés lenne, ha más európai országok, de különösen Nagy-Britannia csatlakozna".[43] Hat évvel később Kurt Kiesinger német kancellár megismételte ezt az álláspontot: „A Hatok közössége nyitva áll minden európai állam számára, amely elfogadja a céljait. Kiváltképp szívesen látnánk Nagy-Britanniát."[44]

Mindazonáltal a brit politikai elit – mind a konzervatív, mind a munkáspárti – folyamatosan ellenállt. A háború utáni években, amikor az amerikai nyomás az európai integráció ügyében a tetőpontjára ért, Nagy-Britanniát Clement Atlee munkáspárti kormánya irányította, amelynek Ernst Bevin volt a külügyminisztere. Nagy-Britannia győztesen került ki a háborúból és még egy hatalmas birodalmat irányított. Ebben a kontextusban ismertette Bevin a maga „Grand Designs" címet kapó tervét a kormánytisztviselők előtt. Három ilyen megbeszélést tartott 1945. augusztus 10–15. között, amelyeken a britek vezette „nyugati unióról" beszélt. Bevin felvázolta egy britek által vezetett szövetség tervét, amely az Égei-tengertől a Baltitengerig, Görögországtól és a Földközi-tenger térségétől Hollandiáig és Skandináviáig húzódna. Három nagy érdekszféráról – a „három Monroe-ról" beszélt, amelyeket az amerikaiak, a szovjetek és a britek fognak vezetni. 1947-ben Párizsban tárgyalt Paul Ramadier francia miniszterelnökkel, akinek bemutatta grandiózus elképzelését: Franciaország és Nagy-Britannia a maguk

> „hatalmas gyarmatbirodalmával ... ha összefognak, épp annyira hatalmasok lehetnének, mint a Szovjetunió vagy az Egyesült Államok, és el is foglalhatnák azt a helyet a világban, ami nem különbözik az oroszokétól és az amerikaiakétól."[45]

Szükségtelen emlékeztetni az 1. fejezetben tárgyaltakra; az angol és a francia gyarmatbirodalom ekkor már összeomlóban volt. A szétesés a háború alatt és közvetlenül utána indult el és 1960-ra maradéktalanul befejeződött. Ám ennek az új politikai realitásnak a nyomán nem szűnt meg a brit elit birodalmi tudata, sőt még csak meg sem érintette.

A brit felsőbbrendűség hagyományos érzete, ami Bevinre is jellemző volt, jól megmutatkozott álláspontjában, amelyet William Clayton jelenlétében fejtett ki a nem sokkal korábban elindított Marshall-tervvel kapcsolatosan. Ahogy Alan Milward megjegyzi, Bevin protestált „a Nyugat-Európának mint integrált blokknak nyújtott új segély [miatt], ahelyett, hogy minden országot egyedileg kezelne, Nagy-Britanniát is 'csak egynek tekinti az országok közül'".[46] Churchillhez hasonlóan Bevin is időről időre különböző, egymásnak ellentmondó kijelentéseket tett ebben a kérdésben. Néha egyértelműen támogatta az integrációt, máskor vonakodásának adott hangot. Mindazonáltal a zártkörű kormányülésekről készült feljegyzések arról tanúskodnak, hogy a Robert Schuman-féle integrációs tervet „schumániának" nevezte, és brit fellépést sürgetett vele szemben. Ahogy fogalmazott, „ha nem teszünk semmit, a schumánia terjedni fog, jobb, ha kezdeményezők leszünk".[47]

A munkáspárti kormány és a British Board of Trade (kereskedelmi kérdésekkel foglalkozó kormányszerv) ezen túlmenően ellenzett bármilyen egységesítést a kontinenssel. A hasonló fejlettségű európai országokkal létrehozandó vámunió helyett úgy vélték, „a sokféle nyersanyag-kitermelő országgal létrehozandó vámunió az Egyesült Királyság érdekeit szolgálja". 1947 szeptemberében Bevin külügyminiszter és Atlee miniszterelnök kijelentette, hogy a céljuk Nagy-Britannia pozícióinak a helyreállítása a világban „... Ennek egyik módja, hogy a Nemzetközösség és a birodalom országaiban fellelhető nyersanyagkészleteket kiaknázzuk". A brit kormány fel is állított egy bizottságot, hogy tanulmányozza „a vámunió felállításának a lehetőségét a gyarmatokkal vagy akár a Nemzetközösséggel".[48]

Ez az álláspont egyértelműen bizonyította, hogy a brit üzleti körök és a kormány is a múltban éltek. Egyszerűen nem ismerték fel azoknak a változásoknak a természetét, amelyek a háború alatt indultak el és a háború után folytatódtak. Szemben a 19. századra jellemző munkamegosztással, amelyben az ipari és a mezőgazdasági nyersanyag-kitermelő országok működtek együtt, és amely a huszadik század első feléig fennmaradt, az évszázad közepére az ipari országok új típusú munkamegosztást kezdtek kialakítani egymás között. Néhány fejlett országot – mint Kanada, Ausztrália és Új-Zéland – nem számítva, a Brit Nemzetközösség 54 tagállamának a többsége afrikai, karib-tengeri és más, nem ipari régiókban helyezkedett el. A háború után a kereskedelem ezekkel az országokkal fokozatosan, de gyorsuló ütemben csökkent. Mindössze ötven év leforgása alatt a brit export a nemzetközösség országaiba nagyjából ugyanannyi lett, mint az ország Németországba irányuló exportja. A nemzetközösségi országokból származó import a Hollandiából származó importtal volt egyenlő. Mind a kettő alig érte el a brit külkereskedelem 10 százalékát. Ennek ellenére egy kormánybizottság 1947 nyarán azt állapította meg, hogy „nem áll érdekünkben egy olyan európai vámunió bátorítása, amelyben Nagy-Britannia is részt venne ... egy univerzális nyugati-európai vámunió szóba sem jöhet".[49] Miután a nyugat-európai integrációt előirányzó Schuman-terv publikussá vált, a brit Munkáspárt végrehajtó bizottsága egy tizenöt oldalas anyagban szállt szembe az egységtervvel:

> „Nagy-Britannia nem kíván csatlakozni egy ilyen unióhoz, mert attól tart, hogy elveszíti a függetlenségét Európán kívül ... [Britannia] egy egész világra kiterjedő nemzetközösség idegközpontja, és [mi] britek közelebb érezzük magunkat a rokonainkhoz Ausztráliában és Új-Zélandon, mint Európában ... A nemzetközösség országai gazdasági értelemben olyannyira kiegészítik egymást, amennyire Nyugat-Európa országaival ez soha nem lenne lehetséges."[50]

A külügyminiszter és a pénzügyminiszter 1949 októberében összeállított egy kormány-előterjesztést, amely véglegesítette a brit álláspontot ebben a kérdésben: „Meg kell őriznünk, ahogy mindig is tettük a múltban, a különbözőségünket a többi európai országtól, és ezért alapvetően nem vagyunk képesek a teljes körű integrációra ezekkel az országokkal."[51]

Túl a birodalmi és nemzetközösségi összetartozás régi reflexén, a britek másik külpolitikai koncepciója az Egyesült Államokkal fenntartott különleges kapcsolat volt. Churchill kiváltképp sokat tett ennek a felfogásnak a megerősítéséért a háború alatt, és Roosevelt is osztotta ezt. Ám a Truman-adminisztráció másképp vélekedett erről, jóllehet a brit kormány nagyon szeretett volna hinni ebben. Amikor a nyugat-európai integráció első lépéseinek az előkészítése zajlott, a külügyminisztérium, a Dominions Office (a nemzetközösségi ügyek kormányhivatala) és a pénzügyminisztérium közös javaslatot készített, amelyet a kormány elfogadott: „reméljük, sikerül különleges kapcsolatokat fenntartani az Egyesült Államokkal és Kanadával, mert ... végső soron nem támaszkodhatunk az európai országokra."[52]

1950 januárjában a kormány figyelmeztette Sir Oliver Harvey brit párizsi nagykövetet, hogy ne tegyen említést a vámunióról. „Valójában

– hangsúlyozták –, a miniszterek jelenlegi álláspontja, hogy egyáltalán nem kötelezhetjük el magunkat."[53] És ez nem csupán a politikai elit álláspontja volt, az ország nagyobb része is osztotta. Sir Oliver Franks, Nagy-Britannia washingtoni nagykövete 1956-ban a BBC-ben előadást tartott, amelyben okkal állapította meg, hogy a brit emberek Európával „egyre kevesebbet törődnek és egyre kevésbé érdekli őket".[54] Több mint két nemzedékkel és hatvan évvel később, amikor a britek többsége a brexitre szavazott, és földcsuszamlás-szerű többséget adott Boris Johnsonnak, aki az Unióból történő távozás mellett érvelt, ez a megállapítás igazabb, mint valaha. Edmund Dell, aki feldolgozta a folyamatot, amelynek a végén Nagy-Britannia elutasította, hogy az Európai Szén- és Acélközösség tagja legyen, helyesen állapította meg: „Nagy-Britannia kifogyott az ötletekből. A kreativitást átengedte másoknak."[55]

Végül (de talán már korábban is) Dean Acheson amerikai külügyminiszter, miután tárgyalt Ernest Bevin külügy- és Sir Richard Stafford Cripps pénzügyminiszterrel, egyértelműen felismerte, hogy Nagy-Britannia a továbbiakban sem lesz hajlandó a részvételre a tervezett európai integrációban. Acheson kénytelen volt felismerni, hogy az Egyesült Államoknak le kell mondania arról, hogy Nagy-Britanniát a nyugat-európai integráció vezetőjeként pozicionálja. George Kennan, a külügyminisztérium tervezési részlegének a vezetője azt javasolta, hogy válasszák inkább Franciaországot vezetőnek.[56]

Franciaország sikeres megzsarolása

A Truman-adminisztrációnak végül is nem maradt más lehetősége, mint hogy Franciaországhoz forduljon. Ám nem meglepő módon Párizsban ugyanazzal az attitűddel találkozott, mint Londonban. Dacára annak, hogy Franciaország szégyenteljesen gyorsan összeomlott a német Blitzkrieg után, sőt az ország több, véget nem érő és reménytelen gyarmati háborúba keveredett, a francia politikai elit továbbra is a második legnagyobb gyarmattartó hatalomként tekintett saját országára, s mint ilyen, meglehetősen hasonló nézeteket hangoztattak Franciaország globális szerepéről, mint a britek. Henry Bonnet, Franciaország washingtoni nagykövete elég egyértelműen hangot adott ennek a nagyhatalmi önelégültségnek:

> „Amerikai barátainknak igencsak szimpla elképzeléseik vannak Európa egységéről … figyelmen kívül hagyva az európai országok problémáinak a komolyságát, köztük Franciaországét, amelynek globális kötelezettségei vannak. … A francia Unió és a föderális európai állam egymást kizáró fogalmak."[57]

Brit kollégájához, Bevinhez hasonlóan, Georges Bidault francia külügyminiszter is már 1945 elején panaszkodott az amerikai követségen, hogy a „Nagy Hármas Kínával egy szintre helyezte Franciaországot … gyakran nem tetszik, ahogy az Önök kormánya kezel bennünket. Nem szeretem a másodosztályú pozíciót."[58] Bidault 1945 májusában látogatást tett Truman elnöknél, ahol reményét fejezte ki, hogy amerikai segítséggel „Franciaország visszanyerheti korábbi pozícióját".[59] 1945 tavaszán a párizsi amerikai nagykövetség feljegyzést küldött Washingtonba ezzel a címmel: „Mi nyugtalanítja a franciákat?" Az anyagban számos híres és befolyásos francia véleményét foglalták össze arról, hogy aggódnak Amerika növekvő hatalma miatt. Egyikük arról beszélt, hogy „az amerikai imperializmus bekebelezi majd némely gyarmatunkat". Egy másik azzal vádolta Amerikát, hogy „megakadályozza Franciaországot, hogy a Rajna-vidéket ellenőrizze". A nagykövetség szerint a francia érzékenység „hovatovább patologikus méreteket ölt".[60] A britekhez hasonlóan a francia kormány és a lakosság jelentős része is alapvetően két okból ellenezte a nyugat-európai egység megteremtésére irányuló amerikai erőfeszítéseket. Az első, ahogy az Bidault korábban idézett kijelentéseiből kitűnik, hogy sokan úgy vélték, Franciaország változatlanul gyarmattartó nagyhatalom.

Franciaország számára azonban ott volt egy másik probléma is, a „német kérdés". A franciák betegesen féltek attól, hogy a németek magukhoz térnek és ismét fegyverkezni fognak, ami a jövőben akár egy negyedik német támadáshoz is elvezethet. Kizártnak tartották, hogy Németország egyenlő félként a föderális Európa tagja lehessen. 1945 és 1950 között a francia és az amerikai diplomácia végtelen számú sakkjátszmát folytatott egymással a német kérdés tárgyában. A francia kormány igyekezett megzsarolni az amerikaiakat, hivatkozva a növekvő kommunista veszélyre, és céloztak arra, hogy esetleg Oroszországhoz fordulnak, ha az Egyesült Államok nem támogatja Franciaország törekvéseit, hogy visszanyerje nagyhatalmi státuszát. Jefferson Caffery párizsi amerikai nagykövet 1945. május 12-én ezt jelentette a külügyminisztériumnak:

> „A felszabadulás óta … a francia külpolitika folyamatosan nagyon bizonytalan pályán mozgott, amelyet a megújuló igyekezet jellemzett, hogy közelebb kerüljön a Szovjetunióhoz, Nagy-Britanniához vagy az Egyesült Államokhoz az adott pillanatban uralkodó külső körülmények függvényében. Az időszak első felében ez inkább a Szovjetuniót jelentette."[61]

SOMOGYI KÖNYVTÁR 958211 1881

1945. május 5-én Caffery nagykövet beszámolt egy beszélgetéséről De Gaulle tábornokkal, aki ezt mondta neki: „Ha rajtam múlik, minden más országnál szívesebben működnék együtt az Egyesült Államokkal ... [De] ha nem tudok, akkor a szovjetekkel kell együttműködnöm."[62] Néhány hónappal később, 1945. augusztus 17-én De Gaulle ezt mondta az amerikai nagykövetnek:

> „A Németország nyugati határaival kapcsolatos döntésnek messze ható következményei lesznek a francia külpolitikára nézve ... [Ha] Németország megtarthatja ezeket a területeket [a Ruhr-vidék, a Rajna-vidék és a Saar-vidék], amelyek így részét képezik egy erős és központi Németországnak ... Franciaország kénytelen lesz külpolitikájában Oroszország felé orientálódni."[63]

Ezek a kijelentések egyértelmű zsarolásnak tekinthetők a franciák részéről. Eközben azonban az amerikai kormány is megzsarolta a franciákat azzal fenyegetőzve, hogy leállítja a gazdasági és katonai segélyeket. A háború után Franciaország működőképességét az amerikai segélyek biztosították. A háború vége felé Jean Monnet – aki abban az időben De Gaulle közeli munkatársa volt – kiszámolta, hogy az 1946. januári állapot szerint Franciaország élelmiszer-ellátásának a fele, szén- és nyersanyagszükségletének a negyede, félkésztermék-igényének a 80 százaléka és a késztermékszükségletének a 90 százaléka Amerikából kell hogy jöjjön. Franciaország háború utáni újjáépítési terve, amelyet Monnet állított össze, amerikai pénzügyi segédlettel volt csak megvalósítható. Franciaország még egy beszerzési tanácsot is felállított New Yorkban, amelynek 1200 munkatársa volt.[64] Franciaország függése az Egyesült Államoktól az amerikaiak számára sem volt titok. Caffery nagykövet azt javasolta, hogy Franciaország kapjon „bőséges hitelt sokkal inkább politikai, mint gazdasági alapon". Ha az amerikaiak elvesztik az érdeklődésüket, érvelt a nagykövet, a franciák úgy fogják érezni, hogy magukra hagyták őket, és a kommunizmust választják.[65] Washingtonban egy tanácsadó testületi ülésen William Clayton elismételte ugyanezt az álláspontot: a nagy összegű hitel megtagadása „katasztrófa" lenne. A franciák kétmilliárd dollárt kértek, Clayton 650 millió jóváhagyását javasolta. Miután Léon Blum korábbi miniszterelnök találkozott James F. Byrnes külügyminiszterrel, az amerikai kormány hitelként jóváhagyta ezt az összeget, de ami még fontosabb volt, elengedte Franciaország 2,8 milliárd összegű tartozását, ami a Lend-and-Lease program alapján állt fenn. Összességében különböző formákban – hitel, Marshall-terv segély (aminek 21 százalékát az Egyesült Államok költötte el) és katonai segély – az Egyesült Államok több mint egymilliárd dollár összegben nyújtott támogatást Franciaországnak 1945 és 1954 között. Ezen túlmenően az Egyesült Államok támogatást nyújtott Franciaországnak a vietnámi háborúhoz, amelyet aztán teljes egészében át is vállalt.

Más szavakkal, a zsarolási játékban nem egyenlő felek vettek részt. Az aduk többsége az Egyesült Államok kezében volt, amely kilátásba helyezhette a Marshall-segély visszavonását, ha Franciaország nem működik együtt. De Gaulle dühöngött, de meg kellett hajolnia.[66] 1947 elején Caffery nagykövet arról tájékoztatta Paul Ramadier miniszterelnököt és Georges Bidault külügyminisztert, hogy Truman elnök döntést hozott a Görögországnak és Törökországnak nyújtandó segélyről (elkerülendő a közvetlen összeütközést a szovjetekkel) és hozzátette: „Mostantól a helyzet egyértelmű, mindenkinek választania kell."[67] 1947. július 18-án kelt feljegyzésében George Kennan világossá tette, hogy mit kockáztatnak a franciák: „Egyértelművé tehetjük a franciák számára, hogy választhatnak a német termelés növekedése vagy aközött, hogy az Egyesült Államok nem támogatja az európai rekonstrukciót."[68] Franciaországnak tényleg nem volt választása. A Truman-adminisztráció kategorikusan közölte a franciákkal, hogy az igényük a német Ruhr-vidék nemzetközi és nem német felügyelet alatt tartására csak akkor valósulhat meg, ha „a francia és a Benelux szén- és acélipart is ugyanezen nemzetközi felügyelet alá helyezik".[69] Erről az amerikai koncepcióról először John McCloy, az Egyesült Államok németországi főképviselője tett említést régi barátjának, Jean Monnet-nak egy beszélgetés során. Hamarosan ez az elgondolás lett a néhány évvel később létrejövő Európai Szén- és Acélközösség központi koncepciója. Kétségtelen tény, hogy Franciaország nem volt elég erős, hogy ellenálljon a nyomásnak, előbb-utóbb be kellett adnia a derekát és elfogadni az amerikaiak összes követelését.

Jean Monnet, aki első kézből rendelkezett információkkal Amerikából, az elsők között ismerte fel, hogy a francia érdekeket az szolgálja legjobban, ha elfogadják az amerikai terveket. Maurice Couve de Murville miniszterelnöknek írt levelében ez áll:

> „Kénytelenek vagyunk alternatívát találni. Most az európai föderációnak kell első helyre kerülnie. A hadsereg, a fegyverek és az alapvető javak termelése mind nemzetek feletti irányítás alá kell hogy kerüljenek. Nem várhatunk tovább, ahogy egykor terveztük."[70]

Monnet emlékirataiban beszámol arról, hogy úgy látta, a Marshall-terv Németországra is kiterjedt.

„Nem láttam más megoldást, mint hogy a német acélgyártás növelését összekapcsoljuk a Ruhr-vidéki szénexport növelésével ... Csak így lehetett biztosítani, hogy a francia acéltermelési tervek teljesülnek, ami kulcsfontosságú volt a francia terv egésze szempontjából."[71]

Vagyis összefoglalva

„Egy pénzügyi válság Párizsban térdre kényszerítette a franciákat. September 10-én a francia külügyminisztérium arról értesítette Washingtont, hogy a szükséges nyersanyagok importját ... 1947. október végére be kell szüntetni, mert a francia valutakészletek teljes mértékben kimerülnek. ... A franciáknak legalább havi százmillió dollárra van szükségük, hogy 1948 júliusáig túléljenek ... Cserébe a francia kormány kijelentette azt is, hogy felismeri Európa gazdasági integrációjának a szükségességét és készen áll a tárgyalásokra az európai nemzetekkel, hogy ez a cél elérhető legyen. ... Szeptember 23-án Bidault helyesen arra a következtetésre jutott, hogy a 'német kérdés' halott ügy Franciaország számára ... Augusztus 8-án Bidault arról tájékoztatta az amerikai tisztségviselőket, hogy nyilvánosan továbbra is a Morgenthau-terv szigorú előírásainak a híve, bizalmasan azonban tudjuk, hogy be kell szállnunk Németország ellenőrzésébe és Nyugat-Európa újjászervezésébe, de nem szeretnénk, ha ezt kényszer hatására kellene tennünk."[72]

2.4. Jean Monnet (1888–1979)

Monnet paraszt-kereskedő családban született egy Cognac nevű kis városkában. Tizenhat éves korában kimaradt az iskolából, mert rossz tanulmányi eredményei miatt tanárai eltanácsolták. Így fiatal korában a családi üzletben dolgozott, a konyakot Londonban és Kanadában értékesítette.

Az első világháború fordulópontot jelentett az életében. Monnet arra a következtetésre jutott, hogy a szövetségesek hatékony hadigazdálkodásához nemzetek feletti ellenőrző intézményre van szükség. Meggyőzte a francia miniszterelnököt, működjön együtt Nagy-Britanniával, így Monnet a Szövetséges Tengeri Szállítási Tanács tagja lett. Kimagasló teljesítményét elismerendő az újonnan létrehozott Népszövetség főtitkárhelyettese lett, ám hamarosan felismerte, hogy a Népszövetségnek nincs hatásköre, ezért 1922-ben lemondott és visszatért az üzleti életbe. Az amerikai Blair Investment Bank párizsi irodájában kezdett dolgozni. Az 1930-as években öt évet töltött Kínában, ahol fejlesztési bankot hozott létre a vasútépítések finanszírozására.

A második világháború idején nagy energiákkal dolgozott az európai erőfeszítések összehangolása érdekében, és így visszatért a közszolgálatba. 1939-ben feljegyzést írt a francia miniszterelnöknek, amelyben ismét javasolta egy szövetséges koordinációs bizottság létrehozását. A brit kormány egyetértett, így a bizottság Monnet vezetésével létrejött. Még azzal is megpróbálkozott, hogy rávegye Churchillt egy francia–brit unió létrehozására. Franciaország összeomlása után Churchill az Egyesült Államokba küldte, hogy lobbizzon annak érdekében, hogy az amerikaiak gazdasági eszközökkel támogassák az európai katonai erőfeszítéseket. Szoros kapcsolatokat és együttműködést alakított ki Roosevelt elnök tanácsadóival, köztük Harry Hopkinsszal. Monnet kulcsszerepet játszott Roosevelt elnök Victory-programjának az elfogadásában, amely mobilizálta az amerikai gazdaságot, és a Lend-and-Lease projektben, amelynek keretében valósult meg az európai szövetségesek támogatása.

A háború után Monnet a francia gazdasági reformok tervezése felé fordult. Meggyőzte De Gaulle-t a modernizáció szükségességéről, majd ezt követően egy újjáépítési terv összeállításáról az ideiglenes francia kormány számára. De Gaulle 1945 decemberében rendeletet írt alá, amely létrehozott egy tervezéssel foglalkozó bizottságot, amelynek vezetője Monnet lett, aki hozzálátott egy új gazdasági keretrendszer kidolgozásához, amely egyesítette magában a piacgazdasági és a tervgazdasági elemeket. Monnet kulcsszerepet játszott a háború utáni francia újjáépítésben. Amikor 1948-ban létrejött az OEEC a Marshall-terv irányítására, Paul-Henri Spaak őt javasolta a szervezet élére, amit azonban nem fogadott el, mert úgy gondolta, hogy az OEEC-nek nincs elegendő jogosítványa, hogy megvalósítsa Európa föderálissá tételét, ami viszont az ő elsődleges célja volt.

Monnet-t befolyásos amerikai barátai kiválóan tájékoztatták azokról a radikális változásokról, amelyek az amerikai külpolitikában Európa és Németország vonatkozásában a kialakulófélben lévő hidegháborús környezet hatására bekövetkeztek. Megértette, hogy a háború utáni francia politika, amelynek a célja Németország megbénítása és *de facto* megsemmisítése volt – és amit kezdetben ő is támogatott –, immáron elvesztette realitását. Ily módon közreműködött a francia politika újrahangolásában.

Monnet érdekes egyéniség volt, aki a befolyásos emberekkel kialakított baráti kapcsolatai segítségével ért el eredményeket; befolyásolta őket, de kerülte a rivaldafényt. Igaz, nem volt jó szónok, és nem is szeretett tömegek előtt szerepelni. Született szürke eminenciás volt *(éminence grise)*, ám nem a szokásos fajtából; nem szolgált másokat, inkább másokat használt fel a saját céljai elérésére. Monnet a látnok és a céljait megvalósítani képes gyakorlati ember érdekes ötvözete volt. Nagyon sikeresen tudta meggyőzni a francia kormányt, hogy az fogadja el az amerikai politikát, amelyről nagyon közvetlen információi voltak. Meg tudta győzni a francia kormánytisztviselőket, hogy az amerikai integrációs terveket elfogadva, ha másképpen is, de érvényesíteni tudják a francia érdekeket. 1950-ben az amerikai kezdeményezések nyomán meggyőzte Robert Schuman francia külügyminisztert, hogy kezdeményezze a nyugat-európai szén- és acélipar egyesítését egy szupranacionális szervezet fennhatósága alatt, ami azt jelentette, hogy a korábbi ellenségek egyesítették a legfontosabb stratégiai ágazataikat. Ő szövegezte a Schuman-nyilatkozatot és ő is volt a kivitelezője a hat ország által alapított szupranacionális szervezet első elnökeként.

Valamivel később, miután befolyásos barátjától megkapta az amerikai külügyminisztérium terveit a közös nyugat-európai hadsereg létrehozásáról, megint csak munkához látott, hogy kezdeményezze egy európai védelmi bizottság létrehozását, amely szupranacionális hadsereg felett rendelkezne. A javaslatot átadta René Pleven francia miniszterelnöknek. A terv ugyan nem valósult meg, de Monnet folytatta az integráció létrehozására irányuló munkáját.

Ami az integráció irányába történő továbblépést illeti, Monnet fokozatos ágazati integrációt javasolt, amely a szén- és acéliparral kellett hogy elkezdődjék, majd azt más ágazatok, mint a nukleáris ipar és a szállítás követték volna. Mindentől függetlenül nagyon szerény ember volt, akinek nem voltak személyes ambíciói, ezért nyitott volt mások elgondolásai iránt. Ezért üdvözölte a holland és a belga külügyminiszter elgondolását az integráció elmélyítésére a közös piac létrehozása révén. Amikor 1958-ban az Európai Gazdasági Közösség létrejött, a hatvannyolc éves Monnet minden adminisztratív funkciójáról lemondott és az általa létrehozott *Akcióbizottság az Európai Egyesült Államokért* szervezet élén dolgozott tovább az integráció elmélyítéséért. Ezt a pozícióját két évtizeden keresztül megtartotta. Mindig a színfalak mögött dolgozott, felhasználva a reputációját és kiváló kapcsolatait olyan politikusokkal, mint De Gaulle, Adenauer, Brandt és Kennedy. Jean Monnet, akit gyakran neveznek az Európai Közösség egyik alapító atyjának, 1979-ben kilencvenévesen halt meg.

2.5. Robert Schuman (1871–1963)

Robert Schumant tartják az Európai Közösség egyik alapító atyjának, és nem ok nélkül. Már 1949 májusában egyik, Strasbourgban elmondott híres beszédében az „európai nemzetek szupranacionális közösségéről" beszélt.

> „Századunk, amely annyi katasztrófát látott a nemzetek és a nacionalizmus véget nem érő összeütközése miatt, meg kell hogy kísérelje és meg is tudja valósítani, hogy a népeket egy szupranacionális közösségben egyesítse. Ez megóvja majd minden nemzet sokszínűségét és aspirációit úgy, hogy közben koordinálja őket ... egyetlen nemzet egységén belül."[73]

Schumant minden arra predesztinálta, hogy „európai" legyen. Luxemburgban született luxemburgi anya és francia apa gyermekeként. Apja Elzász-Lotaringiában francia állampolgárnak született, de német állampolgár lett, amikor Lotaringiát 1871-ben Németország annektálta. Robert Schuman német állampolgárként született 1871-ben. Német egyetemeken Bonnban, Münchenben, Berlinben és Strasbourgban jogot, közgazdaságtant, politikafilozófiát, teológiát és statisztikát tanult, végül jogi diplomát szerzett, és 1912-ben megalapította a saját jogi irodáját. 1919-ben, amikor Elzász-Lotaringia visszakerült Franciaországhoz, Schuman francia állampolgár lett.

Mélyen vallásos ember volt és bibliatudós is, aki Aquinói Szent Tamás középkori filozófiájának a szakértője lett. 1919-ben kereszténydemokrataként kezdte politikai pályafutását, amikor beválasztották a francia nemzetgyűlésbe. Fokozatosan haladt felfelé a politikai ranglétrán és 1939-ben a francia háborús kabinet tagja lett. A náci megszállást követően megszavazta, hogy Henri Philippe Pétain marsall teljhatalmat kapjon, de nem lépett be a kormányába, ehelyett inkább az ellenálláshoz csatlakozott. A Gestapo 1940-ben letartóztatta és kihallgatta, de két évvel később szabadlábra helyezte.

Az ő hátterével a háború után a Németországgal történő megbékélés és az európai integráció szószólója lett. Ebben az időben lett az

egyik legfontosabb francia politikus; volt pénzügyminiszter, majd miniszterelnök, aztán 1948–1952 között külügyminiszter, majd 1955–1956-ban igazságügyminiszter.

Az amerikai külügyminisztérium kezdeményezte Európa integrációját, aminek a tervét átküldték az amerikai követnek, aki viszont megmutatta befolyásos francia barátjának, Jean Monnet-nak. Az amerikai elgondolásokat alapul véve Monnet feljegyzést készített, amelyet elküldött Schuman külügyminiszternek. Így lett az amerikaiak integrációs elképzeléseiből Schuman-terv, amelyet 1950. május 9-én ismertetett. Ebben Schuman a két háborús ágazat, a szén- és az acélipar közös ellenőrzésére tett javaslatot. A terv valójában Franciaország érdekeit szolgálta, de segítette a Németországgal történő megbékélést is, illetve Németország újbóli bevonását az európai családba (és ezt a tervet az Adenauer vezette német kormány teljes mellszélességgel támogatta).

A nyilatkozatban Schuman a következőket mondta:

> „Európa nem egyszerre fog megszületni és nem is egyetlen terv alapján. Konkrét eredmények alapján születik meg, amelyek alapján először *de facto* szolidaritás jön létre. Az európai nemzetek barátságának előfeltétele a Franciaország és Németország közötti évszázados szembenállás megszüntetése."[74]

Schuman felszólította az összes országot – amely ezekkel a célokkal egyetért – a csatlakozásra, és az olasz, belga, luxemburgi és holland kormány valóban pozitív választ adott. Ez a hat ország írta alá 1951 áprilisában Párizsban az Európai Szén- és Acélközösség létrehozásáról szóló megállapodást.

Amikor Schuman 1963-ban elhunyt, az európai integrációs folyamat már jócskán előre haladt, mert az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról szóló Római Szerződést már korábban aláírták. Európa integrációja elindult.

Robert Schuman, aki időközben Bidault helyébe lépett mint külügyminiszter, közölte Dean Acheson külügyminiszterrel, hogy Franciaország készen áll arra, hogy kezdeményezze az európai integrációs folyamat elindítását, de azt kérte – egy még szánandóbb metaforát használva, mint elődje –, hogy Franciaországot „ne láncon vezessék elő".[75]

Amerikai sikerek, pragmatikus európai politikusok: az Európai Szén- és Acélközösség

Végül is az Egyesült Államoknak sikerült végrehajtania új európai politikáját, aminek része volt Németország újjáépítése és egyenlő partnerként történő bekapcsolása a nyugat-európai közösségbe. A nyugat-európai országoknak nem volt választása, és így rá kellett lépniük a föderális Európa felé vezető útra. 1948 tavaszán az európai ügyekért felelős igazgatóhelyettes diadalmasan bejelentette: „Párizs szerint a franciák épp annyira óhajtják Németország integrációját Nyugat-Európába, mint mi."[76]

1949 áprilisában Washingtonban Acheson, Schuman és Bevin közös nyilatkozatban kötelezte el magát a német kérdésnek az amerikai tervek szerinti rendezése mellett. Bevin a tárgyalópartnerek nevében beszélve kijelentette: „Biztonsági garanciákat akarunk. Talpra akarjuk állítani a német gazdaságot, hogy megfelelő szerepet játszhasson az integrált európai gazdaságban."[77]

Végre az európai integrációs folyamat elindult. Természetesen a vezető európai politikusok közreműködésére szükség volt, akik közül mindegyik a sajátjaként prezentálta a tervet. Közülük is elsőként Jean Monnet és Robert Schuman. Monnet, aki az amerikai kulcsszereplőktől kapta meg az amerikai integrációs tervekre vonatkozó információkat, franciaként átcsomagolta és átadta azokat Robert Schuman francia külügyminiszternek. Schuman kiválóan alkalmas volt arra, hogy az amerikai terveket a sajátjaként prezentálja. Elzász-Lotaringiában született német állampolgárként, Berlinben tanult, később francia állampolgár lett, a két háború között parlamenti képviselő és a kormány tagja. Nem csatlakozott a Vichy-kormányhoz. Ily módon elmondhatjuk, hogy megtanulta a háború leckéjét és elfogadta a háború után kialakult globális erőviszonyok jelentette realitást. Más francia politikusokkal ellentétben, magáévá tette a Marshall-tervet és felismerte, hogy Franciaországnak követnie kell az amerikai kezdeményezéseket. 1949. május 16-án Strasbourgban mondott beszédében a következőket jelentette ki:

> „Egy nagy kísérleten dolgozunk, egy visszatérő álom megvalósításán, amely tíz évszázada látogatja újra és újra Európa népeit; szervezetet hozunk létre e népek számára, amely véget vet a háborúnak és garantálja az örök békét ... Évszázadunk, amely egyik katasztrófát a másik után élte át a nemzetek és a nacionalizmus véget nem érő összecsapásai következtében, most kísérletet kell hogy tegyen, és sikeres is lesz a nemzetek összebékítésében egy szupranacionális szervezet keretei között."[78]

Henry Byroade, az amerikai külügyminisztérium német referatúrájának a vezetője Washingtonban, 1949. október 28-án levelet készített elő, amelyet Acheson küldött Schumannak és amely támogatta Franciaország szerepvállalását a folyamat vezetőjeként:

> „Eljött az idő a francia kezdeményezés és vezetés számára ... hogy Németország azonnal és egyértelműen integrálódhasson Nyugat-Európába ... A németek lélektani és politikai értelemben készen állnak a valódi integrációra Nyugat-Európával ... A francia vezető szerep lényeges és a siker záloga."[79]

Schuman végrehajtotta az amerikai tervet Jean Monnet tervezete alapján (amit az utóbbi Byroade tervezetére alapozott). 1950. május 9-én beszédet mondott a francia külügyminisztérium dísztermében, amely Schuman-nyilatkozatként vált híressé. Ebben a külügyminiszter kijelentette:

> „Franciaország húsz éve vállal vezető szerepet az egységes Európa megteremtése érdekében, és legfontosabb célja mindig is a béke szolgálata volt. Az egységes Európa nem jött létre, ehelyett háború dúlt ... Európa nem egyszerre születik meg és nem is egyetlen terv alapján. Konkrét eredmények alapján születik meg, ezek alapján először *de facto* szolidaritás jön létre. Az európai nemzetek barátságának előfeltétele a Franciaország és Németország közötti évszázados szembenállás megszüntetése. Bármilyen lépésről beszélünk, annak elsőként e két országot kell érintenie. Ezt a célt szem előtt tartva a francia kormány javaslatot tesz egy azonnal végrehajtandó lépésre ezen a jól körül határolt, de nagyon fontos területen.
>
> A francia kormány azt javasolja, hogy a francia–német szén- és acéltermelést közös felügyelet alá helyezzék egy olyan szervezet keretei között, amely Európa többi országai számára is nyitott lesz ... A szolidaritás, amely az ily módon kialakított termelésben érvényesül, egyértelművé teszi, hogy a háború Franciaország és Németország nem egyszerűen elképzelhetetlen, de egyenesen anyagi értelemben lehetetlen. E hatalmas termelési egység létrehozása, amely minden ország számára nyitott ... valódi alapokat teremt ezen országok gazdasági egyesülése számára ... ez a javaslat elvezet az európai föderáció első alapjának a letételéhez, ami a béke megőrzéséhez szükséges."[80]

Ez a bátran idealistának nevezhető beszéd egyszersmind tükrözte azt is, hogy a franciák alapvetően *realpolitikai* megfontolásokból tették magukévá az amerikai politikai célokat. Mindazonáltal ez a francia érdekeket is szolgálta, még ha nem is pontosan úgy, ahogy a korábbi francia kormányok gondolták. Bár az eredeti francia terv, amely szerint a Saar-vidéket el kell foglalni és a megszálló csapatoknak ellenőrzésük alá kell vonniuk a Ruhr-vidék szén- és acéltermelését, az erős amerikai ellenállás miatt kudarcot vallott, Schuman elfogadta azt az amerikai elképzelést, hogy Németországot az integráció révén kell ellenőrzés alatt tartani. Ahogy André Gauron, két francia miniszterelnök tanácsadója 1998-ban kelt visszaemlékezésében becsületesen elismerte.

> „Európa ürügye alatt Franciaország azt remélte, hogy a német gazdasági erőt a saját gazdasága javára használhatja ... Németországot nem csapták be a francia mesterkedések, de ezek átmenetileg az ő érdekeiket is szolgálták. Adenauer kancellár célja a függetlenség megszerzése volt egyenlő jogok mellett."[81]

2.6. Konrad Adenauer (1876–1967)

Konrad Joseph Herman Adenauer meghatározó szerepet játszott a háború utáni európai integrációban bár ő – ellentétben Spinellivel és De Gasperivel – nem tartozott a föderalista álmodozók közé. Inkább gondosan kalkuláló, pragmatikus német politikus volt. 1876-ban született, jogot tanult Freiburgban, Münchenben és Bonnban, ahol 1900-ban szerzett diplomát. Kölnben kezdett ügyvédként dolgozni, majd a város polgármesterének választották 1917-ben, mely pozícióját 1933-ig töltötte be. Bár katolikus politikus és egy nagyváros polgármestere volt az 1920-as években, Hitler 1933-ban eltávolíttatta őt a pozíciójából, sőt a náci éra alatt kétszer is letartóztatták (bár csak néhány napra vagy hétre). Adenauer a háború után emelkedett a vezető német politikusok közé, amikor már a hetvenes évei elején járt.

Mindig a német érdekeket tartotta szem előtt, de – ellentétben korának legtöbb német politikusával – meglehetősen rugalmas volt és alkalmazkodott a nemzetközi körülményekhez. Alapállására jó példa egy 1919. februári eset, amikor Adenauer Poroszország feloszlatása és egy autonóm porosz Rajna-vidék létrehozása mellett érvelt, mert azt gondolta, hogy ez a legjobb útja annak, hogy el lehessen kerülni a Rajna-vidék francia annektálását.

A második világháború után gyorsan felismerte, hogy a német érdekeket azzal szolgálhatja a legjobban, ha a lehető legjobb kapcsolatokat

alakítja ki az amerikai, brit és francia hatalmakkal még akkor is, ha ez Németország alávetését jelentette. A múltban bizonyított erős antikommunizmusa megkönnyítette számára, hogy megnyerje a nyugati hatalmak bizalmát, akiket sikerült meggyőznie, hogy Németországot is felvegyék a nyugati szövetségi rendszerbe a feszültségekkel teli hidegháborús években. Kapcsolatot épített a megszálló hatalmakkal és dolgozott nekik. Legfőbb ellenfelei a német politikában – a szintén antifasiszta és antikommunista szociáldemokraták – centrista politikája miatt támadták. Létrehozta a kereszténydemokrata pártot, amely a huszadik század második felében a legerősebb politikai erő lett Németországban. Amikor az amerikai hidegháborús politikának köszönhetően 1949-ben létrejött a Német Szövetségi Köztársaság, pártja választási győzelme hetvenhárom évesen a kancellári székbe röpítette őt. Fő vetélytársa, a szociáldemokrata Kurt Schumacher a „szövetségesek kancellárjának" nevezte.

Bár ismerten náciellenes volt, elítélte a szövetségesek „nácitlanítási" politikáját azon az alapon, hogy ez fokozza a nacionalizmust. Síkra szállt amellett is, hogy a náci rezsimet támogató milliókat vissza kell integrálni a német társadalomba. Kancellári évei alatt a korábbi nácik elárasztották a közéletet, vezető szerephez jutottak az igazságszolgáltatásban és pozíciókat kaptak a kormányzati szférában. (Bár kiderült, hogy Hans Globke nevű államtitkára részt vett a nürnbergi antiszemita faji törvények megalkotásában, Adenauer nem távolította el őt a pozíciójából.) 1950-ben Adenauer követelte, hogy a nyugati szövetségesek bocsássák szabadon az összes bebörtönzött háborús bűnöst, különösen a korábbi Wehrmacht-tiszteket, mondván, hogy nélkülük nem valósítható meg a német újrafegyverkezés. Az 1951-es amnesztiatörvénnyel végül elérte a célját. Adenauer folyamatosan érvelt a német ipar leszerelése ellen, ami eredetileg része volt a szövetségesek háború utáni politikájának. Az ő érdeme a Petersbergi Megállapodás, melynek nyomán csökkent, majd le is állt a német ipar leszerelése.

Miután megértette, hogy az amerikai érdekek nyugat-európai szövetség létrehozását diktálják a szovjetekkel szemben, az integráció híve lett. Támogatta a Franciaországgal, a háború utáni korszak leginkább németellenes hatalmával létrehozandó uniót, és mindent üdvözölt, ami az integrációt elősegítette. Amikor Robert Schuman elküldte neki a szén- és acélipar összevonására vonatkozó javaslatát – mint ami kulcsfontosságú francia érdekeket szolgál, mert eltorlaszolja az utat a későbbi esetleges német háborús készületek előtt –, Adenauer

lelkesen üdvözölte, jóllehet az elképzelés nagyon népszerűtlen volt a hazájában. Mondhatjuk, hogy ő lett az integrált Európa megalapításának egyik legfontosabb szereplője. Tizennégy évig tartó, 1963-ban befejeződött kancellárságának és reálpolitikájának köszönhetően Németország a megújult Európai Közösség egyik szilárd támasza lett. 1967-ben hunyt el számos, pozitív eredménnyel a háta mögött. A fő célja mindig is a német érdekek szolgálata, Németország nemzetközi presztízsének a visszanyerése volt Hitler és az ország által elkövetett szörnyű háborús bűnök után, de az Európai Unió egyik létrehozójaként összeurópai érdekeket is szolgált.

Konrad Adenauer nyugatnémet kancellár háború utáni politikája az ország reputációjának a helyreállítására összpontosult; szeretett volna megszabadulni a Hitler vezette náci Németország által elkövetett háborús bűnök súlyos terhétől és egyenlőként visszavezetni Németországot az európai népek családjába. Adenauer német politikusként ideális volt erre a feladatra. Bár konzervatív volt, Hitler elmozdította őt a kölni polgármesteri pozíciójából, sőt kétszer még le is tartóztatták (igaz csak rövid időre). Új pártot hozott létre, a Kereszténydemokrata Uniót (CDU), képes volt arra, hogy erős kapcsolatokat teremtsen az amerikaiakkal és sikeresen képviselte Németországot a nemzetközi tárgyalásokon. Adenauer a háború után azonnal felismerte, hogy Németországnak nincs más választása, mint hogy alávesse magát a francia biztonsági érdekeknek. Egy 1945 októberében kelt levelében ezt írta: „az egyetlen mód, hogy a francia biztonsági igényeket kielégítsük, hosszú távon Nyugat-Németország, Franciaország, Belgium, Luxemburg és Hollandia gazdasági összekapcsolása".[82] Adenauer világosan látta, hogy Németország rehabilitációja csak az európai integráció keretében lehetséges. 1946-ban, más európai kereszténydemokrata vezetőkkel együtt, részt vett egy bizalmas megbeszélésen Svájcban; a résztvevők között ott voltak francia politikusok – Robert Schuman és Georges Bidault – is. A résztvevők megvitatták az integrált európai gazdasági rendszer létrehozásának a lehetőségét. Adenauer részt vett a Coudenhove-Kalergi által vezetett Európai Föderalisták Uniója hágai kongresszusán, amelyen részt vett Churchill, De Gasperi, Spaak és Schuman is. Ezen az ülésen Adenauert az európai mozgalom tiszteletbeli elnökének választották. Egyetlen percig sem hagyott fel a munkájával. Még mielőtt kancellárrá választották volna, kijelentette, hogy „ellenzi Németország újbóli felfegyverzését és hogy véleménye szerint ... a szövetségesek megvédik Nyugat-Németországot támadás esetén".[83] Hangot adott erőteljes szovjetellenes nézeteinek is, és

felajánlotta Németország részvételét egy Sztálin-ellenes frontban. A Heidelbergi Egyetemen elmondott beszédében ígéretet tett arra, hogy Németország csatlakozik Európához, hogy közösen „falat építsenek Ázsia ellen".[84] A *Rheinische Merkur* című újságban 1948 tavaszán cikket jelentetett meg, amelyben üdvözölte a Nyugat-Európa egyesítését célzó amerikai terveket. Az Egyesült Államok által osztott nézetet hangoztatva kijelentette: „A Nyugat eszméjének a reneszánsza csak a Németország és Franciaország közötti gyümölcsöző együttműködés eredményeként jöhet el."[85] Németország amerikai katonai kormányzója ezt jelentette: „Adenauer arról tájékoztatott, hogy bizalmas találkozón vett részt Bidault-val és Schumannal is, amelynek a célja a francia–német egyetértés megteremtése volt. ... Schuman és Adenauer régi barátok voltak 1933 előttről."[86]

Az amerikaiak felismerték, hogy terveik sikere szempontjából menynyire értékes Adenauer támogatása. Bár már hetvenkét éves volt – és ahogy Altaffer amerikai főkonzul megjegyezte, a kor meglátszik rajta, „egyre szeszélyesebb és türelmetlenebb ... egyre jobban elszigeteli magát a pártja tagjaitól"[87] –, ennek ellenére, ahogy Martin Hildebrand konzul jelentette: „Adenauer egyike a kisszámú németnek, akinek európai szintű reputációja van."[88] John McCloy pedig így fogalmazott: „mély benyomást tesz rám, azt gondolom, olyan ember, aki őszintén hisz a francia–német megbékélésben."[89] Efelől nem lehetett kétség. Adenauer emlékiratai szerint:

> „Schuman azt írta, hogy a javaslata célja nem gazdasági, hanem kimondottan politikai volt. Franciaországban még élt a félelem, ha Németország magához tér, támadást indít Franciaország ellen ... Azonnal tájékoztattam Robert Schumant, hogy maradéktalanul egyetértek a javaslatával."[90]

A CDU létrehozását követően Adenauer lett Németország vezetője az első választásokon, amelyet az újonnan létrehozott államban 1949 augusztusában tartottak. Szeptemberben ő lett a szövetségi állam első kancellárja. Néhány héttel később megismételte az amerikai nézeteket az európai integrációval kapcsolatban. „Okkal értek egyet egy olyan hatóság létrehozásával, amely Németország, Franciaország, Belgium és Luxemburg szénbányászatát és ipari régióit felügyeli." 1950 tavaszán egy interjúban még tovább ment, uniót javasolva Franciaország és Németország között, amely egyesíti a két ország gazdaságát, törvényhozását és még az állampolgárságokat is.[91]

Pragmatikus politikusként mind Schuman, mind pedig Adenauer felismerte, hogy a nemzeti érdekeik megkövetelik országaik integrációját. Ennek a felismerésnek a nyomán jött létre fokozatosan a francia–német tengely, amely az integráció motorja lett. Ennek első fontos lépésére 1951 áprilisában került sor, amikor Németország magáévá tette a Schuman-nyilatkozatot és Franciaországgal együtt aláírta a Párizsi Szerződést. A három Benelux állam – Belgium, Hollandia és Luxemburg – és Olaszország szintén elfogadta a nyilatkozatot és azonnal csatlakozott. A motivációik sokfélék voltak. Olaszországé hasonló volt a németekéhez; szeretett volna megszabadulni Mussolini és a fasiszta múlt terhétől. Egy kormányülésen 1947. július 15-én gróf Carlo Sforza külügyminiszter kijelentette: „bármilyen nemzeti áldozat elfogadható az egységes Európáért ... [ami] mindent megelőző szükségszerűség."[92] De Gasperi miniszterelnök és helyettese, valamint a pénzügyminiszteri posztot is betöltő Luigi Einaudi szintén lelkes Európa-pártiak voltak. A Benelux államok mindegyikében a háború utáni kormányokat föderalista álmodozók vezették; Belgiumban Paul-Henri Spaak, Hollandiában Henri Brugman. Ezek a politikusok a gyakorlatba ültették át a háborús tapasztalataikat, amikor létrehozták a Benelux-szövetséget, majd ezt követően az integráció szükségességét hangsúlyozták. Már 1945. október 30-án a holland parlament arról határozott, hogy „Európában regionális unióra van szükség".[93] 1946-ban, amikor De Gaulle francia–Benelux vámunió – egy gazdasági régió – létrehozását javasolta, a hollandok késznek mutatkoztak, feltéve, hogy a britek és a németek is meghívást kapnak a csatlakozásra. Mind a hollandok, mind pedig a belgák attól tartottak, hogy a két nagyhatalom részvétele híján a franciák domináns szerephez juthatnak, így végül a csatlakozás ellen döntöttek. Franciaországgal ellentétben a Benelux államok számára fontos volt Németország csatlakozása. 1947 őszén a három ország közös memorandumot juttatott el a megszálló hatalmakhoz, amelyben arra hívták fel a figyelmet, hogy „a gazdasági újjáépítési program sikere a Benelux államokban milyen nagy mértékben függ Németország gazdasági újjáéledésétől".[94] Ezek a kis országok valójában azért lettek föderalisták, mert felismerték – a háború megtanította őket arra –, hogy a saját érdekeik legjobb szolgálata azt követeli, hogy egyesüljenek a nagyobb hatalmakkal.

Ezen az alapon a hat ország megállapodott az Európai Szén- és Acélközösség (Montanunió) létrehozásában. A szervezet szupranacionális alapon jött létre; az alapvető ágazatokat kivették a nemzeti hatóságok irányítása alól és nemzetközi felügyelet, illetve irányítás alá helyezték. A Montanuniót négy intézmény felügyelte: 1. a Jean Monnet-ból mint vezetőből és további független megbízottakból álló Főhatóság, 2. a tagországok nemzeti parlamentjeinek a tagjaiból álló közgyűlés, 3. a Miniszterek Tanácsa, amely a tagországok szakminisztereiből állt és 4. az Európai Bíróság a vitás kérdések

eldöntésére. A Főhatóság feladata volt a termelési kvóták elosztása és a szén, illetve az acél közös piacának a létrehozása (amely 1953. február 10-én, illetve 1953. május 1-jén indult el). A szervezet által kiadott közlöny első példányának a fejlécén a nagy cél, „Az európai föderális kormány felé" szerepelt.

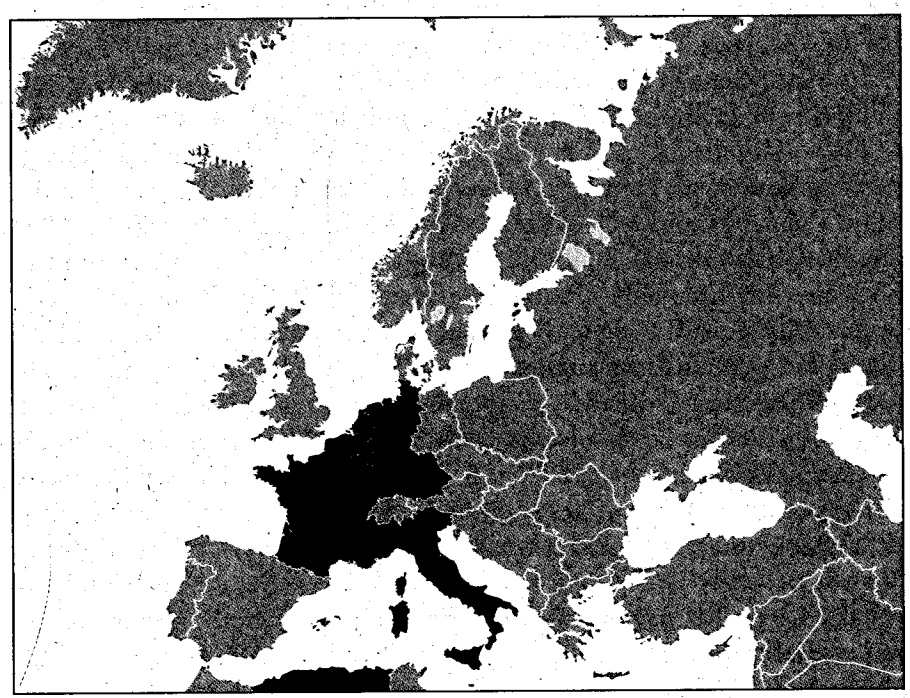

2.1. térkép. A hat alapító ország

Forrás: EC06-1957-58 European Community map.svg, created by user Kolja21, CC Attribution-ShareAlike 3.0 Unported, commons.wikimedia.org/wiki/File:EC06-1957-58_European_Community_map.svg

Valójában a Montanunió nagyon messze volt attól, hogy betöltse az Európai Egyesült Államok eszméjét. Alapvetően megoldást kínált a „német kérdésre", enyhítette a franciák félelmeit a német újrafegyverkezéssel és támadással kapcsolatban, egyenlő partnerként konszolidálta Németország pozícióját az Európai Közösségben, de ennél nem ért el sokkal többet. Nem volt alkalmas arra, hogy megteremtse a jólétet, és nem teremtette meg azt az erős társadalmi szövetet sem, ami a modern és virágzó Nyugat-Európa létrehozásához kell. Kiváltképp figyelembe véve a hidegháborús versengést, a Montanunió nem jelentett elégséges strukturális támogatást az erős nyugati világ létrehozása számára.

A „hogyan tovább" eldöntése

Egyértelmű volt, hogy az integráció építői nem akarnak megállni az első szakasznál. Azokban az években sok vita folyt a közös nyugat-európai piacról, sőt az országok föderális alapon történő újraszervezéséről is. De mi legyen a továbblépés iránya Európa számára? Jean Monnet fokozatos, ágazatról ágazatra haladó integrációt javasolt. Szerinte a szén és az acél után a következő ágazat a nukleáris energiaszektor kellett hogy legyen, majd a mezőgazdaság és a szállítás. Nézeteit a francia gazdasági érdekekre alapozta, amelyekben nagy szerepet kap a független energiabázis megteremtése és a közös piac létrehozása a francia mezőgazdasági termékek számára.

Monnet szerepét Franciaország háború utáni újjáépítésében nem lehet eléggé hangsúlyozni. 1943-ban Algériába ment és bekapcsolódott a De Gaulle tábornok vezette Szabad Franciaország mozgalom által létrehozott, száműzetésben működő kormány munkájába. A felszabadulás után De Gaulle kormánybizottság vezetésével bízta meg, amelynek a feladata az újjáépítés és a gazdasági modernizáció komplex tervének a kidolgozása volt. A Nemzeti Tervhivatal vezetőjeként 1945-ben kidolgozta a Monnet-tervként elhíresült dokumentumot, amelyet 1946-ban fogadtak el.[95] A terv központi eleme Franciaország modernizációja volt, ám ellentétben De Gaulle 19. századi nemzeti alapú megközelítésével, Monnet elképzelései a Németországgal kialakítandó együttműködésre alapoztak. Monnet egyértelműen felismerte, hogy az integráció *par excellence* francia érdek. A szektorális megközelítésben, amiről a korábbiakban szó volt, tetten érhetők ezek a motivációk.

A többi tagország legtöbb vezetője másképpen képzelte el a folytatást. A kis Benelux államoknak természetesen meglehetősen nyitott a gazdaságuk; pár évtized elteltével az együttes GDP-jük kétharmadát a külkereskedelem adta, ami duplája az OECD-országok átlagának. Felismerve nemzeti érdekeiket, erőteljesebben szorgalmazták az integrációt. Egyre mélyebb és egyre komplexebb integráció mellett szálltak síkra. A londoni száműzetésben működő kormányaik már 1944-ben megvitatták a háború utáni teendőket és megállapodtak a közös vámpolitikáról. Ekkor hozták létre a Benelux Vámuniót, amely 1948-ban kapott intézményi kereteket. Összességében a Benelux államok egyre szélesebb és egyre mélyebb gazdasági integrációt akartak egységes vámunióval, a Monnet által javasolt fokozatos ágazati megközelítéssel szemben. Németország és Olaszország, ez a két megalázott nemzet, azonnal magáévá tette a Benelux-elképzeléseket, mert az európai státuszuk visszanyerése érdekében szoros integrációra volt szükségük a többi nyugat-európai országgal.

Az ágazati megközelítés nem volt ideális a továbblépés számára az integráció terén. Ahogy Balassa Béla, magyar születésű amerikai közgazdász elemzésében rámutatott, az ágazati integráció gyakorlatilag folyamatos kiigazításokat tételez fel az egyensúlyi ár, a költség- és forrásallokáció, illetve a fizetési mérlegtételek terén. Szerinte „ezek a megfontolások ellene szólnak annak, hogy az integrációt fokozatosan, ágazatról ágazatra haladva valósítsák meg."[96] Balassának igaza volt. A Szén- és Acélközösség gazdaságtörténeti elemzése azt bizonyítja, hogy a szervezet még a saját maga elé kitűzött, egyébként korlátozott célokat sem tudta elérni, mert a nemzeti árszabályozás és a szubvenciók változatlanul fennmaradtak. Az acélipari vámokat összehangolták, de nem szüntették meg, így az ágazatok nem voltak képesek közös piacokat kialakítani ezeknek a termékeknek. Ily módon a közösség nem is volt képes technológiai vagy szervezeti változtatásokra. Ezzel szemben a Benelux államok elsődleges integrációja a további integráció valós, gyakorlati motorja lett. 1952-ben a Montanunió hat tagországának a képviselői Párizsban találkoztak, hogy aláírják az Európai Védelmi Közösség létrehozásáról szóló egyezményt, amely hatvan, vegyes összetételű hadosztály létrehozását irányozta elő. A Benelux államok azt javasolták, hogy a védelmi közösséget egyesítsék a Montanunióval egy Európai Politikai Hatóságnak nevezett intézmény irányítása alatt. 1952–1953 őszén és telén a tagországok *ad hoc* gyűlést hoztak létre a belga Paul-Henri Spaak vezetésével, amely Strasbourgban tartotta ülését. A gyűlés 1953 márciusára egyezménytervezetet dolgozott ki. A részleteket a gyűlés alkotmányjogi bizottsága dolgozta ki Heinrich von Brentano német politikus vezetésével. A véglegesített egyezménytervezet a kormányközi konferencia elé került 1953 szeptemberében. A dokumentum előirányozta egy szupranacionális Európai Közösség létrehozását az áruk, a szolgáltatások és az egyének közös piacával, illetve mozgásával, amelyet kétkamarás parlament és egy erős jogosítványokkal felruházott végrehajtó bizottság irányít. Ez a terv valódi föderációt irányozott elő, ám nem élte túl a tervezési szakaszt. A francia nemzetgyűlés megvétózta a védelmi közösség tervét, így a terv kútba esett.

E korai kudarcok ellenére a Benelux-politikusok nem adták fel a harcot a szorosabb integrációért. 1952-ben Johan Willem Beyen holland külügyminiszter egy másik szupranacionális integrációt tartalmazó tervet tett közzé. A Monnet által javasolt ágazati megközelítés helyett a hat ország közötti vámunióra és a közös piac létrehozására irányuló terve arra a mintára épült, amelyet a Benelux államok egymás között már alkalmaztak. Ám ezt a tervet sem fogadták el. Két évvel később azonban egy 1955-ben kelt memorandumban felújította integrációs elképzeléseit, javasolva, hogy az

ágazati integráció helyett az országok hozzanak létre „szupranacionális közösséget, amely általános értelemben megvalósítja Európa gazdasági integrációját, ahelyett hogy gazdasági egységre törekedne a vámunió mint első lépés révén".[97]

2.7. Paul-Henri Spaak (1889–1972)

Spaak politikuscsaládban született Belgiumban, 1899-ben. Nagyapja aktívan politizált, édesanyja a szenátus szocialista tagja volt. Az első világháború kitörésekor úgy érezte, szolgálnia kell a hazáját, ezért – fiatal korát eltitkolva – önkéntesnek állt. Két évet töltött német hadifogolytáborban. A háború után, 1920-ban Spaak belépett a belga Munkás (később Szocialista) Pártba.

Spaak jogot tanult és praktizálni is kezdett, de hamarosan irányt váltott és bekapcsolódott az országos politikába. Családi hátterére és háborús tapasztalataira tekintettel gyorsan haladt előre. 1932-ben lett a parlament tagja, 1936-ban már külügyminiszter volt, 1938-ban pedig miniszterelnöknek választották. Belgium német megszállását követően a kormány többi tagjával együtt emigrációba ment, és a londoni emigráns kormány külügyminisztere lett.

Ezen időszak alatt lett Spaak az európai integráció elkötelezett híve. Nem egyszerűen javaslatokat dolgozott ki, de hatékonyan dolgozott elgondolásai megvalósítása érdekében. Ennek első lépéseként kezdeményezte a kis, szomszédos, nyugat-európai országok – Belgium, Hollandia és Luxemburg – egyesítését; ezen országok mindegyike elszenvedte a német megszállást a háború alatt. Egyike lett azoknak, akik a legnagyobb szerepet játszották az 1944-ben aláírt Benelux-egyezmény létrehozásában, amelynek értelmében a három szomszédos ország a határokat lebontva, közös piacot hozott létre, amelyen az áruk, a tőke és az emberek szabadon mozogtak. Ez a megállapodás lett a legelső lépés és minta a háború utáni európai integráció számára.

Paul-Henri Spaak a háború utáni belga politikában is kiemelkedő szerepet játszott. 1945–1947-ben külügyminiszter, 1947 és 1950 között pedig miniszterelnök; ez kulcsfontosságú időszak volt, aminek a középpontjában az európai integráció állt. Spaak az integráció elkötelezett híveként közreműködött az 1948-ban megkötött Brüsszeli Egyezmény előkészítésében, amely regionális védelmi szövetséget hozott létre Nagy-Britannia, Franciaország és a Benelux államok között.

Az általa irányított Belgium azonnal csatlakozott az Európai Szén- és Acélközösséghez, amely kezdetben hat európai országot tömörített és amelyet 1951-ben a Párizsi Egyezmény tett hivatalossá. Magától értetődően Spaak lett az új szervezet első elnöke, mely tisztséget 1952 és 1954 között töltötte be.

Ebben a minőségében az európai integráció előmozdításának a motorja volt. Elhatárolta magát az akkor uralkodó felfogástól, amely szerint az integrációnak ágazatról ágazatra kell haladni (a szén és az acél után talán a nukleáris energia, aztán a szállítás következne, majd utána a többi ágazat), és a Benelux-példa fő propagálója lett. A hat ország részvételével 1955-ben megtartott messinai konferencián érthetően Spaak kapta a megbízást, hogy az e célra létrehozott bizottság vezetőjeként dolgozza ki az integráció továbbvitelének a tervét. A Spaak-bizottság 1956-ban mutatta be a Spaak-jelentést, amely előirányozta az Európai Közös Piac létrehozását. Ez a jelentés lett a kormányközi konferencia alapja, amely aztán elvezetett a Római Szerződés aláírásához 1957 márciusában, aminek az eredményeként létrejött az Európai Gazdasági Közösség. Az „üres szék politikájának" időszaka alatt, az 1960-as évek közepén – amit az okozott, hogy De Gaulle francia elnök mereven elutasított mindent, ami túlment a független nemzetállamok laza szövetségén – Spaak következetesen elutasította ezt a felfogást és hangsúlyozta: „a holnap Európája szupranacionális kell hogy legyen". Amikor Spaak 1966-ban visszavonult a politikától, az Európai Közösség mély válságban volt (és a válság nem ért véget 1972-ben sajnálatosan bekövetkezett halála idején sem), ám a keretek, amiknek a létrehozásában oly nagy szerepet játszott, erősek voltak, és ez a szilárd alap lehetővé tette az integrációs erőfeszítések újraindítását az 1980-as évek közepén.

Johan Willem Beyen belga és luxemburgi kollégája – Paul-Henri Spaak, illetve Joseph Beck – támogatta a tervet. Még Jean Monnet is a támogatók közé állt. 1955 áprilisában Spaak megküldte Beyen tervét a Montanunió hat tagországa külügyminiszterének. *Ad hoc* bizottság jött létre Spaak elnökletével, és így a Benelux-kezdeményezés lett az 1955–1956-os új tárgyalási forduló alapja. 1955. május 9-én, tíz évvel a totális európai háború befejeződése után az Európai Szén- és Acélközösség közgyűlése üdvözölte a tervet. Határozatot fogadott el és kormányközi bizottságot hozott létre a hat ország képviselőinek a részvételével, hogy folytatni lehessen a munkát az integráció továbbvitele érdekében. A külügyminisztereik 1955.

június 1–3. között Messinában találkoztak, és Spaak vezetésével kormányközi bizottságot hoztak létre a megállapodástervezet kidolgozására. 1956 májusában a bizottság jelentése a hat ország külügyminisztere elé került Velencében.

Minden elkészült, és a hat ország képviselője 1957. március 25-én Rómában a Palazzo dei Conservatori termében találkozott, hogy két egyezményt írjon alá; az egyik az Európai Gazdasági Közösség (EGK) létrehozását, a másik az Európai Atomenergia Bizottság (EAB) létrehozását irányozta elő. Mindkét egyezmény 1958. január 1-jével lépett életbe. Az egyezmény Preambuluma kimondja a következőket:

> „Azzal az eltökélt szándékkal, hogy megteremtik az Európa népei közötti mind szorosabb egység alapjait, azzal az elhatározással, hogy az Európát megosztó határok megszüntetésére irányuló közös cselekvéssel biztosítják országaik gazdasági és társadalmi fejlődését, ... törekedve arra, hogy erősítsék gazdaságaik egységét ... hogy egy közös kereskedelempolitika segítségével hozzájáruljanak a nemzetközi kereskedelemben érvényesülő korlátozások fokozatos megszüntetéséhez, ... azzal az elhatározással, hogy gazdasági erőforrásaik egyesítésével megőrzik és erősítik a békét és a szabadságot és felhívják az eszményeikben osztozó többi európai népet, hogy csatlakozzanak erőfeszítéseikhez ..."[98]

A Római Szerződés az Európai Gazdasági Közösség hat országa számára egyfajta alkotmány. 248 cikkelyből, négy függelékből, 13 jegyzőkönyvből, négy egyezményből és kilenc nyilatkozatból áll, amelyek lefektetik az irányítás intézményi hálózatát, a gazdasági unió kereteit, a hozzá vezető utat és a további egységesítés feladatait. Fordulópontról beszélhetünk az európai integráció történetében, az ágazati integráció helyébe a teljes unió lépett.

Az Európai Gazdasági Közösség deklarált célja a tagországok közötti vámok és más kereskedelmi korlátozások teljes leépítése volt a következő tizenkét évben. Valójában a Közösség szabadkereskedelmi rendszere ennél valamivel korábban, tíz év alatt jött létre. Az első évtizedben azonban a tagországok mindegyike megőrizte a saját vámjait a külső országokkal szemben. 1968-ban az EGK egységesítette a külső vámokat a Közösség külső határainál. A Római Szerződés előírta továbbá a munkaerő és a tőke szabad mozgását korlátozó előírások lebontását. Az áruk szabad mozgásának a korlátozása ekkor még nem került napirendre.

2.8. Walter Hallstein (1901–1982)

Hallsteint, aki az Európai Bizottság első elnöke volt – és ebben a minőségében háromszor újraválasztották, 1958 és 1967 között irányította az Európai Gazdasági Közösséget –, gyakran az „elfeledett alapító atyának" nevezik. Nem kétséges, hogy elkötelezett Európa-pártivá vált, aki hitt a kontinens föderálissá válásának történelmi jelentőségében. Elgondolásai és precíz irányítása fontos szerepet játszottak az európai integráció történetében.

Valakinek, aki az évszázad első évében született, és tudományos pályafutását a hitleri Németország jogtudósaként kezdte – ahol először egyetemi tanár, majd dékán lett –, egészen biztosan komoly engedményeket kellett tennie a Harmadik Birodalomnak. Mindazonáltal a háború megváltoztatta az életét. 1942-ben behívták a hadseregbe, ahol egy tábornok segédtisztjeként a nyugati fronton szolgált, majd 1944 nyarán fogságba esett és egy amerikai hadifogolytáborban volt csaknem 1945 végéig. A táborban „tábori egyetemet" szervezett katonatársai átnevelésére. E háborús élmény nyomán megváltoztak a céljai.

A háború után a Frankfurti Egyetem vezetője lett, és az elsők között kapott meghívást vendégelőadóként a Georgetown Egyetemre a háború után, és egy rövid időre 1948-ban is. A demokráciával és annak intézményeivel foglalkozó tanulmányai és új amerikai kapcsolatai speciális reputációt teremtettek számára a háború utáni Németország első éveiben.

Adenauer kancellár hamar felismerte ezt, és 1950–1951-ben a külügyminisztérium egyik államtitkárának nevezte ki, és ő volt a német delegáció vezetője a Schuman-konferencián, amely az Európai Szén- és Acélközösség létrehozásával foglalkozott, és ő vezette a német delegációt az 1951-es Párizsi Egyezmény előkészítése során is. Hallstein ezt követően egyre feljebb lépett ezen az új ranglétrán. Adenauer kancellár őt küldte a Római Szerződés előkészítésére, amely az Európai Gazdasági Közösség létrejöttéhez vezetett az 1950-es évek végén. Bár osztotta Jean Monnet elképzelését a fokozatos, ágazatról ágazatra történő integrációt illetően, de elég rugalmas volt, hogy magáévá tegye Spaak javaslatát a közös piac egy lépésben történő létrehozásáról.

1958-ban, miután létrejött az Európai Gazdasági Közösség, az alapító országok Hallsteint nevezték ki az EGK végrehajtó ágának, a Bizottságnak az elnökévé. E szerepében Hallstein alapvetően meghatározta az EGK intézményeit és szakpolitikáit. Föderalista megközelítéssel dolgozott, mert hitt abban, hogy csak ez a megközelítés teszi tartóssá az integrációs projektet. E cél érdekében Hallstein olyan szupranacionális projektekre tett javaslatot, mint a valutaunió a közös piac támogatására. Külügyi és biztonsági uniót is szükségesnek tartott, hogy a tagországok egy nyelven beszéljenek. Fontosnak tartotta az Európai Parlament megerősítését a közvetlen választások és a költségvetési jogkörök megteremtésével. Elnöksége alatt fejeződött be a mezőgazdasági piac létrehozása, illetve a vámunió az ipari termékek vonatkozásában. A Közösség fokozatosan növelte a saját bevételeit a vámokból.

Mindazonáltal amikor 1965 márciusban előterjesztette a javaslatait, köztük a többségi szavazás elvét, a lehető legkeményebb ellenállásba ütközött De Gaulle elnök részéről, aki a nemzeti szuverenitást védelmezte. De Gaulle robbantotta ki az „üres szék válságát", ami lényegében szabotálta a Közösség munkáját, és ami végül a luxemburgi kompromisszumhoz vezetett, de megbénította a további integrációt.

Hallstein eredményei szilárd alapot teremtettek az Európai Közösség számára, számos kudarcba fulladt javaslatát pedig, amelyek a nemzetek feletti jelleget célozták, a későbbi évtizedekben valósították meg.

Az integráció hatása a gazdasági helyreállításra

Az új Közösség létrehozása a fontos tényezők egyike volt a háború utáni gazdasági fejlődés terén. Miután a közös piac létrehozására irányuló első lépések megtörténtek, a vámokat fokozatosan csökkentették, majd végül teljesen eltörölték. A tagországok közötti áruforgalom drasztikusan, hat és félszeresére nőtt az 1950–1960-as években. A kereskedelem bővülése nagyobb volt, mint bármikor korábban a történelemben. 1973-ra a tagországok 10–15-szörösére növelték az exportjukat a háború előtti évekhez képest. Például az olasz export, amely 1950-ben csupán az 1913-as szint 127 százalékát tette ki, 1973-ra 1619 százalékra nőtt. Hollandia esetében ez a két szám 171 százalék, illetve 1632 százalék volt. 1938-ban a nyugat-európai országok importjának csupán 53 százaléka, exportjának pedig csak 64 százaléka kapcsolódott a többi nyugat-európai országhoz. A gazdasági nacionalizmus, a vámok és más korlátozások felszámolásával a kereskedelem dinamikusan nőtt, a tagországok közötti export és import egyaránt csaknem 75 százalékot ért el.

A kereskedelem drámai növekedésével párhuzamosan megkezdődött a kereskedelem szerkezetének a radikális átalakulása is. A két világháború közötti évtizedekben az ipari és mezőgazdasági országok közötti hagyományos munkamegosztás dominált. Az integrációnak köszönhetően ez a munkamegosztás változni kezdett; a nyugat-európai ipari országokból származó élelmiszer- és nyersanyagimport 1970-re a teljes kereskedelmen belül 33 százalékról 18 százalékra csökkent. A részben Európán kívüli, nem iparosodott országokba irányuló ipari export részarány 30 százalékról 17 százalékra csökkent. A kereskedelem kialakulóban lévő új mintázatában az ipari országok közötti kereskedelem vált dominánssá, ahol is egymás között cserélik ki az ipari termékeket és részegységeket. Számos késztermeket koprodukcióban állítanak elő; a különböző részegységeket más és más országokban gyártják, és a végső szakasz: az összeszerelés. A Franciaország és Nagy-Britannia közötti együttműködés eredménye volt a Concorde kifejlesztése 1969-ben, amely 1976-ban került kereskedelmi forgalomba. A francia–német együttműködésben zajló Airbus-program 1969 óta egy másik paradigmatikus példája ennek a típusú együttműködésnek. A program elindulása után nem sokkal további négy ország jelentkezett a részvételre, így a repülőgépek részeit 55 ezer dolgozó állítja elő 16 különböző telephelyen. Az új Airbus repülőgépek a maguk kategóriájában 1980-ra a fél világot meghódították. Ez az újfajta munkamegosztás lehetővé tette a mérethatékonyságot, ami növelte a termelékenységet és a gazdasági növekedést.

Európában a legtöbb ország 1948 és 1950 között elérte a háború előtti (1938-as) termelési szintet. A tudósok a háború utáni újjáépítési időszaknak jellemzően azokat az éveket tekintik, amire ez – ti. a kibocsátás, illetve a GDP eléri a háború előtti (1938-as) szintet – megtörténik. Ezt a felfogást azonban Jánossy Ferenc magyar közgazdász, aki újradefiniálta a háború utáni újjáépítés fogalmát, meggyőző bírálat alá vetette. Jánossy szerint ezt az időszakot nem azzal kell mérni, hogy az országok mennyi idő alatt érték el a háború előtti termelési színvonalat, hanem azzal, hogy mikor érték el azt a szintet, ahol lettek volna, ha a háborús pusztítás elmarad, és az országok gazdasága a hosszú távú trend (az előző 50–70 év) átlagos ütemével növekedett volna.[99] Ha így számoljuk az újjáépítéshez szükséges időt – amire a kibocsátás elérte azt a szintet, ahol lett volna, ha nincs háború –, akkor az újjáépítés Európában csak az 1960-as évek végére (a legtöbb esetben 1968-ra) fejeződött be, azaz három évtizeddel az utolsó békeév után. Ha elfogadjuk a háború utáni növekedésnek ezt a meggyőző interpretációját, még inkább mellbevágó, hogy az EGK tagországai a háború előtti gazdasági növekedésnél háromszor-négyszer magasabb növekedési ütemet

produkáltak. Ezért beszéltek a németek *Wirtschaftswunder*ről, a franciák *Trentes Glorieuses*-ről, az olaszok pedig *miracolo economico*ról.[100]

Számos borús gazdasági előrejelzésre rácáfolva, a háború utáni időszak hihetetlen gazdasági jólétet eredményezett, aminek számos oka volt. Az egyik az újjáépítés gyors üteme, egy másik az amerikai technológiai importra alapozó, extenzív gazdasági növekedés. Az új technológiát a háború alatt elinduló tudományos-technikai forradalom szülte, amelyben a háború alatt és után az Egyesült Államok játszotta a vezető szerepet. Ezek a látványos eredmények indították útjára az „atomkort", a számítógépes forradalmat, a csipek és tranzisztorok felfedezését és az elektronikus forradalmat. Az Egyesült Államok, amely ennek az átalakulásnak a motorja volt, a hidegháborús konfrontáció kellős közepén találta magát, és ebben a minőségben úgy döntött, hogy megosztja technológiai eredményeit nyugat-európai szövetségeseivel. Ennek köszönhetően a nyugat-európai országokban nagy horderejű strukturális változások mentek végbe, amelyek keretében a munkaerő és a beruházások az alacsonyabbak felől az egyre magasabb termelékenységű ágazatok felé vándoroltak. Hamarosan a kibontakozó szolgáltatási forradalom nyomán megkezdődött a fejlett országok gazdaságának az átalakulása. Összességében mindezen változások jelentették az egyik tényezőt, amely a háború utáni jólétet előidézte.

A nyugati országok között kibontakozó kooperáció volt egy további tényező, ami közrejátszott a gazdasági fellendülésben. Az 1950-es Genfi Nyilatkozat alapján elindult a nyugat-európai országokat összekapcsoló autópálya-hálózat kiépítése. Az európai nemzetközi úthálózat úgynevezett „E útjai" 1965-ben 46 ezer kilométerre nőttek, majd 1975-ben 64 ezer kilométerre. Addigra ezeknek az utaknak a több mint egyharmada autópálya lett. A nyugat-európai országokban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma az összes foglalkoztatott számán belül az 1950. évi 20–25 százalékról az 1970-es évekre 10 százalékra csökkent. Három évtizeddel a háború után Franciaországban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 36 százalékról 10 százalékra csökkent; ugyanez Németországban 1949 és 1975 között 5,9 millióról 1,5 millióra apadt. Az áttörés a gépesítésnek és a műtrágyafelhasználásnak volt köszönhető. A mezőgazdaság termelékenysége évente 2,5 százalékkal emelkedett. Nyugat-Európa energiarendszerei is forradalmi változásokon mentek keresztül; Franciaországban 1950 és 1970 között az energiafelhasználás 250 százalékkal emelkedett, eközben a szén részaránya 74 százalékról 17 százalékra csökkent. A gazdasági növekedés és modernizáció motorja Németország lett. A modern ágazatok – vegyipar, villamosipar, precíziós gépgyártás, autók és beruházási gépek gyártása – részaránya az ipar hozzáadott értékén belül 26 százalékról 46 százalékra emelkedett.

A lakosság életszínvonala új magasságokat ért el. 1950-ben egy német vagy egy francia lakos jövedelme 43–45 százalékát költötte élelmiszerre és alapvető fogyasztási cikkekre, 1971-re ezek részaránya 27 százalékra csökkent. 1950-ben a francia háztartások csupán 20 százalékának volt autója, 1972-ben ez a szám 60 százalék volt. Az 1970-es évek elején a háztartások 60–80 százaléka volt gépesítve. Az emberek jövedelmük 44 százalékát költötték egészségük védelmére, szórakozásra, kultúrára és háztartási felszerelésekre, azaz csaknem megduplázták az 1950-es kiadásokat.

A nélkülözések, a válság és a háború évtizedei után a fogyasztás korábban soha nem létező változatai öntötték el Nyugat-Európát. A lakossági fogyasztás az 1970-es években évente 4–5 százalékkal emelkedett. Új és modern fogyasztási infrastruktúra alakult ki. Ahogy De Grazia a közelmúltban megjegyezte: „Az 1970-es évek elejére Németországban és Franciaországban, valamint számos kisebb országban, mint Belgium és Hollandia ... megszokottá vált a tömeges értékesítés, a szupermarketek, a kiskereskedelmi láncok és általában a modern kiskereskedelem."[101]

A nyugat-európai országok kivételesen sikeres választ adtak a háború utáni kihívásokra. Ebben nagy szerepet játszott a gazdasági integráció és a közös piac. Mindent elárasztott az optimizmus. A föderalista álmodozók és a pragmatikus integrációpártiak egyaránt hittek abban – ahogy Walter Hallstein, az Európai Bizottság elnöke 1950-ben kijelentette –, hogy „lesz Európai Egyesült Államok, de az biztos, hogy még korai megmondani, mikor".[102] 1964-ben megismételte ezt az álláspontját: a nemzeti függetlenség elavult doktrína, aminek a múltban van a helye.

Az első válság és az integráció lefékezése

Az európai közös piac létrehozását előirányzó Római Szerződés sokkal többről szólt, mint a szabadkereskedelemről. Az országok „mind szorosabb egységet" akartak, folyamatos haladást az áruk közös piacán túl a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő közös piaca irányába. Ám erre nem került sor. A fő ok e féllábas piaci integrációra, hogy egyes országok nem hittek a teljes körű föderális Európa gondolatában.

A további integráció fő ellenzője az 1960-as években a De Gaulle vezette Franciaország volt. De Gaulle 19. századi nacionalista volt, számára a nemzeti függetlenség mindenekelőtti prioritást jelentett. Csupán tolerálta a kormányközi együttműködést. Számára az *Europe des Patries* létezett, a politikai szövetség együttműködő formája.

De Gaulle meg akarta reformálni és át akarta alakítani az Európai Közösséget. Ennek érdekében francia–német partneri kapcsolatokra, egyfajta konföderációra tett javaslatot Adenauer kancellárnak. A két ország képviselői rendszeresen találkoztak az államfők, a miniszterek és a vezető tisztségviselők szintjén, hogy megvitassák és egyeztessék politikájukat. A nemzeti parlamentek képviselőiből álló testületek létrehozása került szóba tanácsadói feladatokkal. Miután ez a francia–német egyetértés létrejött, De Gaulle szerette volna az Európai Közösség többi négy országát is bevonni a konföderációs terveibe. E célból 1961. február 10–11-én Párizsban csúcstalálkozóra került sor, amely megvitatta De Gaulle elképzeléseit. A felek létrehoztak egy bizottságot, amelyet Christian Fouchet diplomata, De Gaulle híve vezetett.

1961 októberében Fouchet előterjesztette javaslatait a tagországok képviselőinek, amelyek a közös külpolitika és védelmi politika megteremtésére irányultak. A tagországok viszont, tartva a francia dominanciától, elutasították a francia tervezetet. A Benelux államok ellenjavaslatot tettek, ami erőteljesebben hangsúlyozta a föderalista szempontokat, amit viszont De Gaulle utasított el. Az 1962 áprilisában Luxemburgban megtartott külügyminiszteri értekezleten a résztvevők tudomásul vették a kudarcot. De Gaulle tábornok májusi sajtókonferenciáján bírálta az európai föderalista elképzeléseket, európai partnereit és támogatójukat, az Egyesült Államokat.[103]

A remény és a terv, hogy a fokozatos, ám folyamatos gazdasági integrációs folyamat elvezet a politikai integrációhoz és a föderális Európához, hirtelen zátonyra futott. A Benelux államok továbbra is igyekeztek ellensúlyozni a franciák föderációellenes terveit. Az eddigi egyhangú döntéshozatal helyett, ami minden ország számára vétójogot biztosított, minősített többséget javasoltak a döntéshozatalra. A hollandok azt is felvetették, hogy a Közösség teremtsen a maga számára önálló bevételi forrásokat, hogy ne kelljen a tagországok befizetéseire hagyatkoznia. Ezért közösségi szintű adófajta bevezetését javasolták, amely minden tagországra kiterjedne.

1965-ben De Gaulle megvétózta ezeket az integrációs terveket és távozott a miniszterek tanácsából, ami a Közösség döntéshozó szerve. Bojkottja, amit az „üres szék politikájának" nevezett, megbénította az EGK tevékenységét. Ráadásul kijelentette, hogy ha a vétójogot bárki megkérdőjelezi, Franciaország távozik a Közösségből.[104]

A többi tagország ennek ellenére folytatni akarta az integráció elmélyítését, és végül is úgy határoztak, hogy megváltoztatják a szavazási rendszert, bevezetve a minősített többség intézményét. 1966 januárjában a tagországok

képviselői Luxemburgban találkoztak, ahol elfogadták az új szavazási rendszert, ám azt kénytelenek voltak kiegészíteni egy korlátozó klauzulával, amely szerint „ha bármikor valamely tagállam úgy véli, hogy a nemzeti érdekeit veszély fenyegeti, a szavazási rendszer visszaáll az egyhangúságra".[105] Ez a megállapodás a luxemburgi kompromisszum elnevezést kapta, ami De Gaulle győzelme volt. Az európai integráció veszélybe kerülése Európa-szerte ellenállást váltott ki a mezőgazdasági termelők és az iparvállalatok körében egyaránt, ideértve a francia agrárszövetséget is. Az iparvállalatok szövetsége szintén védelmébe vette az integrációt. A *Le Monde* francia napilap felszólította a választókat, hogy ne adják De Gaulle-ra a szavazataikat az 1965. október 23-án sorra kerülő választásokon.[106]

Ily módon tehát a Közösség kormányközi szervezet maradt. Ahogy Michael Baun megjegyezte, De Gaulle győzelme megkongatta a harangot a szupranacionális és föderális Európa felett.[107] Az „üres szék válsága" nagyjából két évtizedre, egészen az 1980-as évek közepéig megbénította az Európai Közösséget.

Ám a válságnak mélyebb és átfogóbb okai voltak, mint De Gaulle politikája. Négy évvel azt követően, hogy az „üres szék válsága" kirobbant, De Gaulle elnök, aki egy belföldi ügy – a regionális választási határok és a szenátus megújítása – kapcsán 52 százalékos vereséget szenvedett, 1969. április 29-én lemondott.[108] A De Gaulle vereségét követő első közösségi csúcstalálkozón Hágában valamennyi változás történt. A csúcstalálkozóról kiadott közlemény szerint Európa „történelmében fordulóponthoz érkezett", és „a Hatok ismét megtalált politikai akaratát" említette.

Valójában azonban az Európai Gazdasági Közösség bénultsága a dolog lényegét tekintve fennmaradt. Az európai integrációval foglalkozó hatalmas szakirodalom nem ad igazán meggyőző választ ennek okaira. Desmond Dinan *Europe Recast: A History of European Union* című könyvében számos okot említ, amelyek súlyos problémák megjelenéséhez vezettek ezekben az években. Ahogy megjegyzi: „a luxemburgi kompromisszum változatlanul szilárdan a helyén maradt". Gondosan említést tesz arról is, hogy Leo Tindemans, Belgium föderális Európa iránt elkötelezett miniszterelnöke hivatalos felkérést kapott, hogy készítsen jelentést a Közösség jövőjéről, de a jelentés – amely a szerző legfontosabb elképzeléseit tartalmazta – a süllyesztőbe került. Tindemans tárgyalta a lehetőséget, hogy Nagy-Britannia (Dánia és Írország mellett) csatlakozhat az Unióhoz, de joggal jegyezte meg, hogy „Nagy-Britannia csatlakozása kiváltképp problematikus, mert olyan ország jelenik meg az Európai Unióban, amelynek politikájában erős euroszkeptikus hagyományok vannak". Tárgyalja továbbá új és fontos vezetők megjelenését, mint Willy Brandt, Georges

Pompidou és Giscard d'Estaing, az új intézményi változásokat, amelyek valamennyire erősítették a kormányközi karaktert, az új javaslatokat, amelyek célja az integráció „mélyítése", és amelyek nem működtek, és végül az EU afrikai nyitását. Következtetése: „Ennek ellenére a fejlemények az Európai Unióban nem csak problematikusak. Volt előrelépés a regionális és a szociálpolitika, valamint a környezetvédelem terén."[109]

Wilfred Roth gondosan részletezett, csaknem 500 oldalas, *Building Europe: A History of European Unification* (2015) című könyvében okkal hangsúlyozza, hogy De Gaulle egyedül maradt, és a többi öt ország következetesen szorgalmazta az integráció folytatását. Ez azonban sajnos nem jelentette, hogy De Gaulle feladta volna vagy hogy vesztett, és hogy Európa visszatért volna a normalitáshoz:

> „De Gaulle, aki hét hónapra távol maradt a miniszterek tanácsától és az állandó képviselők találkozóitól, csupán annyit ért el, hogy elbizonytalanította a partnereit abban a vonatkozásban, hogy mikor robbant ki egy újabb válságot … Hogy az elnök ezen a ponton lemondott az ellenállásról, csupán azzal magyarázható, hogy felismerte, túlértékelte a helyzetét … De Gaulle immáron nem zárhatta ki azt a lehetőséget, hogy a Közösség integrációja tökéletesen normális mederben folytatódni fog."[110]

Valójában azonban az integráció nem folytatódhatott. Néhány lényeges kérdést leszámítva a fokozatos, de folyamatos előrehaladás meglehetősen hosszú időre leállt. Az 1965 utáni két évtized egyhangú volt, és a kisszámú előrelépés dacára a Közösség integrációja nem haladt úgy, ahogy a hívei szerették volna. Ezt a két évtizedet a tehetetlenség és a stagnálás jellemezte. Ebben más tényezők is közrejátszottak, mint például az erős vezetés hiánya. Walter Hallstein, aki a bizottság élén elkötelezett föderalistaként dolgozott, 1967-ben befejezte egy évtizedes karrierjét. Miután De Gaulle 1969-ben lemondott, a Közösségből hiányzott az erőskezű vezetés. Hallstein után négyen – a francia Jean Rey, az olasz Franco Malfatti, a holland Sicco Mansholt és a francia Francois-Xavier Ortoli – váltották egymást az elnöki székben egy évtizeden keresztül 1976-ig. Mindegyikük rövid ideig töltötte be ezt a pozíciót, és egyikük sem jelentkezett új elgondolásokkal vagy lépésekkel, amelyek hozzájárultak volna az EU megújulásához. A két újabb elnök – az angol Roy Jenkins és a luxemburgi Gaston Thorn, akik kitöltötték a négyéves mandátumukat – sem volt képes változásokat előidézni. Az egyetlen fundamentális elgondolás a közös valuta felvetése volt, ám ezt a tagországok nem fogadták el, így további harminc évet kellett várni, hogy létrejöjjön.

Mindazonáltal nem kizárólag a bizottsági elnököket terheli a felelősség a stagnálásért. A tagállamok kormányfői, akikkel együtt kellett működniük, többnyire nem voltak elkötelezett föderáció pártiak vagy nagyon el voltak foglalva a belföldi problémáikkal.

Az 1960-as évek közepe és az 1980-as évek közepe közötti két évtized komoly nehézségei Európában szintén közrejátszottak az integráció lelassulásában. Az 1968-as lázadások, majd a jobb- és baloldali terrorizmus, elsősorban Olaszországban és Németországban, bénítóan hatott. Eközben a gyors gazdasági növekedés, amely az 1950–1960-as éveket jellemezte, az 1960–1970-es évek fordulójára lelassult, 1973-ban pedig súlyos gazdasági válság rázta meg a kontinenst. Az 1973-as olajárválság, az 1973–1974-es tőzsdei összeomlás, a Bretton Woods-i rendszer felbomlása, majd az 1979–1980-as második olajsokk aláásta a világgazdaságot és az európai gazdaságokat is. Az 1973 és 1975 közötti tizenhat hónap alatt a globális GDP 3,2 százalékkal csökkent, a globális munkanélküliség 9 százalékon tetőzött. A korszakra egy új típusú válság, a *stagfláció* nyomta rá a bélyegét. Nagyon szokatlan módon a visszaesés vagy stagnálás idején a magas munkanélküliség és a magas infláció együtt jelentkezett. Európa hosszú időn keresztül nem találta meg a kiutat ebből a válságból. 1950 és 1973 között a nyugat-európai országok GDP-je átlagosan csaknem két és félszeresére nőtt, de 1973 és 1985 között a növekedés csak 25 százalék volt.[111]

Mindezeken túl az Európával kapcsolatos amerikai politika is megváltozott az 1970-es évek elején, illetve közepén. A Nixon-adminisztráció elvesztette az érdeklődését európai szövetségesei iránt, és ezzel párhuzamosan a neoliberális globalizáció felgyorsult. Mindezen változások miatt Európának irányt kellett váltania.

3. Az Európai Közösség alapvető intézményei és szakpolitikai kérdései

Az Európai Unió egyedi, *sui generis* intézmény. Nemzetek feletti és nemzeti jellegzetességei miatt önálló kategóriának számít. A maguk embrionális formájában az EU alapvető intézményei és a szakpolitikai kérdések, amelyekkel foglalkozik, már az 1950-es évek elején az Európai Szén- és Acélközösség létrehozása idején kialakultak. Mire 1957-ben az Európai Gazdasági Közösség létrejött, már komoly változásokon ment át, aztán 1992-re, az Európai Unió létrehozásának idejére ismét átalakult. Az intézményi struktúra és a szakpolitikai kérdések, amelyekkel foglalkoznak, egyaránt változnak. Például az eurózónát a közös valutát használó országok hozták létre, amelyek között erősebb az integráció, mint azok között, amelyek a saját valutájukat használják. A szakpolitikai kérdések köre folyamatosan gazdagodott, ahogy az évtizedek során új programok jelentek meg, mert új tagállamok csatlakoztak, és mert nőtt a célok és feladatok száma. Az EU kohéziós politikájának a keretei között a kevésbé fejlett régiók és országok a felzárkózás érdekében támogatásban részesülnek.

Az EU működésének részletei iránt érdeklődők számos részletes tanulmány közül választhatnak (csupán az EU egészségügyi politikájáról kétszáz oldalas könyv jelent meg).[1] Ebben a fejezetben a részleteket mellőzve inkább az Európai Unió alapvető intézményeinek bemutatására vállalkozom.

A közösség irányító testületei és ezek reformja

A Közösség irányítása hat alapvető intézmény feladata. Ezek közül néhány már a Szén- és Acélközösség idején létezett, másokat később hoztak létre vagy az Európai Gazdasági Közösség 1957-es megalakítása idején, vagy 1992-ben, amikor kimondták az Európai Unió létrejöttét. Ezek együttesen jelentik a nemzetek feletti és a kormányközi irányítás kombinációját.

A Közösség kvázi kormánya az Európai Bizottság, amely nemzetek feletti intézmény, az „Európai Eszme" képviselője. A Bizottság elnökét a pártcsaládok jelölik, és az Európai Parlament többsége választja meg az európai parlamenti választások eredményei alapján. A Bizottság első elnöke a német Walter Hallstein volt, jelenleg a szintén német Ursula von der Leyen tölti be ezt a pozíciót. Az elnök vezeti a kormányt – a biztosok kollégiumát –, amelynek a tagországokkal megegyező számú tagja van, azaz 2020-ban 27 tag. A Bizottságnak nyolc alelnöke van, köztük három ügyvezető alelnök és egy külügyminiszter, az Unió külügyi és biztonsági Főképviselője. Minden biztos főigazgatóságot, kvázi minisztériumot vezet, amely egy konkrét szakpolitikai területért felel. A Bizottság apparátusa viszonylag kicsi, jelenleg 32 ezer ember, ami számos nemzeti kormányénál kisebb. Kizárólagos hatáskörrel tehet szakpolitikai kezdeményezéseket és javaslatokat, de a nemzeti kormányokkal ellentétben nem hozhat döntéseket.

A Miniszterek Tanácsa további intézmény, amelyben a tagországok képviselői vesznek részt. Ellentétben a Bizottsággal, itt kormányközi testületről beszélünk, amely a legfőbb döntéshozó. Korábban kizárólagos döntéshozó volt, de az Európai Parlament reformját követően a közös döntéshozatal egyik alanya. A döntéseket a Tanács állandó apparátusa – az Állandó Képviselők Bizottsága (COREPER) – készíti elő. A Bizottság titkárságának 3500 munkatársa van.

A döntéshozatal a kezdetek óta egyhangúlag történik, de a későbbi reformok három különböző eljárást tettek lehetővé. Egyes esetekben elegendő az egyszerű többség, más esetekben minősített többség szükséges. Ez utóbbi esetekben a tagországok 55 százalékának (amelyek együttesen az EU lakosságának a 65 százalékát képviselik) az egyetértése szükséges. Bizonyos esetekben – közös külpolitika, tagsági kérdések, a nemzeti törvényhozás összehangolása – a döntések meghozatalához továbbra is egyhangúság szükséges.[2]

Az Európai Parlament a harmadik lényeges intézmény, amelynek eredetileg 142 tagja volt, akiket a tagországok nemzeti parlamentjei delegáltak. A Közösség egyik legfontosabb reformjára 1979-ben került sor, ami megváltoztatta az Európai Parlament szerepét. A korábbi gyakorlattal ellentétben, amikor a képviselőket a nemzeti parlamentek delegálták, jelenleg a képviselők megválasztása ötévente közvetlen választások útján történik. 2020-ban az Európai Parlamentnek 705 tagja van. A Parlament titkársága 3500 főt foglalkoztat.

A parlamentben hét úgynevezett *pártcsalád* működik. A két legnagyobb a jobbközép Európai Néppárt és a balközép Európai Szocialisták Pártja, amelyekhez kisebb csoportok – zöldek, regionalisták, konzervatívok, kommunisták, liberálisok és euroszkeptikusok – csatlakoznak. A pártcsaládok feladata a nemzeti szintű szociáldemokrata, konzervatív, populista és zöld mozgalmak európai szintű koordinálása. Vannak, akik szerint ezek a pártcsaládok embrionális páneurópai pártok, mások szerint jelentéktelen szövetségekről van szó. Előfordul, hogy a pártcsaládok tagjait nem sok köti össze. Például a brexit előtt a brit konzervatívok és a német kereszténydemokraták egy pártcsaládhoz tartoztak; hasonlóan egy csoportban volt számos populista-nacionalista párt, amelyek a nemzeti szuverenitás hívei, de ezt leszámítva nem sok közös van bennük. Két esetben fordult elő, hogy a szocialisták és a néppárt egyes nemzeti pártok tagságát felfüggesztette. A szocialisták felfüggesztették a szlovák Smer pártot, miután az a 2006-os parlamenti választásokat követően koalícióra lépett jobboldali, xenofób-nacionalista pártokkal. Az Európai Néppárt pedig felfüggesztette a magyar Fideszt, mert úgy találta, hogy az utóbbi autokrata kormányzásával megsérti a demokratikus jogállamiság elveit. Ezek az esetek arra utalnak, hogy a pártcsaládokon belül nemigen van koherencia. 2014 elején az európai pártcsaládok jogot kaptak a Bizottság elnökének a jelölésére (akit egyébként a Parlament választ meg) és a biztosjelöltek meghallgatására a végső döntés meghozatala előtt.

Megváltozott az Európai Parlament feladata is. A korábbi konzultatív szerepkörrel szemben a 2010-es Lisszaboni Szerződés törvényhozó funkciókkal ruházta fel az Európai Parlamentet. Az EU törvényeiről immáron nemcsak a Miniszterek Tanácsa, de a Parlament is szavaz. E változások eredményeként a korábbiakhoz képest, amikor csak a kormányközi testületnek volt szavazati joga, erősödött a törvényhozás nemzetek feletti jellege.[3]

A negyedik intézmény az Európai Bíróság, az Európai Unió legfelső bírósága, amely három különböző egységből áll: az Európai Bíróság és két alárendelt entitása, a Bíróság (vagy Elsőfokú Bíróság, amely 1952-ben jött létre) és a Közszolgálati Törvényszék (amely 2005-ben). A Bíróságba minden tagország egy bírót jelöl hatéves időtartamra. Ezen túlmenően van tizenegy tanácsnok. A Bíróság feladata a jog uralmának a biztosítása, a döntés a tagországok, egyének és vállalatok közötti vitás kérdésekben, illetve a nemzeti bíróságok döntéseivel kapcsolatos fellebbezések elbírálása. Ez az intézmény tehát az Európai Unió leginkább nemzetek feletti intézménye, amivé akkor vált, amikor 1964-ben a tagországok egyhangúlag úgy döntöttek, hogy a nemzeti törvényeiket alárendelik az Európai Unió törvényeinek.[4]

Jóllehet az Unió szervezeti-irányító egységei mára meglehetősen stabillá váltak, mindez korábbi jelentős reformok eredménye. Egyes intézmények szerepe megváltozott, illetve újak jöttek létre. Az első nagy reformra 1965-ben

került sor, amikor az Európai Szén- és Acélközösség irányító testületei, amelyek addig az időpontig függetlenek voltak, egyesültek az 1957-ben létrehozott Európai Gazdasági Közösség és az Európai Atomenergia Ügynökség (Euratom) irányító testületeivel. Az Európai Közösség egy Tanácsa és Bizottsága 1967-ben jött létre.

Az ötödik fontos intézmény az Európai Központi Bank, amelyet az Európai Unió Egyezménye hozott létre 1998 júniusában. A Bank feladata a közös valuta, az euró tervezett bevezetésének a végrehajtása, illetve az eurózóna monetáris politikájának a kialakítása. Az ezredfordulón még csak tizenegy ország volt az eurózóna tagja, mások fokozatosan csatlakoztak. 2020-ban az eurózónának tizenkilenc tagországa van.

A hatodik intézmény az Európai Tanács, amely a tagállamok állam- és kormányfőiből áll és 2009-ben jött létre. Bár nem törvényhozó testület, de a Tanács határozza meg a fontosabb irányokat, prioritásokat és a politikai napirendet; ebben az értelemben az unió kormányközi jellegét erősíti.

A Közösség irányításának a része a huszonhárom állandó bizottság is, amelyek közül a legfontosabbak: a külügyi, az emberi jogi, a biztonsági és védelmi, a nemzetközi kereskedelmi, a költségvetési, a gazdasági és monetáris, a foglalkoztatási és szociálpolitikai, a környezetvédelmi, a közegészségügyi és élelmiszer-biztonsági, valamint a regionális fejlesztési állandó bizottság.[5]

Kezdetben az Európai Unió irányítása számára problémát jelentett az ideális egyensúly megteremtése a nemzeti és a közösségi érdekek között. Az Uniót évtizedeken keresztül bírálták a „demokratikus deficit" miatt, ami az irányítását illette. A reformok – mint a közvetlen választások vagy a parlament társdöntési jogosítványa, vagy a minősített többség intézményének bevezetése egyes kérdések vonatkozásában – erősítették a rendszer demokratikus jellegét. E reformok nyomán jobb egyensúly jött létre a nemzetek feletti és a kormányközi elemek között. Bár a Bizottság, a Parlament, a Bíróság és az Európai Központi Bank jó védelmet jelentenek az összeurópai érdekek számára, a tagállamok érdekei is kellően képviselve vannak. A nemzeti kormányokat képviselő Miniszterek Tanácsa és az Európai Tanács kellően erős képviseletet jelent a nemzeti érdekek számára. Így együtt az intézmények viszonylagos egyensúlyt teremtenek.

Az Európai Unió se nem föderáció, de nem is konföderáció, valójában egyfajta hibrid, ami a tagországok közötti egyetértés eredménye. Ám a konszenzus megteremtése a több mint két tucat tagállam között egyáltalán nem könnyű, sok idő kell hozzá, ezért lassú és gyakran késedelmes. Ráadásul sokszor kompromisszumokra van szükség, ami félmegoldásokat eredményez. Más szavakkal, az EU intézményi struktúrája további reformokra

és javításra szorul. Ezeket könnyebb lenne végrehajtani, ha a nemzetek feletti jelleg erősödne – legalábbis az eurózónán belül, ami már most is inkább nemzetek feletti, mint az EU egésze. Javítaná a Közösség szerkezetét, ha elfogadnák az EU „többsebességes" jellegét, azaz intézményesítenék, hogy a különböző országcsoportok közötti integráció eltérő intenzitású.

A demokratikus deficit kérdése

Ahogy arról korábban már szó volt, visszatérő kritika az Európai Unióval kapcsolatosan, hogy intézményei és munkafolyamatai nem kellően demokratikusak. A bírálók legfőbb problémaként az állampolgári képviselet és az intézmények elszámoltathatóságának a hiányára hivatkoznak. E nézetek szerint az EU-szavazók nincsenek igazán meggyőződve arról, hogy hatékony eszközeik lennének a nekik nem tetsző vezetők leszavazására vagy az általuk nem támogatott politikák elutasítására. A bírálók gyakran hivatkoznak az alacsony részvételre az európai parlamenti választásokon, amely 2009-ben 43 százalékra csökkent és azóta sem haladta meg az 50 százalékot, mint ami a legfőbb bizonyítéka ennek a kiábrándultságnak.[6] Perry Anderson baloldali történész és esszéista egy 2007-ben megjelent háromezer szavas tanulmányban még ennél is tovább ment:

> „Alkotmányjogi értelemben az EU a demokratikus föderáció karikatúrája, mert a parlamentje nem tehet kezdeményező lépéseket, mert nincsenek európai szintű pártjai és minimális hitelességgel sem rendelkezik a választópolgárok körében. A jogai csekély mértékű bővítése nemhogy nem fokozták a publikum érdeklődését e testület iránt, de egyenesen együtt jártak az érdeklődés további csökkenésével. A részvétel az európai parlamenti választásokon folyamatosan csökkenve 50 százalék alá süllyedt, és a fiatal szavazók közönye a leginkább figyelemreméltó. ... Szembeötlő e kettős jogkör alkotmányos hatalmi szétválasztásának a megsértése – elharapózott a bürokrácia, amelynek monopóliuma van, hogy törvényeket kezdeményezzen ... Valójában a Tanács, a COREPER és a Bizottság szentháromsága nem egyszerűen a demokrácia hiányának a bizonyítéka – bár az is –, de a politika mint olyan megnyomorítása."[7]

Valójában mióta 1979-ben a „demokratikus deficit" kifejezés megszületett, az Európai Unió számos fontos lépést tett azzal a céllal, hogy erősítse

működésének demokratikus jellegét. Az 1999 és 2001 között született rendelkezések kötelezően előírták munkaanyagok és tárgyalási jelentések közzétételét. Az EU ösztönzi az állampolgárok közvetlen részvételét. Például a Lisszaboni Szerződés bevezette a Közvetlen Állampolgári Kezdeményezés intézményét, amely lehetővé teszi az állampolgárok számára a közvetlen részvételt az EU politikai kezdeményezéseiben. Ami ennél is fontosabb – és ahogy erről korábban szó volt –, az Európai Parlamentbe történő választások, illetve magának a Parlamentnek a szerepe erőteljesen demokratizálódott. A választott parlamenten keresztül az EU állampolgárai közvetlenül, a nemzeti kormányaikon keresztül pedig közvetve kifejezésre juttathatják a véleményüket; az utóbbiak az Európa Tanács és az állam- és kormányfők tanácsán keresztül meghatározó szerepet játszanak az EU-törvények létrehozásában. Az Európai Unióban a jog uralma érvényesül; minden intézkedésének összhangban kell lennie az egyezményeivel és a 2001-es Nizzai Egyezményben jóváhagyott demokratikus értékekkel. Az Európai Unióban érvényesül a fékek és egyensúlyok elve a különböző intézmények – mint a Parlament, a Bizottság és az Európai Bíróság – között.[8]

Az azonban nem vitás, hogy az Európai Unión belül van demokratikus deficit, bár sajnálatosan ez a hiányosság korántsem csak az Európai Uniót jellemzi; számos nemzetállam demokratikus berendezkedése legalább ennyire megkérdőjelezhető. Egyes országokban a többpárti választások és a demokratikus intézmények díszlete mögött az „illiberális demokrácia" valójában autoriter irányítást jelent. Magyarországon például a 2018-as országgyűlési választásokon Orbán Viktor pártja a szavazatok 49,2 százalékát szerezte meg mindössze 2,8 millió szavazattal, miközben az elaprózott ellenzék összesen 3,2 millió szavazatot kapott. Ennek ellenére a hatalmon lévő párt által megváltoztatott alkotmány kétharmados többséget biztosított Orbán pártja számára a parlamentben. Magyarország formálisan továbbra is „demokrácia". Ám más fejlett országokban is vannak a demokráciának hiányosságai. Például a világ legrégebbi demokratikus alkotmánya (az amerikai) nem a demokratikus többség számára biztosítja a lehetőséget, hogy elnököt válasszon, hanem az elektori kollégium számára, amelyben a végső döntés a szövetségi államok delegáltjainak a kezében van. A 21. század első két évtizedében az abszolút többséget szerző két jelöltből nem lett elnök. 2000-ben Al Gore a szavazatok 48,4 százalékát kapta, míg George W. Bush félmillióval kevesebbet, csupán 47,9 százalékot, mégis az utóbbi lett az elnök. 2016-ban Hillary Clinton 48,2 százalékot kapott, hárommillió szavazattal többet, mint Donald J. Trump, aki 46,1 százalékot kapott – és az utóbbi lett az elnök annak ellenére, hogy nem kapta meg a szavazatok többségét. Az Egyesült Államokban a részvételi arány nem sokkal magasabb, mint az Európai Unióban. Az időközi törvényhozási választásokon a részvétel ritkán éri el az 50 százalékot, néha az egyharmadot is alig; 1978 és 2014 között mindössze egyszer érte el az 50 százalékot, de még az elnökválasztásokon is a részvétel csak 53–55 százalék körül szokott alakulni.

Ám a lényegbe vágó kérdések esetében még a többségi szavazás is megkérdőjelezhető. Ahogy azt gyakran hangsúlyozzák, a demokrácia lényege a többségi döntés a kisebbségi jogok védelme mellett. De jóformán mindig találkozunk ellentmondással a gyakran vitatható többségi döntés és a kisebbségi jogok között. Triviális, hogy a többségnek gyakran nincs igaza, sőt vissza is élhet a helyzetével. A történelemben számtalan példával találkozhatunk, ami ezt támasztja alá. George F. Will az egyik tanulmányában Henrik Ibsen *A nép ellensége* című drámáját idézi, amelynek főszereplője, Stockman doktor kijelenti: „A többségnek soha nincs igaza..." [Kúnos L. ford.], amihez George Will hozzáfűzi, azért néha mégis. „Igaz, hogy a többségnek gyakran nincs igaza és az is, hogy a többségnek, még ha téved is, joga van ahhoz, hogy a saját feje után menjen."[9] Mit mondjunk olyankor, amikor a többség egy létfontosságú kérdésben mindössze 2-3 százalékkal nagyobb, mint a kisebbség, ám a demokrácia nem ad módot a kisebbségi jogok védelmére. Ez történt akkor, amikor Norvégiában az 1990-es évek közepén népszavazást rendeztek az Európai Unióhoz történő csatlakozásról, ahol a „nem" szavazatok 53 százalékot, az „igen" szavazatok 47 százalékot kaptak. Ez történt Nagy-Britanniában is a brexit-népszavazáson, ahol a szavazók 51,9 százaléka szavazott a távozás, 48,1 százaléka a maradás mellett. Az adott esetben, mint hogy a szavazásra jogosultak 72 százaléka vett részt a szavazáson, a lakosság 27 százaléka döntötte el a brexit kérdését. A demokrácia ebben az esetben elmulasztotta a kisebbség jogainak a védelmét, amely mindkét esetben egy súlyosan megosztott lakosságnak csaknem a felét tette ki. Ez vajon nem a demokrácia karikatúrája?

Közös szakpolitikai kérdések

Az Európai Unió költségvetése a tagországok befizetéseiből áll, ami nagyjából az éves GDP-jük 1 százaléka. Az Uniónak ezenkívül vannak saját bevételei, miután megkapja a vámok, a mezőgazdasági és cukorilleték 95 százalékát, amit az országok szednek be, amikor ezek az áruk belépnek az Unió területére. A költségvetés ennek ellenére sem nagy, ha a tagországok költségvetésével hasonlítjuk össze, ami akár az illető ország GDP-jének az egyharmada is lehet.

Egy ideje már folyik a vita arról, hogy a befizetéseket a GDP 2-3 százalékára kellene emelni. Legutóbb Emmanuel Macron francia elnök tett erre javaslatot. A nagyobb összeg szélesíthetné a nemzetek feletti programok körét. A nemzeti befizetések növelése – ha szerény mértékben is – a brexit miatt is szükségessé vált, mivel Nagy-Britannia befizetései tették ki a közös költségvetés bevételi oldalának 12 százalékát. A Bizottság javaslata szerint a nemzeti befizetéseket a következő (2021–2027) költségvetési időszakra az EU bruttó nemzeti jövedelmének (GNI) 1,0 százalékáról 1,11 százalékára kellene emelni. Az Európai Parlament ennél nagyobb növekedést – 1,3 százalék – javasolt. A tagországok megosztottak ebben a kérdésben. Spanyolország és Portugália 1,14–1,16 százaléknak megfelelő mértékű költségvetést szeretne látni. A másik oldalon a nettó befizetők – Németország, Hollandia, Ausztria, Dánia és Svédország – 1 százaléknál nagyobb befizetésről hallani sem akarnak; innen a Fukar Ötök gúnynév.[10] Ha a Bizottság javaslatát elfogadják, Németország nettó befizetései a 2020-as 15 milliárd euróról 33 milliárd euróra növekednek 2027-ben. A holland befizetés 75 százalékkal emelkedne, nagyjából 7,5 milliárd euróról 13 milliárd euróra.

Mindazonáltal még ez a viszonylag szerény EU-költségvetés is lehetővé teszi fontos programok finanszírozását, amelyek az alacsonyabb jövedelműek számára jelentenek támogatást, köztük a mezőgazdasági termelők bizonyos kategóriái és a szegényebb országok számára, amelyek esetében az egy főre eső GDP nem éri el az EU-átlag háromnegyedét. Ezeknek a programoknak az a megkülönböztető sajátja, hogy a gazdag országok támogatják a szegényebbeket. A gazdag országok hozzájárulása az EU költségvetéséhez nagyobb, és a befizetett és visszakapott pénzek egyenlege negatív. 2018-ban három ország – Németország, Franciaország és Olaszország – befizetései tették ki az EU-költségvetés 48,1 százalékát: Németország, a legnagyobb befizető, különböző szubvenciók formájában visszakap ugyan pénzeket, de ez alig több, mint az egyharmada annak, amit befizet. A szegényebb országok helyzete pontosan a fordítottja ennek: ők többet kapnak vissza, mint amennyit befizetnek. A legnagyobb nettó kedvezményezett az Európai Unióban Lengyelország: 2017-ben 8,1 milliárd euróval többet kapott, mint amennyit befizetett. Az Európai Bizottság a 2020-as költségvetési előterjesztésében joggal jellemezte ezt a rendszert „az európaiak között megnyilvánuló szolidaritás kifejezésének".

Az Európai Unió számos politikai programot indított és működtet jelenleg is. A legkorábbiak közé tartozott a kereskedelmi és vámpolitika, amelynek keretében a tagországok közötti vámokat megszüntették és közös vámokat vezettek be harmadik országokkal szemben. A Közösség nem alkalmaz vagy alacsony vámokat alkalmaz a fejlődő országokból származó

import vonatkozásában. Ez a politika szükségessé tette a közös kereskedelmi megállapodások rendszerét harmadik országokkal. Amikor az ezredfordulón a közös valuta bevezetésre került, a Közösség elkezdte a kamatok és az árfolyamok szabályozását az Európai Központi Bankon keresztül. Később közös biztonság- és védelmi politikát vezetett be. Az EU közös igazságügyi szervezetet (Eurojust) hozott létre, amelynek a keretei között a nemzeti bűnüldöző szervezetek, ügyészek, bírók és a rendőri erők együttműködnek az országhatárokon átnyúló szervezett bűnözés visszaszorítása érdekében. A közös európai bűnüldöző szervezet, az Europol szervezi a nemzeti rendőrségek közötti együttműködést. A Gyorsreagálású Erők a tagországok haderejének a tagjaiból állnak. Az Európai Védelmi Ügynökség feladata a kompatibilis fegyverrendszerek fejlesztése a tagországok között. Az Európai Unió csapatokat ad békefenntartó missziók számára. És végül, a tagországoknak közös migrációs és menekültprogramja van. Bár korábban a külpolitika nemzeti hatáskör volt, a Lisszaboni Szerződés szoros együttműködést irányozott elő ezen a területen is.[11]

Az Európai Unió 2000-ben indította el az első klímaváltozási programját, aminek célja a globális felmelegedés megállítása. Az Európai Unió az elsők között csatlakozott a 2015-ös Párizsi Klímaegyezményhez az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése érdekében, hogy a globális hőmérséklet emelkedése két Celsius-foknál ne haladja meg jobban az ipari forradalom előtti szintet. 2008-ban az országok elfogadták a híres „20-20-20 megállapodást", amelynek a keretében az EU 20 százalékkal csökkenti az üvegházhatású gázok kibocsátását, 20 százalékkal növeli a megújuló energiatermelést és 20 százalékkal javítja az energiahatékonyságot (az 1990-es szinthez képest). 2018-ban az EU bejelentette, hogy már túlteljesítette ezeket a célokat, mert az üvegházhatású gázok kibocsátása 23 százalékkal csökkent. 2014-ben a tagországok új célokban egyeztek meg a 2021–2030-as időszakra. Az időszak végére az EU 40 százalékkal tervezi csökkenteni az üvegházhatású gázok kibocsátását (1990-hez képest).

Az EU több más intézkedés mellett betiltotta az egyszer használatos műanyagok felhasználását, hogy csökkentse a környezet szennyezését. 2018 májusában az EU új szabályokat fogadott el a hulladékgazdálkodás terén, és jogilag kötelező célokat hagyott jóvá az újrahasznosításra. 2019-ben szigorúbb kibocsátási normákat állapított meg az autókra és teherautókra; 2030 után az új autók átlagosan 38 százalékkal kevesebb CO_2-t bocsáthatnak ki 2021-hez képest, az új teherautók esetében ez az átlagszám 21 százalék. 2019 decemberében az EU ambiciózus célokat fogadott el, amelyek értelmében az EU 2050-re klímasemlegessé válik.[12] Az EU az első vonalban harcol a világ megmentéséért.

E környezetvédelmi erőfeszítések mellett a közösségi költségvetésből számos fontos programot finanszíroznak. Bár az oktatás továbbra is nemzeti hatáskör, az EU pénzügyi támogatást ad az oktatás és a kutatás fejlesztésére. Recessziók idején támogatja a közösségi építési projekteket, amelyek sok embernek biztosítanak munkalehetőséget. A Fejlesztési Alap találmányokat és környezetvédelmi projekteket támogat. Az 1992 óta elindított nagyobb projektek között találunk olyanokat, mint az Erasmus, a PETRA, a LINGUA, a FORCE és a Tempus. Az Erasmus és a LINGUA célja induláskor az egyetemek közötti együttműködés fejlesztése volt csereprogramok révén. A LINGUA a nyelvoktatásra helyezte a hangsúlyt, míg az Erasmus a diákok mobilitását ösztönözte, lehetővé téve, hogy az érintettek egy vagy két szemesztert a tagországok más egyetemein tölthessenek, és egyébként ösztönözte az egyetemek közötti együttműködést is. A FORCE és a PETRA (ami beolvadt a Leonardo programba) az induló és haladó szakképzést, valamint az ifjúsági csereprogramokat ösztönözte. A programok a tankötelezettségi korhatár után további egy-két év szakképzést biztosítanak, amelynek bizonyos részét egy másik tagországban lehet eltölteni. E programok többségének a célja az „európai állampolgárság" eszméjének a gondozása azzal, hogy jobb nyelvismeretet biztosít, és lehetővé teszi a résztvevők számára, hogy valamennyi időt a többi országban eltöltve új barátokra tegyenek szert.

Mindazonáltal a központilag kezelt uniós pénzek nagy része (60 százaléka) két nagy program – a mezőgazdasági és a kohéziós program – keretében kerül elköltésre, amelyek a mezőgazdasági termelők és a kevésbé fejlett régiók, illetve országok támogatását szolgálják.

Közös agrárpolitika

A mezőgazdaság az EU–27 gazdaságának kis részét; átlagosan a GDP 1,1 százalékát termeli és a munkaerő 5,1 százalékát foglalkoztatja. Ezek az arányok magasabbak a közép-európai és a balkáni régió országaiban. A két szélsőséges eset Bulgária és Románia, ahol a mezőgazdaság részaránya a GDP-ben 3,8, illetve 5,4 százalék, a foglalkoztatásban pedig 7,1 és 29,1 százalék. Amikor ezt a programot elindították, a legnagyobb kedvezményezett Franciaország volt, de manapság a kelet- és délkelet-európai országok a legnagyobb kedvezményezettek.

A mezőgazdasági támogatási rendszert 1958-ban vezették be, mint az EU első nagy szakpolitikai programját. A célja a mezőgazdaság támogatása volt, hogy a mezőgazdaságból élő populáció életszínvonalát emelni lehessen (ebben az időben ennek a csoportnak az életszínvonala 40 százaléka volt a városi lakosságénak), továbbá a célok közé tartozott az EU önellátásának a megteremtése élelmiszerekből. Az első évtizedekben az agrártámogatási rendszer az EU költségvetésének csaknem a felét emésztette fel. Az 1980-as években ez az arány csaknem 75 százalékra emelkedett (1985-ben tetőzött 73 százalékon), ám később fokozatosan csökkenve valamivel több mint a kiadások egyharmadán állapodott meg (2018-ban 38 százalék). A pénzek legnagyobb részét a mezőgazdasági árak támogatására fordították, ám ezt később a WTO kifogásolta, ezért változtatni kellett rajta. Az uruguayi forduló során a mezőgazdasággal kapcsolatban létrejött megállapodás korlátokat szabott az EU számára, hogy milyen mértékben támogathatja a mezőgazdaságot az import megnehezítése és az export szubvencionálása révén. Ennek nyomán az agrártámogatási rendszert 1992-ben, 1999-ben, 2003-ban, 2004-ben és 2005-ben megreformálták, részben azért, hogy megfeleljen a WTO-előírásoknak. Ily módon az induló állapothoz képest az agrártámogatási rendszer alapjaiban változott meg; a korábbi ártámogatási rendszer helyett a mezőgazdasági termelők rögzített, föld alapú támogatást kapnak hektáronként. 2018-ban ez nagyjából 260 euró volt és 425 euróig emelkedhetett. Ebben a támogatásban 6,5 millió mezőgazdasági termelő részesül az Unió 27 tagállamában.

Az OECD szerint 2008-ban az EU-támogatások a mezőgazdasági termelők árbevételének 28 százalékát tették ki (szemben az Egyesült Államokkal, ahol ez az arány 7 százalék). Az agrártámogatási rendszer nagymértékben hozzájárult az EU mezőgazdasági önellátásához, és lehetővé tette, hogy a Közösség jelentős szereplő lehessen a mezőgazdasági termékek világpiacán. Az EU mezőgazdasági termelése a világ termelésének komoly hányadát adja; például a tehéntejtermelés 26 százalékát, a sertéshústermelés 22 százalékát, a burgonyatermelés 19 százalékát, a búza 16 százalékát és a marhahús 14 százalékát. 2007-ben az EU volt számos nyersanyag, mint a kávé, a tea és a gyümölcs, legnagyobb importőre (77,4 milliárd euró) és a feldolgozott agrártermékek legnagyobb exportőre (75,1 milliárd euró).[13]

Mindazonáltal az agrártámogatási rendszer mindig is valamennyire ellentmondásos volt. Az egyik fő gond, hogy a nagy földtulajdonosok (akik a földterület 24 százalékát birtokolják) és a mezőgazdasági oligarchák zsebelik be a támogatás 85 százalékát. A közép-európai és balkáni országok szélsőséges bizonyítékot jelentenek erre a rendszerszintű gyengeségre. A *The New York Times* 2019-ben kilenc országban vizsgálódott és arra a következtetésre jutott, hogy sokban ezek közül maffiaszerű földrablások történtek az elmúlt évtizedekben. Komoly kormányzati kapcsolatokkal rendelkező pénzes emberek vásárolták fel a korábbi állami gazdaságokat.

Andrej Babiš, a multimilliomos cseh miniszterelnök az elmúlt évben legalább 42 millió euró összegű agrártámogatást tett zsebre. Magyarországon a kormány, Orbán Viktor miniszterelnök barátai, rokonai és politikai patronáltjai gazdagodnak. Első kormányzási terminusa végén, 2002-ben Orbán eladta tizenkét korábbi állami gazdaság földjét a politikai kapcsolatokkal rendelkező ügyfeleknek, akik a „Piszkos tizenkettő" néven váltak ismertté. 2015-ben ugyancsak az ő kormánya több százezer hektár állami földet adott el, nagy részét megint csak jó politikai kapcsolatokkal rendelkező vevőknek. Így aztán Mészáros Lőrinc, a miniszterelnök iskolatársa és Csányi Sándor egyetlenegy évben 28 millió euró EU-támogatásban részesült. Bulgáriában a támogatások 75 százaléka száz földtulajdonosnál landolt. Az ilyen mélyen gyökerező korrupció aláássa az agrártámogatási rendszer egészét a régióban.[14] Általános az egyetértés, hogy ezekkel a kifizetésekkel az EU valójában a saját populista-nacionalista ellenségeit támogatja.

Egy másik komoly probléma az agrártámogatásokkal, hogy nem szándékolt következményként az elmaradottságot konzerválja. Hollandia csupán az Európai Unióban található mezőgazdasági földterületek 1 százalékával rendelkezik, de a teljes mezőgazdasági kibocsátás 7 százalékát adja az általa alkalmazott korszerű mezőgazdasági eljárásoknak köszönhetően. Ezzel szemben Bulgáriában a mezőgazdasági földterület háromszor akkora, de a kibocsátása csak egyhetede a hollandnak. Bulgária háromszor annyi támogatásban részesül, a sokkal alacsonyabb hatékonyság ellenére.

A kevésbé fejlett régiók támogatása

Már az 1957-ben aláírt Római Szerződés is előirányozta a kohézió és a harmonikus fejlődés előmozdításának fontosságát a tagországokban. Mindazonáltal a viszonylagosan elmaradt régiók támogatása (amelyekben az egy főre eső GDP a közösségi átlag alig 75 százaléka) igazán csak 1975-ben indult el az Európai Regionális Fejlesztési Alap létrehozásával, amelynek a célja a regionális különbségek csökkentése. Ez a program az EU leginkább különleges és önzetlen programja. 1989 és 2020 között óriási összegeket – 1152 milliárd eurót – költöttek a kevésbé fejlett régiók felzárkóztatására. Csak a 2014–2020-as utolsó költségvetési időszakban a program költségvetése 352 milliárd euró volt, ami a közösségi költségvetés egészének csaknem egyharmadát tette ki. Egyes országok, mint Litvánia, Bulgária és Magyarország a GDP-jük 2,5–4 százalékát kapják az EU költségvetéséből. A 2021–2027-es költségvetési időszakban ezek a kifizetések 22–24 százalékkal csökkennek.

Az Európai Regionális Fejlesztési Alap 200 milliárd eurót (225 milliárd dollárt) helyezett ki a 2014–2020 közötti években. Az alapprojektumok széles körét finanszírozza; például Görögország 50 millió eurót kapott a vidéki széles sávú internethálózat kifejlesztésére, Portugália több mint 20 millió eurót az Alentejo régióban létrehozandó repülőgép-alkatrészgyártásra, a lett főváros, Riga 65 millió eurót egy új villamosvonal megépítésére. A görögországi Thesszaloniki városában 2006-ban megkezdődött egy föld alatti vasút építése. Ez egyike a legnagyobb projekteknek, ami az EU támogatásával megvalósul. A 2014–2020-as időszakban a projektre 400 millió eurót hagytak jóvá. Magyarországon és Lengyelországban az infrastrukturális beruházások mintegy 60 százaléka uniós támogatással valósul meg.

Eredetileg az Európai Unióból érkező támogatások egynegyedét a tagországok kormányai osztották szét. Egyes országokban ez a korrupció melegágyává vált, ahogy azt az EU vizsgálatai megállapították. 2023-ra az összes uniós pénznek nem csupán az odaítélése, de a kifizetése is a végső kedvezményezett számára a nemzeti kormányok közbeiktatása nélkül kell hogy történjen.

Egy 2017 végéről származó EU-jelentés megállapította, hogy 2023-ban a lengyel GDP 3,4 százalékkal lesz magasabb az EU-támogatásoknak köszönhetően, mint amennyi lett volna ezek nélkül.[15] Az Európai Unió támogatása a kevésbé fejlett régiók és országok számára fontos tényező az egyébként már elindult felzárkózási folyamat gyorsításában.

Szociálpolitika

Bár a szociálpolitika nemzeti hatáskörbe tartozik, de az Európai Unió hozzájárulása ezen a területen is fontos. Az „egységes piac" koncepció révén az EU fontos szerepet játszik a munkahelyteremtésben és a foglalkoztatásban, ami mindenütt a szociálpolitika középpontjában áll. A tőke szabad mozgása lehetővé teszi a beruházásokat a kevésbé fejlett régiókban, ami fontos szerepet játszik az elhelyezkedési lehetőségek bővülésében. Az emberek szabad mozgása is komoly hozzájárulást jelent a kevésbé fejlett régiókban élők számára, hogy más országokban találjanak munkahelyet maguknak. A 14 legfejlettebb országban a vendégmunkások 40–80 százaléka a kevésbé fejlett szomszédos országokból érkezik.

Eltekintve a gazdaságpolitikák társadalmi következményeitől, a gazdasági növekedés – ahogy azt az Amszterdami Egyezmény leszögezi – nem lehet önmagáért való cél. A gazdaság létrehozott, illetve felerősített bizonyos

társadalmi, regionális és környezeti problémákat, amelyek orvoslásra várnak.[16] Az EU mezőgazdasági és kohéziós programjai, ahogy arról korábban szó volt, ilyen korrekciós eszközöknek számítanak.

Az Európai Unió fontos szerepet játszik a szociálpolitika közös jogi kereteinek a létrehozásában. Az Európai Unió működéséről szóló egyezmény alapján a tagországoknak és az Európai Uniónak közösségi jogosítványai vannak az EU szociálpolitikai programjának a kialakítását és megvalósítását illetően. Az Európai Szociális Törvény, ahogy azt a TEFU 2. paragrafus, 4. cikkelye előirányozza, a nemzetközi munkajog része; tartalmazza az Európa Tanáccsal és az EU intézményeivel foglalkozó szabályozásokat. Az EU foglalkozik a munkavállalók jogaival, munkaidejével, a nemek közötti egyensúllyal és az etnikai kisebbségek jogaival. Közreműködik a védelmi mechanizmusok létrehozásában ezeken a területeken. Ezért európai szinten a szociális törvény rendszere – amely tartalmazza az európai szervezetek által elfogadott jogi normákat – szabályozza a munkaügyi kapcsolatokat és hozzájárul a szociális biztonsághoz.[17]

Európai szomszédságpolitika

Az előkészítés éveiben, amelyek az EU nagyszabású kelet-európai kibővítéséhez vezettek, a Közösség kidolgozta új szomszédságpolitikáját. Ahogy a 2002-ben készült stratégiai program leszögezi, „a kibővített EU biztosítja a nyitottságot és a közös érdekek felkutatását és szolgálatát a szomszédos országokkal a Nyugat-Balkánon, Kelet-Európában és a Földközi-tenger térségében."[18] 2003 júniusában az Európai Tanács összegezte ennek az új programnak a célját: „együttműködés a partnerekkel a szegénység csökkentése érdekében, a közös jólét és értékek megteremtése a szabadkereskedelem, a mélyebb gazdasági integráció ... [és] a határokon átnyúló együttműködés révén". Az EU hangsúlyozta a stabilitás előmozdítását, hogy „el lehessen kerülni új szakadékok létrejöttét a kibővített Európa és a szomszédjai között."[19] A kinyilatkoztatott célokon túl a szomszédságpolitika célja a lehetséges további bővítés előkészítése különösen a Balkán keleti és nyugati része felé.

E keretek között az EU pénzügyi támogatást nyújt a szomszédos országoknak. A 2014–2020 közötti költségvetési időszak alatt ennek az összege 15,4 milliárd euró volt. A szomszédságpolitika 16 országra terjed ki: Keleten Ukrajna, Moldova és Belarusz, Azerbajdzsán, Grúzia és Örményország; a Közel-Keleten és Észak-Afrikában Izrael, Jordánia, Libanon, a Palesztin Terület, Egyiptom, Algéria, Líbia, Marokkó, Szíria és Tunézia.[20]

A meghirdetett nemes célok ellenére az eredmények meglehetősen szerények, esetenként inkább kudarcokról beszélhetünk. Az eltelt két évtized, különösen a 2010-es évek, egyértelművé tették, hogy a program fő célja – a stabilitás megteremtése az EU határainál – szánalmasan megbukott. A program legfontosabb célja a hangsúly a további bővítés leállításán. Az új tagok felvétele helyett az EU a szomszédságból, a szorosabb együttműködéstől és támogatástól várta, hogy a szomszéd országok közelebb kerülnek hozzá. A kevésbé fejlett Európai Unión belüli régiók támogatásán túl, amelynek a célja a felzárkóztatás, az EU a szomszédságában található kevésbé fejlett, nem európai országok legnagyobb támogatója. Az ezen régióknak nyújtott fejlesztési támogatás évente meghaladja az EU GDP-jének 0,7 százalékát.

4. A globalizáció és a globális politikai káosz új kihívásai – Európa válasza

A régiósodás (1980–1990-es évek)

Ahogy arról az 1. fejezetben szó volt, közvetlenül a háború után a változó globális politikai és gazdasági rend jelentős amerikai segítséggel indult el az integráció felé. Ám mintegy harminc évvel később, az 1980-as években, illetve az 1990-es évek elején a világgazdasági és politikai rendszer újabb fontos fordulóponthoz érkezett. A kapitalista világgazdaság és a globális politikai rend ismét radikálisan megváltozott.

Az európai integráció az 1960-as évek közepe és az 1980-as évek közepe közötti időszakban két évtizeden keresztül gyakorlatilag stagnált és – eredeti céljával ellentétben – nem került közelebb az „egyre szorosabb egységhez".[1] Mi változott meg a gazdasági és politikai környezetben, mi volt ezeknek a változásoknak a hatása, és milyen változásokra volt szükség, hogy az Európai Unió megbirkózzon az új helyzettel, amelyben találta magát?

A globalizált kapitalista világgazdaság és a technológiai forradalom

A fontos és új kihívások egyike az új globalizációs folyamat kibontakozása volt. A 19. század második felében a világgazdaság egyértelműen a globális integráció felé mozdult el. Kevin O'Rourke és Jeffrey Williams – a téma két legjobb szakértője – használta először az „első globalizáció" kifejezést. Felismerték, hogy ez a folyamat erős reakciót váltott ki, és a világgazdaság az 1914 és 1945 között eltelt három évtized alatt elveszített minden, a globalizációval összefüggésbe hozható eredményt. Az azóta eltelt fél évszázad során sikerült mindezeket visszanyernie – egyetlen piacot kivéve.[2]

Pontosabban szólva: a globális gazdasági rend főbb összetevői – a nemzetközi kereskedelem, a migráció, a tőkebefektetések, a leányvállalatok alapítása, a külföldre kihelyezett termelés és a nemzetközivé vált pénzügyi rendszer – a 19. század második felében kivétel nélkül fejlődésnek indultak, de a valóban és teljesen érett globális világrend nem jött létre az első világháború kirobbanása előtt. És ami létrejött, az a háború alatt és után elpusztult.

Mindazonáltal a három évtizednyi gazdasági nacionalizmus után az amerikaiak által a háború után létrehozott kapitalista gazdasági világrend megteremtette a feltételeket a globalizáció visszatéréséhez. Ez az új trend egyáltalán nem volt szükségszerű. Shale Horowitz joggal idézi fel a következőket:

> „A két világháborút és a nagy gazdasági világválságot követően a nemzetközi kereskedelem és a pénzügyek évtizedeken keresztül háttérbe szorultak és úgy tűnt, a protekcionista erők valamennyi nagyobb gazdaságban felülkerekednek. A nemzeti kormányok mindenütt hajlottak a nemzetközi gazdasági tranzakciók korlátozására, mert ettől remélték a gazdasági stabilitást és a nagyobb foglalkoztatást. ... [Azonban] a kereskedelmi liberalizáció elindult az Egyesült Államokban és az NSZK-ban [Német Szövetségi Köztársaság], amely azonban jellegét tekintve egyoldalú volt."[3]

Joanne Gowe (1994) és Albert Hirschman (1980)[4] tanulmányaira építve a szerző megállapítja, hogy „a kereskedelem katonai vonatkozásai könnyen vezethetnek a kereskedelempolitika módosulásához abban a reményben, hogy ezzel meg lehet szilárdítani egy szövetséges helyzetét vagy a sajátunkét az ellenségéhez képest."[5] Ugyancsak idézi Charles Kindleberger mérföldkőnek számító 1973-as, a nagy gazdasági világválsággal[6] foglalkozó munkáját, amelyben a szerző emlékezetes módon kijelenti: „a világgazdasági rend labilis, ha csak valamely ország nem gondoskodik a stabilitásáról".[7]

Valójában pontosan ez történt. Az Egyesült Államok stabilizálni akarta a világgazdaság rendszerét és ebben jó követőre talált a háború utáni Németországban, amely a lehető legszorosabban akarta követni az Egyesült Államokat, hogy visszanyerhesse saját reputációját és nemzetközi státuszát, amelyet a Hitler-rezsim idején elvesztett. Az egyre hidegebbé váló hidegháború idején és a Szovjetunióval folytatott halálos verseny kontextusában az úgynevezett szabad világ gazdaságainak a stabilizálása és összekapcsolódása a Nyugat létérdeke volt. Más szavakkal, a nemzeti politikai, katonai és gazdasági érdekek diktálták a globalizációs folyamat elindulását jóformán közvetlenül a második világháború befejeződése után.

Az első lépések közé tartozott a szabadkereskedelmi rezsim visszaállítása, amelyre fokozatosan került sor az 1950–1960-as években. Az európai integráció az 1960-as évek közepétől kezdődően két évtizeden keresztül válságban volt, és az országok nem tudtak érdemi előrelépést elérni; ettől függetlenül az évszázad utolsó harmadában a globalizáció végül is felgyorsult és domináns trenddé vált. A gazdasági kapcsolatok drámai, mennyiségi értelemben vett növekedéséhez, most minőségi változások is társultak a nemzetközi munkamegosztás terén, és így e kettő új fejezetet nyitott a kapitalista világgazdaság történetében.

Kenichi Ohmae okkal beszél a globalizáció öt szakaszáról. Az elsőben a vállalatok az exportra koncentráltak, bázisokat létesítettek és megbízottakat foglalkoztattak külföldön. A másodikban fiókvállalatokat hoztak létre, majd a harmadikban külföldi országokba és más kontinensekre telepítették a termelésük egy részét. Ohmae a negyedik szakaszt „a klónozott piacok bennfentesítésének" nevezi, amikor a multinacionális vállalatok helyi szatelliteket nyitnak, hogy célzott válaszokat adhassanak a helyi piaci igényekre. És végül az ötödik szakaszban a globális vállalatok domináns pozíciókat szereznek a világpiacokon.[8] A huszadik század utolsó három évtizedében a maga teljességében találkozhattunk Ohmae harmadik szakaszával, amelyet a negyedik és az ötödik szakasz kibontakozása követett. Nem véletlen, hogy a *globalizáció* kifejezés csak az 1960-as években jelent meg a *Webster's Dictionary*ben, jóllehet a sztenderd *Oxford English Dictionary*ben már az 1930-as kiadásban szerepelt, de azután „elfelejtették".

Attól kezdve a multinacionális vállalatok – amelyek két vagy több országban működnek – váltak a globalizált világgazdaság meghatározó szereplőivé. Már puszta számuk is jelzi ezt a változást. Az 1970-es években nagyjából hétezer multinacionális vállalat működött; 2006-ra csaknem nyolcvanezer. E három évtized alatt kilencszázezer leányvállalatot és kapcsolt vállalatot létesítettek, foglalkoztatottjaik száma pedig három és félszeresére nőtt. A 21. század elején a multinacionális vállalatok állították elő a feldolgozóipari termékek kereskedelmének kétharmadát. Néhány nagy multinacionális vállalat nagyobbra nőtt, mint számos nemzetállam. Az ExxonMobil árbevétele például nagyobb, mint Törökország GDP-je, a General Motorsé nagyobb, mint Dánia, Indonézia és Lengyelország GDP-je, a Toyota bevétele nagyobb, mint Finnország GDP-je.[9] Ahogy Ohmae [egy kis túlzással] megjegyzi:

> „A nemzetállam természetellenes, sőt egyenesen diszfunkcionális egység lett az emberi tevékenység és a gazdaság szervezésére a határok nélküli világban. Igazán nem testesíti meg a gazdaság valódi érdekeit és érdemben nem határozza meg a gazdasági folyamatokat."[10]

Majd megjövendöli:

> „Ebben a határok nélküli szép új világban jut azért szerep – igaz, csak korlátozott – az állam számára. Ez pedig a munkaerő képzése, a környezet védelme, valamint a biztonságos és kényelmes társadalmi infrastruktúra megteremtése."[11]

A globalizáció nem juthatott volna ilyen szintre, ha az ezredforduló idején nincs technológiai és kommunikációs forradalom. A feltörekvő *high-tech* iparágaknak sokkal kevesebb anyagra és sokkal több tudásra van szükségük. A forradalmasított technológia a drasztikusan olcsóbbá vált szállítási és kommunikációs költségeknek köszönhetően nyitott teret a globális üzlet számára. Egy egyszerű „ötlet" a konténeres szállítás, amelyet Malcolm McLean az 1950-es években szabadalmaztatott, hamarosan meghódította a nemzetközi – transzatlanti és transzpacifik – szállítást. A konténeres szállítás az 1960-as évek végétől gyors ütemben fejlődött, ami aztán az 1970–1980-as évekre exponenciálissá vált. 1966-ban csupán az országok 1 százalékának volt konténerkikötője, 1980-ra a világ kikötőinek már 90 százaléka volt alkalmas konténerek fogadására. 2013-ra a globális kereskedelem 90 százaléka tengeri szállítással történt, a vállalatok csaknem hétszázmillió konténert indítanak útnak évente. Ennek a rendszernek köszönhetően sokkal könnyebbé vált a nemzetközi ellátási láncok működtetése, az alkatrészek eljuttatása egyik országból a másikba, sőt az egyik földrészről a másikra. A globális termelés alapvetően átalakult.[12]

Egy háromperces telefonbeszélgetés London és New York között 1950-ben 5,30 dollár volt, 2000-ben már csak 0,9 dollár. A légi közlekedésben egy utasmérföld költsége 1950-ben 0,30 dollár volt, 2000-ben már csak 0,11 dollár.[13] A számítógépes forradalom új korszakot nyitott a kommunikációban, különösen a személyi számítógép megjelenése után az 1970-es évek közepétől; a folyamat kiváltképp felgyorsult az internet megjelenésével. Az internet az 1960-as években már létezett, de a fordulópont az 1990-es években jött el, amikor a kereskedelmi hálózatok és vállalatok összekapcsolódtak, így a hatalmas összekapcsolt adattömegek és dokumentumok továbbítása egyre kevesebb időt vett igénybe. Teljes termelési dokumentációk és percekre lebontott üzemeltetési instrukciók másodperceken belül eljuttathatók az érintettekhez.[14] Az országok és a kontinensek közötti kommunikáció teljesen ingyenessé vált

a Skype-hoz és a Zoomhoz hasonló videókonferencia-szolgáltatásoknak köszönhetően.

Az emberek mozgása is tükrözi, hogy a világ megváltozott. 1970-ben ötven ország biztosított vízummentességet az utazók számára, 2019-ben már száz. Az utazók és turisták száma – a globalizáció mutatója – 1970-ben 200 millió, 2019-ben már 1,3 milliárd volt.[15] A nemzetközi kereskedelem egekbe szökő volumene és értéke is egyértelműen a globalizáció térnyerését bizonyítja a világgazdaságban. A világkereskedelem volumene 1973-ban 1700 milliárd dollár volt, az évszázad végére elérte az 5800 milliárd dollárt. Csupán huszonöt év során – 1980 és 2007 között – a kereskedelemben forgalmazott áruk és szolgáltatások értéke a GDP-n belül 42 százalékról 62 százalékra emelkedett. A korábbiakkal ellentétben a vállalatok és leányvállalataik közötti áruforgalom a világkereskedelem nagy részét teszi ki. Ugyanígy a külföldi működőtőke-befektetések értéke – 1960-ban még csak 112 milliárd dollár – fokozatosan növekedve 2006-ra elérte az 1215,8 milliárd dollárt, ami abban az évben a globális GDP 32 százalékát tette ki. A pénzügyi tranzakciók napi volumene 1970-ben 15 milliárd dollár volt. 2000-ben 1300 milliárd dollár, ötvenszerese a harminc évvel korábbi világkereskedelem értékének.[16]

Neoliberális elmélet és politika

A globalizációval együtt járt a globális „piaci fundamentalizmus" és egy „ideológiai ellenforradalom", ami Friedrich Hayek, Milton Friedman és a chicagói közgazdasági iskola alapvető elgondolásait tükrözi. Az 1970-es évek közepén ez az ideológiai ihletésű közgazdasági kampány kemény támadást indított az állami szabályozás és beavatkozás ellen az ár- és bérszabályozás terén, illetve a jóléti állam ellen. Ehelyett az önmagát szabályozó piac erényeit hangsúlyozta. E neoliberális elmélet szerint a szabadon működő piac nem csupán az emberek gazdasági, de valójában minden problémáját képes megoldani, ideértve az egészségügyet és az oktatást is. Friedman egészen odáig ment, hogy kijelentse, „a jóléti állam filozófiája" nem más, mint hogy „rendőrt küldünk, hogy vegye el az emberek pénzét".[17] Szerinte az államnak ezen területek egyikén sem szabad beavatkoznia, inkább teret kell hagynia a piaci erők működésének. Az állam egyetlen feladata a megfelelő monetáris politika, amely garantálja, hogy a piac fenntartható módon megfelelőképpen működjön. Milton Friedman receptje az ideális társadalom és gazdaság számára a 16 százalékos egykulcsos adó, az állami kiadások radikális csökkentése, általában az állami funkciók privatizálása és olyan politikák, amelyek az egyén felelősségét helyezik a középpontba az oktatás, az egészségügy és a nyugdíjak terén is.[18]

A chicagói iskola két reprezentánsa közgazdasági Nobel-díjat kapott; Hayek 1974-ben, Friedman 1976-ban. Mindketten adtak tanácsokat kormányoknak, és így az elgondolásaikból kormányzati politika lett. Az amerikai és a brit kormány első volt a sorban. Az utóbbi az 1960-as években lehetővé tette a szabályozásoktól mentesen működő eurodollár piac létrejöttét Londonban. A Bretton Woods-i rögzített árfolyamok rendszerét Nixon elnök számolta fel 1971-ben, és ő volt az is, aki három évvel később megszüntette a tőkemozgások útjában álló korlátokat. Nagy-Britannia 1979-ben követte az Egyesült Államok példáját és megszüntette a negyven éve érvényben lévő hasonló korlátozásait. A New York-i tőzsdét 1975-ben deregulálták, majd ezt követően az országok egymással versenyezve építették le szabályozási rendszereiket. A G7 csoportba tömörülő nagyhatalmak – az Egyesült Államok, Kanada, Japán, Németország, Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország –, amelyek együttesen a világ GDP-jének csaknem a felét adják, egymással egyeztetve kezelték a versennyel kapcsolatos kérdéseket. 1988-ra az Európai Közösség egésze lemásolta ezeket a politikákat. A nyugati világ egyetlen hatalmas önszabályozó piaccá vált. Az IMF és a Világbank nem egyszerűen közreműködtek ebben, de aktívan ajánlották ezeket az elgondolásokat a fejlődő országok számára. Valójában az úgynevezett washingtoni konszenzus kötelező politikai keretté vált, ha valamely ország az IMF-hez fordult segítségért.[19]

Amerika és Ázsia hatalmas szeleteket hódít meg az európai piacokból

A deregulált globális kapitalista gazdasági rendszer egzisztenciális fenyegetést teremtett Európa számára. Az Egyesült Államok segítségével a háború pusztította Nyugat-Európa egy negyed évszázadon keresztül az extenzív fejlődési modellt választotta, amely a belföldi munkaerő és az importált amerikai technológia kombinációjára épült. Ez nagyon jó eredményeket hozott, megkönnyítve a gyors helyreállítást, de az európai gazdaságok követővé váltak és tartósan elmaradtak a technológiai úttörőktől, mint az Egyesült Államok és Japán. Az 1970-es évektől Európának nemcsak az Egyesült Államok és Japán támasztotta versennyel kellett szembenéznie, de az „ázsiai kistigrisek" egyre jobban fenyegető, olcsó munkaerőre építő versenyével is.

Az új számítógépes korszak egyértelmű vezetője az Egyesült Államok lett. Az IBM, az amerikai technológiai óriás leányvállalatokat hozott létre

Nagy-Britanniában, Németországban és Franciaországban, és ez a vállalat állította elő a nyugati világ számítógépeinek 75 százalékát. Amerikai vállalatok kezében volt a csipgyártás és a mikroprocesszor piac 64 százaléka. Ezek a részegységek kulcsszerepet játszanak az adatfeldolgozás, a telekommunikáció, az ipari automatizálás és a fogyasztói elektronika terén. Az 1980-as években tízből nyolc Nyugat-Európában eladott számítógép amerikai gyártmány volt. Európa részaránya a high-tech termelésben 16 százalékról 10 százalékra esett vissza.[20] Az amerikai Ford autógyár 1967-ben létrehozta a Ford Európa csoportot, Fiesta márkája pedig „európai autóként" vált ismertté. A Ford össztermelésének a fele, a General Motorsénak pedig az egynegyede Európában készült és került értékesítésre. Az 1960-as években évi átlagban kétezer európai tudós és mérnök vándorolt ki az Egyesült Államokba. Az amerikai vállalatok fokozatosan meghódították a világpiacot, és 1981-re a nagyvállalati aktívák csaknem fele amerikai kézben volt.

Japán – a háború utáni példa nélkül álló fejlődésének köszönhetően – szintén megjelent az európai piacokon. 1945 és 1973 között az ország GDP-je csaknem nyolcszorosára nőtt, majd a következő két évtizedben még három és félszeresére. Abban az időben Japán részesedése a számítógépgyártásban duplája volt az európainak. 1985-ben az Európai Parlament által készíttetett tanulmány megállapította, hogy a Nyugat-Európában értékesített tíz videólejátszóból kilenc Japánban készült. A Sony 1973-ban létesítette az első elektronikai termelőegységét Európában, és hamarosan más japán vállalatok is követték példáját Nagy-Britanniában, Franciaországban, Németországban és Portugáliában. Az 1980-as években az Európai Közösség piaci részesedése az európai félvezetőpiacon csak 9 százalék volt, szemben az 56 százalékos amerikai és a 33 százalékos japán piaci részesedéssel.

Az Egyesült Államok és Japán a legmodernebb ágazatokban vált uralkodóvá a nyugat-európai piacokon, de ezzel párhuzamosan a hagyományos és munkaerő-intenzívebb európai piacokon – mint a textil- és bőrruházat – az „ázsiai kistigrisek" és később Kína vették át a vezető szerepet. Az Európai Bizottság egy elemzéséből megtudhatjuk, hogy az ezekben az ágazatokban dolgozó európai foglalkoztatottak fizetése nagyjából évi tizenkétezer dollár volt, Ázsiában és a többi kevésbé fejlett országban csak évi kétezer, Kínában pedig csak évi hatszáz dollár. A magas bérköltségekkel működő fejlett világ nem tudott versenyezni ezekkel az alacsony bérekkel. Hasonló helyzet alakult ki az európai acéliparban, amely a Közösség egészében százezer dolgozó elbocsátására kényszerült az ázsiai verseny következtében. Az Európai Bizottság 1986-ban kelt jelentése arra hívja fel a figyelmet, hogy az újonnan iparosodó országok veszélyt jelentenek

„a Közösség iparának a jövőjére, mert ezeknek az újonnan iparosodó országoknak a növekedése, amelyek hasonló ágazatokra specializálódnak, mint a Közösség, kemény versenyt támaszt".[21] Összességében az „európai üzleti világ", ahogy arra Willem Hulsink felhívja a figyelmet, „egyaránt rossz helyzetben találta magát az amerikai és japán fejlett technológiára alapozó versennyel és az újonnan iparosodó országok hagyományos technológiára alapozott versenyével szemben."[22]

A háború utáni újjáépítés és modernizáció csodálatos évei után Nyugat-Európa hirtelen azzal szembesült, hogy alaposan lemaradt. Teret vesztett a technológiaintenzív ágazatokban, például a piaci részesedése a számítógépgyártás és adatfeldolgozó termékek terén mindössze 9 százalék, a szoftverek terén 10 százalék, a mesterséges holdak és kilövők terén 13 százalék és az adatátviteli szolgáltatások terén csupán 29 százalék volt.[23] 1965 és 1984 között az Egyesült Államok és Japán a K&F intenzív termékek világkereskedelmében 30 százalékról több mint 45 százalékra növelte piaci részesedését, míg Franciaország, Németország és Nagy-Britannia együttes piaci részesedése 36 százalékról 31 százalékra csökkent.[24] Az 1980-as évek közepére az amerikai és japán információtechnológiai kibocsátás együttes értéke 250 milliárd dollár volt, míg a hét vezető európai országé csupán 66 milliárd dollár. Európa a high-tech termékek terén is pozíciókat vesztett; a kibocsátása az [1961-ben alapított] OECD 37 tagországának az átlagában 1970 és 1985 között 88 százalékról 75 százalékra csökkent.[25]

Az európai országok számára sokkot jelentett, hogy ennyire visszaszorultak a modern gazdaság kulcságazataiban és felismerték, hogy cselekedniük kell. 1973-ban az Európai Bizottság akciótervet állított össze, amelyben a következők szerepeltek: „az európai gazdaság romló pozíciója nyomán Japánnal, az Egyesült Államokkal és a harmadik világgal szemben az európai kormányszervek körében általánossá vált a felismerés, hogy többet kell tenni az európai ipar hatékony átszervezése érdekében."[26] Ennek ellenére semmi sem történt, és a helyzet nem változott. Ezekre a veszélyekre hívta fel a figyelmet Jean-Jacques Servan-Schreiber francia újságíró egy korai, 1967-ben megjelent könyvében, amely a *Le défi américain* (Az amerikai kihívás) címet kapta. 1980-ban újabb könyvet jelentett meg *Le défi mondiale* (Világméretű kihívás) címmel. Ebben az amerikai vállalatok hatalmas európai hálózatát a világ második legnagyobb ipari hatalmának nevezte, ami csak az Egyesült Államokban működő amerikai ipar mögött marad el. Beszélt az európai „alacsonyabb rendűségről", összehasonlítva Európát azokkal az országokkal, amelyek a 19. században nem voltak képesek iparosodni. Drámai helyzetkép volt ez az Európát fenyegető veszélyekről, egyszersmind erőteljes felszólítás a cselekvésre.[27]

Az újraalakított világpolitikai rend

A világgazdasági rendben az 1970–1980-as években végbemenő radikális változásokkal párhuzamosan a politika is átalakult. A változások első jelei az 1970-es évek elején jelentek meg. Addig a viszony Amerika és Európa között nagyon egyoldalú volt; az erős Amerika és a gyenge Európa azt jelentette, hogy a szoros szövetségen belül Amerika vezető szerepe megkérdőjelezhetetlen, Európa pedig függőségi viszonyban van. Európa látványos újjáéledése az 1950–1960-as években azonban megváltoztatta e viszony természetét, mert Amerika háború utáni elsőbbsége csökkenőben volt. 1949 és 1960 között Amerika részesedése a fejlett világ globális kibocsátásában 59 százalékról 45 százalékra csökkent. A részesedése a világ exportjában 25 százalékról 15 százalékra esett vissza. Az 1960-as évek közepétől kezdődően az amerikai folyó fizetésimérleg-többlet szintén csökkenni kezdett, és az ország kereskedelmi mérlege 1890 óta először deficitbe fordult. Ahogy Richard Nixon helyesen megállapította egy beszédében: „a fizetési mérlegünkben keletkezett deficit összhangban van a befolyásunkban keletkezett egyre nagyobb deficittel."[28] Az 1980-as évek közepétől kezdődően az Egyesült Államok, amely az 1920-as évektől kezdődően hagyományosan hitelező országnak számított, adós országgá vált. Az 1950-es években az amerikai egy főre eső GDP több mint duplája volt a nyugat-európainak, de a különbség az 1990-es évek elejére 20 százalékra csökkent. Az Európai Gazdasági Közösség fokozatosan gazdasági nagyhatalommá vált. E változó erőviszonyokat egyértelműen felismerve a *The New York Times* 1976. július 4-én az amerikai függetlenség bicentenáriumán a világban egyre erősebb kölcsönös függőségről írt: „az amerikaiak, hatalmas méreteink ellenére, mind jobban megértik, hogy a függőség – más ipari országokkal a gazdaság és a Szovjetunióval a nukleáris stabilitás terén – egyre inkább kétirányú utca." A cikk konklúziója: A Függetlenség napját át kellene keresztelni Kölcsönös Függőség napjára.[29]

Kennedy elnök egyik beszédében 1963-ban azzal foglalkozott, hogy a világ egyre kiegyensúlyozottabb és egyenlőbb lesz, és egyértelművé tette, hogy az Egyesült Államoknak nem célja a háború utáni politika folytatása, amely az európai szövetségesek feletti dominanciára épült. Kijelentette: „Európát az európaiak építik ... az Európa egységéhez vezető útról az európaiaknak kell dönteniük."[30] Függetlenség napi beszédében[31] 1962. június 4-én „az egyenlők transzatlanti viszonyát" ajánlotta Európa számára, és annak a reményének adott hangot, hogy létrejön „a demokrácia két, egyenlő súlyú pillére két egyenlő vezetővel".[32] Kennedy az Európával fenntartott kereskedelmi kapcsolatok terén is változásokat hajtott végre.

Meggyőzte a törvényhozást, hogy kölcsönösségi alapon 50 százalékkal csökkentse a vámokat, egyes területeken pedig, amelyeken az Egyesült Államok és az EGK együttes részesedése a világkereskedelemben meghaladta a 80 százalékot, töröljék el a vámokat. Az új kereskedelmi megállapodást 1962 júniusában iktatták törvénybe.

Eközben a hidegháborús feszültségek az 1960-as évek elején fokozódtak. Az Egyesült Államok kudarcot vallott kísérlete a kommunista Kuba megdöntésére a Disznó-öbölben, kiélezte a konfliktusokat. Ennek ellenére a Kennedy–Hruscsov találkozó 1961 júniusában Bécsben a kapcsolatok új szakaszát helyezte kilátásba. Sajnos alig három hónappal később felépült a berlini fal, a megosztottság ijesztő új szimbóluma. 1962 októberében került sor a hidegháború legsúlyosabb konfliktusára, a kubai rakétaválságra. A szovjet rakéták telepítése kilencven mérföldre az amerikai partoktól a két országot a nukleáris konfliktus szélére sodorta. Kennedy elnök nyugodt és határozott maradt, Hruscsov pedig kész volt a kompromisszumra és visszavonult. Ezek az események valamennyire enyhítették a hidegháborús feszültségeket.

Kennedy elnök meggyilkolása után utóda, Lyndon Johnson folytatni akarta az eszkaláció leépítésének a folyamatát, amit Kennedy elkezdett. Egy 1966 októberében elmondott beszédében Johnson a „békés együttműködést"[33] hangsúlyozta a szovjet blokkal, továbbá a kereskedelem liberalizációját, az utazási korlátozások és a kulturális-tudományos cserék előmozdítását. Jelezte, hogy elfogadja az Odera–Neisse határt, és 1967-ben dicsérte a nyugatnémet hídépítő stratégiát Kelet felé, ami Willy Brandt kancellár új *Ostpolitik*jának központi eleme volt. E retorikai elemek dacára Johnson határozottan befelé fordult. Egy 1964-es beszédében meghirdette a „nagy társadalom" tervét, amit 1965 januárjában a törvényhozás előtt elmondott *State of the Union* beszédében tovább részletezett. Úttörő belföldi társadalompolitikai programokat hirdetett meg és aláírta a forradalminak számító polgárjogi törvényt. Sajnos elnöksége későbbi éveire rányomta a bélyegét a vietnámi háború, ami számos eredményét aláásta. Végül is Lyndon Johnson nem vált a külvilág felé forduló amerikai elnökké, és nem is folytatta a Kennedy által megkezdett nemzetközi nyitást.

Mindazonáltal a nyitás Európában folytatódott. 1969-ben a háború óta először Nyugat-Németország szociáldemokratát választott meg kancellárnak Willy Brandt személyében. Ő új fejezetet nyitott a külpolitikában. Adenauer „erőpolitikája" után, aki tagadta az Odera–Neisse határ legitimitását, és újra és újra az egyesítésről beszélt, Brandt új irányt adott a nyugatnémet külpolitikának. 1972. december 21-én Kelet-Berlinben a két német állam egyezményt írt alá, amelyben elismerik egymást és normális politikai

és kereskedelmi kapcsolatokat hoznak létre. Németország elismerte az Odera–Neisse határt is, és egyezményeket írt alá a Szovjetunióval, valamint Lengyelországgal.[34] Ezt az új korszakot szimbolizálta Willy Brandt döntése, amikor 1970-es varsói látogatása során térdet hajtott a varsói gettólázadás emlékműve előtt.

Kijelölték tehát az utat a békés egymás mellett élés és verseny számára. Ezeket a változásokat véglegesítette a Nixon-adminisztráció az 1970-es évek elején. Richard Nixont, Eisenhower elnök alelnökét 1969 januárjában iktatták be az Egyesült Államok 37. elnökének. Külpolitikai tanácsadójának a tehetséges harvardi professzort és külpolitika-szakértőt, Henry Kissingert nevezte ki, aki később külügyminiszter lett. Nixon és Kissinger radikálisan megváltoztatta az amerikai külpolitika irányát a következő negyed évszázadra. Mesteri módon kiaknázták a két legnagyobb kommunista ország, a Szovjetunió és Kína közötti növekvő politikai ellentéteket. Néhány hónappal azt követően, hogy Nixon beköltözött a Fehér Házba, katonai konfliktusra került sor Vlagyivosztoktól északra, az Usszuri folyó mentén orosz és kínai katonák között. Az egységes kommunista tömb kettéhasadt. Kína a Szovjetunió ellen fordult, sőt még a szovjet blokk egyes kelet-európai tagállamai, mint Románia és Albánia, is eltávolodtak a szovjetektől. A legerősebb nyugat-európai kommunista pártok, elsősorban az olasz, elvetette a szovjet egypártrendszert és a plurális demokrácia mellett szállt síkra. És elutasították a kommunisták hagyományos szembenállását az európai integrációval szemben is, sőt az integráció hívei lettek.

Kissinger felismerte a „kínai kártyában" rejlő lehetőséget, és 1971 júliusában Pekingbe utazott. Nixon 1972 februárjában látogatott Kínába, véget vetve a negyed évszázados kommunikációs és kapcsolati vákuumnak. Három hónappal a pekingi látogatás után Nixon Moszkvába utazott. Kissinger mesteri módon létrehozott és kiegyensúlyozott egy Washington–Peking–Moszkva háromszöget. 1973 nyarán Leonyid Brezsnyev egy hetet töltött az Egyesült Államokban. A két látogatás alatt került sor a stratégiai fegyverkorlátozási egyezmény (SALT–I) és a nukleáris háború elkerüléséről szóló egyezmény aláírására. Újranyitották a kereskedelmi kapcsolatokat és a hidegháború helyébe alapvetően az enyhülés lépett.

Ez az új helyzet döntő változást hozott az amerikai–nyugat-európai kapcsolatokban is. Az Egyesült Államok immáron nem Nyugat-Európát helyezte külpolitikája középpontjába. „Miután Amerika intenzív tárgyalásokat folytatott az ellenségeivel, úgy tűnt, mintha a diplomatái elfelejtették volna, hogyan kell tárgyalniuk a szövetségeseikkel."[35] Az amerikai külpolitika megváltozása Európával szemben az 1970-es évektől kezdődően természetesen összetettebb okokra vezethető vissza. A változó erőegyensúly

az Egyesült Államok és az EGK között egyike volt az okoknak, amelyek közrejátszottak a kapcsolatok megváltozásában. Az 1964–1967 közötti években a GATT (Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény) keretében zajló úgynevezett Kennedy-forduló kiélezte az amerikaiak és az európaiak közötti kereskedelmi konfliktusokat. Henry Kissinger, aki ekkor még mindig a Harvard professzora volt, alighanem az elsők között ismerte fel, hogy „az Egyesült Államok valójában a saját riválisát hozza létre". A *The Troubled Partnership* című, 1965-ben megjelent könyvében a háború után az első amerikai szakértőként felismerte, hogy az integrált és egyesült föderális Európa akár veszélyeztetheti is az Egyesült Államok érdekeit. Kissinger egyetértett De Gaulle-lal abban, hogy a „konföderatív Európa számos ponton lehetővé tenné az amerikai befolyás megőrzését szemben azzal, ha mindent egy lapra feltéve egyetlen, szupranacionális testület véleményét kellene megváltoztatnia".[36] Kifejtette továbbá

> „a feltevést, hogy az Egyesült Európa és az Egyesült Államok szükségképpen egyirányú politikát folytat majd ... a történelmi tapasztalatok nem igazolják. Az önálló identitást jellemzően a domináns hatalommal szemben alakítják ki. [Európa] kesztyűt fog dobni az amerikai hegemóniának az atlanti politikában."[37]

Néhány évvel később a háború utáni amerikai külpolitika kissingeri bírálata az amerikai külpolitika fő irányvonala lett. Kissinger azt tanácsolta Nixonnak, tegye egyértelművé, hogy „az Egyesült Államok nem akar foglalkozni az Európán belüli vitákkal az egység felé haladás formáját, módszereit és időzítését illetően."[38] Azt is javasolta, hogy Amerika ne tárgyaljon „Brüsszellel" (amit ő maga be is tartott), ehelyett a tagországok mindegyikének a kormányával vagy államfőjével folytasson párbeszédet. Michel Jobert francia külügyminiszter világosan felismerte Kissinger célját, és 1973. júniusi találkozásuk során így fogalmazott: „Ön meg akarja osztani Európát, hogy uralma alatt tarthassa."[39]

Az amerikai üzleti világ is felismerte az európaiak által támasztott versenyben rejlő veszélyeket, és követelték, hogy a kormány nyújtson védelmet számukra. A Nixon-adminisztráció új külpolitikájával a Pax Americana megerősítését akarta szolgálni, azaz az amerikai elsőbbség és a globális dominancia biztosítását, ami erősíti az amerikai üzleti érdekeket. E politika első áldozata a korábban erős hidegháborús szövetség volt az integrálódó Nyugat-Európával. A törvényhozás előtt 1971-ben tartott beszédében Nixon már így fogalmazott: „Az európai integráció problémákat is jelenthet az amerikai politika számára, amit dőreség lenne figyelmen kívül

hagyni." Kissinger tanácsát visszhangozva fontosnak tartotta, hogy az Egyesült Államok tartsa távol magát az európai ügyektől.[40] Nixon és Kissinger egyaránt ellenségesen viseltetett az Európai Gazdasági Közösséggel szemben, amikor egymás között a diplomácia nyelvét mellőzve beszélgettek. Amikor a hírhedt Nixon-szalagok napvilágra kerültek, kiderült, hogy 1971. november 16-án Kissinger a következőket mondta: „Nyugat-Európa zűrös. Lemondtunk a barátainkról és megegyeztünk az ellenségeinkkel."[41] Nixon a munkatársaival beszélgetve az Ovális Irodában így fogalmazott: „Ideje, hogy Amerika a saját érdekeivel foglalkozzon. ... Hogy ezt elérhessük, talán ... megoszthatjuk őket [az Európai Gazdasági Közösséget], hogy ne léphessenek fel együtt."[42] Arthur Burns, a Federal Reserve elnöke visszaemlékezéseiben leírja, hogy Kissinger egyértelművé tette: „rafináltan botokat kell dugnunk a Közös Piac szekerének a küllői közé, mert az európai egység a gazdaság területén egyértelműen sérti az amerikai érdekeket."[43] Kissinger és Nixon egyetértett abban, hogy „a legnagyobb hiba, amit elkövettünk, hogy Nagy-Britanniát beerőltettük a Közös Piacba."[44] 1973-ban Nixon brutális őszinteséggel kijelentette:

> „Az európaiaknak dönteniük kell. Az nem elfogadható, hogy az Egyesült Államok részt vesz és együttműködik velük biztonsági kérdésekben, ők pedig konfrontálódnak, sőt ellenségességet tanúsítanak gazdasági és politikai fronton. ... Az egyirányú utcának vége ... Nem fogadunk el olyan helyzetet, amelyben Európa kilenc országa frontot alkot ellenünk; az ellen az ország ellen, amely garantálja a biztonságukat. Ez elfogadhatatlan."[45]

Bár az atlanti szövetség és a NATO túlélte ezt az időszakot, de a törés a háború utáni szoros szövetségben megjelent, és az Egyesült Államok a továbbiakban nem foglalkozott azzal, hogy támogassa Európa újjáépítését az integráció segítségével.

Polgárháborúk, államcsínyek és rezsimváltások

Voltak más fontos geopolitikai fejlemények is, amelyek együtt jártak a nyugati szövetségesek közötti kapcsolatok gyengülésével az enyhülés éveiben. Valójában az egész háború utáni világpolitikai rend eltűnt. A változásban lévő világ két, történelmi léptékkel mérve is legfontosabb eleme a gyarmati rendszer (amely évszázadokon keresztül fennállt), illetve a kommunizmus (amely a huszadik század találmánya volt) összeomlása volt.

A gyarmati birodalmak összeomlása, ahogy arról korábban szó volt, már közvetlenül a második világháború után elkezdődött. Az ázsiai és afrikai gyarmatok sorra szabadultak fel, így 1960-ra a gyarmati rendszer néhány kivételtől eltekintve megszűnt létezni. Néhány év leforgása alatt teljesen eltűnt. Ennek a nagyon pozitív történelmi változásnak ellenére, az újonnan függetlenné váló országok tucatjai súlyos nehézségekkel találták szemben magukat, miközben a saját útjukat keresték. Ezek az országok gyakran megosztottak voltak és gyilkos polgárháborúkba, néha népirtásba süllyedtek. A biafrai polgárháború 1967 és 1970 között megosztotta az országot. A Pakisztánt sújtó válság Banglades létrejöttéhez vezetett. A katonai hatalomátvételek, a sikeres államcsínyek és államcsínykísérletek ijesztő gyakorisággal követték egymást. A Szahara-övezettől délre elterülő országokban nyolcvan puccs sikerrel járt, 108 megbukott. 1956 és 2001 között ezen túlmenően 139 puccs előkészületeire derült fény. Ghánában 1966 és 1981 között öt államcsínyre került sor; Sierra Leonéban 1967 és 1998 között hat, Ugandában 1971 és 1986 között öt, Thaiföldön 1971 és 2006 között pedig négy államcsíny történt. Az 1990-es években Ruandában polgárháború tört ki a tuszi és a hutu törzs között, ami csaknem egymillió ember halálát követelte; a tuszik 70 százaléka esett áldozatul, és csaknem félmillió nőt erőszakoltak meg.

A stabilitás hiánya a 21. század első éveiben is fennmaradt. A 2000-es évek elején puccsok vagy komoly puccskísérletek történtek Ecuadorban, Peruban, Nepálban és Mauritániában. Időről időre diktatórikus rezsimek vették át a hatalmat több országban is. Ghánában és Pakisztánban négy ilyen eset történt, Szudánban és Hondurasban öt, Guatemalában és Peruban hat, Argentínában pedig nyolc alkalommal került sor rezsimváltásra hol diktatúrából demokráciába, hol pedig vissza. Ahogy Thomas Piketty összefoglalja, ezekben az országokban „... folyamatosan egymást váltják a forradalmi kormányok ... és a fennálló tulajdoni viszonyokat védelmező kormányok (amelyek működése egy újabb forradalom vagy államcsíny számára ágyaz meg)."[46]

Ugyanezen évtizedek alatt, az 1960–1970-es években, amikor a harmadik világot megrázkódtatások érték, a második világ, a Szovjetunió és az egész szovjet blokk is egyre mélyebb válságba süllyedt. Leonyid Brezsnyev csaknem két évtizedes országlása alatt, 1964 és 1982 között a Szovjetunió korábbi dinamizmusát elveszítve stagnáláshoz közeli állapotba került. Brezsnyev halála után a szovjet szuperhatalom két újabb haldoklót választott az ország élére; Jurij Andropov 1982-ben kapta a kinevezését, de 1984 februárjában meghalt, őt követte Konsztantyin Csernyenko, akit 1984. februárban választottak meg és 1985. márciusban halt meg.

Végül e két fiaskót követően Mihail Gorbacsov kezébe került a kormányrúd, aki hozzálátott a nagyon régóta esedékes reformokhoz. Ám ezek a reformok túlságosan későn jöttek és egyáltalán nem voltak elégségesek, hogy megmentsék az országot. Időközben súlyos válságok érték a szovjet blokk országait, és így megkezdődött a blokk szétesése. Egyik országban a másik után megtörtént a kommunista rezsim összeomlása, mert ez alkalommal a szovjet katonai erő, amely közbelépett a korábbi válságok idején 1953-ban [Kelet-Németország], 1956-ban [Magyarország] és 1968-ban [Csehszlovákia], ezúttal már nem játszott szerepet. Elsőként Lengyelországban omlott össze a kommunista rezsim, majd ezt szinte azonnal követte Magyarország. 1989 végére a szovjet blokk országaiban Közép-Európában és a Balkánon a kommunista rezsimek gyorsan, egymás után megbuktak. Nem sokkal később, 1991-ben maga a Szovjetunió is szétesett. A kínai kommunista rezsim túlélte a válságot, miután brutálisan leverte a Tienanmen téren kibontakozó forradalmat 1989 nyarán. Ám ezután az országban a kommunizmus, a vörös zászló és az egypártrendszer homlokzata mögött fokozatosan egy modernizációs diktatúra és államkapitalista formáció jött létre.

A kommunizmus eltűnt, és a hidegháború végre befejeződött. Európa korábbi kommunista fele megkezdte nehéz menetelését az átalakulás útján. Az első éveket mély és összetett válságok jellemezték. A régió valamennyi többnemzetiségű állama – a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia – a rendszerváltás után azonnal vagy rövid idő leforgása alatt felbomlott. A szovjet államból tizenöt független ország vált ki. A korábbi Jugoszláviából négy, majd végül hét ország lett. Csehszlovákia két független államra esett szét. A korábbi nyolc országgal szemben Közép- és Kelet-Európában 28 szuverén ország jött létre, amelyek új fejezetet nyitottak a régió történelmében.

A régió egésze a nyugati mintát követte, létrehozva a magánszektorra épülő kapitalista piacgazdaságot és a plurális demokráciát. Az újonnan létrejött országok mindegyike magáévá tette a régióban népszerű jelszót: „Vissza Európába!" Ez a cél a régió számos országában egy darabig pozitív hatást gyakorolt, ám az átalakulás csúfosan megbukott Oroszországban és a legtöbb szovjet utódállamban. A kudarc, hogy valójában nem sikerült európaivá válniuk, számos helyi, illetve polgárháborúkhoz vezetett az utódállamok némelyikében és a Balkánon. Az európai kontinens keleti felén számos országban autoriter és diktátori rezsimek kerültek hatalomra, amelyek a többpárti választások díszletével és a demokrácia homlokzata mögött épültek ki.

Két évtizeddel később a Földközi-tengeri régiót megrázta az arab tavasz. A drámai tüntetések, felkelések és polgárháborúk nyomán megbuktak a Tunéziában, Líbiában, Egyiptomban, Szíriában és Bahreinben uralkodó

rezsimek. Ám a remények, hogy ezek nyomán demokratikus átalakulásokra kerül sor, hiábavalónak bizonyultak. Ami ezután következett, azt nevezhetjük arab télnek: régiós instabilitás, elnyúló felekezetközi háborúskodás, polgárháborúk a szunnita és a síita muszlimok között és az úgynevezett Iszlám Állam véres tündöklése.

Ily módon az ezredfordulóra a világ káoszba süllyedt. Az események pontosan ellentétesen alakultak, mint amit Francis Fukuyama egy 1989-es tanulmányában, amelyben a történelem végével foglalkozott, prognosztizált:

> „Aminek alighanem a tanúi vagyunk, az nem egyszerűen a hidegháború vége vagy a háború utáni történelem egy szakaszának az elmúlása, hanem a történelemnek mint olyannak a vége ... Az emberiség ideológiai evolúciójának a vége, a nyugati liberális demokrácia univerzálissá válása mint az emberi társadalom végső formája."[47]

Valójában Samuel P. Huntingtonnak, Fukuyama korábbi tanárának volt igaza, amikor azt mondta, hogy a hidegháborút követően a világ új típusú konfrontációba sodródik; ezúttal nem a nemzetállamok és nem is az általuk megtestesített ideológiák és rezsimek, hanem a kultúrák és vallások között. Mint 1992-es előadásának és a *Foreign Affairs* című folyóiratban 1993-ban megjelent tanulmányának a címe sugallta, a „Civilizációk összecsapása" következik.[48] A háborúk a korábbi Jugoszláviában, Csecsenföldön, illetve India és Pakisztán között ennek az új típusú konfrontációnak a megjelenését jelzik. Huntington elvetette azt, amit ő a Nyugat naiv hitének tartott, a nyugati értékek és a demokrácia térhódítását. Előre látta a két „kihívó civilizáció" – a konfuciánus elvekre épülő kínai és az iszlám – felemelkedését, amelyek e régiókban tapasztalható népességrobbanásra, illetve Kína és az őt körülvevő ázsiai területek növekvő gazdasági erejére fognak támaszkodni. Huntington úgy vélte, hogy ennek az elmozdulásnak a nyomán harc indul a hegemóniáért. Két évtizeddel később ez a konfrontáció valósággá vált. Alig indult el az új évezred, a muszlim terroristák támadása New Yorkban és Washingtonban új vallási alapú konfrontációt jelzett. A világot a civilizációk összecsapása kerítette hatalmába.

A hegemónia és a globális kormányzás hiánya

Alig fél évszázad elteltével a világon – jóindulatú nemzetközi hegemón hiányában – meglehetős nemzetközi káosz lett úrrá. A mostani jellemzők ijesztő hasonlóságot mutatnak a két világháború közötti időszak jellemzőivel.

Mindazonáltal a globalizált világgazdaság feltételei között a vezetés és a bárminemű globális kormányzás hiánya kiváltképp veszélyessé vált. Szinte az összes gazdasági intézmény nemzeti keretek között maradt, bár a súlyuk lényegesen csökkent, és a helyükbe nem léptek nemzetközi intézmények. 1992-ben létrejött a *Commission on Global Governance* [ismert közéleti személyiségek által létrehozott szervezet], amely 1995-ben jelentést tett közzé a globális kormányzás válságáról. Megjelent egy *Global Governance* című folyóirat is, amely a globális kormányzás mellett érvelt arra hivatkozva, hogy olyan időket élünk, amikor senki nem vállal vezető szerepet, és a „határok a nemzeti és nemzetközi között" elmosódóban vannak.[49] Egyesek azt javasolták, hogy a nemzetközi intézmények tegyék azt, amit a nemzetiek nemzeti keretek között tesznek.[50] Soros György, a híres fedezetialapmágnás, aki rengeteg pénzt keresett a globalizáción, a *The Crisis of Global Capitalism* című 1998-ban megjelent könyvében felhívja a figyelmet azokra a veszélyekre, amelyek a globális vezetés hiányából fakadnak. Ahogy felpanaszolja, „egyszerűen nem létezik globális döntési mechanizmus a világgazdaságot illetően". Ha a piaci erőknek „teljes szabadságot adunk ... abból káosz lesz, és ez végső soron a globális kapitalista rendszer bukását okozhatja".[51]

Voltak kísérletek ennek az űrnek a betöltésére. 1975 júniusában Helmut Schmidt német kancellár és Giscard d'Estaing francia elnök meghívta az öt legfejlettebb ipari ország vezetőjét (G5) a franciaországi Rambouillet-be. A javaslatuk az volt, hogy az amerikai hegemónia helyébe állítsanak kollektív vezetést, amely Észak-Amerikából, Japánból és Nyugat-Európából állna. 1976-tól a Hetek csoportja (G7) évente találkozott. Ám, ahogy a francia Jacques Attali joggal megállapította, „ezeken az üléseken nem születnek döntések, a megbeszélések üresek, és a nyilatkozatok épp eléggé lényegtelenek, hogy mindenki számára elfogadhatók legyenek."[52]

Mindazonáltal 1999-ben a G7 más országokat is meghívott – Argentínát, Ausztráliát, Brazíliát, Kínát, Oroszországot, Indiát, Indonéziát, Mexikót, Szaúd-Arábiát, Dél-Afrikát, Dél-Koreát és Törökországot –, amivel létrejött a G20. E részt vevő országok a világ lakosságának 60 százalékát, a GDP 85 százalékát és a nemzetközi kereskedelem 80 százalékát képviselték. Elméletben a G20 alkalmas fórum lehetne, hogy valamilyen rendet vigyen a globális rendszerbe, a gyakorlatban azonban nem tölt be koordinátori szerepet a nemzetközi kapcsolatokban. Egy ilyen kaotikus és konfrontációval terhes világban az Európai Közösség jelentősége – mint az európai vezetés-kormányzás magja – hallatlanul felértékelődött. Az 1970–1980-as években ez a felismerés annál is nyilvánvalóbbá vált, mert maga Európa is válságba került.

Gazdasági válság és hibás válaszok

A két olajválság nyomán 1973-ban és 1979–1980-ban az olajárak a tízszeresére növekedtek; 1970–1972-ben az olaj hordónkénti ára 3,40 dollár volt, 1980-ban 35 dollár. 1973–1974-ben a részvénypiac összeomlása megrengette a világgazdaságot, amelynek nyomán súlyos válság bontakozott ki. Az átlagos növekedési ütem (94 azon ország átlagát véve, amelyekben a világ lakosságának 98 százaléka él) az 1950 és 1973 közötti 3,4 százalékról 1973 és 1987 között évente –0,1 százalékos visszaesésre váltott. Ugyanezen időszak alatt a külkereskedelmi cserearányok – az exportárak viszonya az importárakhoz – a fejlett országok számára 20 százalékkal romlottak. Ez azt jelentette, hogy ugyanolyan mennyiségű exportáruért egyötöddel kevesebb importárut kaphattak.[53] Az ipari kibocsátás 13 százalékkal csökkent. A vezető gazdasági hatalmak immáron nem játszották a motor szerepét az európai gazdasági jólét előmozdításában.

Az 1970-es évek egészét magas, 7–8 százalékos infláció jellemezte, ezen belül azonban 1974-ben és 1979-ben a pénzromlás üteme kiváltképp magas, 10–12 százalék volt. 1950–1973, illetve 1973 és 1983 között a fogyasztói árindex a vezető nyugati országokban több mint megduplázódott [az évi átlagos 4,2 százalékról 9,4 százalékra], a Földközi-tengeri régióban több mint megnégyszereződött [évi 4 százalékról 18,4 százalékra]. A munkanélküliség, ami korábban rendkívül alacsony volt – Nyugat-Európában és a Földközi-tengeri térségben 1950 és 1973 között átlagosan 2–4 százalék között – 1984–1993 között 5–12 százalékra ugrott.[54] Új típusú gazdasági válság uralkodott, mert – korábban példa nélkül álló fordulattal – az infláció gyakorlatilag stagnálással párosult, amelyet rögtön *stagfláció*nak neveztek el. Nagy-Britannia GDP-je csaknem 4 százalékát elvesztette, és három és fél évre volt szüksége, hogy elérje a válság előtti szintet. Az évi átlagos 3,8 százalék helyett, ami az 1950–1973 közötti időszakot jellemezte, a 12 nyugat-európai ország növekedése átlag évi 1,8 százalékra mérséklődött. Dél-Európa esetében ennek a feléről beszélhetünk ugyanebben az időszakban, Kelet-Európa pedig az 1973-at megelőző évi átlagos 4 százalékos növekedés helyett 1973 és 1992 között éves átlagban –0,8 százalékos csökkenést szenvedett el.[55]

Összehangolt európai politika kerestetik

Az európai országok a régi forgatókönyvvel válaszoltak az új kihívásra, növelték a vámokat és a korlátozásokat, hogy megvédjék a piacaikat. Az Európai Gazdasági Közösségben 11 százalékról 15 százalékra nőtt a feldolgozott

ipari termékek importjának korlátozása. Az 1980-as évek elejére a Japánból és más újonnan iparosodott ázsiai országból származó termékek importjának összértékén belül 15 százalékról 30 százalékra növekedett a korlátozások által érintett termékek aránya. A gazdaságukat víz felett tartandó, az európai országok támogatni kezdték hanyatló iparágaikat és növelték az exporttámogatásokat. Franciaország exporthiteleket nyújtott, amelyek értéke 1970 és 1978 között elérte a beruházási javak exportjának 5–6 százalékát, majd 1981–1983-ban 10 százalékra emelkedett. Németország és más országok adómentességet biztosítottak bizonyos iparágak számára. A Dánia, Svédország és Hollandia által nyújtott exporttámogatások értéke az 1970-es évek közepe és az 1980-as évek eleje között 2 százalékról 28 százalékra, 1 százalékról 10 százalékra, illetve 3 százalékról 8 százalékra növekedett.[56] Egy 1987-ben készült OECD-elemzés szerint a nyugat-európai ipar jelentős része szerkezeti merevségektől szenvedett, ami lassította a legújabb technológiák bevezetését. Európa versenyhelyzete a K&F intenzív ágazatokban 1973 után a nem eléggé gyors alkalmazkodás miatt romlott.[57]

Az 1980-as évek közepén az országok lassan felismerték, hogy „a nemzetállamok Európában nem képesek arra, hogy hatékonyan megbirkózzanak az új körülményekkel".[58] A forradalmi technológiai változások csak megerősítették ezt a felismerést. Európának meg kellett erősödnie, hogy megálljon a saját lábán. Az országok lassan felismerték, hogy „nem Amerika biztonságos farvizén kell haladni..."[59] Az extenzív fejlődési modell a munkaerő bevonására és az importált amerikai technológiára épült, ami immáron nem volt sem elfogadható, sem kivitelezhető. Európának önálló európai kutatásra és fejlesztésre alapozó, intenzív fejlődési modellre volt szüksége az innováció meggyorsítása és az autonóm európai stratégiák megvalósítása érdekében.

Összehangolt európai politika kellett, hogy a régió versenyképessé váljon a modern kutatások és az innovációk alkalmazása terén. Európa messze le volt maradva ezeken a területeken. A számítástechnika területén az Egyesült Államok ötször annyit költött K&F-re, mint a nyugat-európai országok együttesen. Az amerikai kormányzati szubvenciók 8 százaléka innovációt finanszírozott. Ugyanez Németország és Franciaország esetében csupán 1,2, illetve 1 százalék volt. 1973-ban Nyugat-Európa részaránya a világ teljes K&F kiadásaiban 21,6 százalék, míg az Egyesült Államoké 33,7 százalék. Japán és Dél-Korea részaránya 1973-ban alig 8 százalék volt, de 1988-ra már csaknem 20 százalék. Abban az időben az összes nyugat-európai ország együttes részaránya csaknem 26 százalékra emelkedett. Az 1980-as évek végére a K&F ágazatban dolgozó tudósok és mérnökök száma a világon elérte a 4,1 millió főt. Ennek 37 százaléka amerikai, japán és dél-koreai volt és csupán 17 százaléka nyugat-európai.[60]

A feladat nagysága egyértelművé tette, hogy egyetlen ország erőfeszítései elégtelenek egy olyan szektorban, amely széles körű kutatásokra épül. Ahogy a Közösség egy elemzése megállapította: „Európában egyetlen ország sem képes arra, hogy lefedje a technológiai lehetőségek ilyen széles spektrumát, ami a technológiai rugalmasság kellő szintjének a biztosításához szükséges."[61] Ahogy Wayne Sandholtz 1992-ben megjelent, *High-Tech Europe* című könyvében megjegyzi, a repülőgépgyártásban, amely egyike a kulcsfontosságú high-tech ágazatoknak, „az országok csak azt követően kezdtek együttműködni, hogy a nemzeti stratégiáik elégtelennek bizonyultak ... A nemzeti zászlóshajó-stratégiák kora [1970-es években] az automatizálásra épülő ágazatok és programok válságával ért véget, az együttműködés az 1980-as években nélkülözhetetlenné vált."[62]

Egészen természetes volt, hogy elsőként a legmodernebb technológiai ágazatokban ismerték fel, hogy széles körű európai együttműködésre van szükség. Ezekben az iparágakban óriási volumenű beruházások kellenek, és a gyors technológiai változások miatt az egyes országok erőfeszítései elégtelenek. Ahogy Sandholtz fogalmazta: „Az európai együttműködés az űrtechnológiák terén csak azt követően indult el, hogy a tisztán nemzeti programok fenntarthatatlannak bizonyultak. A szükséges beruházások puszta nagysága megkövetelte, hogy az országok összefogjanak az űrkutatási versenyben, ami a nemzeti döntéshozók figyelmét az együttműködés felé irányította." Ahogy a szerző megjegyzi, az együttműködés az űrkutatás terén ténylegesen 1964-ben kezdődött, amikor az országok ratifikálták az Európai Hordozórakéta-fejlesztési Szervezet és az Európai Űrkutatási és Technológiai Szervezet alapokmányait.[63]

Nagyvállalatok az európai együttműködésért

Tizenkét vezető európai multinacionális vállalat elnök-vezérigazgatója levelet küldött Étienne Davignonnak, aki 1977. január és 1981. január között az Európai Bizottság ipari ügyekért felelős biztosa és a bizottság alelnöke volt, amelyben a szerzők leszögezték, hogy Európa piaci pozíciói szánalmasak, a nemzeti programok pedig reménytelenek. Figyelmeztettek: „Amennyiben nem kerül sor kellő nagyságú ipari együttműködési programok elindítására, a jelenlegi IT-ágazat nagy része, ha ugyan nem az egésze, néhány éven belül eltűnik." Az aláírók csoportjának három francia tagja – a GEC, a Thomson és a Bull – „egységes és világos álláspontot képviselve" arra kérte a francia ipari minisztert, hogy támogassa az ügyüket.[64] A kérdés egyik kutatója szerint: „Miután az európai *big business* felismerte, hogy az

európai döntéshozatal nemzeti keretek között alkalmatlan irány, ösztönözve érezte magát, hogy összeurópai politikai megoldást sürgessen."[65] 1979 januárjában egy szakértői csoport, amelyben a nagyvállalatok is képviseltették magukat, jelentést tett közzé, amelyben azt ajánlja, hogy az Európai Közösség éljen komparatív előnyével, amit „a potenciális belső piac kézben tartása (ami feltételezi a közös piac és a monetáris unió létrejöttét) ... [és] a tőke nemzetközivé tétele jelent."[66]

Davignon, aki karizmatikus biztos volt, készen állt arra, hogy felvegye ezt a kesztyűt és még ugyanabban az évben, 1979 végén előterjesztette első jelentését az automatizálás-stratégia kérdéskörében. Megbeszélésre hívta a tíz legnagyobb európai számítástechnikai és telekommunikációs gyártócég vezető munkatársait. 1980 februárjában a csoport már összeállt, hogy alkalmas stratégiát dolgozzon ki. 1980 júliusában az Európai Tanács elé került az első mikroelektronikai program. 1981 végén Davignon összehívta a tizenkét legnagyobb IT-cég igazgatóját és létrehozta az Iparvállalatok Európai Kerekasztalát. A testület mérnökökből és technológiai szakemberekből álló munkacsoportot hozott létre. Legalább négyszáz műszaki szakember, százötven kormánytisztviselő és egyetemi oktató gyűlt össze, hogy a programon dolgozzon.[67]

Az 1980-as években a Philips multinacionális óriáscég egy kis könyvet tett közzé, amelyben síkra szállt az egységes európai piac létrehozása mellett:

> „Az egyetlen járható út a Közösség számára, hogy beteljesíti a Római Szerződésben foglalt célokat. Az egyetlen út az ipar számára, hogy globálisan versenyképes legyen, ha kiaknázza a mérethatékonyságban rejlő előnyöket, amit az addigra létrejövő legnagyobb belföldi piac kínál; ez pedig az *Európai Közösség belső piaca.*"[68]

A multinacionálisok

> „1992-ben felemelték a zászlót, együttműködtek a Bizottsággal, meglehetős nyomást gyakoroltak a saját kormányukra ... Az európai üzleti körök a Bizottság megkerülték a nemzeti szintű kormányzati folyamatokat és olyan programot alakítottak, amire fel kellett figyelni és aminek a nyomán cselekedni kellett."[69]

Egy másik szakértő, Adam Harmes hasonló következtetésekre jutott:

> „Valójában az európai *big business* kulcsszerepet játszott azoknak a feltételeknek a kidolgozásában, amelyek mellett az egységes európai piac létrejött. 1983-ban két évvel azt megelőzően, hogy Jacques Delors az egységes európai piac létrehozására szólított fel ... az Iparvállalatok Európai Kerekasztala javaslatokat állított össze, amelyek az egységes európai piac alapjául szolgáltak. Ahogy Jacques Delors később megjegyezte, a Kerekasztal lett 'az egységes piac egyik motorja'".[70]

A *Big business* motivációja természetesen a nagyobb profit volt, nem egyszerűen a nagy egységes politikai infrastruktúra öncélú létrehozásának a támogatása. Ahogy már Adam Smith is felismerte, „Saját nyereségének a szempontja az egyetlen, mely valamely tőke tulajdonosát arra indítja, hogy azt a mezőgazdaságba, az iparba vagy a kereskedelem valamely ágába fektesse be."[71] Karl Marx egyetértett ezzel; a kapitalista célja „[Ez] az abszolút meggazdagodási törekvés..."[72] Mindazonáltal a saját érdeküket szem előtt tartva jó szolgálatot tettek Európának is. Adam Smith gyakran idézett mondatát átfogalmazva, miszerint a mészáros a saját jövedelmét gyarapítva a kuncsaftjainak is a hasznára van, a nagyvállalatok a saját nyereségük maximalizálására törekedve elősegítették az európai integráció folytatódását, úgy, hogy „ezt a célt nem ismerik".[73]

1984 februárjában a Kerekasztal vezető iparvállalatai hosszú listát állítottak össze arról, hogy milyen konkrét intézkedések kellenek „az Európai Közösség működését gátló akadályok lebontásához". Az európai vállalkozók érdekképviselete (UNICE), amely már korábban, 1958-ban létrejött, javasolta „a belső piac létrehozását és a jogi, valamint adminisztratív akadályok lebontását". Ajánlásaik között szerepeltek például javaslatok európai K&F, illetve innovációs politika létrehozására. 1984-ben a francia kereskedelmi és iparkamara – kétszáz vezető iparvállalatot képviselő intézményekkel és azok képviselőivel együtt – kampányt indított az „új eurodinamizmusért", és követelte a szakítást a nemzeti politikusok „euroszklerózisával".[74]

Az 1980-as években az európai hadiipari tanács, amely a hadiipart képviseli, szintén lobbizni kezdett a Római Szerződés 223. cikkelye ellen, ami a hadiipart kivonta a Közösség fennhatósága alól és meghagyta nemzeti hatáskörben. A csoport kijelentette, hogy „szeretné, ha a Római Szerződés 223. cikkelyét megszüntetnék vagy a hatályát jelentősen szűkítenék". A francia Thomson-CSF, Európa egyik legnagyobb hadiipari elektronikai vállalatának egyik vezetője álláspontját a következőkkel támasztotta alá:

> „elképzelhetetlen volt a két kifejezést, 'Európa' és 'fegyverek' közösen említeni. Tabunak számított ... Az európaiak összessége úgy érezte, hogy nagyobb politikai integrációra van szükség. ... Az ilyen politikai

integráció pedig feltételezi az erőteljesebb együttműködést a védelmi és a fegyverzeti kérdések terén."[75]

Ugyanígy Manfred Bischoff, aki nem sokkal ezt követően lett a Daimler-Benz Aerospace, az egyik vezető német katonai-ipari vállalat első embere, szintén felpanaszolta, hogy az európai hadiipari vállalatoknak milyen hátrányokkal kell szembenézniük az amerikai versenytársaikkal folytatott versenyben:

> „Nem várhatunk tovább az egységes európai piac maradéktalan megvalósulására ... Miért nincsenek ösztönzők, amelyek lehetővé tennék Európa optimális szerkezetváltását? ... Miért nincs európai rakétagyártó? ... Tőlem lehet német, francia vagy olasz, feltéve, hogy a megközelítés egyeztetett."

Lord Weinstock, a GEC brit katonai-elektronikai vállalat vezérigazgatója összeolvadásokat sürgetett az európai katonai-ipari vállalatok között: „Válaszolnunk kell az Amerikában végbemenő változásokra. Az összeolvadások révén gigantikus méretű vállalatok jönnek létre odaát ... Elégséges méretű vállalatokat kell létrehoznunk, hogy hatékonyan tudjunk versenyezni."[76] Serge Dassault, a francia repülőgépgyártó első embere kampányolt „egy *preference européenne* EU-szabály elfogadásáért a hadiipari termékek vásárlása terén, ami ösztönözné az európai hadiipari bázis létrejöttét."[77]

Az európai vállalatok, hogy befolyásolhassák az Európai Közösség döntéseit, hatalmas lobbihálózatot hoztak létre Brüsszelben. 1985-re már 645 ilyen bejegyzett lobbiszervezet működött. 2000-re ezek száma 15–20 ezerre nőtt. Ezzel párhuzamosan háromszáz nagyvállalat saját képviseletet is nyitott. Az Európai Unió archívumában található egyik dokumentum arról tanúskodik, hogy „egyes vállalatok politikai bennfentes szerepet keresnek a maguk számára, olyan mértékű politikai tevékenységet folytatnak". A 34 legerősebb lobbitevékenységet folytató vállalat között megtaláljuk a Royal Dutch Shellt, a British Petrolt, a Daimler-Benzt, a Fiatot, az Unilevert, a Bayert, a British Aerospace-t, a British Steelt, a Pirellit, az Olivettit és a Thyssent.[78]

Semmi nem mutatja jobban a nagyvállalatok aktivitását, mint Wisse Dekkernek a szerepe, aki akkortájt a Philips, Európa egyik legnagyobb multinacionális vállalata egyes számú vezetője volt. Amikor úgy tűnt, hogy az Európai Közösség hivatalnokai nem képesek előállni egy valamennyire is konkrét tervvel az egységes európai piac létrehozására, ő egy nagyobb brüsszeli összejövetelen előterjesztette „Europe 1990" elnevezésű saját tervét, amelyet megküldött a különböző országok kulcspozícióban lévő vezetőinek. Dekker terve tartalmazta az összes szükséges lépést – a határokon folytatott bürokratikus ellenőrzés lebontását, az állami beszerzések nyitottá tételét, a technikai sztenderdek összehangolását és a fiskális harmonizációt –, ami a Közösség egységes piacának a megteremtéséhez szükséges. Az Iparvállalatok Európai Kerekasztala, a legnagyobb európai vállalatok szervezete támogatásáról biztosította a Dekker-tervet. Maria Green Cowles, a kérdéssel foglalkozó kiváló történész szerint a Dekker-terv „sokak szerint a Cockfield White Paper előfutára volt; ez a [bizottsági] anyag vázolta fel az egységes piacot, illetve az 1992-es programot, amely hat hónappal később látott napvilágot."[79]

Megújult vezetés: Mitterrand–Kolh–Delors és az egységes európai fellépés

Az európai üzleti világ létrehozta a maga szervezeteit és szorgalmazta a közösségi lépéseket, sőt terveket is kidolgozott az íróasztalfiókokban maradt elképzelések megvalósítására, amelyek a további integrációt szolgálták, mindezt azzal a céllal, hogy véget vessenek a tehetetlenségnek, ami a Közösség tevékenységét jellemezte az 1960-as évek közepe óta. Sokat tettek annak érdekében, hogy az európai integráció terén fontos előrehaladás történjen. Néhány ország vezetője is felismerte, hogy a globális kihívásokra adott nemzeti válaszok nem működnek. Az 1980-as években őrségváltásra került sor az országok és a Közösség vezetésében, ami alapvetően megváltoztatta az Európai Gazdasági Közösségen belüli viszonyokat.

Ezek a nagy horderejű személyi változások 1981-ben kezdődtek, amikor François Maurice Adrien Marie Mitterrand lett Franciaország elnöke. Mitterrand a francia politika veteránja volt. Nemzeti, jobboldali és katolikus politikusként indult és részt vett Philippe Pétain marsall Vichy-kormányának a munkájában. Később azonban az ellenálláshoz csatlakozott és a politikai baloldalhoz közeledett. Ebben a minőségében a Negyedik Köztársaság több kormányában is részt vett miniszterként. Számos alkalommal opponálta De Gaulle politikáját, a Francia Szocialista Párt pedig első titkárának választotta. Miután elnökké választották, majd újraválasztották, ő lett Franciaország leghosszabb ideig hivatalban lévő elnöke, miután pozícióját 1981 és 1995 között töltötte be.

Egy évvel Mitterrand elnökké választása után, 1982-ben a német CDU győzött a parlamenti választásokon és a szövetségi köztársaság kancellárja Helmut Kohl lett, aki 1973 óta volt a párt elnöke. Kohl is hosszú múltra

tekinthetett vissza a német politikában. Tizenhat évesen lépett be a CDU-ba, 1958-ban a Heidelbergi Egyetemen szerzett PhD-fokozatot, majd a Rajna–Pfalz szövetségi tartomány miniszterelnöke lett.

Mitterrand és Kohl egyaránt felismerte, hogy mennyire életbe vágó az Európai Közösség megújítása, hogy képes legyen megfelelni az új globális világgazdaság és a kaotikus világpolitikai helyzet támasztotta kihívásoknak. Ehhez egységes Európára volt szükség. A két férfi kiváló csapatot alkotott, amely tandemben működött. A szokásos találkozóik egyikén a fontainebleau-i kastélyban, 1984. június 25–26-án egy közös reggeli alkalmával Mitterrand azt javasolta Kohlnak, hogy Jacques Delors-t, kormányának gazdasági és pénzügyminiszterét nevezzék ki az Európai Bizottság elnökének. Kohl egyetértését adta, így ez a reggeli fordulópontot eredményezett az európai integráció történetében.

Jacques Lucien Jean Delors politikai pályafutását a Keresztény Munkások Francia Konföderációja elnevezésű szakszervezetben kezdte, ahol közreműködött a szervezet szekularizációjában, illetve a Munkások Francia Demokratikus Konföderációja nevű szakszervezeti szövetség létrehozásában. Szociálisan érzékeny politikusként 1969-ben a kormány szociális ügyekkel foglalkozó tanácsadója lett. Baloldali kereszténységszocialistaként belépett a Francia Szocialista Pártba 1974-ben. Delors-t 1979-ben és 1981-ben az Európai Parlamentbe választották, majd Mitterrand hazahívta a saját kormányába. A francia–német megállapodás értelmében 1985-ben az Európai Bizottság elnöke lett és ezt a pozícióját 1995-ig töltötte be.

4.1. Jacques Delors (1925–)

A történelem keveseknek adja meg, hogy az Európai Unió alapító atyái között tartsák számon. Jacques Lucien Jean Delors az egyik legfontosabb ezek sorában. 1925-ben született, apja a Banque de France kézbesítője volt. Bár Delors nem vett részt a szervezet megalapításában az 1950-es években, de kulcsszerepet játszott a „második eljövetelben" az 1980–1990-es években.

Húszéves korában kezdett dolgozni a jegybankban, és tizenhét éven keresztül, 1962-ig volt a bank munkatársa. Vallásos, szociálisan érzékeny és érdeklődő emberként belépett a Keresztény Munkások Francia Konföderációja elnevezésű szakszervezetbe és részt vett a Munkások Francia Demokratikus Konföderációja elnevezésű szakszervezeti szövetség létrehozásában. Mivel végső soron baloldali érzelmű kereszténységszocialista volt, 1974-ben a Francia Szocialista Párt tagja lett. Delors a Sorbonne-on tanult, ahol közgazdasági diplomát szerzett. Banki éveit követően az állami tervhivatalban dolgozott, ahol a szociálpolitikai részleget vezette. 1969 és 1972 között Jacques Chaban-Delmas miniszterelnök kabinetjének a tanácsadója lett, és a kormány „Új társadalom" elnevezésű programjának szociálpolitikai kérdéseivel foglalkozott.

Jacques Delors-nak átfogó nézetei voltak az európai integrációról. 1979-ben lett az Európai Parlament tagja, ahol 1981-ig a gazdasági-pénzügyi bizottság elnöke volt. Ám csak rövid ideig dolgozhatott az integrált Európáért. Az elnöknek megválasztott Mitterrand hazahívta őt, hogy a kormányában legyen gazdasági és pénzügyminiszter, majd ezt követően megkapta a költségvetési tárcát is. Delors 1981 és 1984 között dolgozott miniszterként. Ekkor az egymással kiválóan együtt dolgozó két vezető, Mitterrand és Kohl az integrációs folyamat két évtizedes stagnálása után úgy döntött, hogy életre kell kelteni az Európai Közösséget. Mitterrand felismerte, hogy az 1970-es évek, illetve az 1980-as évek elejének válság sújtotta gazdasága, valamint az amerikai és japán multinacionális vállalatok inváziója komoly és közös európai válaszlépéseket követel, miután a nemzetállamok egyike sem volt abban a helyzetben, hogy egymaga hozzon jó döntéseket.

Az Európai Gazdasági Közösség állam- és kormányfőinek a csúcstalálkozója idején Mitterrand egy közös reggelin azt javasolta Kohlnak, hogy azt a Delors-t nevezzék ki az Európai Bizottság élére, aki korábban már kiváló és hatékony vezetőnek bizonyult az ő kormányában. Delors bizottsági elnökként 1985-ben látott munkához, és ezt a tisztségét 1995-ig töltötte be. Ez az évtized mérföldkőnek tekinthető az Európai Gazdasági Közösség történetében. Az integrációs folyamat stagnálása véget ért; régóta meglévő elképzelések – mint a közös valuta bevezetése, amelyről már 1970-ben szó volt – kerültek napirendre és megvalósításra. Delors kezdeményezései és vezetése radikálisan átalakították a Közösséget. Föderalistaként hirdette és kezdeményezte a nemzetek feletti intézmények létrehozását. Vezetése alatt már 1985-ben megkezdődött az európai egységes piac kiépítése. 1992-re pedig a folyamat már be is fejeződött. Ezt követően három lépésben az ezredfordulóra megtörtént a közös valuta bevezetése. A Közösség újraformálta az Európai Uniót. Jacques Delors volt a Bizottság legjobb és leghatékonyabb vezetője, akinek a keze nyomát mindenütt látni az Európai Unióban.

A Delors–Mitterrand–Kohl trojka sokat profitált egy negyedik karizmatikus Európa-pártitól, Altiero Spinellitől. Mussolini ventotenei börtönszigetének korábbi foglya sok időt töltött a háború utáni föderális Európáról álmodozva. 1979-ben az Európai Parlament tagja lett, amely 1982 januárjában megbízta őt azzal, hogy az Intézményi ügyek bizottságának általános jelentéstevőjeként dolgozzon ki javaslatokat a Közösség új egyezményének a szövegére. A beterjesztett tervezetet az Európai Parlament 1984 februárjában óriási többséggel, 237 igen és 31 nem szavazattal elfogadta. Bár a tervezetből soha nem lett egyezmény, Jacques Delors újonnan kinevezett bizottsági elnökként építhetett rá. Spinelli tervezete, amely „Az Európai Unió létrehozásáról szóló egyezmény tervezete" címet kapta, egyebek közt az alábbiakat tartalmazta:

> „Az Unió kizárólagos hatásköre az egyének, szolgáltatások, áruk és a tőke szabad mozgásának megvalósítása, védelme és fejlesztése a saját területén belül. ... Ez a liberalizáció részletes és kötelező programok és ütemezés alapján valósul meg, mely utóbbiakat a törvényhozó hatalom állapítja meg a törvények elfogadására vonatkozó eljárásokkal összhangban ... Az Uniónak el kell érnie ... két éven belül ... az egyének és áruk szabad mozgását; ez azt jelenti, hogy a belső határokon meg kell szüntetni a személyes ellenőrzést, öt éven belül ... a szolgáltatások, köztük a banki szolgáltatások és mindenfajta biztosítás szabad mozgását, tíz éven belül ... a tőke szabad mozgását."[80]

Pár hónappal a hivatalba lépése után Jacques Delors 1985 júniusában Milánóban bemutatta *Fehér Könyv*ét az Európai Tanácsnak, amely a következő mondatokkal kezdődött:

> „A[z 1970-es évek] recesszió[ja] idején megsokszorozódtak [a nem vámjellegű akadályok], amelyekkel minden tagállamunk védelmezni próbálta azt, amit a maga rövid távú érdekének vélt ... A tagállamok egyre jobban igyekeztek védelmezni a nemzeti piacaikat és iparukat és eközben állami pénzekből támogattak és tartottak életben életképtelen vállalatokat."[81]

Ez az anyag meggyőzően bírálja az elmaradott és defenzív gazdaságpolitikákat, és alternatívaként „új típusú szövetség kialakítására" tesz javaslatot egységes törvényhozás révén, megengedve az országhatárokon átnyúló vállalati összeolvadásokat, amelyek következtében „olyan körülmények vagy feltételek jönnek létre, amelyek vélhetően elősegítik a vállalkozások

közötti együttműködés fejlődését."[82] Az új Bizottság – elfogadva az üzleti szféra javaslatait, amelyek egy ideje már napirenden voltak – a belföldi piacot európaiként és nem nemzetiként határozta meg.

Régiósodás: válasz a globalizációra és a Maastrichti Szerződés

Alig egy évvel a hivatalba lépése után a Delors vezette Bizottság felhasználta Spinelli és Wisse Dekker terveit (amiről korábban már szó volt), hogy megalkossa a saját tervét a kikerülhetetlenül szükséges további integráció számára. 1986. február 1-jén megküldte az Egységes Európai Okmány elnevezésű dokumentumot a Miniszterek Tanácsának és néhány nappal később a Közösség összes tagországának. Ennek az új megállapodásnak az elfogadása valamekkora késedelmet szenvedett, mert elsőre Dánia nemmel szavazott, ám másodszorra már elfogadta, így 1987. július 1-jén a szerződés hatályba lépett.

Az Egységes Európai Okmány célja a Közösség belső piacának a teljessé tétele volt a belső határok lebontásával és az áruk, a szolgáltatások, a tőke és az egyének szabad mozgásának a megteremtésével. A megállapodás 1993. január 1-jét szabta meg az intézkedések bevezetésének határidejeként. Az egységes piac létrehozásának köszönhetően az európai multinacionális vállalatok a veszélyes és bizonytalan világpiacról nagyjából-egészében kivonultak. Számos újonnan függetlenné váló ország fordult a külföldi vállalatok ellen, korlátozásokat vezettek be, sőt még államosítottak is ilyen vállalatokat. Egyes kormányok, mint az indiai vagy a maláj, erőteljesen képviselték ezt az álláspontot; az indiai Dzsanata Párt már az 1970-es évek végén kizárt külföldi vállalatokat az indiai piacról, ha azok megtagadták az általuk alkalmazott technológia megosztását. A maláj kormány 1981-ben államosította a Guthrie Corporationt, amely a legnagyobb brit gumi- és pálmaolaj-termelő volt. Ahogy azt egy 2004-ben készült Világbank-tanulmány bemutatta, az új, fejlődő országok rákényszerítették a külföldi vállalatokat a szerződések újratárgyalására, ami 371 milliárd dollár értékű beruházást eredményezett ezekben az országokban. Az 1980-as években a harmadik világban eszközölt befektetések hozama 30 százalékról 2,5 százalékra esett.[83] Az Unilever holland–brit vállalat, amely egyike az első multinacionálisoknak, eladta több mint hetven, Európán kívüli gyárát és leányvállalatát és Európa felé fordult. Németország is drasztikusan csökkentette Európán kívüli befektetéseit (40 százalékról 17 százalékra) és szintén átirányította ezeket az európai országokba. 1986-ban a norvég befektetések egyharmada a harmadik világ országaiba irányult, fél évtizeddel

később ez a szám 4 százalékra csökkent. 1991-ben a norvég befektetések 89 százaléka Európába irányult.[84] Az 1960–1970-es években az európai multinacionális vállalatok átorientálták üzleti tevékenységüket, sokan közülük kivonultak a fejlődő országokból és Európát célozták meg.[85]

Valójában önmagát védve Európa kezdte visszanyerni a versenyképességét és nemzetközi pozícióit, amit az alaposan integrált európai piacnak, az áramvonalasított termékeknek és a jogi, valamint szabályozási rendszernek köszönhetett. E cél elérése hatalmas előkészítő munkát igényelt. Az egységes piac például azt jelentette, hogy egy adott terméknek eladhatónak kellett lennie az összes tagországban. Ez nem csupán hihetetlen mennyiségű, feltétlenül elvégzendő munkát jelentett a sok tízezer termék vonatkozásában, de szükség volt minden egyes feldolgozóipari ágazat részletes ismeretére. A Közösség meglepően kis apparátusa (alig 3500 érdemi munkatárs) nem volt elegendő e feladat elvégzéséhez. Következésképpen, ahogy erre a dokumentum is felhívta a figyelmet, a Bizottságnak nagyszámú külső szakértőt kellett bevonnia.[86] Szinte gomba módra szaporodtak a munkát támogató szakértői csoportok. 1985-ban a számuk 700 volt, de 1988-ban már 1336. Az úgynevezett Market Access Advisory Committee (a piaci hozzáféréssel foglalkozó tanácsadó testület) és az ugyanilyen elnevezésű munkacsoport az előkészületeket támogatandó „egy asztalhoz ültette valamennyi érdekelt felet, partneri kapcsolatot létesítve a Bizottság, az EU-tagállamok és az EU üzleti világ között."[87] Az Európai Bizottság felállított egy, a különböző iparvállalatok magas rangú képviselőiből álló stratégiai csoportot, amelynek az volt a feladata, hogy „stratégiai szinten felügyelje a szabványosítás folyamatát és az üzleti kontextus figyelembevételével meghatározza a sztenderdek legfontosabb kívánalmait."[88] A Bizottság „szorosan együttműködött az ... iparral."[89] Ahogy az egyik európai parlamenti tanácsadó megjegyezte, „nem tudjuk elvégezni a feladatunkat az érdekcsoportok inputja nélkül ... Néha nagyon csábító, hogy egyszerűen csak átmásoljuk a módosításaikat."[90] Az egyik kutató megállapítása szerint „a bizottságokban felvetett módosítások 80 százaléka közvetlenül az lobbik képviselőitől származott."[91]

Az egységes piac pénzügyi szolgáltatásokra vonatkozó szabályait „az Európai Bankszövetséggel, az Európai Tőzsdeszövetséggel [és] a különböző biztosítási szövetségekkel szoros együttműködésben dolgozták ki."[92] Több szervezet „részletes szövegjavaslatokat" állított össze a bankcsoport számára.[93] Az európai autószabványokat egy 1972-ben létrejött érdekvédelmi csoport közreműködésével állapították meg. A szabványosítással együtt egy többéves jogi és szabályozási folyamat is lezárult 1992-ben, amely egységes szabályokat, sztenderdeket és harmonizált jogi rendszert léptetett

életbe, amelynek a célja, hogy el lehessen hárítani az akadályokat, amelyek a tőke, az áruk, a szolgáltatások és az egyének szabad mozgását lehetővé tevő egységes piac működésének az útjában állnak.

Az egységes Európa-projekt felszámolta a tőkemozgások korlátozását. A cél: „a Közösség egészére kiterjedő integrált pénzügyi rendszer" létrehozása volt[94] egységes szabályokkal és törvényekkel. Az Európai Központi Bank arról számolt be, hogy a regionális integrációnak köszönhetően Európában 28 és 83 százalékos sávban növekedtek a közvetlen külföldi befektetések, míg az eurózónához tartozás többlethatása 21 és 44 százalék közöttire tehető. Egy tanulmány szerint:

> „Az eredmények azt bizonyítják, hogy átlagosan az Európai Unióhoz történt csatlakozás eredményeként az illető országba a többi EU-országból a működő tőkebeáramlás 43,9 százalékkal növekedett. ... Átlagosan az euró bevezetése 73,9 százalékkal növelte a működőtőke-beáramlást a zóna többi országából. Ily módon a zónatagság addicionális hatása 20 százalékra tehető. Tény, hogy az EU csökkentette a határokon átívelő üzletkötés költségeit a tagországok között, az eurózóna pedig ösztönözte a határokon átívelő tőkemozgásokat a zóna tagállamai között, mivel az árfolyam- és likviditási kockázat megszűnt."[95]

E nagyszabású változás egyik eleme volt az egységes banki útlevél bevezetése 1989-ben. Ennek értelmében, ha egy bank engedéllyel rendelkezik valamely tagországban bankműveletek végzésére, akkor automatikusan ugyanezzel az engedéllyel rendelkezik – ideértve a fiók- és leányvállalatnyitást – az összes többiben. Ez az elv törvényi erőt kapott, amelynek eredményeként egységes pénzügyi szabályozási rendszer jött létre a Közösség egészében. Az első és második banki direktíva határozott lépés volt az egységes európai pénzügyi rendszer létrehozása felé. A határokon átnyúló összeolvadások gyorsan szaporodtak. 2010-re 166 francia bank működött az egységes banki útlevél alapján. 2010-ben 29 külföldi bank működött Svédországban. Az összeolvadási hullám gyorsan haladt előre az 1980-as évek vége óta a sok felvásárlásnak köszönhetően. Néhány nyugat-európai ország – Franciaország, Németország, Nagy-Britannia, Svájc és Hollandia [valamint az amerikai multinacionális bankok európai leányvállalatai] – birtokolta a külföldi banki aktívák nagyjából felét. A vezető európai bankcsoportok nem csak egész Európában működtek, de a tulajdonosi összetételük is összeurópai lett. A tőkéjük nagy része más országokban működő befektetők tulajdonában volt. A Deutsche Bank eszközeinek külföldi hányada például 82 százalék, a spanyol Santander Bank esetében 64 százalék,

az olasz Unicredit esetében 62 százalék, a francia BNP Paribas esetében 41 százalék és az ugyancsak francia Societé Générale esetében pedig 29 százalék. E bankok mindegyikének legalább száz többségi tulajdonban lévő leányvállalata van, sőt a felének ötszáznál is több a leányvállalata. A 16 legnagyobb bank eszközeinek legalább a 25 százaléka a többi EU-tagországból származik.

A vezető európai bankok hatalmas európai hálózatokat hoztak létre. 2012-ben a Deutsche Bank eszközállományának az értéke meghaladta a 2000 milliárd eurót, 3000 fiókja volt Európa-szerte, több mint százezer embert foglalkoztatott és bevételeinek a 67 százaléka Európából származott.[96] A BNP Paribas, amelynek az eszközállománya is csaknem eléri a 2000 milliárd eurót és kétszázezer embert foglalkoztat (ebből 145 ezer főt Európában), szintén páneurópai bank lett. Hálózata lefedi Nyugat-, Dél- és Kelet-Európa nagy részét, üzleti tevékenységének 31 százaléka francia, 46 százaléka a többi európai országból származik.[97]

Az európaivá vált bankrendszerhez hasonlóan a feldolgozóipar is egyre inkább páneurópaivá vált. A Közösség tagországai kölcsönösen befektetéseket hajtanak végre egymás piacain. 1970 és 2007 között a működőtőke-befektetések állománya 167 szeresére nőtt. 2008 előtt az EU-országok a globális működőtőke-mozgásokban főleg a fogadó oldalon voltak. 2000 és 2007 között az EU-tagországokba áramlott a globális működőtőke 43,1 százaléka, a többi fejlett országba 23,8 százalék, a fejlődő országokba pedig 33 százalék. [A 2008–2016 közötti válságévekben az EU részaránya a globális működőtőke-befektetéseken belül 26,7 százalékra csökkent.] Ahogy egy tanulmány megállapítja: „2010-re 8000 milliárd dollár értékű Európán belüli működőtőke-befektetés kötötte össze az értékláncokat, lehetővé téve a vállalatok számára a más országokban lévő ügyfeleik kiszolgálását, a fogyasztók ellátását az áruk és szolgáltatások óriási választékával. A harmadik országokból, elsősorban Észak-Amerikából és Japánból érkező befektetések 4000 milliárd dollárral egészítették ki ezt a történetet."[98]

1998 és 2006 között több mint 43 ezer összeolvadásra – a világgazdaságban végbement vállalati összeolvadások kétharmadára – az Európai Közösségben került sor. „A legnagyobb európai vállalatok – elsősorban azok, amelyek a 21. század első évtizedének a végére váltak azzá – a befektetéseik legnagyobb részét az elmúlt húsz évben Európában hajtották végre … A nyugat-európai gazdaságok összekapcsolódása óriási mértékben előre haladt."[99]

Az európai országok ipara egyre inkább összeurópaivá vált. Az Eurostat 2012-es tájékoztatója szerint az 1990-es években az Európába irányuló

működőtőke-beáramlás 72 százaléka Európán belüli volt.[100] Az európai értékláncok kiépítésével a közös termelés általánossá vált. Az Európai Központi Bank 2001-es jelentése szerint a vállalati kibocsátáson belül a külföldi hozzáadott érték „nagymértékben egy másik eurózóna országból származott". 1997-ben például az Európán belüli import több mint egyharmada (36 százalék) alkatrész és részegység volt, amelyet az illető vállalatok az értéklánc részeként más tagországokból importáltak. A Volkswagen csoport felvásárolta a spanyol Seat autógyárat (1986-ban), majd a cseh Škodát (1991-ben, illetve 1995-ben) és végül az olasz Lamborghini és Bugatti vállalatokat (1998). A kommunizmus összeomlása után a Volkswagen számos nagy összeszerelő üzemet létesített Szlovákiában – amelyet „Volkswagen-földnek" is neveznek[101] –, Magyarországon, Lengyelországban, Boszniában, Ukrajnában és Oroszországban is. A csoportnak 2010-ben 61 gyára és összeszerelő üzeme volt 15 európai országban.[102] 2020. évi állapot szerint a vállalat csaknem 370 ezer embert foglalkoztat világszerte. A Daimler–Benz európai hálózata nagyon hasonló; a vállalat kibocsátásának 37 százaléka esik Németországra, 64 százaléka pedig más európai országokra.[103] 2012-re az olasz FIAT-nak 61 országban voltak leányvállalatai, amelyekben 223 ezer ember dolgozott. A vállalat páneurópai jellegét bizonyítja a tény, hogy európai egységeiben 89 ezer ember dolgozik; 50 ilyen egység Franciaországban, 26 Nagy-Britanniában, 30 Németországban, 17 Spanyolországban, 10 pedig Lengyelországban működik. A vállalat 77 K&F központja közül 52 működik Európában.[104]

Az Airbus-program francia és német együttműködésként indult 1969-ben, de hamarosan Nagy-Britannia, Spanyolország és más országok is csatlakoztak. 2020-as állapot szerint a vállalat 180 telephelyen több mint húsz országból 12 ezer beszállítóval működött együtt.[105] Az Európai Központi Bank tanulmánya szerint

> „A termelés nemzetközivé válása és konkrétan a globális értéklánccá összeálló vertikális integráció az elmúlt években kritikusan fontos ösztönzést jelentett az európai gazdaság számára. Először is hozzájárult az ipari szerkezetváltáshoz az európai gazdaságokban, illetve Európa és a világ többi része között, ami lehetővé tette az európai vállalatok számára, hogy vertikálisan szakosodjanak azokon a területeken, amelyeken komparatív előnyük van."[106]

A regionális értéklánc súlya a teljes kibocsátáson belül az Európai Közösségben a legmagasabb, csaknem 30 százalék.[107] Az Egyesült Államokban és Kelet-Ázsiában ez csupán 16, illetve 10 százalék.

Az európaivá válás folyamata a kiskereskedelemben is megfigyelhető. Az óriási francia, német és holland kiskereskedelmi láncok (mások mellett) hatalmas hálózatot hoztak létre egész Európában. Az 1990–2000-es években a Carrefour francia szupermarketlánc lefedte Görögországot, Olaszországot, Lengyelországot, Portugáliát, Belgiumot, Romániát, Szlovákiát, Spanyolországot és a Cseh Köztársaságot. 1997-ben 6132 áruháza volt 29 országban, így piacvezető volt Spanyolországban, Portugáliában és Görögországban, illetve második helyezett Olaszországban. A német Metro csoport is hatalmas összeurópai hálózatot épített fel, amelyben 250 ezer embert foglalkoztat 32 országban. Összességében az Európai Unión belül az élelmiszer-kiskereskedelem háromnegyedét három ország óriási vállalatai tartják a kezükben.[108] A száz legnagyobb európai vállalat piacaival foglalkozó Bruegel Policy Brief szerint

> „Európa egyre inkább egészként [működik], nem pedig valamely tagország [diktátuma szerint]. E vállalatok összes értékesítésén belül Európa részaránya csaknem megegyezik az amerikai száz legnagyobb vállalat esetében az amerikai értékesítés részarányával az utóbbiak összes értékesítésén belül – 65 százalék. A német vállalatok haladnak az élen mind az európaivá, mind pedig a globálissá válás vonatkozásában. ... A francia vállalatok inkább európaiak, mint globálisak."[109]

Az 1990-es években még létezett független K&F az európai innovációs folyamat támogatásához. Az Európai Közösség a meglévő kereteket felhasználva – az intenzív fejlődési modellt, amelyre Európa az 1980-as évek elején támaszkodott – a támogatás mellett döntött. 1985-ben indult el az ESPRIT (Európai stratégiai kutatási-fejlesztési program) 750 millió ECU tőkével [az ECU a dolog lényegét tekintve megegyezik az euróval, amit néhány évvel később vezettek be]. Hamarosan további programok (RACE és BRITE) születtek a kommunikációs és más új technológiák támogatására. Végül mindezeket 1987-ben egy közös programban vonták össze (Kutatás és Technológia-fejlesztési Program). 1987 és 1991 között ezeknek a programoknak a keretében 5,4 milliárd ECU került befektetésre. 1990–1994 között további 5,7 milliárd, ami 1994–1998 között 12,2 milliárdra emelkedett. Az EU ESPRIT programjának köszönhetően szoros együttműködés jött létre olyan nagyvállalatok, mint a Siemens, az AEG, a Bull, a Thomson, az Olivetti, a Philips és hat további vállalat között, amelyek a program első szakaszában a pénzek 70 százalékát kapták. Számos európai „mintaprojekt", mint az Airbus-program, szintén a kedvezményezettek között volt, amelynek köszönhetően a K&F tevékenység

felgyorsult.[110] Másfél évtized leforgása alatt a foglalkoztatás a szektorban négyszázezer fővel, 34 százalékkal nőtt. Az 1990-es évek közepére Nyugat-Európában 1,6 millió ember dolgozott a K&F területeken.

Az egyének szabad mozgását az 1985-ben aláírt schengeni megállapodás tette lehetővé; ezt eredetileg öt ország képviselői írták alá egy hajó fedélzetén a luxemburgi Schengen faluhoz közel. Ez volt az első lépés. A megállapodás nyomán fokozatosan megszűnt az ellenőrzés a közös határokon. A schengeni megállapodás végrehajtása 1995-ben kezdődött. Kezdetben államközi kezdeményezésről volt szó, amelyben hét tagállam vett részt, de hamarosan a közös jogrendszer része lett. Fokozatosan az összes tagállam csatlakozott (a folyamat ma is tart), sőt néhány külső ország is, mint Izland, Norvégia, Svájc és Liechtenstein. Az ezen országokból érkezők ellenőrzés nélkül léphetik át a határokat. A tagország állampolgárai szabadon letelepedhetnek a többi tagország bármelyikében, ahol azonos jogokat élveznek a munkavállalás terén.

Jacques Delors felhatalmazást kapott az Európai Tanácstól, hogy vizsgáljon meg és terjesszen elő további javaslatokat az integráció elmélyítésére. A Bizottság a Gazdasági és Pénzügyi Unió tanulmányozására – röviden a Delors Bizottság – 1988 júniusában alakult meg és 1989 áprilisában tette le a jelentését, amely az integráció folytatásának a következő logikus lépésére tett javaslatot: a közös pénz és a monetáris egyesítés bevezetésére. Első ízben a Werner Bizottság javasolta a közös pénz bevezetését 1970-ben, amit az államfők párizsi csúcstalálkozójukon elfogadtak. Ám az integrációs folyamat stagnálásának évei alatt a dologból nem lett semmi.

Az integrációs folyamatban fordulópontot jelentő Egységes Okmány preambuluma felidézte a közös valuta bevezetésével kapcsolatban korábban kialakult egyetértést. Delors és Bizottsága sok energiát fektetett ebbe a tervbe, amely kétségkívül a legambiciózusabb lépés volt a föderális Európa felé.[111] A tervet támogatta a francia elnök és a német kancellár, amikor közösen felhívást intéztek a politikai unió létrehozására 1990-ben. Luxemburg és Hollandia hamarosan csatlakozott a tervhez, ám valamilyen ellenállás végig megmaradt, így a Maastrichti Szerződés nem jelentett egyértelmű előrelépést a cél elérése érdekében, jóllehet drámai új lépés volt ebben az irányban. Az 1992-es Delors-terv jelölte ki az utat. A terv három lépcsőt irányozott elő, amelyeket 1999 és 2001 között kellett megvalósítani. Az első az egységes piac befejezése, amelyet az Európai Központi Bank (amely föderális monetáris intézmény) létrehozása követ, majd a közös valuta megteremtése, amely a nemzeti valuták helyébe lép.

A tagországok központi bankjai betagolódtak az Európai Központi Bankba annak létrehozását követően. Az EKB legfőbb irányító szervei az Általános

Tanács, a Bank elnöke és a kormányzótanács, amely hat tagból és a tagországok központi bankjainak a kormányzóiból áll. A döntések többségi szavazattal születnek. Az EKB pénzkibocsátást végez, ezen túlmenően nyíltpiaci műveletekkel is foglalkozik, jelen van a devizapiacokon, tartalékelőírásokat ad ki, felügyeli a kereskedelmi bankokat és részt vesz a gazdaságpolitikai döntésekben. 2002. január 1-jén az euró fizikai formában is megjelent, és a csatlakozó 11 ország nemzeti valutájának a helyébe lépett. A közös valuta és az EKB az Európai Unió két legfontosabb nemzetek feletti intézménye. Az euró bevezetése megszüntette az árfolyamkockázatot és további lökést jelentett a pénzügyi integráció és a bankszektorban zajló összeolvadások számára. Az országhatárokon átnyúló pénzügyi műveletek 40 százalékkal növekedtek az eurózónában. 2008-ban bevezették az Egységes Európai Fizetési Övezetet (SEPA), amely egységesítette a fizetések feltételeit.[112]

Az Európai Gazdasági Közösség gyorsan magáévá tette a régiósodás gondolatát, ami hatékony ellenlépés volt a globalizáció és az ezredfordulóra nyilvánvalóvá váló kaotikus világrend jelentette veszélyekre. A régiósodás regionális gazdasági blokk (ebben az esetben az Európai Unió) létrejöttét jelenti, az államok vámunióját, amelyek önként szoros együttműködést alakítanak ki, hogy ellensúlyozzák a globális kihívásokat. Félmilliárd embert magában foglaló hatalmas gazdasági egységről beszélünk, amely biztonságot kínált a globális versennyel szemben. Bjorn Hettne szerint

> „A régiósodás egy a lehetőségek közül, hogy megbirkózzunk a globális változásokkal, mivel a legtöbb állam nem rendelkezik elégséges erőforrással, sem eszközökkel, hogy ezt a feladatot 'nemzeti' szinten megoldhassa. A folyamat hasonlít az állam létrejöttére, illetve a nemzetépítésre, a végeredmény pedig a 'régió-állam' lesz, ami méretét tekintve összevethető egy birodalommal, de politikai értelemben önkéntes evolúcióról beszélünk, amelyben a korábbi szuverén, nemzeti és politikai egységek nemzetek feletti biztonsági közösségbe tömörülnek, ahol is a szuverenitás mindenki érdekében összevonásra kerül."[113]

Graham Thompson a globalizáció és a régiósodás közötti különbséget tárgyalva hasonló magyarázatot ad:

> „A régiósodás olyan folyamatot jelent, amely magához vonzza az államokat és a csoportokat azok közelsége alapján és talán a gazdasági előnyök miatt, de azért is, mert egyes biztonsági vagy környezetvédelmi kérdések az egész régiót érintik. Ezen túlmenően adott a lehetőség az egyértelműbb *intézményi* integrációs folyamatra is, ami gyakran a régiósodás kísérőjelensége."[114]

A régiósodás kiváltképp fontossá vált a 21. század első éveiben, mert az együttműködő, egymással szomszédos európai országok végül is képesek voltak egységesen szembeszállni az egyre erősödő nemzetközi versengéssel és konfrontációval. A Delors–Mitterrand–Kohl trojka kihúzta az Európai Közösség szekerét a kátyúból és messze előre lendítette. Mindezen nagy horderejű változások szükségessé tették a Római Szerződés felülvizsgálatát, amelyre Maastrichtban került sor. 1991. december 9–10-én ez a holland városka adott otthont az Európai Tanács ülésének, amely kidolgozta egy új egyezmény tervezetét, amely az Egyezmény az Európai Unióról elnevezést kapta. Az egyezményt a tagországok képviselői ugyanott 1992. február 7-én látták el kézjegyükkel. Ezzel jutott csúcspontjára az évtizedes vita az európai gazdasági együttműködés további elmélyítéséről.[115]

5. Az Unió folyamatos bővítésének négy évtizede és ennek veszélyei

Tekintve, hogy a második világháború után kialakuló hidegháborús konfrontáció arra ösztönözte az Egyesült Államokat, hogy létrehozza a nyugati szövetségi rendszert, érthető módon az amerikai politika számára fontos volt e szövetség lehető legnagyobb mértékű bővítése is. A „szabad világ szövetsége" építésében az első logikus lépés Nyugat-Európa – amelyet az Egyesült Államok szabadított fel és egy darabig katonailag is az ellenőrzése alatt tartott – szövetségbe szervezése volt. Az 1950–1960-as években ez a cél motiválta a mindenkori amerikai kormányokat, hogy ti. ösztönözzék a nyugat-európai integrációt a nagyobb cél, valamilyen föderális egység létrehozása érdekében. Ám ez csak a szövetségépítés első lépése volt. Az egymást követő amerikai kormányok sürgették az Európai Közösséget, hogy vegyenek fel új tagokat, sőt országok egész csoportjait, amelyek az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO), az amerikaiak által vezetett szovjetellenes katonai szövetség tagjai lettek. 1949-es megalapításakor a NATO-nak tizenkét tagországa volt. Az Egyesült Államok és Kanada mellett tíz, többségében nyugat-európai ország – Nagy-Britannia, Belgium, Dánia, Franciaország, Izland, Olaszország, Luxemburg, Hollandia, Norvégia és Portugália – lettek az alapítók. 1952 és 1955 között Görögország, Törökország és a Német Szövetségi Köztársaság, majd 1982-ban Spanyolország is csatlakozott a szövetséghez. Az amerikai kormány mélyen meg volt győződve arról, hogy a lehető legszélesebb antikommunista szövetségre van szükség, és hogy valamennyi NATO-tagország bekapcsolódhat az integrációs folyamatba úgy, hogy az Európai Közösség tagja is lesz. Az amerikaiak hittek abban, hogy ez az egység megerősíti és stabilizálja a NATO-t és erős politikai kohéziót teremt a tagországok között. Frankfurtban tartott beszédében John Kennedy elnök egyértelművé tette ezt az addigra már hagyományossá vált amerikai koncepciót: „Csak a teljes mértékben egybetartozó Európa nyújthat védelmet a szövetségünk darabokra hullása ellen."[1]

A teljes mértékben egybetartozó Európa létrehozása nem csupán nemes cél volt, de sürgető gyakorlati követelmény is. Az egyre teljesebb integrált kontinens létrehozása mind több ország bevonását jelentette. Bár az Unió bővítésének kétségbevonhatatlan előnyei voltak, de a veszélyek sem voltak csekélyek. A felkészületlen országok bevonása – amelyek számára az „európai értékek" és a demokrácia nem voltak különösebben fontosak, és nem is gyakorolták ezeket a mindennapokban – az integráció aláásásával fenyegetett, de legalábbis azzal, hogy nagyon komolyan korlátozza az integráció elmélyítését. Más szavakkal, a bővítés és a feltételezett hátrányok szempontjai egyként estek a latba.

A korlátozás koncepcióját tovább árnyalva érdemes foglalkozni a lehetőséggel, hogy a tagságnak különböző fokozatai lehetnek. Ezt értik a többsebességes integráció alatt, amelyről sokszor esett szó; ennek lényege, hogy bár minden ország részese az integrációnak, de a különböző országok eltérő szinteken kapcsolódnak be ebbe a folyamatba – például úgy, hogy egyesek csupán a vámunió tagjai, míg mások föderálisan integrálódnak. Ez más és más jogi státuszt és jogokat jelent a közös döntések meghozatala során. Vannak EU-tagállamok, amelyek az eurózóna tagjai és vannak, amelyek nem. A szabadkereskedelmi zóna tagjai nem kell hogy részt vegyenek a föderális csoport döntéseiben. Ám az EU valamennyi tagja egyformán élvezi a teljes tagsággal együtt járó jogokat. Azonos tagsági jogok biztosítása a nyilvánvalóan eltérő érdekekkel és célokkal rendelkező országok számára megállíthatja, sőt kudarcra is ítélheti az integráció történelmi folyamatát. Egy ilyen esetben az egyhangú döntéshozatal csak az integrációs érdekek legkisebb közös nevezőjén lehetséges. Mindazonáltal érdemes megvizsgálni a bővítés különböző hullámait az 1973-as első lépéstől egészen a 2020-ban tervezett további integrációs tervekig.

1973: az első bővítés

A háború utáni amerikai tervekkel összhangban Nagy-Britannia – az Egyesült Államok legközelebbi szövetségese a háborúban és a hidegháborúban – lett volna a szövetséges és az integrálódott Nyugat-Európa építésének a vezetője. A Truman-adminisztráció hitt abban, hogy a britek végül is elfogadják az amerikai integrációs elképzeléseket. Churchill konzervatív és Atlee munkáspárti politikusok a háború alatt, de még az után is tettek olyan integrációpárti kijelentéseket, amelyek kilátásba helyezték a brit vezetést. Ennek ellenére Nagy-Britannia az 1950-es években erőteljesen és következetesen ellenállt az amerikai nyomásnak és nem vett részt az integrációs

folyamatban. Nagy-Britannia érdekeinek a középpontjában a birodalom és a nemzetközösség állt. És ami a legfontosabb, a brit politikai elit, sőt a háború alatti és utáni nemzedék nagy része is ugyanazt a világképet örökölte, amit az őseik vallottak száz évekkel korábban. Az erős „szigetmentalitás" és a ragaszkodás a régi birodalmi identitáshoz csak nagyon lassan oldódott fel. Megőrződött egyfajta felsőbbrendűség a kontinentális európaiakkal szemben, és el sem tudták képzelni, hogy az országuk is csak egy legyen az európai országok sorában. Ez a felfogás a lehető legerősebben megnyilvánult az Európai Gazdasági Közösség létrehozására adott brit reakciókban. Nem egyszerűen a távolmaradás mellett döntöttek, de létrehoztak egy ellenszervezetet, az Európai Szabadkereskedelmi Társulást (EFTA) 1960-ban. AZ EGK-hatokkal szemben Nagy-Britannia és régi kereskedelmi partnerei – Ausztria, Dánia, Norvégia, Portugália, Svédország és Svájc – létrehozták a „külső heteket": Ez a lépés egyértelmű bizonyítéka volt annak, hogy a britek ellenségesen viszonyulnak az integrációhoz, de nagy barátai a szabadkereskedelemnek. Az EFTA azonban meg sem közelítette sikeresség tekintetében az Európai Gazdasági Közösséget, és a tagjai messze nem élveztek annyi előnyt, mint a Közösség tagjai.

Mindezen erőfeszítések dacára Nagy-Britannia nagyhatalmi identitása hamarosan súlyosan meggyengült. Korábbi történelmében hírhedt és eredményes „ágyúnaszád-diplomáciájának" köszönhetően sikeresen erőltethette rá a gyengébb országokra az akaratát. Ahogy James Cable brit diplomata 1971-ben megfogalmazta, a brit politika lényege volt, hogy a „korlátozott tengeri katonai erő felhasználásával vagy az azzal való fenyegetéssel, de nem feltétlenül háborús lépésekkel kell előnyt szerezni vagy a veszteség létrejöttét megelőzni diplomáciai viták során vagy külföldi állampolgárokkal szemben a saját országuk területén vagy joghatóságán belül."[2]

Ám 1956-ban, első ízben a brit történelem folyamán, az ágyúnaszád-diplomácia kudarcot vallott, amikor Gamal Abdel Nasszer egyiptomi elnök 1956 júliusában államosította a Szuezi-csatornát, amely a brit birodalom egyik fontos vízi útjaként összekapcsolja a Földközi-tengert és az Indiai-óceánt a világkereskedelem számukra. Válaszul a brit, francia és izraeli csapatok közös támadást indítottak Egyiptom ellen. A Szovjetunió Egyiptom oldalára állt és atomháborút helyezett kilátásba. Eisenhower elnök figyelmeztette a brit kormányt, hogy számukra a birodalmi projekt a végéhez ért, és felszólította a szövetségesét, hogy vonuljon vissza. Az Egyesült Államok még gazdasági szankciókat is kilátásba helyezett, ha Nagy-Britannia folytatja a háborút. Végül Nagy-Britannia és a szövetségesei visszavonultak, Egyiptom pedig győzedelmeskedett. Erre az incidensre akkor került sor, amikor a háború után a brit gyarmati hatalom már alaposan leáldozóban volt. 1960-ra aztán össze is omlott. Ezzel párhuzamosan az angol font is elveszítette világ-tartalékvaluta-funkcióját, amelyet az amerikai dollár vett át. Nagy-Britannia ténylegesen már nem volt „Nagy" többé. Földrajzi értelemben egyike a számos, viszonylag kis európai országnak, és még csak nem is a legerősebb. Egy BBC-véleménycikk 2013-ban így figyelmeztetett: „Talán egy nap összetörjük a tükröt és … a birodalmi múlthoz kapcsolódó testdiszmorfiás zavarainkat magunk mögött hagyjuk, amely az egymást követő brit kormányokat arra ösztökélte, hogy a saját súlycsoportjuk felett öklözzenek a nemzetközi színtéren."[3]

Ezek a megalázó vereségek legalábbis átmenetileg gyengítették ezt a régóta meglévő brit felsőbbrendűségi érzést. Ebben a nyomott légkörben a brit kormány változtatott hagyományos hozzáállásán és 1961-ben felvételét kérte az Európai Közösségbe. De Gaulle francia elnök azonban azon az álláspontón volt, hogy a „Közös piac nem összeegyeztethető a brit gazdasággal a jelenlegi állapot szerint", és Nagy-Britannia, ha felvételt nyerne, továbbra is együttműködne az Egyesült Államokkal és „atlantivá" tenné Európát.[4] Ezzel megvétózta Nagy-Britannia felvételét. A megalázott Nagy-Britannia 1967-ben újra próbálkozott, ám De Gaulle hajthatatlan maradt. 1969-ben azonban De Gaulle távozott, Nagy-Britannia harmadszor is próbálkozott és ez alkalommal sikerrel járt. 1973-ban az Európai Közösség tagja lett két hagyományos kereskedelmi partnerével, Írországgal és Dániával együtt.

Ettől függetlenül Nagy-Britannia a csatlakozását követően is félszívvel és habozva lett „európai". A régi brit attitűd soha nem tűnt el. Ahogy Robert Harris regényíró egy 2017-es interjújában, amit a *The Irish Times* című újságnak adott, kifejtette, a briteknek van hajlamuk arra, hogy nosztalgikusan megszépítsék a szégyenteljes eseményeket és valamiképp felsőbbrendűnek érezzék magukat:

> „Alighanem van bennünk valamifajta erkölcsi felsőbbrendűségi érzés, amit a legtöbb ország nem érez. Alighanem ez az egyik ok, amiért annyira nehezünkre esik, hogy megértsük Európát és amiért Európa enyhén irritáló a számunkra; állandóan ismételgetjük a magunk felsőbbrendűségét és hogy ezért jobb üzleteket, kivételeket és különleges elbánást érdemlünk."[5]

Nem sokkal a csatlakozás után a kormány népszavazást írt ki a menni vagy maradni kérdést eldöntendő. A többség a maradás mellett szavazott. Már a Csatorna-alagút is, amely Nagy-Britanniát a kontinenshez kapcsolta,

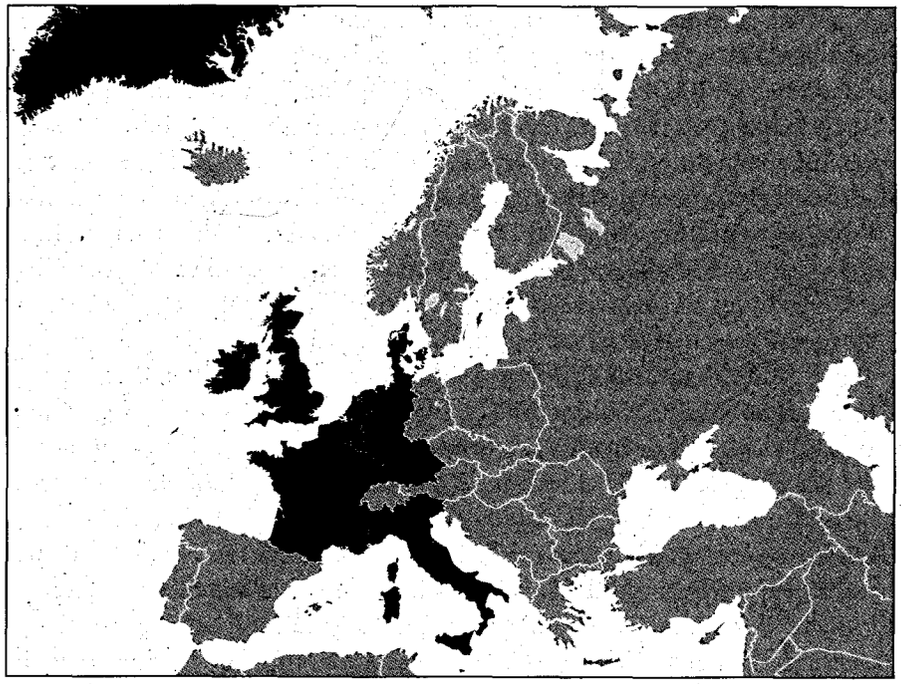

5.1. térkép. Az első bővítés

Forrás: EC09-1973 European Community map.svg, created by user Kolja 21, CC Attribution-ShareAlike 3.0 Unported, commons.wikimedia.org/wiki/File:EC09-1973_European_Community_map.svg

kezdetektől fogva langyos támogatást, másfelől heves ellenállást váltott ki. Ez az elképzelés, amely évszázados múltra tekint vissza, végül az 1980-as években került közel a megvalósításhoz, amikor az erről szóló megállapodást aláírták. Az alagút megépítéséről szóló megállapodást első ízben 1964-ben írta alá Franciaország és Nagy-Britannia; ez volt az az időszak az egyiptomi fiaskót és a gyarmati rendszer összeomlását követően, amikorra Nagy-Britannia önazonossága mint nagyhatalom hanyatlásnak indult. Ezért aztán az ország mindent megtett, hogy csatlakozhasson az Európai Közösséghez; a lakosság 69 százaléka támogatta a csatorna megépítését és csak 17 százaléka ellenezte. Ám ez csak rövid ideig tartó fellángolás volt. 1985-re, három évvel azután, hogy az építkezés isten igazából elkezdődött, már csak a lakosság fele támogatta ezt a nagyon racionális és előnyös projektet, amely gyorsvonati és autóút kapcsolatot teremtett a kontinenssel.[6] Ez a langyos támogatás jól szimbolizálja a britek viszonyát az Európához tartozással kapcsolatosan. A kormányok mindig is elutasították, hogy maradéktalanul támogassák az EU alapító gondolatát az „egyre szorosabb egységről".[7]

Nagy-Britannia mindig is a „népek családjáról", a független nemzetállamok közötti szövetségről beszélt. Nagy-Britannia, amelynek számára az egyetlen vonzerőt a hatalmas vámmentes piac jelentette, mindig is a fék szerepét játszotta, obstruálta a nemzetek feletti intézmények létrehozását és ellenezte a mélyebb integrációt. Többször előfordult, hogy Nagy-Britannia blokkolta a szorosabb katonai együttműködésre irányuló erőfeszítéseket. Ellenezte a közös valuta létrehozását és kívül maradt az eurózónán. Nagy-Britannia kimaradt a schengeni megállapodásból is, amelynek a célja a határok nélküli Európa létrehozása volt. Megakadályozandó az integráció elmélyítését, Nagy-Britannia mindig is a Közösség további bővítése mellett foglalt állást; ösztökélte az Uniót, hogy vegyen fel akár még kevéssé felkészült országokat is a sorába, hogy ezzel is gyengítse a Közösség homogenitását, azaz lassítsa az előrehaladást az integráció elmélyítése felé. Egyszóval, Nagy-Britannia mindig inkább „atlanti" volt, mint „európai".

Semmi nem fejezheti ki jobban a brit attitűdöt és politikát, mint Margaret Thatcher miniszterelnök 1988-as beszéde Brugge-ban. Ez a híres beszéd akkor hangzott el, amikor Nagy-Britannia már másfél évtizede a Közösség tagja volt. Thatcher kijelentette, hogy a „Közösség nem önmagáért való cél"; hogy a Közösség ne „valamilyen absztrakt, intellektuális koncepció" szerint és „utópisztikus célokért" működjön. A Közösség nem más, mint „a független nemzetállamok aktív együttműködése". Szerinte

> „a kísérlet a nemzetérzés elnyomására, a hatalom koncentrációjára egy európai konglomerátum közepén nagy károkat okoz ... a szorosabb együttműködés nem jelenti a hatalom koncentrációját Brüsszelben, és az egy kinevezett bürokrácia uralmát. [Európának meg kell őriznie az atlanti] közösséget; hogy Európa az Atlanti-óceán mindkét partján, a mi legnemesebb örökségünk és a legnagyobb erőnk ... Legyen Európa a népek családja!"[8]

1973-ban az Európai Közösségnek már kilenc tagja volt. Addigra már az Egyesült Államok meglehetősen sikeresen szorgalmazta, hogy a Közösség folytassa a bővítést. Ám a nyomás önmagában nem bizonyult elegendőnek, mert egyes NATO-tagországok nem voltak elfogadhatók a Közösség számára.

Az 1980-as évek: az Egyesült Államok szövetségre lép a mediterrán térség diktatúráival; a bővítés második hulláma

A háború vége óta az amerikai kormány egyértelművé tette a hajlandóságát, hogy antidemokratikus, jobboldali diktatúrákkal is szövetségre lépjen, ha azok egyszersmind antikommunisták és szovjetellenesek is. A második világháborút követően a stratégiai értelemben fontos földközi-tengeri országokban – mint Spanyolország, Portugália, Görögország és Törökország – mindenütt autoriter, részben katonai diktatúrák voltak hatalmon. E rezsimek némelyike az 1930-as évek óta létezett; egyesek, mint Franco Spanyolországa, még Hitlerrel és Mussolinival is szövetségre léptek. A második világháború után ezek az országok kimaradtak az egész kontinenst érintő demokratikus átalakulásokból és így politikailag izolált páriaként tengődtek.

Ez azonban nem zavarta az amerikaiakat, akiknek az álláspontját jól jellemezte Eisenhower elnök beszéde, aki 1960-ban Antònió de Oliviera Salazar Portugáliájával foglalkozva annak a véleményének adott hangot, hogy „ilyen diktatúrákra néha szükség van az olyan országokban, amelyekben a politikai intézmények még nem jutottak el olyan szintre, mint nálunk".[9] A kommunista diktatúrákat naponta átkozták, de az antikommunistákat meg lehetett érteni és el lehetett fogadni. Winston Churchill, aki a kommunista rezsimeket a szabadság és az emberi jogok erkölcsi magaslatairól ostorozta, megértéssel viseltetett Franco véreskezű diktatúrája iránt. 1949 májusában egy beszédében a NATO-val foglalkozva dicsérte Spanyolországot a háború alatt nyújtott szolgáltatásaiért és a „termékeny és nagyon hasznos kereskedelemért", hozzátéve, hogy „a viszonyok, amelyek között a spanyol emberek élnek, sokkal nagyobb szabadságot biztosítanak az egyén számára, mint például Oroszországban". Churchill rögtön egyértelművé is tette, hogy miért ennyire megértő: „Spanyolország hiánya az atlanti megállapodásból komoly űrt teremt a Nyugat-Európa számára felállított stratégiai rendszerben".[10] A cinikus Nixon elnök tényként fogadta el, hogy a demokrácia alkalmatlan Latin-Amerika, Afrika, Ázsia és általában a harmadik világ számára. Nixon és Kissinger még csak erőfeszítést sem tett, hogy magyarázatot találjon az antidemokratikus és diktatórikus rezsimekkel folytatott együttműködésre. Kissinger azon a véleményen volt, hogy az emberi jogok helyzete más országokban nem tartozik Amerikára. Nixon is egyértelművé tette, hogy számára ez a kérdés érdektelen: „A külpolitikánknak nem lehet célja más társadalmak átalakítása."[11] Továbbá, „Támogatni fogunk diktátorokat, ha ez áll érdekünkben ... Vegyük Marcost [Fülöp-szigeti diktátort] ... nem fogok előadást tartani neki belpolitikai dolgairól ... Bennünket a külpolitika érdekel."[12] Összességében a kommunista diktatúrákkal szemben használt retorikát nem alkalmazták az antikommunista diktatúrákkal szemben. Ahogy Helen Graham és Alejandro Quiroga helyesen megállapítja, Spanyolország, Portugália és Görögország

> „ugyanazt a strukturális erőszakot és kényszerítést alkalmazta, mint a hidegháborús ellenség, amivel aktívan aláásták a nyugati politikai felsőbbrendűség és civilizált magatartás eszméjét. ... A hidegháborús félelmek miatt a nyugati szövetségesek elnyomó rezsimeket támogattak a 'szabad' Európa déli határán. Mind Spanyolországban, mind pedig Görögországban ezek a nemzetközi prioritások határozták meg a polgárháborúk végső kimenetelét, ami garantálta [e rezsimek] túlélését. ... Spanyolországot kizárták a Marshall-segélyből és diplomáciai zárlat alá került. Ám 1953-ra Spanyolország megkapta a maga amerikai segélyét, ami aztán a diktatúra tudomásulvételét jelentette, és Franco okkal jelenthette ki: 'végre megnyertem a polgárháborút'".[13]

Az amerikaiak és a britek számára egy dolog számított: az erős antikommunista elköteleződés. Spanyolországban és Görögországban a polgárháborúkban legyőzték a kommunistákat. Az utóbbi országban a britek 1944-ben hathatós segítséget nyújtottak ehhez. Amikor a brit kormány arról tájékoztatta Truman elnököt 1947-ben, hogy nem tudja kézben tartani a helyzetet Görögországban, Truman bejelentette, hogy az Egyesült Államok pénzügyi és katonai segítséget nyújt Görögországnak. Egy amerikai katonai szakértő a következő magyarázattal szolgált: „az amerikai érdekeket Görögországban az szolgálta, ha megakadályozza, hogy a szovjetek ellenőrzésük alá vonják Görögországot, amely így megtagadhatja, hogy az Egyesült Államok hozzáférhessen a stratégiai fontosságú Égei-tengerhez és a Földközi-tenger keleti részéhez, másfelől ezt a szovjetek számára biztosíthatja."[14] Az 1947–1949 között kiújult polgárháború Görögországban a kommunisták vereségével végződött – ez alkalommal az erőteljes amerikai beavatkozásnak köszönhetően. A polgárháborúk alatt és után Görögországban jobboldali vagy katonai kormányok voltak hatalmon. Ettől függetlenül az amerikai kormány 1953-ban védelmi megállapodást írt alá Görögországgal, amelynek keretében amerikai katonai létesítményeket telepítettek az országba.

Az amerikai kormány nyomást gyakorolt a frissen létrehozott Európai Közösségre, hogy fogadja be Görögországot tagjaként. Görögország 1959-ben nyújtott be csatlakozási kérelmet. A csatlakozási tárgyalások meg is kezdődtek Görögországgal 1959 őszén, két évvel az EGK létrehozása után,

és a társulási szerződést 1961 márciusában írták alá „a létrehozandó vámunió alapján ... egy átmeneti időszakot követően azzal a céllal, hogy amikor a gazdaság előrehaladása lehetővé teszi, [Görögország] a Közösség teljes jogú tagja legyen."[15]

Franco Spanyolországa, amelyet a háború után az Egyesült Államok kizárt a Marshall-tervből és diplomáciai bojkott alá helyezett, hamarosan szintén szövetséges lett. Az amerikai vezérkari főnökök tanácsa már 1947-ben kifejezésre juttatta, hogy Spanyolország katonai szempontból érdekes az Egyesült Államok számára. A katonai tervezők 1947 közepén amellett érveltek, hogy „az Egyesült Államok minél előbb nyújtson gazdasági segélyt Spanyolországnak, hogy katonai értelemben képes legyen az ellenállásra".[16] 1947 decemberében a nemzetbiztonsági tanács „Jelentés a Spanyolországgal kapcsolatban folytatandó politikáról" című anyagában bejelentette az amerikai politika áthangolását. 1950 augusztusában, néhány héttel a koreai háború kirobbanása után, Franco 62,5 millió dollár összegű amerikai segélyben részesült. A rezsim elszigetelése véget ért, amerikai segítséggel Spanyolország 1950 végén csatlakozott az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezethez (OEEC).[17] 1953. szeptember 26-án az Egyesült Államok és Spanyolország megállapodást írt alá az amerikai katonai jelenlétről Spanyolországban, amelynek a preambulumában ez áll:

> „A nyugati világot fenyegető veszélyek láttán az Egyesült Államok és Spanyolország kormánya attól a vágytól vezetve, hogy az itt részletezendő intézkedések révén, amelyek növelik az ő és mindazon országok képességeit, amelyek hasonlóképpen erőfeszítéseket akarnak tenni e magasztos célok érdekében, hozzájáruljanak a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához, önvédelmi célokból e megállapodásban hatékonyan együttműködnek."

Az amerikai katonai bázisokért cserébe az Egyesült Államok ígéretet tett

> „az egyeztetett célokat szolgáló spanyol védelmi erőfeszítések támogatására katonai késztermékek szállításával ... hozzájárul a hatékony spanyol légvédelem [létrehozásához], a szárazföldi és tengeri haderők felszerelésének a korszerűsítéséhez [amelybe] a lehető legnagyobb mértékben bevonja a spanyol ipar erőforrásait."[18]

1953 és 1961 között Franco Spanyolországa beépült a „nyugati világba", és több mint 1,4 milliárd dollár amerikai segélyt kapott, a harmadik legtöbbet Európában. Az amerikai kormány nyomást gyakorolt az Európai

Gazdasági Közösségre, hogy vegye fel a tagjai sorában Franco Spanyolországát is. Egy évvel az amerikai–spanyol megállapodás létrejöttét követően Helmut Burckhardt, az Európai Szén- és Acélközösség konzultatív bizottságának az alelnöke pittsburghi beszédében felvázolta a vízióját a kibővített közösségről, amelynek „végül Skandinávia, Portugália és Spanyolország" és mások is a tagjai lesznek.[19]

Az amerikai hidegháborús politika kezdte meghozni a gyümölcseit. Amikor Franco diktatórikus Spanyolországa első ízben nyújtott be csatlakozási kérelmet az Európai Gazdasági Közösséghez 1959-ben és 1962-ben, a Közösség (bár az ilyen politikailag kényelmetlen jelentkezéseket egy darabig jegelte) végül

> „preferenciális kereskedelmi megállapodást írt alá Spanyolországgal ... nagyon előnyös feltételek mellett. Az európai vámokat azonnal és jelentősen – 60 százalékkal – csökkentették. A cél a maradéktalanul szabad kereskedelem létrehozása, illetve a spanyol exportot sújtó valamennyi mennyiségi korlátozás megszüntetése volt ... Spanyolország az Európai Közösség 'külső' tagja lett."[20]

Hasonló volt a helyzet Törökországgal, amelyet földrajzi fekvése a Dardanelláknál – ez a szoros ellenőrzi az átjárást a Fekete-tenger és a Földközi-tenger között, a kapcsolatot a Szovjetunió és Közel-Kelet között – kulcsszereplővé tett a hidegháborús politikában. Törökország hagyományosan oroszellenes politikát folytatott, történelmük során több háborút is vívtak. Bár nem volt demokrácia, és a politikai rendszere is egy pártra épült, de 1950-ben, 1954-ben és 1957-ben az országban szabad választásokat tartottak. Adnan Menderes öt alkalommal alakított kormányt egymás után. Kiélezett politikai szituációkban azonban a hadsereg nem habozott, hogy államcsínyt hajtson végre – ahogy az 1960-ban, 1971-ben és 1980-ban megtörtént –, amit gyakran követtek vérengzések, mint Bahçelievlerben, Taksimban és Kahramanmaraşban. Az 1960-as évektől kezdve, miután Ciprus elnyerte függetlenségét, állandóvá vált a szembenállás, a konfrontáció és a feszültség Görögországgal Ciprus miatt. Ettől függetlenül az Egyesült Államok beépítette Törökországot a maga katonai-védelmi stratégiájába és nyomást gyakorolt Európára, hogy létesítsen szoros szövetségi kapcsolatokat vele. George McGhee, ankarai amerikai nagykövet 1954-ben a *Foreign Affairs* című folyóiratban megjelent írásában a következőképpen fogalmazott:

> „Bayar török elnök ez év februárjában Eisenhower elnök meghívására sikeres látogatást tett az Egyesült Államokban, amely kiemelte korunk

egyik legfontosabb politikai eseményét: Törökország a nyugati szövetségi rendszer teljes jogú és felelősségteljes tagja lett."[21]

Ez a folyamat valójában a Truman-doktrínával, az amerikai–török ankarai megállapodással és a Marshall-tervvel vette kezdetét. Törökország NATO-csatlakozása 1950-ben kudarcot vallott Norvégia és Dánia vétója miatt, de a koreai háború után már megtörtént. 1951-ben az ország meghívást kapott, hogy vegyen részt a Közel-keleti Parancsnokság tevékenységében, amelynek feladata a Szuezi-csatornával kapcsolatos nyugati érdekek védelme volt. 1954-ben Törökország, Görögország és Jugoszlávia aláírta a Balkáni Paktumot, amely biztonsági garanciákat adott egy esetleges szovjet agresszió ellen. 1958 júliusában pedig az IMF sietett az ország segítségére egy 350 millió dolláros gazdasági stabilizációs csomaggal.

1957. január 5-én Eisenhower elnök átiratot intézett az amerikai törvényhozáshoz arról, hogy az Egyesült Államok milyen politikát folytasson a közel-keleti országok iránt, megvédendő őket a szovjet veszéllyel szemben. Márciusban a törvényhozás jóváhagyta az Eisenhower-doktrínát, valamint a Közép-keleti Egyezmény Szervezete (CENTO) létrehozását Törökország, Pakisztán és India részvételével. Törökország töltötte be a híd szerepét a NATO és a CENTO között és vált a nyugati hidegháborús politika kulcsszereplőjévé a régióban. Eisenhower elnök egyesült államokbeli látogatásra hívta a török elnököt, aki a meghívásnak még annak az évnek a végén eleget tett. Ebben az évben jött létre az amerikai–török kétoldalú egyezmény.[22] E kiváló kapcsolatok egyáltalán nem szenvedték meg az 1960. májusi katonai puccsot, amelyet az Egyesült Államokban kiképzett török tisztek hajtottak végre. A puccsisták felszámolták a demokratikusan megválasztott kormányt, kivégeztették Menderes elnököt és kormányának több tagját.

Eisenhower megismételte, az Egyesült Államok számára a Törökországgal létrejött szövetség fenntartása a legfontosabb. Ahogy fogalmazott, ez a „legjobb módja az amerikai biztonsági érdekek aládúcolásának a Közel-Keleten".[23] A két ország megállapodást írt alá amerikai Jupiter-rakéták telepítéséről Törökországban,[24] az Egyesült Államok pedig további gazdasági és katonai segélyt ígért a diktatórikus katonai rezsimnek.[25] Az amerikai kormány egyetlen pillanatra sem hagyott fel az Európai Gazdasági Közösség sürgetésével, hogy az utóbbi vegye fel tagjai sorába Törökországot. Az amerikai törvényhozás mellett működő kutatási szolgálat egy szakértője egy 2012-es jelentésében ezt írta:

„Az egymást követő amerikai kormányok és a törvényhozás számos tagja régóta támogatja az EU bővítését, mert úgy vélték, ez szolgálja a

demokrácia és a jólét előmozdításával kapcsolatos amerikai érdekeket az európai kontinens egészén. Az elmúlt években az egyetlen lényeges amerikai kifogás az EU bővítési politikájával szemben az volt, hogy túlságosan lassan halad, különösen Törökország vonatkozásában, mely utóbbit illetően Washington meggyőződése, hogy az országot szilárdan Európához kell kapcsolni."[26]

Az egymást követő amerikai kormányok mindig is amellett érveltek, hogy a NATO-tagság belépőjegyet kellene hogy jelentsen az Európai Unióba. Ez az álláspont egyértelműen tetten érhető a már idézett szolgálat egy másik anyagában, amely Törökország EU-tagságával foglalkozik:

„Az Egyesült Államok úgy véli, hogy Törökország NATO-tagsága bizonyíték arra, hogy Törökország képes a konstruktív interakcióra egy olyan szervezettel, amelyben ugyanazok az európai országok játszanak vezető szerepet ... Az Egyesült Államokat csalódással tölti el a tény, hogy nem volt képes közreműködni egy konstruktívabb Európai Unió–Törökország kapcsolat létrejöttében."[27]

Végül is az amerikaiak hajthatatlansága eredményre vezetett, így 1963-ban Törökország és az EGK Ankarában társulási megállapodást írt alá, amellyel kezdetét vette a szorosabb kapcsolatok építésének a folyamata. A megállapodáshoz 1970-ben kiegészítő jegyzőkönyvet csatoltak, amely megnyitotta az utat a vámunió megteremtése számára.

A földközi-tengeri országok teljes jogú csatlakozására azonban csak az 1980-as években került sor, miután a „csodálatos 1974-es évben" mindhárom diktatúra összeomlott. Görögországban a Ciprus török inváziója nyomán előállt politikai zűrzavarban a katonai junta 1974 júliusában megbukott. A rá következő év januárjában a vezetőit halálra ítélték és kivégezték, az ország pedig visszatért a parlamenti demokráciához. 1981. január 1-jén az ország az EU tagja lett.

Spanyolországban – egy rendkívülinek és véletlenszerűnek mondható történelmi egybeesés nyomán – szintén 1974 júliusában hunyt el a véreskezű diktátor, Franco, aki több mint harminc éven keresztül irányította az országot. A gyors és sikeres rezsimváltást követően, illetve miután az ország teljesítette az Európai Közösség formális követelményeit, Spanyolország is teljes jogú tag lett 1986. január 1-jén.

Portugáliát 1932 és 1968 között António de Oliveira Salazar, a korporatív-autoriter Estado Novo rezsim vezetője vaskézzel irányította. Miután 1970-ben szélütést kapott, majd meghalt, az Estado Novo a kijelölt utód,

Marcello José Caetano vezetése alatt hatalmon maradt. 1974 csodálatos évében azonban a portugál hadsereg által elindított *szegfűs forradalom* véget vetett a diktatúrának. Fél évszázad múltán az első szabad demokratikus választás elindította a demokratikus átalakulást az országban. Portugália 1977-ben adta be felvételi kérelmét, 1980-ban előzetes felvételi megállapodást kötött, majd 1986-ban az EU teljes jogú tagja lett.

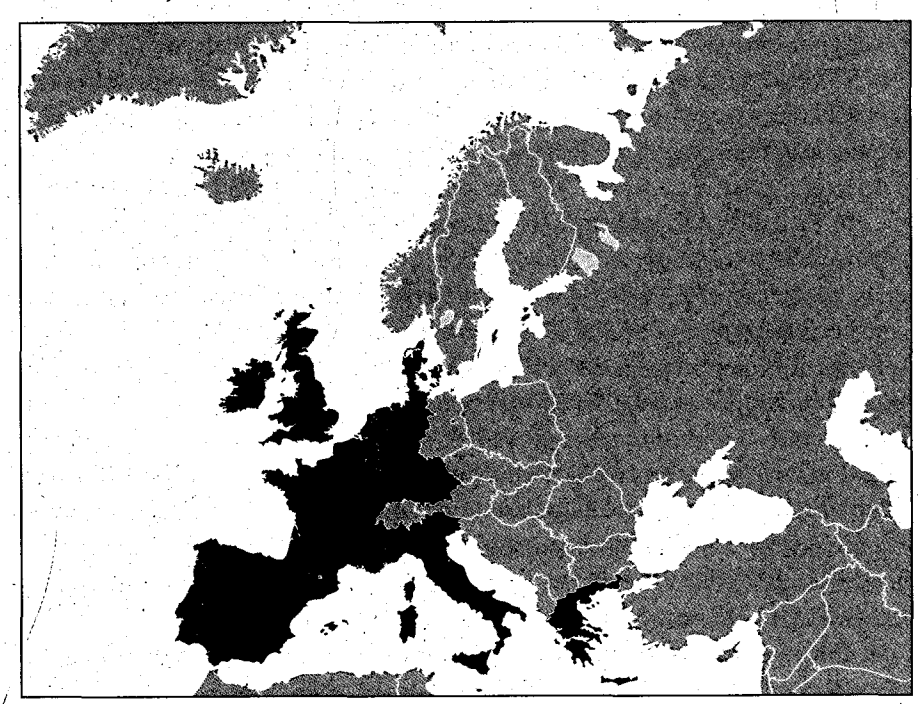

5.2. térkép. Bővítés az 1980-as években

Forrás: EC12-1986 European Community map.svg, created by user Kolja 21, CC Attribution-ShareAlike 3.0 Unported, commons.wikimedia.org/wiki/File:EC12-1986_European_Community_map.svg

Az új földközi-tengeri demokráciák azonban – dacára az egy évtizedig tartó átalakulásnak és a gyors felvételnek az Európai Közösségbe – valójában nem voltak jól felkészülve a teljes jogú tagságra. Négy-öt évtizednyi diktatúra elszenvedése után a demokratikus berendezkedés ezekben az országokban a csatlakozás idejére még nem fejeződött be. Ahogy a *Rethinking Democratization in Spain, Greece and Portugal* című kötet szerzői megállapítják: az „Új Dél-Európa semmilyen formában nem számolt az állampolgári mozgalmakkal és a civil társadalommal mint a demokratizálódási folyamat meghatározó elemeivel."[28] Komoly társadalmi és gazdasági problémák

– mint a hagyományosan mindent behálózó korrupció – kétségeket ébresztettek a régebbi tagállamok körében ezen újak iránt. E három ország átlagos gazdasági fejlettsége (egy főre eső GDP) is sokkal alacsonyabb volt; alig 9000 dollár, ami a nyugat-európai átlag csupán 60 százaléka volt. Ezen okoknál fogva a felvételüket „nem övezte osztatlan lelkesedés. Különösen François Mitterrand francia elnök ellenezte a felvételüket, mert attól tartott, hogy ezek az országok valójában még nem készültek fel a tagságra."[29] Ám végül, mindeme fenntartások dacára, megtörtént a bővülés a három új tagállam felvételével.

Törökország felvétele problematikusabb és bizonytalanabb volt, mert az ország nem tudta végrehajtani azokat a reformokat, amelyek a jog uralmával, az emberi jogokkal, a nők egyenlőségével és az új demokratikus alkotmánnyal voltak kapcsolatosak. Így aztán végeérhetetlen halasztás következett. Annak ellenére, hogy az ország 1959-ben benyújtotta csatlakozási kérelmét, négy évtizedet kellett várnia, mire egyáltalán hivatalos jelöltnek elfogadták.[30] Ám még ez is túl korai volt. A csatlakozásra nem került sor, az országban pedig, mint oly sokszor korábban, 2016 nyarán ismét autokrata rezsim került hatalomra egy kudarcot vallott és elfojtott katonai pucscsot követően. Ez az esemény egyértelműen kizárta, hogy Törökország csatlakozhasson az Európai Unióhoz.

Az 1990-es évek: a bővítés harmadik hulláma

A Szovjetunió összeomlása és a hidegháború vége új fejezetet nyitott az Európai Unió bővítésének a történetében. Először néhány semleges ország – amelyek alkotmánya hagyományosan tiltja számukra a csatlakozást valamely szervezethez, ha az veszélyezteti a semlegességüket – az 1990-es évek elején a csatlakozás mellett döntött. Ezek nagyon fejlett és nagyon gazdag országok, mint Svédország, Finnország, Svájc, Ausztria és Norvégia. Annak idején, 1960-ban ezek az országok a britek vezette szabadkereskedelmi zónához, az EFTA-hoz csatlakoztak, de most az emelkedő pályára álló EU tagjai akartak lenni. A pályázó országok mindegyike népszavazást tartott a csatlakozásról. Az eredmény a lakosság megosztottságát tükrözte; Ausztriában 63 százalék szavazott a csatlakozás mellett, de Svédországban alig 53 százalék. Svájcban és Norvégiában a többség a csatlakozás ellen szavazott (az utóbbi ország esetében a szavazók kevesebb mint 53 százaléka ellenezte a tagságot). Valamivel később Izland – amely a 2008-as válság idején nyújtotta be a csatlakozásról szóló kérvényét – végül szintén a csatlakozás ellen döntött.

Nyugat-Európában a teljes jogú csatlakozást leszavazó országok végül valamilyen módon integrálódtak az Európai Unióba. Norvégia és Liechtenstein közvetlenül jelen van az egységes piacon az úgynevezett Európai Gazdasági Terület révén, Svájcnak hasonló a státusza, de kétoldalú megállapodások eredményeként, a többi miniállam (Andorra, Monaco, San Marino és a Vatikán állam) különleges megállapodásokat kötött az Európai Unióval, amelyekben szerepelnek egyes integrációs elemek, mint az euró használata saját valutaként. Ezen országok többsége tagja a schengeni megállapodásnak is. Bár az effajta integráció célja, hogy helyettesítse a teljes jogú tagságot, számos országban vita folyik a lakosság körében, hogy csatlakozzanak-e teljes jogú tagként. Annak ellenére, hogy elvetették a teljes jogú tagságot, ezen országok mindegyike intenzíven együttműködik az Európai Unióval.

Végül is 1995-ben három ország – Svédország, Finnország és Ausztria – csatlakozott az Európai Unióhoz, amelynek így 22 millióval nőtt a lakossága és 900 000 négyzetkilométerrel a területe. Dániával együtt, amely

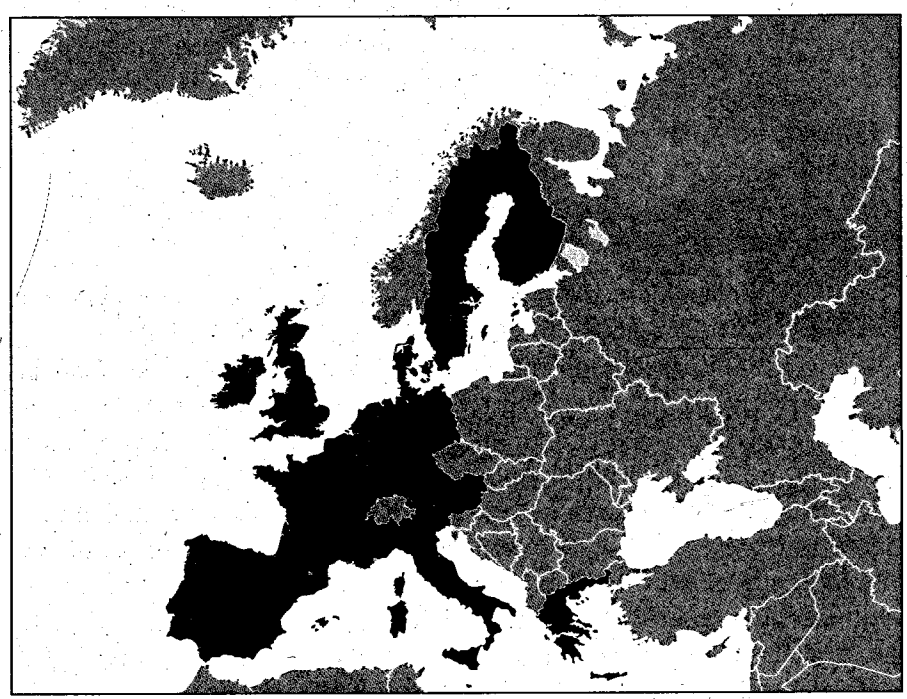

5.3. térkép. Bővítés az 1990-es években

Forrás: EU15-1995 European Union map.svg, derivative work created by user Kolja 21 based on Europe_countries.svg created by Júlio Reis, CC Attribution-ShareAlike 2.5, commons.wikimedia.org/wiki/File:EU15-1995_European_Union_map.svg

korábban Nagy-Britanniával együtt csatlakozott, ez az erős északnyugati blokk megerősítette az integrációt a kontinensen.[31]

Az északi országok lobbizni kezdtek egyes frissen szabaddá váló, korábbi szovjet tagköztársaságok, a balti államok felvételéért. Az északi és a balti országokat sok évszázados közös történelmi múlt köti össze. Ezeknek a balti területeknek egy része a korábbi évszázadokban a skandináv országokhoz tartozott. Az Északi Tanács már 1989-ben felvette a kapcsolatot a balti országokkal, amikor a függetlenségi mozgalmak ott elindultak. A hivatalos együttműködés 1991–1992-ben azonnal elkezdődött, amikor hivatalos együttműködési megállapodás jött létre az Északi Tanács és a Balti Közgyűlés között, amely létrehozta az úgynevezett Északi-balti Nyolcakat. Ennek tagjai: Dánia, Finnország, Svédország, Norvégia, Izland, Észtország, Lettország és Litvánia. Az északi országok elsőként nyitották meg a határaikat és vezettek be vízummentességet a balti országokkal, támogatták az újonnan függetlenné váló országok gazdasági helyreállítását és a felvételüket az Európai Unióba.

A hidegháború vége: új nyitás Kelet felé

A lehetőség a balti országok csatlakozására az Európai Unióhoz a kommunizmus és a Szovjetunió összeomlásával nyílt meg. Ugyanez volt a helyzet a korábbi szovjet blokk közép- és kelet-európai, balkáni tagországaival, sőt még a korábbi Szovjetunió nyugati részén elhelyezkedő országokkal is, amelyek mind Európára tekintettek, mint új otthonukra. A csaknem negyed évszázados hidegháborús szembenállást követően optimizmus lett úrrá mindenütt. A reménynek ez a korszelleme megmutatkozott (bár nagyon naiv módon) George H. W. Bush amerikai elnök beszédében, amelyet az Egyesült Nemzetek Szervezete közgyűlése előtt tartott 1990. október 1-jén. Ebben üdvözölte a megosztottság végét és beszélt az átalakulásról, amelynek eredményeként „az egész világ egész és szabad lesz". Az egyetlen talpon maradt szuperhatalom vezetőjeként olyan új világrendről beszélt, amely „a konzultációra, az együttműködésre és a közös cselekvésre épülő partneri kapcsolatokról szól".[32] Beszélt továbbá „a kis és nagy nemzetek egymás iránti elköteleződéséről".[33] Kormányának egyik tagja, Lawrence Eagleburger külügyminiszter-helyettes szintén hangsúlyozta a nyugati demokráciák táborának a bővülését: „Most az a dolgunk, hogy bővítsük ezt a kört, hogy a demokratikus család minél több tagból álljon."[34]

Ugyanebben a szellemben az európai integráció történetében először maga az Európai Közösség kezdeményezte a nyitást a korábban ellenséges

szovjet blokk felé – amit addigra már a kontinens integrálódó keleti felének tekintettek. Jacques Delors 1989 októberében Brugge-ba ment. A kommunista rezsim addigra már összeomlott Lengyelországban, Magyarország első ízben szabad választásokra készülődött. Delors bizottsági elnök a következő gondolatmenetet fejtette ki:

> „A tizenkét [EGK-tagállam] nem irányíthatja a történelmet, de most megint olyan helyzetbe került, hogy befolyásolhatja. Nem akartak kettévágott Európát, amit Jaltában eldöntöttek, és amit a hidegháború túszul ejtett. Nem akarták és ma sem akarják becsapni az ajtót más európai ország előtt ... A mostani fejlemények Kelet-Európában megváltoztatják az előttünk álló problémák természetét ... valamennyi európai ország részesülni fog az egységes piac ösztönző hatásából és előnyeiből. [A Közösségnek támogatnia kell] Kelet-Európa országait, hogy modernizálhassák a gazdaságaikat."[35]

Ahogy ebből a beszédből is kitűnik, az európai vezetők éreztek valamely morális kötelezettséget. A Nyugat magára hagyta Közép- és Kelet-Európát és néma maradt akkor is, amikor ezen országok némelyike fellázadt. A „Jalta miatti bűntudat" belejátszott a reakcióba, amit Európa a kommunizmus összeomlására adott. Ahogy Helmut Kohl német kancellár fogalmazott, Európa „nem árulhatja el a bizalmat, amit ezek az országok belénk helyeztek".[36] Ettől függetlenül, amikor Európa fontolóra vette a közép- és kelet-európai országok jövőbeni tagságának a kérdését, nem elsősorban morális megfontolások vezették. Egy új ösztönző, sőt inkább imperatívusz jelent meg: Európa régiósodása mint a védekezés eszköze a globalizációval szemben. Az új világgazdaságban, ahogy Delors ugyanabban a beszédében hangsúlyozta, a nemzetek nem hagyatkozhatnak kizárólag saját magukra. Az új világrend realitása szerinte „a gazdaságok növekvő kölcsönös függése, a pénzügyi világ nemzetközivé válása ... fikcióvá [teszi] a nemzeti szuverenitást. Európa nem hagyhatja figyelmen kívül 'a világméretű geopolitikai és gazdasági folyamatokat".[37]

Az ezredforduló táján kibontakozó globalizáció felerősítette a nemzetközi versenyt. Az Egyesült Államok, Japán és az „ázsiai kistigrisek" mellé a két „nagy ázsiai elefánt" [Kína és India] is beszállt a ringbe. Ebben a helyzetben nagyobb, erősebben integrált és régiósodott Európára volt szükség. Száz-kétszáz millió éhes fogyasztó befogadása, a gyorsan bővülő piac, a nagy, olcsó és jól képzett munkaerő a szomszédságban javította a versenyképes exportkilátásokat és a mérethatékonyságot. A lehetőség Európa korábban zárt keleti felének a felnyitására, az Unió kibővítése a közép-európai, a balkáni és a korábbi Szovjetunió nyugati felén létrejött új országok felvételével esélyt adott Nyugat-Európának, hogy semlegesítse a legnagyobb versenyhátrányát a világpiacon. Az EU fő versenytársai, az Egyesült Államok és Japán már kialakították a maguk hátsó udvarát Latin-Amerikában, illetve Ázsiában. Nyugat-Európa 1989 előtt semmi ilyennel nem rendelkezett. A Kelet-Európa irányába történő bővítés révén ez a hátrány megszűnhet, és az Unió megépítheti a maga hátsó udvarát milliónyi jól képzett és olcsó munkaerővel.

Barry Eichengreen, a Berkeley Egyetem közgazdászprofesszora összehasonlította ezt a helyzetet az Egyesült Államok helyzetével a háború után, amikor a gazdasági tevékenység centruma délre tolódott el. Amerika számára előnyös volt, hogy délen a szakszervezeti szervezettség alacsonyabb szintű volt, a bérek versenyképesebbek, a munkaerőpiac rugalmasabb, a földhasználati előírások liberálisabbak, ami megkönnyítette a zöldmezős beruházásokat. Ahogy megállapítja, „jogos feltenni a kérdést, hogy vajon Európa keleti irányú bővülése nem jár-e majd ugyanezzel a stimuláló hatással".[38]

Nagy-Britannia ellenállása a további integrációval és a nemzetek feletti jelleg erősítésével szemben szintén erősítette ezt a bátor bővítési szándékot Kelet felé. Nagy-Britannia, Dánia mellett, újabb és újabb bővítési hullámot javasolt; olyan országok felvételét, amelyek nagymértékben különböztek nyugati partnereiktől; a céljuk a nemzetek feletti jelleg és a föderalizáció útjában álló akadályok szaporítása volt. Az Európai Unió tagországainak komplex és sokszínű érdekei megnyitották az utat a korábbi szovjet blokk országai előtt. Ezen országok többségében valójában soha nem működött igazi parlamenti demokrácia; nem volt piacgazdaságuk sem, így hosszú út előtt álltak, hogy létrehozzák a piacot, demokratizáljanak és kiépítsék a civil társadalmat. Bár a gazdaságaik elmaradottak és nagyon leromlott állapotban voltak, de nagyszerű új lehetőséget kínáltak az Európai Unió számára.

Perry Anderson még annál is tovább ment, hogy egyszerűen Nyugat-Európa érdekeit a gazdaságra szűkítse le; Jan Zielonka *Europe as Empire* című könyvére hivatkozva azt állítja, hogy a bővítés

> „célja valójában imperialista volt; hatalmi politika a szó valódi értelmében, bár a hivatalos bővítési diskurzusban a 'hatalom' szót egyszer sem említették, ez 'jóindulatú birodalom [volt] működés közben' ... Az Unió létrejöttére tekinthetünk úgy, mint a burzsoázia utolsó nagy világtörténelmi eredményére ... ami történt vele, az egy furcsa hanyatlás – ellentétben azzal, amit reméltek tőle."[39]

Valójában ez a bővítés egyszerre szolgálta a régi tagországok és az újonnan felvett kelet-európai országok érdekeit, mert meggyorsította az új tagállamok felzárkózásának a folyamatát.[40]

A 2000-es évek: a bővítés negyedik hulláma, a potenciális tagok három csoportja

A kommunizmus összeomlásával egy időben (már 1990-ben a dublini tanácskozáson) az Európai Tanács jóváhagyta a korábbi kommunista országokkal megkötendő társulási szerződések legfontosabb elemeit. Az Európai Tanács maastrichti ülésén, 1991 decemberében az Unió aláírta az Európa-megállapodást – a társulási szerződés új változatát, amelyet korábban a földközi-tengeri országokkal írtak alá – Lengyelországgal, Magyarországgal és Csehszlovákiával. A rá következő hónapban megtartott strasbourgi csúcstalálkozón a résztvevők javaslatokat dolgoztak ki és azonnali gazdasági segítséget ajánlottak fel a társult országoknak. 1992 májusában egy hasonló egyezségről, Európa-megállapodásról kezdődtek tárgyalások Bulgáriával, Romániával, valamivel később Szlovéniával és a balti államokkal. Ezek a megállapodások 1994–1996 folyamán léptek életbe. Abban az időben a közép-európai országok gazdasági fejlettsége nagyjából a nyugat-európai országok színvonalának a 30 százalékán állt. Egyes országokban a helyzet még ennél is rosszabb volt; Bulgária gazdasági fejlettsége a nyugat-európai szint nagyjából egytizedét érte el, Ukrajna és Moldova káoszba és a harmadik világra jellemző szegénységbe süllyedt.[41] Az Unió korábban soha nem gondolt gazdaságilag ennyire elmaradott országok felvételére.

A Maastrichti Szerződés kimondja, hogy bármely európai ország kérheti a felvételét az Európai Unióba, amely tiszteletben tartja az EU demokratikus értékeit és elkötelezi magát azok előmozdítására. 1994 nyarán az Unió Bizottsága egyértelműen megerősítette, hogy az Európa-megállapodásoknak is ez a célja:

> „A csatlakozást megelőző időszak célja az Unió és a társult országok politikai és gazdasági rendszereinek, valamint kül- és biztonságpolitikájának a fokozatos integrációja … [annak érdekében, hogy] egyre inkább integrált térség jöjjön létre."[42]

Az Európai Unió valójában támogatta ezt a fokozatos integrációt. Ahogy Andor László, korábbi EU-biztos kifejti

> „a jelölt országok már a csatlakozást megelőzően pénzekhez jutnak és utazási könnyítésekben részesülnek. Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank, amely a már csatlakozott országokból egyértelműen kivonulóban volt, szintén ösztönzi a befektetéseket ezekben az országokban. Másfelől a munkaerő mozgásának a liberalizációját és a teljes körű agrártámogatásokat nem egyszerre kapták meg a keleti új tagállamok, nem csatlakoztak azonnal az eurózónához, sokan közülük a schengeni megállapodáshoz sem. Összességében *a bővítési folyamat alapértelmezésben átállási folyamatot* jelent [kiemelés az eredetiben]."[43]

Martin Dangerfield egy 2007-es tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy az Európai Unió „a részvétel különböző módozatai révén három különböző országcsoportként regionalizálta a posztkommunista Európát, amelyek mindegyike a prioritások és privilégiumok különböző szintjeit élvezte az EU kapcsolatrendszerében."[44] Az első csoportba Közép-Európa és a Balkán egyes országai tartoztak, a másodikba a Nyugat-Balkán, a harmadikba pedig a volt szovjet tagköztársaságok. Egy nagyon közvetlen és ritkaságszámba menő gesztussal a Tanács koppenhágai ülésén 1993 júniusában potenciális jelöltekként tett említést a közép- és kelet-európai országokról, meghatározva a csatlakozásuk konkrét kritériumait:

> „Közép- és Kelet-Európa társult országai, amennyiben kívánják, az Európai Unió tagállamai lehetnek … amint a társult ország képes a tagsággal járó kötelezettségek teljesítésére oly módon, hogy teljesíti a megkívánt gazdasági és politikai feltételeket."[45] „[Továbbá] a tagság feltétele, hogy a jelölt ország kellő stabilitást érjen el a demokráciát garantáló intézmények, a jog uralma, az emberi jogok és a kisebbségek védelme terén, illetve a működő piacgazdaság megléte, illetve azon képességek tekintetében, amelyek lehetővé teszik az Unión belüli verseny és piaci erők jelentette nyomás kezelését."[46]

Az Európai Tanács 1994 decemberében Essenben megtartott ülésén kimerítő módon összegezte a tagság feltételeit az úgynevezett *acquis communautaire*-ben, ami a törvények és szabályok hatalmas gyűjteménye, amelyeket a közép- és kelet-európai jelöltországok megkaptak. Abban az időben ez a csomag harmincegy fejezetből állt és nagyjából nyolcvanezer oldalt tett ki. Az országoknak ezt a hatalmas törvény- és szabályegyüttest kellett a saját jogrendjükbe beilleszteni, többek között a piacszabályozás, a szellemi tulajdon védelme, az állat- és növényegészségügyi felügyelet és az ipari termékellenőrzés terén. Mivel az európai normák felülírják a meglévő

nemzetieket, új intézményi és adminisztratív struktúrákra volt szükség, illetve gyakran az alkotmányt is módosítani kellett.

A tárgyalások első szakaszában átvilágításra került sor a tekintetben, hogy a jelöltnek milyen területeken kellett változtatásokat végrehajtania. A tárgyalásoknak ebben a szakaszában a Bizottság ellenőrizte a jelölt ország előrehaladását az EU-törvények elfogadása és más kötelezettségek teljesítése terén.[47] A második szakaszban került sor minden egyes ország esetében a belépés feltételeinek a rögzítésére, majd a tárgyalások csatlakozási megállapodástervezet elfogadásával zárultak. Ha ezt az okmányt az Európai Tanács elfogadta, az okmányt ratifikálták és a jelöltből az Európai Unió tagállama lett. A csatlakozási kérelem benyújtása és a ratifikálás között három, de akár kilenc év is eltelhetett.

Közép-Európa és a Baltikum: tizenhárom ország csatlakozik

A közép-európai és balti régió országainak első csoportja 1994 márciusában nyújtotta be a csatlakozási kérelmét. Magyarország volt az első, majd egy hónappal később Lengyelország, Lettország, Észtország és Litvánia következett. Bulgária 1995 őszén és telén, a Cseh Köztársaság és Szlovénia 1996 folyamán nyújtotta be a kérelmét. Valamennyi jelöltet gondosan átvilágították; a Bizottság 1996 áprilisában kétszáz oldalas kérdőívet adott át a törvényhozási előrehaladásról, illetve általában az elért fejlődésről a kiigazítási folyamatban, és a válaszokat igencsak szűk határidővel ugyanazon év júliusára várta. A Bizottság részletes válaszokat várt a teljes folyamatot illetően. Lengyelország válasza például 2600 oldal volt; Bulgáriáé, amely valamivel később készült el, 5000 oldal.

A Bizottság 1997 júliusában kiadott egy „Vélemény" elnevezésű dokumentumot a kérelmek állásáról, amelyben Lengyelországot, Magyarországot, a Cseh Köztársaságot, Észtországot, Szlovéniát és Ciprust alkalmasnak tartotta, hogy megkezdjék a tárgyalásokat, míg Szlovákia, Bulgária, Románia, Lettország és Litvánia esetében további felkészülést tartott szükségesnek. Az Európai Tanács luxemburgi ülésén a szervezet úgy döntött, hogy az év decemberében megkezdődhetnek a csatlakozási tárgyalások. 2000 februárjában további öt ország csatlakozott a jelöltek csoportjához, amikor a tárgyalások Szlovákiával, Lettországgal, Litvániával, Bulgáriával és Romániával is megkezdődtek.[48]

2014-ben a bővítés első hulláma után tíz évvel az Európai Bizottság „25 years after the fall of the Iron Curtain: The state of integration of East and West in the European Union" (25 évvel a vasfüggöny lebontása után: Kelet és Nyugat integrációjának helyzete az Európai Unióban) című jelentésében visszatekint az eredményre. Amellett, hogy felsorolja a pozitív fejleményeket, az új tagországok előrehaladását és az intenzívebbé váló együttműködést Kelet és Nyugat között, a jelentés tisztességesen tárgyalja a komoly hiányosságokat, sőt kudarcokat, amelyek a keleti bővítés első fejezetével hozhatók kapcsolatba. Ebből a megfontolásból kiindulva részletesen ismertetem ennek a fontos dokumentumnak a megállapításait:

„Huszonöt év demokrácia és tíz év EU-tagság ellenére is fennmaradtak problematikus ügyek, sőt ezek számos új tagországban még fel is erősödtek: az intolerancia és a populizmus, a demokratikus döntéshozatal diszkreditálása, a korrupció és a rendszeres politikai támadások a kisebbségek

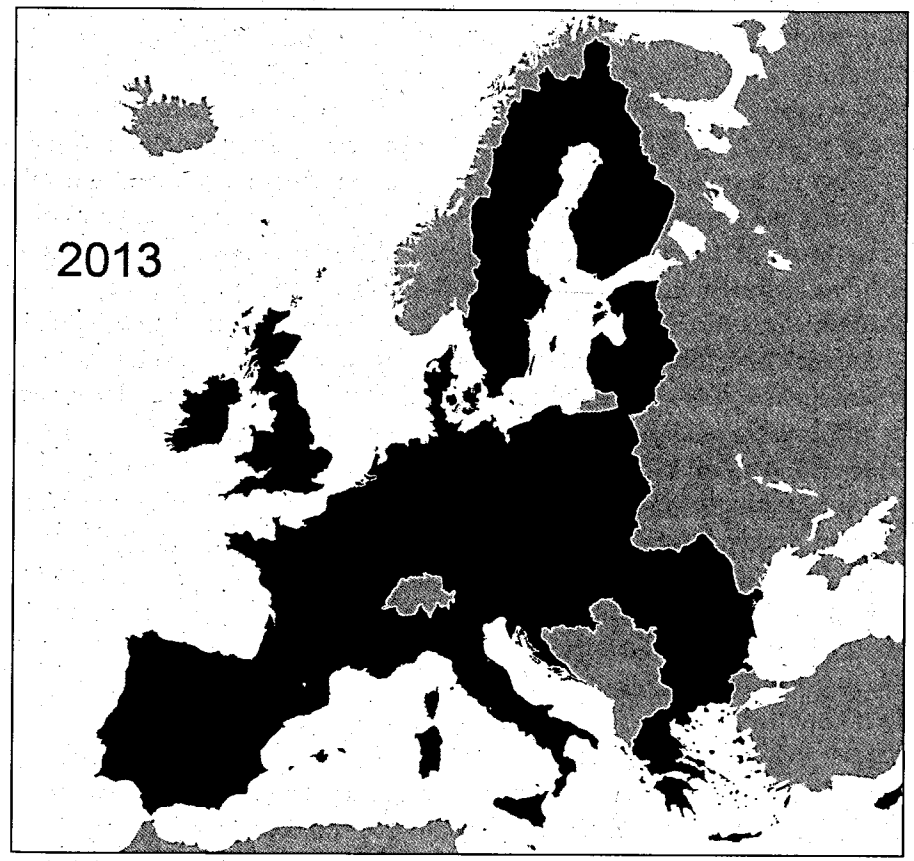

5.4. térkép. Bővítés a 2000-es években

Forrás: EUCROA.png, created by user JLogan, commons.wikimedia.org/wiki/File:EUCROA.png

státusza és jogai ellen. Ezek a visszacsapások talán azzal magyarázhatók, hogy a demokratizálódás túlságosan gyorsan és túlságosan hamar ment végbe, anélkül hogy a mélyreható reformok gyökeret vertek volna a lakosság mentalitásában ... Az országok társadalma és politikai elitje gyakran szkeptikus, sőt egyenesen ellenáll a nagyobb, több államot magukban foglaló integrációs konstrukcióknak, mert ezeket hagyományosan a külföldi dominancia megnyilvánulásának tekintik. A demokrácia nem egyszerűen intézmények és jogok együttese, de napi gyakorlat és hétköznapi észjárás is. ... Általános a kiábrándultság a gyakran botrányokba keveredő politikai elittel és általában a politizálás új stílusával ... Mivel az élénk civil társadalom kulcsfontosságú a demokrácia számára, e fejlemények sérülékenyebbé és labilisabbá tették a KKE demokráciákat."

Továbbá

„A populizmus Közép- és Kelet-Európában gyakran ötvözi a demagógia nacionalista és szociális elemeit ... ami újra és újra kesztyűt dob a meglévő demokratikus intézményeknek, ha ugyan nem destabilizálja azokat ... A korrupciónak jelentős politikai költségei vannak, és könnyen egyszerre vezethet autokrata politikai vezetésre és gazdasági stagnálásra. ... Az állam túszul ejtésének a veszélye (amikor külső privát érdekek vezérlik a közpolitikát) visszatérő jelenség egyes kelet-európai országokban, ahogy azt Bulgária, Horvátország, Magyarország, Románia és Szlovákia példája mutatja ... [Ez] gyakran összekapcsolódik a szervezett bűnözéssel. Mindazonáltal a küzdelem a korrupcióval nem egyszerű a magas rangú tisztségviselők érintettsége, illetve az állam erőfeszítései miatt, amelyek legalizálják az állami pénzek magáncélú felhasználását ... [és ebben a minőségükben] a politikai és gazdasági ügyeskedők belülről foglalhatják el az államot és hoznak szabályokat, amelyek megnehezítik a korrupció elleni fellépést."

És a konklúzió:

„A kelet- és közép-európai politika egyik legfontosabb tanulsága, hogy a demokratikus intézmények megléte és a rendszeres választások nem feltétlenül elégségesek ... Ráadásul az utóbbi időkben az elitek szerepe ezen országok némelyikében kérdésessé, sőt ellentmondásossá vált, ami a demokratikus sztenderdeket és intézményeket illeti. ... Az EU intézményei nem kellőképpen felkészültek, és nincs is kellő felhatalmazásuk

arra, hogy hatékonyan ellenőrizzék és szankcionálják, ha az EU szabályai, normái és alapértékei sérülnek, ha egyszer az illető tagország nem tartja magát az önként vállalt kötelezettségeihez."[49]

2020-ra a kép még sötétebb lett. A Magyarországból, Lengyelországból, a Cseh Köztársaságból és Szlovákiából álló Visegrádi Négyek (V4-ek) néhány tagja, amelyek milliárd euró számra kapják az EU-támogatásokat, igyekszik aláásni a további integrációt. Független nemzetállamok közös piacára redukálnák a Közösséget és rendszeresen támadják az Európai Uniót.

Vajon az EU felkészületlen országokat vett fel a tagjai sorában? Egyértelműen azt gondolom, hogy igen. A közép-európai országok nem voltak kellően felkészültek, és határozottan több időre lett volna szükségük, hogy viszonylag stabil demokráciákat hozzanak létre. Akkor hát hiba volt, hogy a 2000-es évek bővítésére ennyire korán került sor? Bizonyos értelemben a válaszom: nem. Az EU-tagság megkönnyítette a posztkommunista átalakulást és gyorsította a felzárkózási folyamatot és „berúgta" a regiósodott európai közösség motorját. A bővülés előnyös volt a régi és az új, a keleti és a nyugati tagországoknak egyaránt.

Mindazonáltal az EU elkövetett két *komoly hibát,* amikor a közép-európai országokat *teljes jogú* tagként felvette a soraiba. Először is ugyan gondosan figyelemmel kísérte, hogy a jelölt országok miként teljesítik a vállalt kötelezettségeiket *(acquis communautaire),* de a további lépések ellenőrzését a felvett országokban már nem folytatta. Nem szankcionálta azt sem, amikor az új tagok megsértették az európai értékeket, mint a demokratikus eljárások feladása, a jog uralmának a megsértése, illetve a visszatérés az autoriter gyakorlatokhoz. Az Európai Unióba történő felvételt követően mindennemű kontroll megszűnt. Számos újonnan felvett ország azonnal felhagyott a nagyon is szükséges kiigazítások folytatásával, amelyre a csatlakozás előtt kötelezettséget vállaltak, mint például a korrupcióellenes küzdelem. Az is előfordult, hogy egyes országok felszámolták azokat az intézményeket, amelyeknek a feladata e változások végrehajtása lett volna, mások nyíltan szövetségre léptek az EU-ellenes Oroszországgal és viszonylag gyorsan visszatértek az autoriter gyakorlatokhoz.

E negatív fordulat talán megelőzhető lett volna, ha az újonnan felvett, de nem kellően felkészült országok nem teljes jogú, hanem attól valamennyire *eltérő* státuszt kaptak volna. Valamilyen köztes státusz ideálisan egyesítette volna az integráció előnyeit – a régió országai külön csoportként speciális jogi státuszt kaptak volna –, miközben tovább folytathatták volna a teljes jogú tagsághoz szükséges feltételek megteremtését. Ebben az esetben nem kellett volna attól tartani, hogy ezek az országok visszaesnek és

a tevékenységük káros hatással lesz a közös döntésekre. Egy ilyen speciális státusz több időt biztosított volna az új tagok stabilizálására, miközben élvezhették volna a tagság előnyeit. Erre azonban nem került sor, így az EU túlságosan korán biztosított teljes jogú tagságot ezeknek az országoknak.

A Nyugat-Balkán befogadásának elhalasztása

Ahogy arról korábban már szó volt, az Európai Unió a közép- és kelet-európai régió egyes országaival szemben nagyobb óvatosságot tanúsított. A csatlakozni kívánó országok vonatkozásában három eltérő megközelítést alkalmazott. A kontinens keleti felében, a Nyugat-Balkánon, illetve a korábbi Szovjetunió nyugati felén található országokat, amelyekből független köztársaságok lettek, különböző csoportokként kezelte.

A tizenhárom közép-európai, balti és balkáni ország felvételt nyert, de a Nyugat-Balkán országai – Szerbia, Bosznia, Macedónia, Montenegró, Albánia és a később függetlenné váló Koszovó – kimaradtak. Jugoszláviát az 1995-ig húzódó polgárháború maga alá temette, az utódállamok többsége (Szlovénia és Horvátország kivételével) borzasztóan rossz állapotban volt. Ezek később nyújtották be a csatlakozási kérelmüket. Albánia és Szerbia 2009-ben jelentkezett, az Európai Bizottság pedig azt jelezte a számukra, hogy 2015 körül tagokká válhatnak. A 2013 tavaszán létrejövő szerb–koszovói megállapodás mindkét ország számára megnyitotta az utat a csatlakozás felé. Montenegró 2008 végén adta be a csatlakozási kérelmét, 2010-ben lett jelölt és a tervek szerint 2020 előtt nyerhette volna el a tagságot.[50] Ezen országok jövőbeni felvétele egyértelműen összefügg a béke és biztonság szempontjaival. Jelentené továbbá az EU hátsó udvarának a kibővítését is – annak összes gazdasági előnyével a felvett új országok és a régebbi, fejlettebb EU-tagországok számára. Ám a felvételt régóta problémák akadályozzák.

Bár ezeket az országokat nem vették fel, de csatlakozási kérelmüket el sem utasították; elhalasztották, mert az EU helyesen ismerte fel, hogy a felkészüléshez több időre van szükség. Ezekben az országokban az egy főre eső jövedelem még 2018-ban is csupán a nyugat-európai átlag egytizede volt. Ilyen gazdasági szintkülönbség mellett nehéz egyenlők integrációjáról beszélni. Ezekben az átmeneti években hagyta jóvá az EU a maga *Stabilizációs és társulási folyamat* (SAP) elnevezésű politikáját, amelyet a nyugat-balkáni országok vonatkozásában folytat. Mint kiderült, az átalakulás ezekben az országokban a vártnál is nehezebb, és a halasztás sokkal hosszabb időre szól, mint amiről eredetileg szó volt. Egy tipikus példa az EU 2013. évi, az előrehaladást tárgyaló jelentéséből az egyik tagjelölt országról:

> „A korrupciós ügyek száma az ügyészségeken Bosznia-Hercegovina egészét tekintve 48 százalékkal emelkedett. ... [Figyelembe véve a 2012-ről 2013-ra elért előrehaladást az ország] a korrupcióellenes küzdelem korai szakaszában tart ... [Az ország] csak korlátozott mértékű előrehaladást ért el a szervezett bűnözés és a terrorizmus elleni harcban ... Bosznia-Hercegovina az Európai Unióban és a Nyugat-Balkánon működő bűnözőcsoportok fegyver- és lőszerutánpótlásának a bázisa. A szervezett bűnözés főleg illegális kábítószer- és fegyverkereskedelemmel, gazdasági bűnözéssel, emberkereskedelemmel és pénzmosással foglalkozik."[51]

A Bizottság 130 oldalas jelentése Montenegróról hasonló képet mutat.[52] 2014-ben Jean-Claude Juncker, a Bizottság újonnan megválasztott elnöke – reagálva a széles körű bírálatokra és ellenállásra a további bővítéssel szemben – kijelentette: „a tárgyalások folytatódnak, de a következő öt évben nem várható további bővülés".[53]

A nyugati, korábban szovjet tagköztársaságok esete

A harmadik megközelítés a korábbi Szovjetunió nyugati utódállamaival – Ukrajnával, Moldovával és Belarusszal – szemben még óvatosabb, bár az EU nem mondott le arról, hogy ezeket az országokat is bekapcsolja az európai integrációs folyamatba. 1996-ban az Európai Bizottság kifejezte azon szándékát, hogy Ukrajnát „az európai architektúra részévé tegye, ahogy azt az Európai Tanács koppenhágai ülésén elhatározta, és partneri kapcsolatot alakítson ki [vele]."[54] Az Unió szemszögéből Ukrajna bevonása megteremtené a politikai feltételeket, amelyek megakadályoznak „bárminemű visszatérést a korábbiakhoz" és „csökkentené a függést erős szomszédjától [Oroszországtól]".[55] Néhány nappal később a Miniszterek Tanácsa előirányozta Ukrajna bevonását Európába. Kinyilvánította azt az óhaját, hogy „partneri és együttműködési megállapodást hozzon létre ... erős alapot az Ukrajnával kialakítandó kitüntetett partnerség számára."[56]

Ily módon a hidegháborús versengés annak befejeződése után más eszközökkel folytatódott. A Nyugat szerette volna magához vonzani, a nyugati világ részévé tenni a Szovjetunió korábbi részeit, amelyek mostanra független államok lettek. Ezt a célt egyértelműen megfogalmazta 2002-ben George W. Bush, aki Membership Action Plan (Tagsági Akcióterv) elnevezéssel mintegy meghívta Ukrajnát, hogy lépjen be a NATO-ba és legyen része a nyugati katonai szövetségnek. Ez komoly stratégiai hiba

volt, nyilvánvaló provokáció Oroszország ellen. Ennek ellenére Viktor Juscsenko elnök és Julija Timosenko miniszterelnök aláírta a csatlakozási szándéknyilatkozatot 2008-ban. 2010-ben azonban az ukrán parlament leszavazta ezt a tervet.

2007-ben az Európai Bizottság egyértelművé tette, hogy az Unió gazdasági érdekeivel összhangban áll újabb, korábbi szovjet területek bevonása érdekszférájába. Az úgynevezett „Fekete-tengeri kezdeményezés" elnevezésű tervét az Európai Tanács és az Európai Parlament elé terjesztette. A Bizottság anyaga felhívja a figyelmet arra, hogy a „Fekete-tengeri régió önálló földrajzi egység, amely gazdag természeti erőforrásokban, és Európa, Közép-Ázsia és a Közel-Kelet stratégiai metszéspontjában helyezkedik el", és érveket sorakoztatott fel amellett, hogy az EU jelenléte a Fekete-tengeri régióban „új perspektívákat és lehetőségeket nyit meg".[57]

Számos korábbi szovjet tagköztársaság valóban kopogtatott, miután korábban már aláírta az EU által kínált partneri megállapodást. Az elsőre Ukrajnával került sor 1996 júniusában, amelyet nem sokkal később az Oroszországgal létrehozott megállapodás követett. Ezek a megállapodások szabadkereskedelmi övezetek létrehozását irányozták elő. Az EU és tagállamai pénzügyi segítséggel támogatták az átalakulási folyamatot. Ukrajna és Oroszország 1991 és 1997 között 4 milliárd euró segélyt kapott, az EU-tól (közvetlenül 1,5 milliárd eurót), illetve a tagállamoktól. Az Unió békés átmenetet és barátságos kapcsolatokat remélt a régióval.[58]

Oroszország azonban hamarosan külön utat választott magának, amely élesen szembemegy az Európai Unióval. Vele ellentétben Ukrajna, Moldova, Grúzia és néhány más utódállam szorosabb kapcsolatot szeretett volna az Európai Unióval, amelyre új otthonukként tekintettek. Ahogy Nicolae Timofti moldáv elnök az Európai Unióval létrehozott politikai és szabadkereskedelmi megállapodás aláírásakor kijelentette, az Európai Unió jelenti „az egyetlen esélyt, hogy Moldova európai országgá és európai szellemiségűvé váljon".[59]

2003-ban interparlamentáris fórum jött létre az Európai Parlament és Ukrajna, Moldova, Belarusz, Örményország, Azerbajdzsán és Grúzia nemzeti parlamentjei között. Ezek az államok részt vesznek az EU Keleti Partnerségi Programjában, a Földközi-tengeri Gazdasági Együttműködés Szervezetének és a Demokratikus Választás Közösségének a munkájában. 2002-ben az Európai Parlament annak a véleményének adott hangot, hogy Örményország és Grúzia a jövőben az EU tagja lehet, 2014-ben az EU társulási szerződést írt alá Grúziával, Moldovával és Ukrajnával, az Európai Parlament pedig határozatot fogadott el, amely hangsúlyozza mindhárom ország „európai perspektíváját".

A korábbi szovjet tagköztársaságok természetesen messzemenően nem állnak készen az EU-tagságra. Történelmük folyamán soha nem volt demokratikus parlamenti berendezkedésük. A gazdaságuk romokban hevert. Ukrajna és Moldova egy főre jutó jövedelme 2018-ban a nyugat-európai átlag nagyjából 5 százaléka volt. Az elmaradottságnak ezen a fokán valódi gazdasági integrációról szó sem lehet. Ráadásul Oroszország sem vesztegette az időt, hogy visszaszerezze a befolyását a régióban, ha kellett, brutális politikai nyomást gyakorolva ezekre az országokra, akár meg is zsarolva őket, ha túl közel kerültek az Európai Unióhoz. 2013 augusztusában Putyin elnök mintegy figyelmeztetésképpen leállította az importot Ukrajnából, kilátásba helyezve ennek állandósítását, ha Ukrajna további megállapodásokat hoz létre az Európai Unióval. Az oroszok nem haboztak kijelenteni, hogy egy ilyen megállapodás „öngyilkossággal érne fel" Ukrajna számára. Oroszország betiltotta a borimportot Moldovából és a kőolajexport felfüggesztését is kilátásba helyezte, ha az ország további megállapodásokat ír alá az Európai Unióval.

Oroszország ezen túlmenően egy konkurens szervezetet is létrehozott Eurázsiai Vámunió elnevezéssel és igyekezett meggyőzni a korábbi szovjet tagállamokat, hogy a csatlakozás Oroszországhoz, Kazahsztánhoz és Belaruszhoz előnyösebb számukra. Örményország, amely erőteljesen függ nagy szomszédjától, hamarosan feladta, hogy partneri státuszhoz jusson az Európai Uniónál és 2013 augusztusában csatlakozott az oroszok által vezetett vámunióhoz.[60]

Viktor Janukovics ukrán elnök megosztott országot vezetett: az ukrán nyelvű katolikus lakosság az ország nyugati felén Európához szeretne tartozni, a keleti országrész ortodox vallású lakossága viszont Oroszországgal szeretne szövetséget építeni. Janukovics 2013 novemberében nem írta alá a társulási megállapodást az Európai Unióval, inkább az oroszok felé fordult. Véget nem érő tüntetések kezdődtek, ezek 2014 februárjában forradalomhoz vezettek, amely megfosztotta hatalmától Janukovicsot.[61] Az Európa-párti tüntetők Kijevben kijelentették: Európában akarunk élni. Ám az európai álmot dédelgető nyugati lakosság szemben találta magát az ország keleti és déli részén élőkkel, illetve az orosz ajkú többséggel a Krím félszigeten. A Putyin-kormány nem habozott, és megfélemlítő katonai gyakorlatokba fogott az orosz–ukrán határon. Majd orosz csapatok vonultak be a Krím félszigetre, amelynek a lakossága 60 százalékban orosz, és egy fontos orosz haditengerészeti támaszpontnak is otthont ad. Ukrajna történelmileg az orosz érdekövezet része, és a Nyugat egyszerűen nem akarta elfogadni ezt a tényt.

Az Európai Unió azzal, hogy társult státuszt kínált Ukrajnának 2013-ban, elkövette ugyanazt a hibát, amit korábban az Egyesült Államok és

a NATO. Az ukrán polgárháború és az orosz beavatkozás 2014-ben nemzetközi politikai válságot robbantott ki. Az Európai Unió túlzott mértékű bővítése általában is több, mint ellentmondásos; egy megosztott és súlyosan instabil Ukrajna felvétele egyenesen öngyilkossággal érhet fel. A keleti bővítéssel foglalkozva Giscard d'Estaing korábbi francia elnök már 2004-ben úgy fogalmazott, hogy „ez a bővítés felvizezi a közösséget, és ez nem kockázat, hanem bizonyosság".[62]

A kísérlet, hogy a volt szovjet területekkel bővüljön az Európai Unió, súlyos hiba volt, de az EU legalább nem indította el a csatlakozási folyamatot. Amit a függetlenné váló volt nyugati szovjet államok – Ukrajna, Moldova és Belarusz – tekintetében elindított, az az úgynevezett Európai Szomszédságpolitika (ENP) elnevezésű programja volt. Ez nem kínál tagságot, de komoly integrációt irányoz elő. Az e csoportban szereplő valamennyi ország partneri és együttműködési megállapodást (PCA) írt alá az Európai Unióval. A partneri kapcsolatok a demokratikus elvek és az emberi jogok tiszteletén alapulnak, politikai, gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat irányoznak elő az EU és a megállapodást aláíró országok között tízéves időszakra, amelyet mind az EU, mind az érintett országok ratifikáltak. Hat partnerország – Örményország, Azerbajdzsán, Belarusz, Grúzia, Moldova és Ukrajna – a szomszédsági program résztvevője is.

Ahogy egy kutató megállapítja

> „Az Európai Bizottság hivatalos álláspontja szerint az ENP jelenleg legalábbis 'a bővítés konkrét alternatívája', ami fontos lépést jelent az EU elköteleződésében és eszköz, ami lehetővé teszi a valódi partneri kapcsolatokra épülő bevonást, egyértelműen kilátásba helyezve az integrációt azon konkrét szomszédállamok számára, amelyek hajlandók a jövőbeni politikai, gazdasági és intézményi fejlődésüket az EU-normák és -sztenderdek szerint alakítani. Ezen túlmenően azonban nem jelent állásfoglalást abban a tekintetben, hogy az Európai Unióval fenntartott kapcsolatok a jövőben miként fognak alakulni."[63]

A bővülés a korábbi szovjet tagköztársaságok irányába, amelyek az orosz érdekszférába tartoznak, tehát kizártnak tűnik. E korlátok között az Európai Szomszédságpolitika tűnik a legalkalmasabb eszköznek a régiónak nyújtandó támogatás, illetve a régióval folytatandó együttműködés szempontjából.

És az is tény, hogy a 2004–2013 közötti bővítés több, mint kétségesnek tekinthető. Valójában az Unió a keleti bővülés után „bővítési fáradtságtól" szenved. Az Eurobarometer egy 2006-os rendkívüli jelentése és a 2006. március–májusi adatok alapján, amelyek az EU-bővítéssel kapcsolatos vé-

leményekre vonatkoznak, megállapítható, hogy az EU lakossága megosztott a kérdésben. A tíz új tagországban a lakosság több mint a fele támogatta a további bővítést, a régebbi tagországok polgárai – a franciák, a németek és a finnek – egyértelműen a további bővítéssel szemben foglaltak állást. Az egyik ok a szórakoztatóipar; Nyugaton rengeteg film és tévéműsor foglalkozott a kelet-európai bűnözéssel. A nyugat-európai polgárok kétharmada aggódott a társadalmi problémák növekedése, a bűnözés erősödése miatt, és mert a bevándorlók nem hajlandók integrálódni, illetve asszimilálódni. A további bővülést ezen az alapon utasították el.[64] Ez a negatív álláspont hosszú időn keresztül változatlanul fennmaradt. Az EU-tagállamok polgárai a 2010-es években is szkeptikusak voltak a további bővüléssel szemben. 2016-ban az EU-polgárok csupán 39 százaléka támogatta, 49 százaléka pedig ellenezte az „EU további bővítését a jövőben más országok bevonásával".[65] Ami ennél is fontosabb, a többség (a megkérdezettek több mint 50 százaléka) Belgiumban, Dániában, Németországban, Görögországban, Franciaországban, Olaszországban, Luxemburgban, Hollandiában, Ausztriában, Finnországban és a Cseh Köztársaságban, valamint Cipruson és Portugáliában is ellenezte a további bővülést. A további bővítés többségi támogatást kapott Bulgáriában, Spanyolországban, Horvátországban, Lettországban, Litvániában, Magyarországon, Máltán, Lengyelországban, Romániában és Szlovéniában, illetve relatív többséget Észtországban, Írországban, Szlovákiában és Svédországban.[66] Az Unió következésképpen ismét elhalasztotta a bővítést, csupán a nyugat-balkáni országok felvétele szerepel a 2020-ban megválasztott Európai Bizottság bővítési napirendjén.

Egyes szakértők egyfajta kvázi tagság mellett kezdtek érvelni. David Lane 2007-es tanulmányában kiválóan foglalja össze ezeket a bővítéssel kapcsolatos nézeteket:

> „A további bővülés politikailag nem kívánatos, még az Egyesült Államok is vonakodna megpróbálkozni az ellenálló EU-tagországok meggyőzésével, bármennyire előnyös is lenne ez a nyugati stratégiai érdekek szempontjából. Az EU bővítésének reális alternatívája valamifajta integráció tagság nélkül. AZ ENP [szomszédsági politika] ilyen alternatíva lehet ... További lehetőség 'a privilegizált tagság' vagy a 'fokozatos tagság' ... Ezeknek az új társulási formáknak azonban vannak hátrányai a 'szomszédok' számára ... ezek a formák kizárják ugyanis a részvételüket az EU döntéshozatalában."[67]

Mások, mint Martin Dangerfield a „The Visegrád Group in the Expanded European Union" című tanulmányában, különböző együttműködési formákra

tettek javaslatot, mint a „nem önkéntes alternatíva/helyettesítő tagság", amely alapján „a kölcsönös integráció a politikai és a gyakorlati szempontok által meghatározott korlátok között zajlana". Ezt az együttműködést ajánlanák fel azoknak az „európai államoknak, amelyeknek az a sors jutott, hogy egyfajta 'félállandó' társulásban legyenek az Európai Unióval, mint a kelet-európai országok".[68] Sajnos az ilyen és ehhez hasonló elképzeléseket a gyakorlatban még nem próbálták ki. Az Európai Uniónak nincsenek más kapcsolt csatlakozási kategóriái, azaz, ha egy jelöltet fel kíván venni, teljes jogú tagságot kell a számára biztosítani.

Óvatosan, Európa, a további bővítést érdemes újra vizsgálni!

2019–2020-ban a régóta halasztást szenvedő nyugat-balkáni bővítés ismét az EU napirendjére került. E fejlemény mögött a legfontosabb motiváció az európai integráció alapvető gondolata – a béke megőrzése volt a kontinensen. A Balkánt hagyományosan lőporos hordónak tekintik; az itt kirobbanó katonai konfliktusok a múltban gyakran átterjedtek az egész kontinensre. Ezért valamifajta integráció az EU és a Balkán között reális és üdvözlendő gondolat, de ebből nem szükségképpen következik, hogy az Európai Unió teljes jogú tagságot biztosítson a nyugat-balkáni országoknak.

Egy következő érv a Balkán integrálása mellett a 2015-ös bevándorlási válsággal kapcsolatos, amikor is sok millió ember haladt át a Balkánon a Közel-Keletről. E gondolatmenet szerint a balkáni országok fontos szerepet játszhatnak az Európa felé vezető migrációs útvonalak blokkolásában. Ami a migrációs veszélyt illeti, abban valójában nem a nyugat-balkáni országok, hanem a Görögország és Olaszország, valamint maga az Európai Uniónak a politikája játssza a fő szerepet. Az európai vezetők továbbra arról is beszélnek, hogy az EU bővítési politikájának ellensúlyoznia kell a növekvő orosz és kínai befolyást a Balkánon és Közép-Európában.

Ezen érvek egyike sem meggyőző. Az EU-tagság nem jelent garanciát az orosz orientációval és szövetségkötéssel szemben. Nem állította meg Magyarországot, hogy Oroszország, Kína, sőt akár Törökország felé is orientálódjon. Orbán Viktor miniszerelnök 2010. november 5-én mondott, híressé vált metaforáját idézve: „Nyugati zászló alatt hajózunk, de a világgazdaságban keleti szél fúj".[69] Orbán 2018-ban részt vett a Türk Nyelvű Államok Együttműködési Tanácsának VI. ülésén a kirgizisztáni Csolpon-Atában. Szeptember 3-i beszédében tagadta az egy évszázados tudományos megállapítást, miszerint a magyar nyelv a finnugor nyelvcsalád tagja, és a következő kijelentést tette:

> „Mi Magyarországon élünk, magyarok vagyunk, magyarul beszélünk. Ez egy egyedülálló és különös nyelv, amely a türk nyelvekkel áll rokonságban. Mi mindig is figyelemmel követtük a türk identitású országok együttműködését ... Mi ... egy Nyugaton élő keresztény nép vagyunk, amely a hun-türk eredet alapján áll, a magyarok magukat Attila késői leszármazottjaiként tartják számon."[70]

Több, mint meglepő, hogy számos európai vezető „tragikus hibának" nevezte az Európai Unió döntését, hogy nem bővít a Nyugat-Balkán felé. A tárgyalások korábban már elindultak néhány országgal a régióban. Ám az Európai Tanács 2019. október 17–18-i ülésén Emmanuel Macron elnök megvétózta a bővítést, amely Észak-Macedóniára és Albániára terjedt volna ki. Albánia esetében Dánia és Hollandia is csatlakozott. Macron okkal érvelt amellett, hogy a bővítés – köztük a felkészületlen országok bevonása – soha nem erősítette, inkább gyengítette az Európai Uniót. Bírálta magát a bővítési folyamatot is. Franciaország új, hétlépcsős előzetes tagságot javasolt, amely lépcsők mindegyike visszafordítható, ha a jelölt nem mutat érdemi előrehaladást. A francia terv szerint bizonyítani kell, hogy „[a jelölt ország] érdemi politikai, gazdasági és társadalmi átalakulásokat hajt végre a jövőbeni csatlakozás érdekében".[71] Alapvető reformok, sikeres harc a korrupció ellen, megfelelően működő piaci rendszer és demokratikus intézmények – ezek mindegyike szükséges. Eközben az Európai Uniónak pénzügyi segítséget kell nyújtania, az átalakulást segítendő. A francia álláspontban visszatükröződnek a tapasztalatok, amelyeket az EU a korábbi bővítések során szerzett, leginkább a Balkánon és Közép-Európában. Stephan Richter a *The Globalist* folyóiratban megjelent cikkében joggal hangsúlyozza:

> „Macron álláspontja a további EU-bővüléssel kapcsolatban jókora adag nagyon is szükséges realizmust fecskendez az európai ügyekbe ... Ha egy adott ország civil társadalma és kormányzati struktúrája nem kellően szilárd, nem szabad biztosítani számára az EU-tagságot ... Bulgária és Románia útja az Európai Unióban a legjobb bizonyíték arra, hogy az EU szokásos 'tegyük össze a kezünket és reménykedjünk, hogy lesznek reformok' stratégiája egyszerűen nem működik ... Magyarország Orbán alatt és Lengyelország ... Kaczyński alatt egyértelműen bizonyítja, hogy a még viszonylag szilárd posztkommunista kormányzati struktúrával rendelkező országok is a felelőtlen és kleptokrata hazai elit martalékává válhatnak."[72]

A további bővítés híveinek ellenvéleménye van. Andor László, az EU korábbi biztosa, aki tökéletesen átlátja a probléma összetettségét és nehézségeit

és elutasítja „a gazdag tagországok vonakodó csoportjának a hibáztatását", mindazonáltal így érvel:

> „A régió értékes az EU számára, amely küzd a lakosság elöregedésével és a klímaváltozással. A progresszíveknek gondoskodniuk kell arról, hogy amikor az EU-tagországok konferenciát tartanak az EU jövőjéről, a további bővítés és kiváltképp a Nyugat-Balkán integrációja szerepeljen a fontos, ha nem is a legfontosabb megvitatandó kérdések között. ... A kudarc, hogy múlt év októberében nem sikerült Albániát és Montenegrót csatlakozásra érett státuszba juttatni, meglehetősen felzaklatta e két ország kormányát és lakosságát. A bővülés barátai megdöbbentek Franciaország és a többi vétózó arroganciáján és tudatlanságán. Ám ez nem egyszeri botlás, hanem az európai döntésképtelenség egy újabb jele."[73]

Én azon a véleményen vagyok, hogy ez a bővítés valóban kínál valamely, de nem túl jelentős előnyöket az EU számára, másfelől nagyon komolyan felerősít bizonyos kockázati tényezőket. Először is a legtöbb nyugat-balkáni ország nem áll készen a teljes jogú tagságra, és még több évtizedre van szüksége, hogy valódi stabilitásra és felkészültségre tegyen szert. Ezen országok némelyikét autokrata vezetők irányítják, és hagyományosan orosz orientációjúak, ami felerősítheti az euroszkeptikus és EU-ellenes erőket magán az Európai Unión belül. Nem véletlen, hogy Orbán Viktor, Magyarország integrációellenes miniszterelnöke az egyik fő szószólója a nyugat-balkáni bővítésnek.[74] Ahogy fogalmazott: „A magyar kormány egyik legfontosabb prioritása a nyugat-balkániak bevonása az Európai Unióba ... Azt gondoljuk, hogy ez a bővülés elhozhatja Európa valódi újraegyesülését."[75] Orbán számos kijelentésében sürgette Szerbia felvételének a „meggyorsítását".[76] A *Balkan Insight* szerzői joggal állapították meg 2019 nyarán: „A kapcsolatok Szerbia és Magyarország között jobbak nem is lehetnének; virágoznak azon az alapon, ami a bírálók szerint Alaksandar Vučić szerb elnökre és Orbán Viktor miniszterelnökre egyaránt jellemző: az autoriter kormányzás."[77] Vučić okkal nevezte Orbánt „Szerbia nagy barátjának", a járvány idején 2020-ban többször is meglátogatták egymást. Vučić követte Orbánt, és a parlament megkerülésével határidő nélküli rendkívüli állapotot vezetett be 2020. március 15-én. Nem meglepetés, hogy Vučić politikai pályafutását 1993-ban, huszonhárom évesen a később háborús bűnökért elítélt Vojislav Šešelj szélsőségesen nacionalista Radikális Pártjában kezdte. Šešelj volt a rezsim bűnöző félkatonai akcióinak a vezetője és az etnikailag homogén „Nagy Szerbia" hirdetője, amely Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Koszovó, Montenegró és Horvátország jelentős részét magában foglalná. Vučić később egy másik háborús bűnös, Slobodan Milošević parlamentjének a tagja lett. Belgrádban 2019-ben négy hónapon keresztül hetente tüntettek ellene „kilométer hosszú menetekben a városon át. A [tüntetők] frusztrációjuknak adtak hangot a politikai erőszak terjedése és a demokrácia leépülése miatt az országban."[78]

Aleksandar Vučić szerb elnök még azt megelőzően, hogy az EU befogadta volna Szerbiát, Orbánhoz csatlakozva bírálta Európát. 2020. március 15-én a járvány kitörésének első tumultuózus hetében kijelentette, hogy az európai szolidaritás „tündérmese", és dicsérte Kínát mint az egyetlen országot, amely „segít nekünk ebben a nehéz helyzetben".[79] Nem tett említést arról a százmillió dollárról, amelyet az EU adott Szerbiának pénzügyi segély formájában egészségügyi és szociális kiadásokra. Ehelyett a repülőtérre ment, hogy fogadjon egy kínai delegációt, amely néhány ezer dollár értékben orvosi berendezéseket hozott. Szerbiának hosszú időre – akár évtizedekre is – szüksége lehet, hogy az EU számára elfogadható tagjelölt legyen. Sokkal észszerűbb lenne, ha az ország valamilyen speciális külső tagságot kapna, amely kellő támogatást és időt biztosít a felkészülésre.

Orbán Viktor lelkesedésében az EU bővítése iránt odáig elment, hogy a Türk Nyelvű Államok Együttműködési Tanácsának VII. csúcstalálkozóján, 2019. október 15-én, török és azerbajdzsáni vezetők előtt kijelentette: „Magyarország most azért harcol, hogy ebben az európai kormányban a magyaroknak jutó portfólió a bővítés- és szomszédságpolitika legyen... Ha sikerül ezt a portfóliót megszereznünk [ami végül is megtörtént], akkor örömmel állunk az önök rendelkezésére, hogy segítsük az önök törekvéseit."[80] Természetesen mindenki számára világos, ahogy azt két kritikus 2016-ban és 2018-ban megjegyezte, hogy „az EU leghangosabb kritikusa szorgalmazza a bővítést, mert az EU minél nagyobb, annál kevésbé integrált".[81] A budapesti székhelyű Political Capital egyik elemzője szintén azt fejtegette, hogy az EU bővítése Orbán céljainak felel meg, mert „minél nagyobb az EU, annál kevésbé integrált".[82]

Mindezen figyelmeztető jelek ellenére az újonnan megválasztott Európai Bizottság egyik első intézkedéseként napirendjére tűzte a Nyugat-Balkán irányába történő bővítést. Várhelyi Olivér, a szomszédsági és bővítési kérdésekért felelős új magyar biztos kijelentette:

> „Az Európai Unió nyugat-balkáni bővítése a Bizottság egyik legfontosabb prioritása. Három irányban dolgozunk: először is konkrét lépésekre teszünk javaslatot, hogy miként lehet a csatlakozást elősegíteni ... a cél

továbbra is a csatlakozás és a teljes jogú tagság. Másodszor és ezzel párhuzamosan a Bizottság határozottan tartja magát a saját ajánlásaihoz, amely szerint Észak-Macedóniával és Albániával meg kell kezdeni a csatlakozási tárgyalásokat ... a Bizottság gazdasági és fejlesztési tervet állít össze a régió számára."[83]

2020 májusában a Bizottság megismételte, hogy „elkötelezett a bővítés iránt, amely továbbra is az Európai Unió politikájának kulcseleme"[84], de hangsúlyozta

„a nyugat-balkáni vezetőknek a mostaninál hihetőbben kell bizonyítaniuk az elkötelezettségüket az alapvető reformok végrehajtása iránt ... hogy a tagsághoz szükséges összes követelménynek eleget tegyenek. Ennek része, hogy támogatják a demokratikus joguralom érvényesülését, a gazdasági reformok megvalósítását és az igazodást az alapvető európai értékekhez."[85]

2020. május 6-án az EU és a nyugat-balkániak együttes videókonferenciáján az európai vezetők hatalmas összegű pénzügyi segítséget ajánlottak fel a hat országnak, ezen belül egy nagyvonalú, 3,3 milliárd euró összegű csomagot a Covid–19-járvány kezelésére és a járvány utáni helyreállítás finanszírozására. A konferencia után kiadott közös nyilatkozatban az európai vezetők hangsúlyozták, hogy a nyugat-balkáni országoknak komolyan és érdemben kell fellépniük a korrupció és a szervezett bűnözés ellen; bizonyságát kell adniuk annak, hogy tiszteletben tartják az emberi jogokat, a nemek közötti egyenlőséget és a kisebbségi jogokat; hogy határozott lépéseket tesznek az emberkereskedelem megfékezésére, a kábítószerfogyasztás és pénzmosás ellen, megállítják a csempészést, legyen szó emberekről, kábítószerekről vagy fegyverekről, illetve együttműködnek az Európai Unióval a folytatódó migrációs kihívások kezelése terén.[86] Csak remélni lehet, hogy az EU komolyan veszi a saját követeléseit és gondoskodik arról, hogy e követelmények maradéktalanul teljesüljenek, és az ígéretét csak akkor teljesíti, ha az országok mindegyike képes arra, hogy a fentieknek eleget tegyen. E pillanatban a hat nyugat-balkáni ország egyike sem képes arra, hogy a fenti követelmények bármelyikének eleget tegyen.

Az Európai Unió meglehetős ambivalenciát mutat a nyugat-balkáni bővítés iránt. Ahogy az Európai Parlament mellett működő egyik agytröszt 2020 májusában összefoglalóan megjegyezte, a bővülési folyamat egész története ezt a kétértelműséget mutatja. A thesszaloniki csúcstalálkozó nyitotta meg az utat a nyugat-balkániak számára Európa felé. Ám a régió országainak komoly gondot jelent a gazdasági és politikai reformok végrehajtása, és mert a joguralom elvének az érvényesítése továbbra is problematikus, az EU habozik. Ám a 2018-ban elfogadott Nyugat-balkáni Bővítési Stratégia új ösztönzést adott a bővítési politikának azzal, hogy az EU fokozottabb szerepvállalásával hihető stratégiát kínált a régió hat országának a tagság elérésére és 2025-öt jelölte meg a csatlakozás lehetséges időpontjaként. 2019 júniusában és októberében a Tanács újra és újra elnapolta a tárgyalások megnyitását Albániával és Észak-Macedóniával – az Európai Bizottság pozitív ajánlása és az Európai Parlament egyetértése ellenére. A döntés elhalasztásával az Európai Unió kétértelmű üzenetet küldött a régiónak, csökkentve a saját hitelességét, ami akár a nacionalista retorikák erősítésére is vezethet a régióban. Van aggodalomra ok a tekintetben is, hogy a döntés nyomán harmadik országok, elsősorban Kína és Oroszország lehetőséget kapnak befolyásuk erősítésére. Mindezen problémák vitát indítottak, amelynek a célja az EU bővítési politikájának alapvető újragondolása.[87]

Járványszerű korrupció a Balkánon

A felvétel az előfeltételek szigorú betartatása nélkül komolyan meggyengíthetné az Uniót. Az összes, jelöltként szóba jövő balkáni országban történelmileg kialakult társadalmi-kulturális betegség a járványszerű korrupció. A *The Economist* egy 2011-es cikkének ezt a címet adta: „A bolsevizmustól a megvesztegetésig: a korrupció lépett a kommunizmus helyébe, mint a régió rákfenéje."[88] A korrupció és az erőteljesen antidemokratikus és autoriter politikai viszonyok valamennyire Közép-Európában is megbénítják a normális életet azokban az országokban is, amelyeket már felvettek az Európai Unióba, mint a Visegrádi 4-ek, Románia, Bulgária és Horvátország. Ezek a változatlanul velünk élő problémák komoly figyelmeztetést jelentenek az EU számára, mert e jelenségek még súlyosabbak a nyugat-balkáni országokban.

E tekintetben hatalmas különbségek, mondhatnánk, szakadékok vannak Északnyugat-Európa, Nyugat-Európa, Közép- és Kelet-Európa, a Földközi-tengeri térség és a Balkán között. Egy 2013-as tanulmány a korrupciós észlelési index alapján – amely az országokat 1-től 100-ig osztályozza, ahol a 100 a korrupció teljes hiányát jelenti [azaz az alacsonyabb szám nagyobb korrupciót jelez] – az északnyugat-európai országok 90 körüli osztályzatokat kaptak, Nyugat-Európa 70 körülit, a földközi-tengeri és a közép-európai országok 50 körülit, Olaszország, Görögország és a balkáni államok

40 körülit [a szovjet utódállamok a tragikusan alacsony 20-as osztályzatot kapták].[89]

Európa periferiális országai ugyancsak a lista alján foglalnak helyet az oktatás színvonala tekintetében. 2015-ben egy OECD-felmérés 76 országot vizsgált az oktatás színvonala szerint. Az első tízbe négy északnyugat-európai ország került be néhány ázsiai ország mellé. Ezzel szemben a balkáni országok a 40–44. közötti helyeket foglalták el, míg Albánia és Macedónia néhány szovjet utódállammal együtt az 50. és 60. közötti helyeken állt. A legrosszabb helyeken szereplő országok többségében nincs európai szintű oktatás.[90]

* * *

Összességében a további bővítéstervét nagyon komolyan felül kellene vizsgálni. A 2020–2021-es Covid–19 pandémia – amely a nagy emberveszteségekkel együtt súlyos gazdasági következményekkel is járt – a harmadik nagy válság a 2008–2010-es nagy recesszió és a 2015–2016-os migrációs válság után, amelyek súlyosan érintették az Európai Uniót. Ezek a problémák felerősítették a konfliktusokat az északi és a déli tagországok között, amelyek megoldásához az Európai Uniónak sok teendője van a válságok kezeléséhez szükséges feltételek belső megteremtésére. A további bővítés, amelynek nyomán alacsonyan fejlett, autoriter és Oroszország felé orientálódó országok lépnének be az Európai Unióba, gyengítené az EU képességét a szükséges önvizsgálatra, rontaná az esélyeket az integráció elmélyítéséhez szükséges lépések megtételére és ily módon gyengítené az Uniót. A további bővítés helyébe alighanem, alkalmasabb kezdeményezésekre van szükség, jó szomszédságpolitikára, pénzügyi támogatásra, a gazdasági integráció és a társult [de nem teljes jogú tagság] bevezetésére az újonnan jelentkező országok számára.

6. A hármas válság és az előremenekülés 2008–2020

Miután megtörtént az Európai Közösség történelmi jelentőségű megújítása, az egységes piac, a közös valuta és az Európai Unió létrehozása, illetve véget ért az ezredforduló táján élvezett példa nélkül álló fellendülés, hirtelen minden megváltozott, és rosszra fordult. Nagyjából másfél évtizeddel azt követően, hogy az egységes piac működni kezdett – alig egy évtizeddel azt követően, hogy tizenegy tagország közös valutát vezetett be és alig fél évtizeddel az után, hogy nagyszabású bővítésre került sor, amelyben a közép-európai országok nagy csoportja vett részt (aminek köszönhetően az Unió valóban páneurópai lett), más szavakkal az európai integráció legsikeresebb fellendülési szakaszát követően közvetlenül –, a kontinens a második világháború utáni legsúlyosabb válságát élte át. Valójában különböző válságok sorozatáról beszélhetünk, egy súlyos gazdasági recesszióról, majd egy ijesztő migrációs „inváziról", még mielőtt a kontinens teljes mértékben kiheverte volna a gazdasági sokkot. És épp mikor már Európa túljutóban volt ezeken a válságokon is, egy példa nélkül álló egészségügyi válság – a koronavírus-járvány egy még súlyosabb gazdasági visszaeséssel társulva – érte el a kontinenst. E hármas válság súlyos következményekkel járt Európára nézve a 2008–2020 időszakban.

A 2008-as recesszió

Az ezredfordulóan az EU–15 országaiban a gazdaság dübörgött. 1992–2005 között e csoport GDP-je átlagosan 58 százalékkal nőtt, az egy főre eső jövedelem pedig 60 százalékkal, ám hirtelen a gazdasági növekedés leállt. A változás első jelei 2007-ben jelentkeztek. Szeptember 17–18-án izgatott emberek álltak sorba a brit Northern Rock bank fiókjai előtt, hogy kivegyék a pénzüket. Ám a banknak nem volt elegendő pénze. A Bank of

England 4,4 milliárd dolláros mentőövet dobott a banknak és 100 százalékban garantálta a banknál elhelyezett betéteket.[1]

Az említett időszakban Írország Európa leginkább virágzó és gazdag országai közé emelkedett. 1990-től kezdve az ország példátlanul gyors ütemben, évi 6–12 százalékkal növekedett, és a 20. század utolsó harmadában nemzeti jövedelme megháromszorozódott. A lakosság elkölthető jövedelme 2006-ban kétszerese volt az Európai Unió átlagának. Számos újonnan meggazdagodott ír vásárolt új otthont, így a lakáscélú jelzálog-hitelezés volumene évi 25 százalékkal nőtt, és 2003–2006 között részaránya a GDP 40 százalékáról 65 százalékra emelkedett. Ez a példa nélkül álló ingatlanpiaci konjunktúra a csillagokig emelte a lakásárakat. Mindössze néhány év leforgása alatt, 2000 és 2006 között a lakásárak megháromszorozódtak. 2006-ban Dublinban egy fél hektárnál kisebb földterület ára 95 millió euró volt. A lakosság jövedelme nem követte ezt az emelkedést, így 2006-ban hirtelen elfogytak a lakásvásárlók. Az áremelkedés megállt, majd csökkenésnek indult, a lakáspiaci buborék hirtelen kipukkant, Írország pedig mély gazdasági válságba süllyedt.

Ezzel párhuzamosan Görögország a felelőtlen költekezésnek köszönhetően óriási adósságot halmozott fel. A 2004-es nyári olimpiai játékok költségvetése 2,5 milliárd euró volt, ehelyett a kormány csaknem 10 milliárd eurót költött el.[2] Ezen túlmenően Görögország jórészt hitelekből jóléti rendszert épített ki, miközben botor módon 58 évre csökkentette a nyugdíjkorhatárt (sőt egyes esetekben 48 évre). A hatalmas államadósságot statisztikai trükkökkel elrejtették, és letagadták az adósság tényleges nagyságát. A valóság a 2009-es parlamenti választásokat követően került napvilágra, amikor George Papandreu kormánya nyilvánosságra hozta a csalásokat. Kiderült, hogy a költségvetési hiány és az államadósság a GDP 110 százalékát is elérte.[3] Ugyanakkor az adóbehajtás a korrupció következtében összeomlott, és még a görög miniszterelnök is arról beszélt, hogy országa „süllyedő hajó".[4]

A világgazdaság túlpörgött, nagy volt az eladósodás, ráadásul a szabályozórendszereket jórészt lebontották, eluralkodott a spekuláció, veszélyesen megnövekedtek és elszabadultak a kockázatok. A pénzügyi tranzakciók napi volumene az 1970-es éveket jellemző 15 milliárd dollárról 2004-re 1,3 ezer milliárdra ugrott, a külföldi működőtőke-befektetéseké 2,5 ezer milliárdra. Aztán hirtelen a hatalmas amerikai bankok, egyik a másik után, csődbe mentek. 2008 márciusában a Bear Stearns, az egyik nagy amerikai befektetési bank került bajba. A New York-i Fed 29 milliárd dolláros mentőövet dobott neki, így a Bear Stearns elkerülte a csődöt. 2008 szeptemberében két másik óriás került sorra. Az egyiket, az American Insurance Group

(AIG) biztosítócsoportot a Federal Reserve egy 85 milliárd dollár összegű, kétéves hitellel megmentette. 2008. szeptember közepén, ugyanazon a napon, két másik óriás is padlóra került. A Merrill Lynch 1400 milliárd dolláros eszközállománnyal, csaknem kétmillió ügyfélszámlával és negyedévente négymilliárd dollár bevétellel csődbe ment, és mentés gyanánt 50 milliárd dollárért eladták a Bank of America pénzintézetnek. Ugyanazon a napon történt a pénzügyi válság legfontosabb epizódja is; a Lehman Brothers, amelyet hagyományosan stabilnak tartottak – 1850-ben alakult, 25 ezer embert foglalkoztatott 639 milliárd dollár eszközállománnyal –, 2008. szeptember 15-én csődeljárásra kényszerült. A bank nem tudta visszafizetni a 619 milliárd dolláros adósságállományát. Ez az összeomlás a történelemben feljegyzett legnagyobb csőd volt, mivel a bank eszközállománya jóval nagyobb volt, mint a korábban csődbe ment óriásoké. Az esemény nyomán

> „a *subprime* jelzálogpiac által elindított pénzügyi válság robbant ki, amely 2008-ban végigsöpört a globális pénzügyi piacokon. A Lehman összeomlása nagy jelentőségű esemény volt, amely felerősítette a 2008-as válságot és 2008 októberében tízezer milliárd dollárral csökkentette a világ részvénypiacain forgó részvények értékét."[5]

Mindezen események a Wall Street történetének legdrámaibb fejezetévé váltak. Ahogy a *The New York Times* megállapította, „az egykor gőgös pénzügyi vállalkozások térdre kényszerültek a rossz jelzáloghiteleken és ingatlanbefektetéseken elszenvedett több száz milliárd dolláros veszteségeik miatt".[6]

Pénzügyi-gazdasági válság Európában

Az amerikai óriásbankok összeomlása drámai pánikot váltott ki a nemzetközi pénzügyi piacokon. Ahogy Joseph Stiglitz Nobel-díjas amerikai közgazdász megjegyezte, a földkerekségen átsöprő válságra ráüthették a „Made in America" bélyeget.[7] Valójában azonban a válság eredete nemcsak amerikai, hanem összeurópai is volt. Az igaz, hogy az amerikai óriásbankok összeomlása világszerte hitelezési pánikot okozott, és így likviditási válságra vezetett, ami leállította a hitelezést, vagyis az adósok nem jutottak új hitelekhez, amiből a régiket visszafizethetnék. Számos ország Európában nagyon eladósodott. Az ezredfordulón kialakult jólét a neoliberális elvek alapján deregulált piacokon nagyfokú kockázatvállaláshoz vezetett. A jólét növekedése kéz a kézben járt a súlyos eladósodással.

Izland, ez a kis szigetország tankönyvi esetnek tekinthető. A korábbi halásznemzetből a 21. század elejére bankóriás lett. Az ország három vezető bankja 2003-ra 1450 milliárd izlandi korona eszközállományt halmozott fel, ami 2008-ra nagyjából a tízszeresére növekedett. Felvásároltak norvég bankokat, brit vállalatokat, hiteleket adtak fűnek-fának Európában, így hitelállományuk az ország GDP-jének 430 százalékára emelkedett, a teljes eszközállományuk pedig a tízszeresére. Ahogy az a bankvilágban szokásos, az izlandi bankok ezt a rendkívüli növekedést kölcsönpénzekből finanszírozták. 2007-re a három bank rövid lejáratú adóssága tizenötször haladta meg az ország teljes devizatartalékait. Egyetlen évben, 2005-ben a három izlandi bank összesített adóssága megkétszereződött. Ily módon az üzleti expanziót hitelből fedezték. Az első ijesztő jelek már 2006–2007-ben jelentkeztek, amikor az ország központi bankja vészjelzéseket küldött a kormánynak. A Lehman Brothers összeomlása után, amikor súlyos likviditási válság alakult ki a világban, az izlandi bankok (mint a bankok általában) nem jutott új hitelhez. A Glitmir Banknak, a három nagybank egyikének 2008 októberében hatalmas hitellejáratai következtében 1,4 milliárd dollárt kellett volna visszafizetnie. Hasonló problémákkal küzdött a másik nagy bank, a Landsbanki is, amelynek háromszázezer brit betétese volt, akiket nem tudott kifizetni, amikor azok igyekeztek kivonni pénzeiket. A brit kormány retorzióként befagyasztotta a bank pénzeit. 2003-ban mind a három izlandi nagybank csődbe jutott. A rá következő hónapban az izlandi korona elveszítette értékének 60 százalékát. 2009-ben a kormány is megbukott. Abban az évben az ország GDP-je 6,7 százalékkal csökkent.

Felelőtlen adósságra alapozó bankok, lakáspiaci konjunktúra egekbe szökő árakkal, amit bizonytalan jelzáloghitelek fedeztek és az adósságra épülő fogyasztásnövekedés nyomán mindenkit eladósodott – a bankok, az állam vagy a lakosság egyaránt. A válság gyorsan járványszerűen terjedt. Izland, Görögország és Írország mellett hamarosan egy sor közép- és dél-európai ország – Magyarország, Lettország, Észtország, Litvánia, Bulgária, Románia, Olaszország, Spanyolország és Portugália (mindegyik EU-tagállam) –, valamint Ukrajna, Oroszország és Szerbia is súlyos válságba zuhant. Az ezredforduló idején az átalakuló közép- és kelet-európai országok fellendülése hitelre épült, a gazdaságaik gyengék voltak, így érthető módon a válság erősen sújtotta őket. 2009-ben a régió öt országában a gazdasági visszaesés két számjegyű volt; Litvániában a GDP 17,4 százalékkal csökkent, Ukrajnában 14,8, Észtországban 14,3, Szlovéniában pedig 8,1 százalékkal. Már 2008 negyedik negyedévére ezeknek az átalakuló országoknak az exportja 5–15 százalék közötti mértékben esett vissza, 2009 első negyedévében további 10–25 százalékkal. Magyarország, Lettország és Románia az IMF és az EU segítségére szorult.

Az Európai Unió közbelépett; 2009 márciusában az EU, az IMF, a Világbank és az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank mintegy negyven, a régióban aktív kereskedelmi bankkal közösen Bécsben megállapodott, hogy folytatják a régió hitelezését. Ez volt az úgynevezett Bécsi Kezdeményezés, amely megmentette a régió bank- és hitelrendszerét az összeomlástól. Mindazonáltal a válság legrosszabb szakaszában (2011 végén) a régiónak nyújtott hitelek még mindig 35–75 milliárd dollárral maradtak el a korábbi időszakétól, és az Európai Unióban működő bankok megkezdték a régióban birtokolt javaik értékesítését. Az Európai Unió ismét beavatkozott; a 2012-es második Bécsi Megállapodás ismét megmentette a régió pénzügyi rendszerét. Meglepő módon az a tény, hogy a közép-európai banktőke 87 százaléka külföldi – osztrák, német, francia és skandináv – kézben volt, fenntartotta a hitelezést. Ezen túlmenően az EU már korábban nagy összegekkel támogatta az újonnan felvett országokat: 2000 és 2006 között 80 milliárd eurót fordított a gyengén fejlett régiók támogatására. 2007 és 2013 között az Unió teljes költségvetésének az egyharmadát fordította erre a célra. Az EU agrártámogatási politikájának köszönhetően a régió agrárnépességének jövedelme megkétszereződött.

Az EU számára nem jelentett túl nagy kihívást az újonnan felvett posztkommunista országok gazdasági válsága. A három leginkább érintett ország összesített GDP-je nem érte el a EU GDP 2 százalékát. A veszteségük összesen nem volt több, mint a görög GDP kiesése. Portugália, Olaszország, Írország, Görögország és Spanyolország amelyek együttesen – az országok kezdőbetűi alapján – a tapintatosnak nem mondható PIIGS-nek (pig, disznó angolul) neveztek, sokkal nagyobb fejfájást okoztak. Az olasz államadósság a harmadik legnagyobb volt a világon, Már az 1990-es évek közepére elérte az ország GDP-jének 120 százalékát, ami kétszerese annak, amit az EU szabályai megengednek. 2011-ben az olasz államadósság 2578 ezer milliárd eurót tett ki; ez még az EU számára is túl sok. 2011 végére Olaszország és Spanyolország együttes adóssága 3,3 ezer milliárd euró volt. 2012-ben az IMF másodszor is mentőövet dobott a spanyol bankoknak. A PIIGS csoport három tagja – Írország, Görögország és Portugália – csődbe ment, megmentésükre az IMF és az EU összesen 80 milliárd eurót fordított.

A válság nagyon gyorsan összeurópaivá vált. Ennek részben az volt az oka, hogy a felelőtlen hitelezés és eladósodás a legfejlettebb északnyugat-európai országokban is általánossá vált. 2000 és 2007 között egész Európára jellemző volt a lakáspiaci konjunktúra és az égbe szökő lakásárak; az árak 100 százalékkal emelkedtek Írországban, 135 százalékkal Spanyolországban,

de Franciaországban is 108 százalékkal, Nagy-Britanniában pedig 128 százalékkal. De még Svédországban, Norvégiában és Dániában is elérte az áremelkedés a 80–82 százalékot. Csupán Németország és Hollandia maradt ki ebből, ezekben az országokban az áremelkedés mértéke 18, illetve 38 százalék volt. A brit bankok 300 milliárd dollárt írtak le, míg az eurózóna egészében a bankok behajthatatlan hitelei 500–800 milliárd dollárt tettek ki.

2008–2009-ben Európa súlyos recesszióba süllyedt. A részvénypiac elveszítette értékének felét, az autóiparnak hatalmas veszteségei voltak. Nagy-Britanniában a Jaguar Land Rovert, Svédországban a Volvót kellett állami segítséggel megmenteni. Világszerte a vállalati részvények értéke 14–15 ezer milliárd dollárral csökkent. 2009-ben az eurózóna összesített GDP-je 4,2 százalékkal, majd 2010-ben újabb 0,7 százalékkal esett. A munkanélküliségi ráta megközelítette a 10 százalékot, miután csaknem 20 millió ember elvesztette az állását. A fiatalok (22 év alattiak) körében a munkanélküliség átlagosan 22 százalék volt, ezen belül Görögországban és Spanyolországban 47, illetve 42 százalék.

Az Európai Unió azonnal mentőtervet dolgozott ki. Egy 2008. október 12-én Párizsban megtartott megbeszélésen az országok egyetértettek abban, hogy összehangolt tervre van szükség a bankok megmentésére. November 26-án a Bizottság 200 milliárd eurós gazdaságélénkítési csomagot hozott nyilvánosságra. 2008 decemberében az úgynevezett Európai Gazdaságélénkítési Terv hatalmas – az EU összesített GDP-je 5 százalékának megfelelő – összeget irányozott elő gazdaságélénkítési célokra. Nagy-Britannia, Franciaország és Németország elkészítette a maga nemzeti szintű élénkítési tervét. Dánia 100 százalékos védelmet nyújtott a betétekre, Németország megmentette az ingatlanfinanszírozással foglalkozó Hypobankot. A brit pénzügyminisztérium 500 milliárd fontot fordított bankmentésekre, amelyből újra tőkésítette a Royal Bank of Scotland és a Lloyds pénzintézeteket. Kilenc országban került sor bankmentésekre több mint 5 milliárd dollár értékben. A bankmentés értéke Nagy-Britanniában elérte a GDP 82 százalékát, Svédországban 70 százalékát, Hollandiában 40 százalékát. Az országok mindegyike alkalmazott automatikus stabilizátorokat is, amelyek működése nem igényelt külön állami lépéseket.

A kilábalás első bizonytalan jelei már 2010-ben megjelentek azzal, hogy az EU–27 összességében újra növekedni kezdett; a növekedés üteme 1,8 százalék volt 2010-ben, 1,5 százalék 2011-ben. Hat országban azonban folytatódott a visszaesés: Izland –4,0 százalék, Görögország –3,5 százalék, Románia –1,9 százalék. A visszaesés mértéke Írországban volt a legkisebb, –0,4 százalék. 2011-ben már csak Görögországban folytatódott a visszaesés.

Összeomlik az euró?

2012-ben néhány ország újabb gazdasági visszaesést szenvedett el. Abban az időben a leginkább nyugtalanító tényező az adósságválság volt, amely 2011 folyamán tovább mélyült. A csőd lehetősége az eurózóna néhány országában, a folytatódó válság Görögországban, Olaszország és Spanyolország stabilizációjának a késlekedése, illetve a pénzpiacokon kialakult pánik veszélyt jelentett a közös valutára. Az euró bevezetése az ezredfordulón egyértelmű siker volt; a föderalizáció híveinek a sikere, hiszen a közös valuta – és az Európai Központi Bank – a leginkább nemzetek feletti intézmény volt, ami valaha is létezett az Európai Unióban. Ez újabb lépést jelentett az Unió kormányközi jellegéből a föderalizáció irányába. Jelentős pénzügyi előnyöket is hozott, például a valutaátváltási költségek megszüntetését és az árfolyam-ingadozások kiiktatását. Hozzájárult továbbá az árak kiegyenlítődéséhez és a pénzügyi piacok egységesítéséhez. Bevezetésekor az euró a dollárral azonos értékű volt, azaz egy euró egy dollárt ért. Néhány év elteltével azonban az euró erősen felértékelődött és 50 százalékkal meghaladta a dollár értékét (1 euró = 1,50 dollár). Azonnal második világvalutává vált, és néhány éven belül a világ pénzügyi tranzakcióinak a negyede euróban bonyolódott.

1999 januári bevezetésekor a 11 EU-tagország – Ausztria, Belgium, Finnország, Franciaország, Németország, Írország, Olaszország, Luxemburg, Hollandia, Portugália és Spanyolország – lelkesen üdvözölte az eurót. Nagy-Britannia, Dánia és Svédország azonban a saját nemzeti valutája megtartása mellett döntött. 2001 és 2011 között – a válság előtt, sőt még a válság alatt is – hat további ország, Görögország, Szlovénia, Ciprus, Málta, Szlovákia és Észtország, csatlakozott az eurózónához. A valutaválság kirobbanásakor 17 ország használta az eurót, továbbá hat állam, legtöbbje törpeállam, amelyek nem tagjai az Európai Uniónak. Tíz tagország még nem teljesítette a csatlakozáshoz szükséges feltételeket. A Maastrichti Szerződés úgynevezett „konvergencia kritériumokat" határozott meg; csak azok az országok csatlakozhatnak az eurózónához, amelyekben az infláció nem haladja meg 1,5 százaléknál nagyobb mértékben a három legalacsonyabb inflációval rendelkező tagállam rátájának az átlagát, a hosszú távú hitelek kamatlába legfeljebb 2 százalékkal lehet több, mint a három legalacsonyabb inflációs mutatóval rendelkező tagállam államkölcsöneinek átlagos kamatlába, a költségvetési hiány nem lehet több a GDP 3 százalékánál, az államadósság pedig 60 százaléknál kevesebb kell hogy legyen. És végül a tagállam nemzeti valutájának az árfolyama az eurózónába belépést megelőző két évben nem lépheti át a második szakaszban megállapított árfolyamsávot.

Számos periféria-tagország nem tudta teljesíteni ezeket a kritériumokat; később, a rá következő évtizedben kiderült, hogy nem is akarják.

Az euró kezdeti nagy sikerei ellenére nem tagadható, hogy a közös valutának voltak gyengeségei. Két súlyos hiányosság már a kezdetektől komoly veszélyt jelentett gazdasági válság idején. Először is a monetáris unió bevezetésével párhuzamosan nem került sor a fiskális unió bevezetésére. A fiskális politika – az adózással és a kiadásokkal kapcsolatos döntések – nemzeti hatáskörben maradtak. Ilyenre a történelemben még nem volt példa. Következésképpen, ha egyes országok felelőtlen fiskális politikát folytatnak, azzal a közös valutát veszélyeztetik. Ráadásul az Európai Központi Banknak nem voltak olyan teljes körű jogosítványai, mint a nemzeti központi bankoknak, mert nem rendelkezett végső hitelnyújtói funkcióval, ami a nemzeti keretek között működő központi bankok lényeges feladata. Ez azt jelenti, hogy nem nyújthat hitelt az államnak és nem vásárolhat államkötvényt, hogy támogassa az állam költekezését. Ezek a jogkörök kulcsfontosságúak válság idején.

A második nagy gyengeség az eurót használó országok közötti jelentős fejlettségi szintkülönbséggel kapcsolatos. Amikor az Európai Közösség létrejött, a hat alapító ország gazdasági fejlettsége meglehetősen hasonló volt, az egy főre jutó GDP esetükben 6000–7000 dollár között állt. Az országok társadalmi-kulturális jellemzői is eléggé közel álltak egymáshoz. Az EU radikális kibővülése nyomán ezek a hasonlóságok fokozatosan eltűntek. Az első ország, amelynek a fejlettsége eléggé eltérő volt a többiekétől, az 1973-ban felvett Írország volt; egy főre eső GDP-je csupán 58 százaléka volt a többi tagország átlagának. A később csatlakozó Görögország, Spanyolország és Portugália esetében is az egy főre eső GDP az EU-átlag 58–63 százalékán állt. A 2000-es években végbe ment bővülés nyomán a helyzet jelentősen tovább romlott, mert a közép-európai, a balti és a balkáni országok az átlagos nyugat-európai színvonalnak csupán az 56, 21, illetve 10 százalékát érték el. Egy ennyire sokszínű kontextusban az egyenszabású monetáris politika meglehetősen eltérő hatással van a különböző országokra. A válság előtt az eurózónát alacsony kamatok és következésképpen olcsó hitelek jellemezték, ami miatt csökkentek a megtakarítások és nyakló nélkül növekedtek a költések. Az eurózóna perifériális országai nem tudtak kamatot emelni válaszul a gazdaság túlhevülésére. És arra sem volt módjuk, hogy amikor a válság beütött, leértékeljék a nemzeti valutájukat, ami fontos eszköz a kevésbé fejlett országok számára versenyképességük javítására. Ugyancsak nem vásárolhattak államkötvényeket a költségvetés finanszírozására. Más szavakkal, a válság sújtotta fejletlenebb országok elvesztették manőverezési lehetőségeiket a válság kezelésére. Az euró mögötti fiskális

gyengeségek katasztrofális következményekkel jártak a közös valutára nézve, amikor a válság beütött. A recesszió okozta pénzügyi válság például átmenetinek bizonyult az Egyesült Államokban és a világ nagy részén, de Európában súlyos problémákat okozott és feltárta az új közös valutával kapcsolatos szerkezeti problémákat.

Ebben az időben a szakértők és a média, a jó közgazdászok és a rossz újságírók egyaránt bírálták az euró bevezetését, és nem zárták ki, hogy a közös valuta néhány hónapon belül összeomlik. A *The New York Times* 2011. november 28-án írta: „a szuverén adósságválság tizennyolc hónapja tart … és a végjáték megállíthatatlanul közeledik Európában."[8] Még ugyanabban a hónapban a *The Economist* egy, az euróval foglalkozó cikkében feltette a kérdést: „Ez lenne a vég?"[9] December ugyanez a kiváló és kiegyensúlyozott hetilap cikket publikált ezzel a címmel „Az euró végjátéka", amely arról szólt, hogy „előbb vagy utóbb az euró menthetetlenné válik".[10] Az olyan stabil és gazdag országokat, mint Németország, súlyos kritika érte, mert nem könnyítettek a szegényebb országok terhein. Franciaország közös eurókötvény-kibocsátást javasolt a nemzeti államkötvények helyett, ami – mivel az erős országok is mögötte állnak – alkalmas lett volna, hogy a kötvénypiacokon több pénzhez juttassa a gyengébbeket, amelyek így könnyebben eleget tudnak volna tenni az adósságszolgálati kötelezettségeiknek. Ám a németek ezt elutasították. A *The New York Times* keményen megbírálta Angela Merkelt:

> „Mindennek a közepén ott ül Németország, az észak-európai blokk vezetője … alapvetően a politikai következményektől való félelmében kézből elutasít bármit, ami arra irányulna, hogy az európai adósság közössé tételével enyhítsenek a súlyosan eladósodott országok terhein."[11]

A média a vezetés hiányára és a tétlenkedésre panaszkodott: „Az Európai Unió kiváltképp jó példa arra, amikor vannak vezetők, akik nem vezetnek".[12]

A közös valuta összeomlása mindennapos beszédtémává és valós veszélylyé vált. Hirtelen a közös valutát „mesterséges"-nek nyilvánították. Az EU „létrehozott egy gazdasági és jogi felépítményt, amely alól hiányzik a nyelvi, a kulturális, a történelmi és az állampolgári alap … Most azonban a mélyen gyökerező hibák aláássák a projektet."[13] Paul Krugman, Nobel-díjas amerikai közgazdász, aki egyébként az integráció híve – akit egy szójátékkal az euró egyik „pénzelő" atyjának neveztek (funding – pénzel, finanszíroz, founding – alapít), most hirtelen egyike lett a „tökéletesen gyakorlatiatlan romantikusoknak", aki egy olyan álom rabja, amely „az európai egységről

szól és ami olyannyira foglyul ejtette az európai elitet, hogy tökélesen figyelmen kívül hagyott mindennemű gyakorlati ellenvetést".[14]

A periféria-országokban dúló mély adósságválság természetesen bankválságot okozott a fejlett nyugat-európai országokban is. Ezeknek az országoknak – Nagy-Britannia, Franciaország és Németország – a bankjai korábban nagyban vásárolták a gyengébb periféria-országok államkötvényeit és váltak ezen országok fő hitelezőivé. 2010-ben a francia, a német, a brit, a holland és a belga bankok összesen 1,8 ezer milliárd euró összegben birtokolták a PIIGS-országok mérgezett kötvényeit. 2011 végére, illetve 2012 nyarára az Egyesült Államok és más országok vonakodtak attól, hogy európai kötvényeket vásároljanak olyannyira, hogy még a német államkötvényekből is megmaradt egy eladatlan csomag. Ezzel párhuzamosan az euró dollárárfolyama 1,5-ről 1,1-re esett.

„Az eurót már meg is mentettük!"

2013. április 25-én Jörg Asmussen, az Európai Központi Bank Igazgatótanácsának tagja büszkén kijelentette: „az eurót már meg is mentettük. Túl fogja élni a válságot, erősebb lesz és még több ország fogja bevezetni a jövőben".[15]

Mi történt? A magyarázat egyetlen ember: Mario Draghi. Az Európai Központi Bank udvarias stílusú elnöke emlékezetes módon a válság tetőpontján, 2012 nyarán különösebb ceremónia nélkül kijelentette: a bank „mindent megtesz, ami szükséges" az euró megmentésére.[16] Majd ezt követően számos drámai lépést tett. 2012 augusztusának első napjaiban a bank masszív államkötvény-vásárlásokba kezdett. Miután a szabályok szerint közvetlenül nem vásárolhat a kormányoktól, ezért Draghi a másodpiacokon magánszemélyektől és intézményektől vásárolt. Ennek nyomán a kötvényárak a korábbi nagyon magas szintjükről csökkentek, ami enyhített a tagországok adósságszolgálati terhein. A központi bank az úgynevezett mennyiségi lazítás politikáját alkalmazva több mint 1000 milliárd euró új pénzt pumpált az eurózóna gazdaságába. A bank ezt a politikáját egészen 2016 őszéig folytatta. A friss pénzből a bank csaknem félezer milliárd eurót olcsó, hosszú lejáratú hitelek formájában nyújtott a bankoknak, hogy újra tőkésíthessék magukat. És végül 9 százalékra emelte a tartalékait, hogy fedezni tudja az esetleges veszteségeket.

Az Európai Unió – bár lassan és sok késedelemmel, de – hatékonyan lépett, hogy megmentse a csőd felé tartó bankokat, és takarékossági intézkedéseket kényszerítsen ki a válság sújtotta országokból, hogy azok csökkentsék a kiadásaikat, az adósságaikat és állítsák helyre a kereskedelmi és fizetési mérlegeik megbomlott egyensúlyát. Az Európai Bizottság, az Európai Központi Bank és a Nemzetközi Valutaalap hármasa (a „trojka") sorra kimentette az eurózóna összes csődbe jutott országát – Írországot, Spanyolországot, Portugáliát, Ciprust és Görögországot – és néhány, zónán kívüli országot is, mint Lettország, Magyarország, Bulgária és Románia. Ennek nyomán az országok mindegyike ismét képessé vált az adósságszolgálatra. Az országok többségét csak egyszer kellett kimenteni, Görögországot azonban háromszor – összesen 289 milliárd euró (330 milliárd dollár) összegben. Az ír bankmentések 64 milliárd euróba kerültek az EU és az IMF segítségével, és további 17 milliárd euróba az ír tartalékalapok javára, azaz összességben 82 milliárd euróba. A spanyol pénzügyi csomag értéke 100 milliárd euró volt. Egy évtized leforgása alatt – 2008 novembere és 2018 augusztusa között – a bajba jutott országok 544,05 milliárd euró értékű mentőcsomagot kaptak.

Hozzá kell azonban tenni, hogy a mentőcsomagokhoz feltételek is társultak; az országoknak szigorú takarékossági intézkedéseket kellett bevezetniük. Ez nagyon fájdalmas volt, hiszen a válság sújtotta országokban – Görögországban, Írországban, Portugáliában és Spanyolországban – csökkenteni kellett az állami kiadásokat, a béreket és a nyugdíjakat. Érthető módon ezek a megszorító intézkedések nagyon népszerűtlenek voltak, és erős EU-ellenes indulatokat keltettek. Görögországban Angela Merkelt náci egyenruhában, Hitler-bajusszal ábrázolták.[17] Számos kritikus szerint ezek az intézkedések kontraproduktívak voltak, ráadásul aláásták az Unió egységét. Nem vitás, hogy a megszorító intézkedések politikai problémákat okoztak, és erősítették az EU-ellenes populista pártokat, mindazonáltal néhány év leforgása alatt a terv, a dolog lényegét tekintve, bevált. 2015 őszére az eurózóna költségvetési hiánya átlagosan a GDP 2,1 százalékára csökkent, és még az olyan súlyos esetekben is, mint Görögország, Olaszország és Spanyolország, a deficit nem haladta meg a 4 százalékot. A folyó fizetési mérlegek egyensúlya is helyreállt; Görögországban, Olaszországban és Spanyolországban a bevételi többlet sorrendben 2,5, 2,0 és 0,5 százalék volt, az eurózóna egészében pedig 2,8 százalék. A gazdaság még a két legsúlyosabb helyzetben lévő országban – Görögországban és Olaszországban – is újra növekedni kezdett. 2015-ben Spanyolországban a gazdasági növekedés az előző évhez képest 3,1 százalék volt, az eurózóna egészében átlagosan 1,5 százalék, az ipari termelés növekedése pedig 5,1 százalék. Az euró összeomlásáról már senki nem beszélt. A *The Economist* már 2013 tavaszán arra a következtetésre jutott, hogy „(A) pesszimisták nem becsülték túl az euró problémáit, sokkal inkább alábecsülték a politikai

akaratot, amely megakadályozta az eurózóna felbomlását".[18] Egy uniós tanulmány 2018 februárjában a következőket állapította meg: „egy évtizednyi küzdelem után az eurózóna egy turbulens világban a relatív stabilitás szigete".[19]

Előremenekülés: az eurózóna

A 2008-as gazdasági-pénzügyi válság az európai integrációs projekt egészét aláásta. Hogyan mászhat ki az EU ebből a mély veremből? Az euró válsága többről szól, mint az EKB „elsősegélyéről". Korrigálni kellett az euró „vele született" hibáit, és folytatni az integráció elmélyítését. Ebben az összefüggésben két fontos kérdéskörre érdemes figyelni: az EU előrehaladására a bankunió és a kvázi fiskális unió felé.

A bankunió irányába az első lépésekre az euróválság mélypontján, 2010 májusában került sor. Ebben a hónapban döntött az EU az európai pénzügyi stabilitási alap létrehozásáról három évre 440 milliárd euró összegben. Egy éven belül az összeget 780 milliárd euróra emelték. A program célja „elsősegély" nyújtása, mintegy biztonsági háló kifeszítése a bajba jutott bankok számára. Két nappal később, 2010. május 11-én az Európai Tanács intézményesítette a programot, és 2012 júliusában megkezdte működését az Európai Pénzügyi Stabilitási Mechanizmus. A pénzt kötvénykibocsátásból teremtették elő, kezdetben 500 milliárd euró értékben. A Stabilitási Mechanizmus ugyanazt teszi az Európai Unión belül, mint az IMF a világban, így hamarosan meg is kapta az Európai IMF becenevet. Ebben a formában az EU hiteleket garantált a bajba jutott bankok számára. Ráadásul az EU megállapodott az IMF-fel, amely megkétszerezte ezt az összeget. Ez a feladat, amely korábban nemzeti hatáskörbe tartozott, nagy előrelépést jelentett az európai integráció terén még akkor is, ha csak az eurózóna tagjait érintette.

A második fontos lépés a monetáris unió legfőbb hiányosságának, a fiskális unió hiányának a kiküszöbölése. 2012. január 30-án az európai csúcstalálkozó résztvevői megállapodtak abban, hogy létrehozzák az úgynevezett „Szerződés a gazdasági és monetáris unió stabilitásáról, koordinációról és irányításról" (TSCG) elnevezésű megállapodást, amelyet ugyanabban az évben március 2-án valamennyi tagország állam-, illetve kormányfője aláírt, kivéve Nagy-Britanniát és Csehországot. 2013 őszén az eurózóna országai létrehozták az Európai Egységes Felügyeleti Mechanizmust. Az EKB átvette az eurózóna tagállamaitól a bankok felügyeletét. Amikor 2014-ben három nagybank – a spanyol Banco Popular, az olasz Veneto Banca és a Banca Populare di Vicenza – csődbe ment, ez az új európai mechanizmus mentette meg őket, nem a spanyol és az olasz kormány.

2017 novemberében Mario Draghi kijelentette: „Három éve működik az európai bankfelügyelet, és a teljesítménye eddig biztató ... Röviden, az európai felügyelet és az európai monetáris politika bizonyítottan jól kiegészítik egymást."[20] 2017 nyarán a *Financial Times* ezt írta „Az európai bankunió ... a pénzügyi válság nyomán elindított átalakulások közül a legfontosabbnak ígérkezik ... Minden képzeletet felülmúló módon forradalmasítja az európai gazdasági és politikai viszonyokat."[21]

Az EU új eljárása véget vetett bankok nemzeti keretek között az adófizetők terhére történő szanálásának. A kritikusok joggal tették fel a kérdést: ha jó időkben a bankok nyeresége magánzsebekbe megy, akkor válság idején a bankok veszteségeit miért közpénzből fedezik? Miért kell a bankokat az adófizetők pénzéből megmenteni? Az EU új rendszere rákényszeríti a bankok nagy hitelezőit, hogy vegyenek részt a veszteségek egy részének az átvállalásában, elengedve követeléseik egy részét. Ugyanakkor ez az új politikai irány megteremtette a kockázatmegosztást az adós és hitelező országok között azzal, hogy előírta a transzfereket a többletekkel rendelkező országokból a hiánnyal rendelkező országokba. Ebben az értelemben nagy lépésről beszélhetünk a bankszektor európaivá válása terén.

Mindazonáltal a bankunió csak félig készült el. 2014-ben az Európai Bizottság javasolta a befejezését azzal, hogy az utolsó elemet, az Európai Betétbiztosítási Rendszert is hozzáillesztik, amely európaivá tenné a kisbetétesek védelmét, elvonva ezt a hatáskört a tagállamoktól. Németország ellenezte ezt a lépést azon az alapon, hogy ez transzferunió lenne, azaz a spanyol, az ír vagy a román betétesek német vagy francia pénzügyi forrásokból kapnának fedezetet betétjeikre. Néhány évnyi csendet és passzivitást követően, 2019 novemberében az elgondolás feléledt, amikor Olaf Scholz német pénzügyminiszter visszatért a kérdésre és hajlandónak mutatkozott a támogatására; eszerint létrehoznának egy közös alapot, amelyet akkor vesznek igénybe, ha a nemzeti alapok kimerülnek. Ha létrejön ez a megállapodás, az eurózóna további integrációja komoly előrelépést tenne.[22]

A pusztító pénzügyi és gazdasági válság éveiben az Európai Uniónak sikerült elkerülnie a közös pénz összeomlását, ám még mielőtt sikerült volna teljes egészében kiheverni ennek a súlyos válságnak a hatásait, a kontinens egy korábban teljesen ismeretlen katasztrófával szembesült, a példa nélkül álló migrációs válsággal.

Migrációs válság 2015–2016

Történelmi léptékkel mérve a bevándorlás Európába meglehetősen új jelenség. A 19. században Európára nagyjából-egészében a kivándorlás volt jellemző; 50–60 millió ember hagyta el a kontinenst. Ez a trend folytatódott (bár sokkal szerényebb mértékben) a 20. század első felében is. A második világháború után az emigráció Európából lényegében megállt.

Az 1940-es évek közepétől az 1960-as évekig a migráció alapvetően Európán belüli mozgásokat jelentett. A Közép- és Kelet-Európából elűzött németek visszamentek Németországba, a nincstelen munkanélküliek munkát keresve a földközi-tengeri régiókból a nyugat-európai országokba vándoroltak. Sokan közülük később hazatértek. Az Európán kívülről érkező bevándorlással a németek foglalkoztak módszeresen. Az országnak nagy szüksége volt munkáskézre, ezért megállapodásokat írt alá Olaszországgal és Spanyolországgal 1955-ben, illetve 1960-ban, majd 1961 októberében Törökországgal „Gastarbeiterek" fogadásáról kétéves terminusokra. Németország hasonló megállapodásokat kötött Portugáliával, Marokkóval, Tunéziával és Jugoszláviával is. 1964-ben Németország új megállapodást írt alá Törökországgal, ami hosszabb tartózkodást tett lehetővé a vendégmunkások számára, és lehetővé tette, hogy családtagjaikat is magukkal hozzák. Végül a török vendégmunkások fele Németországban maradt, családot alapított, és számuk lassan elérte a 2,7 milliót. 1960-ban a német lakosságnak még csupán a 0,7 százaléka volt külföldi, 1980-ra már 5 millióan éltek az országban. Svájc és Luxemburg szintén behívott vendégmunkásokat; a csúcsponton a két országban a munkaerő egynegyede, illetve egyharmada Európán kívüli származású volt. Az 1960–1970-es években évente 220 ezer vendégmunkás érkezett Európába, a számuk az 1980-as évek végére évi 500 ezerre emelkedett. Ekkorra már Franciaországban, Nagy-Britanniában és Olaszországban egyenként négymillió bevándorló élt.

Európa írásos történelmében 1985 volt az első év, amikor a bevándorlók száma meghaladta a kivándorlókét. Abban az időben a tartósan Európában élő bevándorló lakosság lélekszáma 8–10 millió körül mozgott. A rá következő negyed évszázadban évente 300–400 ezer ember kért menedékjogot az EU–15 országaiban, akiknek az egynegyedét, százezer embert be is fogadtak.[23] Az 1960-as évek elején, a gyarmati rendszer összeomlásakor a nem európai bevándorlás számos nyugat-európai országba felerősödött. Sok millióan érkeztek Afrikából és Ázsiából, sokan közülük franciák, britek és hollandok, akik korábban a gyarmatokon éltek. Mellettük sok gyarmati őslakos is érkezett, akik közül sokan együttműködtek a gyarmatosítókkal. Az 1950–1960-as évek fordulóján nagyjából tízmillió ember tért

haza a gyarmatokról, köztük egyedül 1962-ben egymillió francia Algériából. Egy másik nagy hullámot jelentett az a négymillió „retornadó" portugál, akik Afrikából tértek haza 1974-ben, a portugál gyarmati rendszer összeomlását követően.

A 21. század elején a helyzet radikálisan megváltozott. A tragikus klímaváltozás és a háborúk (különösen a polgárháborúk és a törzsi konfliktusok) sok millió ember életét tönkretették a Szahara-övezet alatti országokban, és milliókat indítottak útnak a Közel-Keletről, Ázsiából és Afrikából. A globalizált világgazdaság, az olcsó utazási költségek és a jobb munkalehetőségek hatalmas tömegeket mozdítottak meg a világ szegénység sújtotta régióiban. A Gallup felmérése, amely 150 országra terjedt ki és lefedte a világ lakosságának a 93 százalékát, a 2009–2011 közötti időszakban megdöbbentő és tragikus képet mutat. A nigériaiak 40 százaléka, a Szahara-övezet alatti országok lakosságának 33 százaléka és ázsiaiak milliói – összesen 630 millió felnőtt – szeretett volna máshová költözni; közülük 48 millióan egy éven belül, 19 millió pedig már előkészületeket is tett. A felmérés azt is feltárta, hogy 145 millió potenciális bevándorló az Egyesült Államokba, 142 millió az Európai Unióba szeretne menni; ez két kézenfekvő célpont, ahol jobb életet remélhetnek. Ugyanez a felmérés azt is megmutatta, hogy további 36 millió ember az európai perifériákon, főleg a kontinens keleti felén fontolgatja, hogy Nyugat-Európába költözzön.[24]

Nagyjából az ezredfordulóra a tömeges bevándorlás Európába állandósult. 2014-ben az Európában élő nem európai származású bevándorlók száma elérte a 33,5 milliót, emellett 18 millió bevándorló él az EU–28-ban, akik Európa periferiális részéről érkeztek. A nem európai bevándorlók több mint a háromnegyede öt országban telepedett le: Németországban 7 millió, Nagy-Britanniában 5 millió, Olaszországban 5 millió, Spanyolországban 4,7 millió és Franciaországban 4,2 millió.[25] A törvényesen itt tartózkodókon túl a becslések szerint 3–10 millió illegális bevándorló is tartózkodott még Európában 2008-ban. Abban az évben Európa lakosságának durván 12 százaléka volt bevándorló, de az EU–15 néhány fejlettebb országában ez az arány magasabb, Írországban és Ausztriában a lakosság 16 százaléka; Németországban és Svédországban 15, Spanyolországban 13, Belgiumban 12, illetve Franciaországban, Hollandiában és Nagy-Britanniában 11 százalék.[26] Csupán néhány kelet-európai EU-tagországban, mint Bulgáriában, Észtországban, Lettországban, Lengyelországban és Szlovákiában maradt fenn a negatív migrációs egyenleg, ezekben az országokban legalább ezerrel többen vándorolnak ki évente, mint ahányan bevándorolnak. A legszélsőségesebb Románia esete, ahol évente 160 ezerrel többen vándorolnak ki, mint ahányan bevándorolnak.[27]

Nagyon csekély számú ország kivételével, mint Svájc, a bevándorló lakosság idővel állampolgárságot kap. A 21. század első felében több mint hétmillió bevándorló kapott állampolgárságot az EU–27-ben, egyedül 2013-ban egymillió. Egy 1990-es európai bizottsági jelentés szerint a bevándorlás „elkerülhetetlen, a bevándorlóknak társadalmi, gazdasági és bizonyos alapvető politikai értelemben azonossá kell válniuk velünk". 2000-ben a Bizottság családegyesítési direktívája hangsúlyozta a családegyesítés szerepét az integrációs folyamat szempontjából.[28] Franciaország asszimilációról beszél, Németország és Hollandia inkább multikulturalizmusról. A svédek és a norvégok ingyenes nyelv- és történelemórákat kínálnak (némelyek kötelezők), lakástámogatást és segítséget az elhelyezkedésben. Mindezek a lehetőségek egy szervezett és jól szabályozott bevándorlási folyamat elemei voltak, legalábbis a 2010-es évek közepéig.

2015-ben a bevándorlási hullám Európába minden korábbi mértéket felülmúlt. Túl a hatalmas számokon, a bevándorlás kaotikus és mindenfajta normatív jogi kerettől függetlenül teljesen ellenőrizhetetlenné vált. Annak az évnek a nyarán és őszén naponta 5–10 ezer bevándorló jelent meg Görögországban, Olaszországban, Franciaországban, Németországban, Hollandiában és Nagy-Britanniában. 2014 októberében még csak 23 ezer bevándorló érkezett, egy évvel később az Európába igyekvők száma 220 ezerre emelkedett. Pakisztánból, Afganisztánból, a Szahara-övezet alatti Afrikából, Észak-Afrikából, Törökországból és a Közel-Keletről érkeztek; menekültek a háborúk, a vérengzések és az éhség elől Szíriából, ahol a lakosság fele (12 millió ember) a lakóhelye elhagyására kényszerült, az iraki, eritreai, tunéziai, szudáni és nigériai háborúk és polgárháborúk elől. Érkeztek csónakon, a Balkánon, Közép-Európán keresztül gyalogolva. Sokan közülük jogi értelemben is menekültnek számítottak, de legalább annyian voltak, akik gazdasági bevándorlóknak tekinthetők. Virágzott az embercsempészet; a csempészek ezer–négyezer eurót elkértek egy ember Nyugat-Európába csempészéséért. 2015 első felében 1600 migráns halt meg a Földközi-tengeren, 2000 óta 23 ezren vesztették életüket Afrikából és a Közel-Keletről menekülve. 2015 augusztusában oszlófélben lévő holttesteket találtak egy leplombált magyar kamionban a magyar–osztrák határ túloldalán. Alighanem jelképesnek tekinthető, hogy a tragédiára néhány kilométerre attól a helységtől került sor, ahol nem sokkal korábban az európai vezetők arról tárgyaltak, hogy miként lehet „új módszereket találni a migrációs válság kezelésére".[29]

Szervezetlen, ellenőrizetlen és ijesztően kaotikus tömegek vonultak át a kontinensen mindenfajta jogi vagy adminisztratív ellenőrzés nélkül. A történelem legnagyobb migrációs „inváziója" sokkolta Európát, ám Angela

Merkel német kancellár kijelentette, hogy kész tárt karokkal fogadni a menekülőket.[30] A migránsok számára Németország volt a célország, mivel egyedül 2015-ben 1,5 millió embert fogadott be, majd 2016-ban újabb egymilliót. Az Európai Unió tervet dolgozott ki a migránsok kötelező elosztására meghatározott kvóta alapján, ám az országok egy része – köztük Magyarország és Lengyelország – elutasította e tervet. Az Orbán-kormány kerítést épített az ország déli határán, és embertelenül bánt a migránsokkal annak ellenére, hogy azoknak csak egy töredéke – 2015-ben csupán 58 ezer ember – telepedett le Magyarországon.

Végül a migrációs válság politikai válsághoz vezetett az Unióban, illetve számos tagországban, köztük Németországban, ahol legalábbis a lakosság egy része elutasította a migránsok befogadását, mert féltek a bűnözés elszabadulásától. Az európai lakosság számára a migrációs offenzíva legijesztőbb mozzanata a muszlim vallásúak nagy száma volt. Ezek „mássága", a tény, hogy a korábban érkezett muszlim bevándorlók egy része elutasítja az asszimilációt, de a fajgyűlölet is egyértelműen szerepet kapott a migrációval szembeni politikai ellenállásban.

A muszlim bevándorlás kiváltképp ijesztővé vált néhány közelmúltban elkövetett terrortámadás miatt, amelyeket muszlim terroristák hajtottak végre. Az Európai Unió 2009-ben érdekes elemzést készíttetett az Európában élő muszlimokról. A muszlim bevándorlás már a háború utáni újjáépítési időszakban megkezdődött. Törökök telepedtek le Németországban, pakisztániak és bangladesiek Nagy-Britanniában, algériaiak és marokkóiak Franciaországban, de a korábbi holland és spanyol gyarmatokból is érkeztek muszlimok a két egykori anyaországba. Egyes országokban a részarányuk az összlakosságon belül 2–9 százalék között mozog, de többnyire elkülönültek a helyi lakosoktól, és identitásuk elsősorban muszlim maradt. Egy 2008-as felmérés szerint a németek és a spanyolok fele rossz véleménnyel van a muszlimokról. Nagy-Britanniában ugyanabban az évben 26 500 muszlimokkal kapcsolatba hozható bűncselekményt tartottak nyilván. A muszlimok az európai társadalmakban többnyire a perifériákon élnek; Németországban egy német kétszer annyit keres, mint egy muszlim a legmagasabb fizetési kategóriában, a spanyolok négyszer többet. A különbségek a képzettségben még ennél is nagyobbak; a 34 év alatti muszlimok egyharmadának a képzettsége csak harmada az európaiakénak. A 16 és 24 év közötti muszlimok csupán egyharmada tekinthető gazdaságilag aktívnak, a társadalom egészét tekintve is csak 68 százalék. Egy, a Center for Strategic and International Studies által készített tanulmányból megtudhatjuk, „a Nyugat-Európába bevándorolt muszlimok szegényebbek, iskolázatlanabbak és társadalmi értelemben inkább marginalizáltak".[31]

Ugyanakkor a rasszizmus is közrejátszik a bevándorlás elleni közhangulatban, de hiba lenne a muszlim- és bevándorlásellenes érzelmeket kizárólag a rasszizmusnak tulajdonítani. Nagyon sajnálatos, hogy a tömeges muszlim bevándorlással együtt jártak terrorista támadások is, amelyeket muszlim fundamentalisták követtek el. Az egész világ emlékszik a 2001-es véres terrortámadásra New Yorkban és Washingtonban, amelyet szaúdi fundamentalista muszlim terroristák követtek el. A 2010-es évek közepén végrehajtott muszlim támadások sokkolták Párizst, Nizzát, Londont, Kölnt, Berlint, Madridot és sok más európai nagyvárost. A támadások száma, ahogy a *Deutsche Welle* 2017-ben beszámolt róla, rémisztő: 2004. március Madrid, 2014. május Brüsszel, 2005. július London, 2015. január és november Párizs, 2015. február Koppenhága, 2016. január Isztambul, 2016. március Brüsszel, 2016. július Nizza. A legijesztőbbekre 2017-ben került sor: Párizsban februárban, márciusban és áprilisban, Londonban márciusban és júniusban, Manchesterben márciusban, Stockholmban áprilisban, Barcelonában augusztusban, Berlinben decemberben.[32] Mindezek nyomán felerősödött az ellenállás a migrációval szemben, valamint az azt támogató hagyományos pártok és kormányok ellen.

A migráció új hulláma ellen

A 2015–2016-os migrációs válság és a súlyos hibák, amelyeket az Unió ennek során elkövetett, változásokat hoztak az Unió politikájában. Az Európai Tanács 2016. február 18-án, illetve március 7-én és 18-án határozatokat hozott, amelyek célja a migráció ellenőrzött keretek közé szorítása. Ennek a lényege, hogy az EU támogatást nyújt azoknak az országoknak, amelyekre a migrációs nyomás fő terhei nehezednek; ezen belül Görögország támogatást kap a határ védelmére, a menekültügyi kérvényeknek az EU normáival összhangban álló feldolgozására.

Az új irányelvek második eleme a Törökországgal létrehozott megállapodás. Eszerint Európa csak azokat a migránsokat fogadja be, akiknek a menedékjogi kérelmeit török területen nyújtották be, illetve ott dolgozták fel. A Törökországból Görögországba illegálisan érkezőket visszafordítják. Európa 2016–2017-ben hárommilliárd euró kompenzációt fizetett Törökországnak, illetve a későbbiekben további hárommilliárdot.

Harmadrészt Európa határellenőrzési rendszert – az Európai Határ- és Partvédelmi Ügynökséget (Frontex) és az Európai Menekültügyi Támogatási Hivatalt – hozott létre a menedékkérelmek elbírálására. E lépések megtételét követően bevándorlók száma a felére csökkent. 2017-ben az

EU megszigorította bevándorlási politikáját. A 2017-es brüsszeli csúcstalálkozón a tagországok úgy döntöttek, hogy meg kell valósítani a határok teljes körű ellenőrzését. Az Európai Tanács döntéseiből az is egyértelmű, hogy az Unió kész megakadályozni bármilyen illegális belépést az EU tagállamainak a területére. Mindezen lépések ellenére a veszélyek nem hárultak el, és a kérdés megoldása még várat magára. Az Egyesült Nemzetek Szervezete által 2020-ban közreadott migrációs jelentés egyértelművé teszi a tömeges migráció okozta erős nyomást:

> „Az országhatárokat átlépő migránsok számát világszerte 272 millióra teszik, akiknek a kétharmada gazdasági migráns. Ez a szám a világ lakosságának [3,5 százaléka] … Ám a határokat átlépő migránsok számára és arányaira vonatkozó becslések már most meghaladják a 2050. évre készített előrejelzéseket, amelyekben még csak 2,3 százalékról, 230 millió emberről volt szó."[33]

A migráció zöme változatlanul a két legfejlettebb régiót, az Egyesült Államokat és Európát célozza. 2020 tavaszához közeledve egy új válság veszélyei körvonalazódtak. Egy márciusi jelentés szerint újabb tömeges migrációs hullám volt kibontakozóban. Az ellenségeskedések kiújulása nyomán Szíria északi részében menekülők tömegei kelhettek útra, és mire a jelentés napvilágot látott, csaknem egymillióan már úton voltak. Törökország lesöpörte az asztalról az Európai Unióval kötött megállapodást:

> „megnyitotta határait Görögország felé sok ezer menekülő és más, Európába igyekvő migráns előtt, azzal fenyegetőzve, hogy ugyanígy jár el további 'milliókkal'. Törökországban négymillió menekült van, akik közül 3,6 millió szír. Korábban a mozgásukat Törökországon belül szigorúan szabályozták, és az Európai Unióval kötött megállapodás alapján Törökország megszigorította a határellenőrzést. Miután a múlt héten Ankara bejelentette, hogy nem fogja megakadályozni, hogy az Európába igyekvők átlépjék a határt, afgánok, irániak, szíriaiak, pakisztániak, afrikaiak és más ázsiaiak ezrei indultak útnak próba szerencse alapon."[34]

Egy másik jelentés szerint

> „A török kormány bejelentette, hogy immáron nincs abban a helyzetben, hogy betartsa az Európai Unióval 2016-ban kötött megállapodást, amelynek értelmében megakadályozza, hogy a migránsok átlépjék az európai határt. Nem sokkal ezt követően férfiak, nők és gyermekek

ezrei indultak el a görög határ felé és próbálták a szárazföldön vagy vízen elhagyni Törökországot, hogy aztán szögesdrótokba és a biztonsági erők sorfalaiba ütközzenek."[35]

A jelentés ijesztően hasonló képet mutatott, mint a 2015-ös, de az utolsó mondata azt jelezte, hogy az EU válasza megváltozott a korábbiakhoz képest. Görögország lezárta a határait, komoly katonai és rendőri erőket mozgósított, hogy megállítsa a migráns vízi járműveket. A görög hatóságok számos embert letartóztattak, akik illegálisan lépték át a határt; 24 ezer határátlépési kísérletet hiúsítottak meg. Az ENSZ migrációs szervezete szerint 13 ezren gyűltek össze a 212 kilométeres határ mentén.[36]

Ennek ellenére az EU mind a mai napig nem tudott ellenállni a tömeges migrációnak. Legutóbb négy tagország tett kísérletet arra, hogy kimozdítsa a migrációs politikát holtpontjáról. A máltai Birguban a német, a francia, az olasz és a máltai belügyminiszter megállapodást írt alá a befogadott migránsok elosztásáról. Egy „átmeneti rendkívüli mechanizmus" létrehozását javasolták, aminek alapján a tengerből kimentett és a földközi-tengeri kikötőkben partra tett migránsokat más tagországokba vinnék, amelyek fedelet biztosítanak számukra.[37] Ezt az önkéntességen alapuló tervet a belügyminiszterek 2020 októberi luxemburgi ülése elé viszik.[38] Az új európai irányelvek egyetlen látható hatása, hogy az országok erőteljesen és sikeresen megakadályozták a kaotikus és ellenőrizetlen tömeges migrációs válság újbóli kialakulását, és nem tűzték napirendre a menekültek elosztásával kapcsolatos kötelező kvóták kérdését. Az EU törekszik a közös politika kialakítására, de az előrehaladás nagyon-nagyon lassú.

A 2010-es évek végére a pénzügyi-gazdasági válság, a közös valuta válsága és az európai migrációs válságok első hulláma befejeződött (vagy ami az utóbbit illeti, legalábbis alábbhagyott). Erre tekintettel az Európai Központi Bank úgy döntött, hogy visszatér a normális üzemmódra, befejezte a recessziós időszakban alkalmazott ösztönző politikáját és a különleges beavatkozásokat. Az EKB előrejelzése biztató volt, 2,3 százalékos gazdasági növekedést valószínűsítettek.[39] Ám ekkor, 2020 első negyedévében Európát elérte a koronavírus-járvány, ami mélyebb és súlyosabb gazdasági válságot idézett elő, mint 2008-ban. E három sokk valamivel több mint egy évtized leforgása alatt az EU összeomlásával fenyegetett.

A Covid–19-válság

Vajon a koronavírus-pandémia lesz az a vízválasztó, amely új fejezetet nyit a nemzetközi kapcsolatokban és az európai ügyekben? A válasz a kérdésre kézenfekvőnek tűnhet, hiszen a világjárvány komoly figyelmeztetés. A nemzetközi társadalmi-gazdasági kapcsolatok hirtelen lefagytak, ráadásul Európa még mindig szenved a Trump-adminisztráció által a 2010-es évek végén elindított vámháború következményeitől. A nemzetközi értékláncok megbénultak, az országok lezárták a határaikat. Ez a véletlenszerű esemény megmutatta, hogy mennyire törékenyek a globális gazdasági kapcsolatok. „Eloldották Leviatán láncait … az államnak szét kell esnie" – állította a *The Economist* 2020 március végén. „Az EU kitért … a nemzeti kormányok útjából. A költségvetési szabályokat csendben elfelejtették, így a nemzeti kormányok hallatlan összegeket költenek el, hogy kezelhessék a válságot." Az egészségügy, ami egyes számú frontvonal világjárvány idején, az EU-egyezmények értelmében nemzeti hatáskör. Ilyen körülmények között a *The Economist* a következő megállapításra jutott: „Már az is nagy dolog lenne Brüsszel számára, ha el tudná érni, hogy a nemzeti kormányok ne dolgozzanak aktívan egymás ellen."[40]

2020 márciusában komoly tudósok, vezető újságírók és a média mind komoly figyelmeztetéseket fogalmaztak meg a meglévő világrend jövőjével kapcsolatban, sokan prognosztizálták a globalizáció és az országok közötti együttműködés végét. 2020. március 16-án a *Foreign Affairs* című folyóirat feltette a kérdést: „Vajon a koronavírus végez a globalizáció ma ismert formájával?"[41] Majd március 12-én ugyanez a folyóirat állította: „A koronavírus megöli a globalizációt."[42]; ugyanezen a napon a *The New York Times* is megjelentetett egy cikket a témában ezzel a címmel: „A járvány világméretű kitörése erősíti a globalizáció elleni fellépéseket."[43] Még az egyébként óvatosan fogalmazó *Bloomberg News* is március 21-én kijelentette: „Könnyen lehet, hogy a koronavírus végez a globalizációval."[44] Április 2-án a BBC ugyanezt a kérdést tette fel: „Vajon a koronavírus visszafordítja-e a globalizációt?"[45] 2020. május 16-án a mindig kiegyensúlyozott *The Economist* a vezércikkét ezzel a címmel jelentette meg: „Viszlát globalizáció."[46]

A globalizáció és az országok közötti együttműködés már akkor is a radikális baloldal és a nacionalista jobboldal együttes támadása alatt állt, amikor még a koronavírus nem árasztotta el a világot. A világjárvány rögtön komoly kérdéseket vetett fel a globalizáció jövőjét illetően, amint az országok lezárták a határaikat, a turisták millióinak az áradata megállt, a nemzetközi értékláncban a részegységek és alkatrészek szállítása megbénult,

és a nemzetközi rendszer egészét halálos csapás érte. A londoni Heathrow repülőtéren, amely a világ egyik legforgalmasabb repülőtere, az utasforgalom 97 százalékkal csökkent, a mexikói autóexport 90 százalékkal esett vissza, Dél-Korea exportja 2020 májusában megfeleződött, az indiai nacionalista kormány pedig meghirdette a nemzeti önellátás korának eljövetelét. Ráadásul a világjárvány akkor ütött be, amikor a kereskedelmi háborúk amúgy is szétzilálták az országok között évtizedek alatt kialakult kapcsolatokat. A *The Economist* a globalizációt ért kihívásokat „három, testre mért ütésnek" nevezi; ezek a 2008-as pénzügyi válság, az amerikai–kínai kereskedelmi háború és a 2020-as koronavírus-járvány. Alig egy évtized alatt lezajló eseményekről beszélünk, amelyek „komoly sebet ejtettek a szabadkereskedelmi rendszeren … Mondjunk búcsút az egykor volt legnagyszerűbb globalizációnak, és aggódjunk amiatt, ami ez után következik."[47]

Vajon valóban azt hihetjük, hogy vége az együttműködésnek és a globalizációnak? Ne feledjük, ezek az események nem csupán egyes nagyhatalmak közelmúltban tett lépéseiről szólnak, de beleilleszkednek egy évszázados történelmi folyamatba. A globalizáció azért jelent meg, mert a technológiai és gazdasági fejlődés bázist teremtett számára, és életre hívta. A világháborúk és a nagy válságok csak időlegesen tudták megállítani, ahogy az elmúlt másfél évszázad bizonyítja. Igaz, a globális kapcsolatok és a tömeges utazások masszívan hozzájárultak ahhoz, hogy a vírus Kínából gyorsan elterjedjen a világon, és az is természetes, hogy az országok ismét torlaszokat emeltek a globális kapcsolatok útjába, lezárták a határokat, amelyekről korábban azt gondolták, hogy örökké nyitottak lesznek. E lépéseknek lehetnek tartós következményei. Raphael S. Cohen hívja fel a figyelmet arra, hogy a 2001. szeptember 11-i példa nélkül álló terrortámadás az Egyesült Államok ellen örökre megváltoztatta a repülőtéri biztonsággal és a határok ellenőrzésével kapcsolatos nézeteinket, de nem állította meg az utazásokat, mindössze megerősítette „az átvilágítási folyamatot". Elképzelhető, hogy a koronavírus-járványnak is ilyen, tartós következményei lesznek:

> „Az államok alighanem aktívabban fogják menedzselni az egészség-iparágukat, hogy válság esetén belföldön legyenek képesek előállítani olyan kritikusan fontos termékeket, mint a maszkok, a lélegeztetőgépek és a gyógyszerek … Számos ország … már korábban bevezetett ilyen kézi irányítást a védelmi ipar területén, így ez az elmozdulás az egészségügyi szektorban … aligha jelent … halálos csapást általában a globalizáció számára. Ám a legfőbb ok, ami miatt a globalizáció – lehet, hogy módosított formában, de – túl fogja élni a válságot, az a tény, hogy az alapvető tendencia érintetlen maradt."[48]

A 2020-as világjárvány egyértelműen megmutatta, hogy a globális gazdasági kapcsolatok és a nemzetgazdaságok mennyire sérülékenyek, amikor váratlan sokkok érik. Egyértelműen van, mit tanulni és van, min változtatni. A globális gazdaság legfőbb szereplőinek a szerepe és a globalizáció egész geopolitikája megváltozhat, mert ahogy azt számos előrejelzés valószínűsíti, az Egyesült Államok szerepe tovább csökken majd, és Kína szerepe tovább növekszik.[49]

A közelmúlt vitái és eszmefuttatásai azonban nem csupán a globalizáció jövőjét kérdőjelezték meg, de lényegében a világ egészének a jövőjét is. 2020 telén és tavaszán sok tudós és újságíró radikális változások eljövetelét jósolta. „Semmi nem lesz ugyanolyan", „a világ egészen megváltozik" egészen a felismerhetetlenségig. Vajon a hatalom ismét visszakerül a nemzetállamokhoz, ahogy az a válság idején történt? Joseph Stiglitz Nobel-díjas közgazdász okkal figyelmeztet:

> „A világ fejlett gazdaságaiban a puszta együttérzés elegendő motiváció kellene hogy legyen, hogy a multilaterális megoldást válasszák. Ám a globális akció ezen túlmenően önérdek is. Bárhol is tomboljon a világjárvány, mindig mindenütt fenyegetés lesz – járványügyi és gazdasági értelemben – … 'senki sem különálló sziget'… és egyetlen ország sem az, ahogy azt a Covid–19-járvány meggyőzően bebizonyította. Csak remélni lehet, hogy a nemzetközi közösség kihúzza a fejét a homokból."[50]

Sajnos az effajta kooperációra továbbra is várni kell, és nem zárható ki, hogy a világ a jövőben is a saját alapvető érdekei ellen cselekszik. Egy elgondolás – ahogy arra a brit *The Guardian* felhívta a figyelmünket – a válságban lehetőséget is lát: „Eszmék, amelyeket korábban baloldalinak tekintettek, egyre észszerűbbeknek tűnnek sok ember számára. Van tere a változásnak, ami korábban nem volt. Ez egy új kezdet." Másfelől a peszszimisták arra figyelmeztetnek, hogy a „rendkívüli intézkedések állandókká válnak és olyan mértékben beépülnek az életünkbe, hogy el is felejtjük, mi volt az eredeti céljuk". Szerintük a történelem arra tanít, hogy

> „a katasztrófák – és különösen a világjárványok – jellemzően idegengyűlöletet és faji bűnbakkeresést váltanak ki. Amikor a fekete halál a 14. században megjelent Európában, a városok, nagyok és kicsik bezárkóztak és nem engedtek be senkit; megtámadták, kitiltották és megölték a közösség 'nemkívánatos' tagjait, legtöbbször a zsidókat. 1858-ban New Yorkban a csőcselék betört egy karanténkórházba a Staten Islanden, ahol bevándorlókat kezeltek, mindenkit kizavartak és felgyújtották a kórházat."[51]

Az idegengyűlölet, az ellenségkeresés a populisták egyik fő fegyvere. Ennek a véleményének ad hangot a *Foreign Policy* egyik cikkének a szerzője, aki a demokrácia jövője miatt aggódik, és írásának a következő címet adta: „Mit tegyünk, hogy a koronavírus ne ássa alá a demokráciákat?"[52] Másfelől „Sok szerző szerint a Covid–19 világjárvány miatt le fog áldozni a populisták csillaga, sőt a járvány kitörésének az első ideológiai áldozata éppen a populizmus lesz."[53] Walter Russel Mead teszi fel a kérdést egy tanulmányában, amelyet a Hudson Institute megbízásából készített, és amely 2020. március 23-án megjelent a *Wall Street Journal* című napilapban ezzel a címmel: „Elbánik-e a koronavírus a populizmussal?"[54] Hasonlóképpen a *Brookings Institute* szerint: „A koronavírus rámutatott a populizmus korlátaira."[55] Megint másfelől 2020. április 7-én a *World Politics Review* részletes elemzést készített ezzel a címmel: „Hogyan használják fel a koronavírus-pandémiát a populisták a saját javukra?"[56]

Nem szeretnék az ellentmondásos, néha naiv előrejelzésekkel foglalkozni a járvány utáni világ radikális megváltozásáról. Számomra Richard Haass nézete tűnik életszerűnek:

> „A világjárvány után kialakuló világ vélhetően nem lesz radikálisan más, mint az, amelyik előtte volt. A Covid–19 nem annyira megváltoztatja, mint inkább felgyorsítja a világtörténelem menetét. … Hanyatló amerikai vezetés, gyengülő globális együttműködés, nagyhatalmi ellentétek; mindezek már a Covid–19 megjelenése előtt is jelen voltak a nemzetközi környezetben, a világjárvány csupán élesebbé tette a kontúrokat. A járvány utáni világban ezek a tényezők még erőteljesebben lesznek jelen."

Haass nem optimista Európa jövőjét illetően. A világjárvány

> „egész Európában rámutatott arra, hogy az európai projekt lendületet vesztett. Az országok többnyire egyénileg reagáltak a világjárványra és annak gazdasági következményeire. Ám az európai projekt már jóval e válság kitörése előtt kifulladt … A világjárvány után kialakuló világban a fő kérdés az lesz, hogy az inga mennyire fog Brüsszel felől átlendülni a nemzeti fővárosok felé, mert az országok fel fogják tenni a kérdést, hogy vajon a saját országhatáraik ellenőrzése nem lassította volna-e a vírus terjedését."[57]

Amikor 2020-ban kitört a koronavírus-pandémia, Európát súlyosan érintette; azon a tavaszon legalább négy-öt millió ember fertőződött meg, és a vírus negyedmillió ember halálát okozta. Elkerülhetetlen volt, hogy az országok lezárják a határaikat, hogy meg lehessen szervezni a távolságtartásra vonatkozó intézkedéseket, így gyakorlatilag a gazdaságok is leálltak. A gazdasági visszaesés, amit a világjárvány okozott, véget vetett egy kedvező időszaknak 2013–2019 között, amikor a gazdasági növekedés visszatért az Európában normálisnak tekinthető, nagyjából évi 2 százalékos ütemhez. Az EU stabil északnyugati magországai 1,5–2 százalékos növekedést produkáltak, néhányan közülük – Luxemburg, Svédország és Dánia – 2,1–3,4 százalékot is. Kilenc országban a növekedés lassabb – évi 1–2 százalék között volt, viszont a kevésbé fejlett, újonnan felvett keleti tagországok figyelemre méltóan magas – 2,6–4 százalék közötti – növekedési ütemeket produkáltak (Írország ismét kiemelkedő és példa nélkül állóan magas, 8,7 százalékos ütemben nőtt, ráadásul a GDP több mint 43 százalékát visszaforgatta a gazdaságba). 2019-ben az EU-tagországok beruházási rátája átlagosan a GDP 22 százalékát tette ki.

A koronavírus-járvány és a nyomában kibontakozó gazdasági válság ezt a biztató trendet törte meg. Ne feledjük, valamivel több mint egy évtized alatt ez volt a harmadik válság, amely súlyos csapást mért az Európai Unióra. Ahogy Paolo Gentiloni, az Európai Bizottság vezető közgazdásza bemutatta, a gazdasági tevékenység egyharmada „gyakorlatilag egyik pillanatról a másikra" leállt. Szerinte az Unió „idén történelmi mértékű recesszióba süllyed".[58] A szerző továbbá arra figyelmeztet, hogy „Európát a nagy gazdasági világválság óta a legnagyobb gazdasági sokk érte."[59] A jelentés szerint 2020-ban az Unió gazdasága 7,5 százalékkal fog visszaesni (szemben 2009-cel, a nagy recesszió legrosszabb évével, amikor a visszaesés 4,8 százalék volt). Közben az IMF is közzétette a maga első átfogó jelentését a koronavírus-pandémia gazdasági következményeiről. A legjobb szakértői testületek előrejelzései ma már elérhetők.

Az elemzések egyértelművé teszik, hogy a Covid–19 okozta recesszió nagyon eltérő módon érinti az országokat. Egyes országokban, például Franciaországban – és különösen a déli tagállamokban, mint Olaszország, Spanyolország, Portugália és Görögország – a visszaesés súlyosabb, ezekben az országokban a GDP akár 8–10 százalékkal is eshet. Németország, amely az első hullámban példamutatóan kezelte a válságot, mindentől függetlenül szintén 6,5 százalék körüli visszaesésre számíthat 2020-ban. Az EU előrejelzése szerint egyes országokban, például Ausztriában és Lengyelországban a visszaesés valamivel kisebb mértékű lesz, de így is 4,5–5,5 százalék körül alakul.

Bár 2021-ben az elemzők nagy változásra számítanak, de a javulás valószínűleg fokozatos lesz; a mostani előrejelzések az EU egészét tekintve 6 százalékos,

az eurózóna esetében átlagosan 6,3 százalékos növekedést jósolnak. A kilábalás azonban várhatóan legalább két-három évig is eltarthat. A gazdasági visszaesés legsúlyosabb következménye a tagországok adósságterheinek a növekedése. Már most látható, hogy ez átlagosan eléri a GDP 120 százalékát, de a jobban eladósodott országok akár a tönk szélére is kerülhetnek. Már most vannak jól látható tények, amelyek azt valószínűsítik, hogy Görögország esetében a GDP-arányos adósság elérheti a 200 százalékot, Olaszország esetében a 150 százalékot, illetve Spanyolország és Portugália, de Belgium és Franciaország esetében is a 100 százalékot. Ahogy az a 2008-as pénzügyi válság idején történt, egyes eurózóna-tagállamok súlyos pénzügyi-gazdasági válsága ismét veszélybe sodorhatja a közös valutát. Mindazonáltal 2021 tavaszán korai még átfogó jóslatokra vállalkozni. Ahogy a brit *The Guardian* helyesen megállapította 2020 áprilisának végén, az európai gazdaság helyzete a koronavírus idején egy lassított felvételű autóbaleset hasonlít. „Az ütközés megtörtént, a károk megállapítására még hónapokat kell várni."[60]

Előremenekülés: koronakötvény?

Végzetes hiba lenne megvárni, amíg a válság eléri a tetőpontját. Azonnali és határozott lépésekre van szükség. Az Európai Központi Bank azt javasolta, hogy az eurózóna pénzügyminiszterei állítsanak össze egy 1500 milliárd euró (1600 milliárd dollár) értékű gazdaságélénkítő csomagot, hasonlóan ahhoz, ami a 2008-as pénzügyi válság idején történt – maga pedig elindított egy 750 milliárd euró összegű rendkívüli kötvényvásárlási programot – a költségeket alacsony szinten tartandó. Christine Lagarde, a Bank új elnöke elődje nyomdokaiban haladva 2020. április 30-án kijelentette: „Ezek a vásárlások egy darabig rugalmasan folytatódnak."[61]

2020 tavaszán az eurózóna-miniszterek tárgyaltak arról, hogy miként lehetne a leginkább veszélyeztetett országok (leginkább a déliek) terhein enyhíteni, és döntöttek egy 540 milliárd euró (590 milliárd dollár) összegű mentőcsomagról, amely a zóna vírustól sújtott országai számára jelent segítséget. Ugyan nagy összegekről beszélünk, de a csomag így is csak az egyharmada annak, amit az EKB szükségesnek tart. Ráadásul ez a mentőcsomag csak részben friss pénz. Részét képezi ugyanis annak az Európai Stabilitási Mechanizmusnak a 240 milliárd eurója is (261 millió dollár), amit még az eurózóna válsága idején hoztak létre. A tagországok a GDP-jük 2 százalékának megfelelő összeget hívhatnak le ebből a keretből a járvány ideje alatt. További 200 milliárd hitel formájában áll rendelkezésre,

amit az Európai Beruházási Bank nyújt a vállalatok számára. A közösségi pénzek egy további formája a SURE névre elkeresztelt európai munkahely-védelmi alap, amelynek az összege 125 milliárd euró (az eurózóna GDP-jének 1 százaléka), és hitel formájában az érintett tagországok számára elérhető. Ez természetesen hasznos, de mivel hitelről van szó, növeli a bajba jutott országok amúgy is magas eladósodottságát.

Az optimális megoldás az lenne, ha az addicionális adósságot valamilyen összeurópai szervezetre testálnák. Ez a lehetőség szerepelt a pénzügyminiszterek napirendjén egy közös „koronakötvény" kibocsátása formájában, amellyel finanszírozni lehetne a Covid–19-válság okozta többletterheket. Ezzel a megoldással 1,4–2,1 ezer milliárd eurót, az EU összesített GDP 10–15 százalékának megfelelő összeget lehet mozgósítani közösen kibocsátott kötvények formájában. A pénzügyminiszterek azonban elvetették ezt a lehetőséget. Ilyen kimenettel a múltban többször is lehetett találkozni. A nagy recesszió idején, 2008-ban Németország és Hollandia – összefogva néhány más északi országgal – elvetette a közös teherviselés gondolatát. 2020 februárjában a kérdés ismét előjött, amikor az EU következő időszakra szóló költségvetéséről zajló vitában az úgynevezett „Fukar négyek" – Hollandia, Ausztria, Finnország és Svédország – megvétózták, hogy a költségvetés meghaladja a GDP 1 százalékát. Ugyancsak megvétózták a „transzferuniót", ami a terhek európai szintű közössé tételét jelentette volna. Ezen országok szempontjából logikusnak tűnik, hogy az EU-támogatás odaítélése során mérlegeljék, mennyire felelősek vagy felelőtlenek az egyes országok a költségvetéssel kapcsolatos döntéseikben. Ahogy egy német képviselő megjegyezte: „Minden országnak fel kell tennie a kérdést, mennyi felelősség terheli annak a helyzetnek a kialakulásáért, amelyben találja magát."[62] 2020 tavaszán Wopke Hoekstra holland pénzügyminiszter megismételte országa elutasító álláspontját az úgynevezett eurókötvények vagy koronakötvények kibocsátásával kapcsolatban; mind a két esetben közös adósságról volna szó. Szerinte az ilyen akciók következményeként az „EU valamifajta transzferunióvá válna, amelyben az északi országoknak folyamatosan finanszírozniuk kellene a délieket, amelyek egyes nézetek szerint felelőtlen költségvetési politikát folytatnak."[63] Hozzátette, nem lenne észszerű elvárni országától, hogy „mások adósságait finanszírozza".[64] A gazdag országokból a szegényebbekbe irányuló transzferek kétségkívül az adósságelengedés egy formájának tekinthetők. Mindazonáltal a mély válság Olaszországban könnyen alááshatja a közös valutát. Egy évtizeddel ezelőtt a görög válság csaknem maga alá temette a közös valutát. Olaszország azonban a világ nyolcadik legnagyobb gazdasága, tízszer nagyobb, mint a görög gazdaság, és egymaga kiteszi az EU gazdaságának több mint az egytizedét.

Egyes államok, köztük a leggazdagabbak némelyike nem késlekedett a válasszal. 2020. május 25-én kilenc európai állam- és kormányfő – a belga, a francia, az olasz, a luxemburgi, a spanyol, a portugál, a görög, a szlovén és az ír – közös levélben fordult az Európai Tanács elnökéhez közös fellépést sürgetve közös adósságfinanszírozás révén, ami enyhíthet az extra terheken: „Az euróövezet tagországainak valójában nem újabb hitelekre van szükségük, hanem erőteljes politikai megállapodásra, amely közössé teszi ennek a válságnak a terheit."[65] Giuseppe Conte olasz miniszterelnök erőteljesen bírálta a mentőalap terhére folyósítandó olcsó hitelt, mondván, hogy ez „teljesen alkalmatlan eszköz", és hozzátette, hogy Olaszország nem fogja kérni az ilyen hitelből.[66] Más szavakkal, ez az új válság ismét felélesztett alapvető kérdéseket az integrációról és rámutatott arra, hogy előre kell haladni a fiskális integráció felé vezető úton oly módon, hogy az adózással, a hitelfelvétellel és a költésekkel kapcsolatos kérdéseket az Európai Parlament ellenőrzése alá rendelik.[67]

A megoldás azonban nem technikai, hanem érdemi kérdés. Heiko Maas német külügy- és Olaf Scholz német pénzügyminiszter egyaránt gyors és egységes lépések mellett érvelt a válság leküzdése érdekében. Ahogy fogalmaztak: „az európai szolidaritás egyértelmű bizonyság tételére van szükség a koronavírus-pandémia leküzdéséhez."[68] Jürgen Hardt, német CDU-politikus azt hangsúlyozta, hogy ez a válság a modern Európa eszméjének a lényegét veszélyezteti. Ahogy fogalmazott, Németországnak, Hollandiának és más, jó gázdasági és pénzügyi helyzetben lévő országnak a második világháború utáni amerikai segítséget kell mintának tekintenie:

> „Németország sokat profitált az európai újjáépítési programból (azaz a Marshall-tervből), amelyet az Egyesült Államok finanszírozott, és segített abban, hogy a második világháború után talpra álljunk. Azt gondolom, a gazdaságilag erősebb országoknak most valami hasonlót kell tenniük. Ez erős jelzés lenne azon országok számára, amelyek jelenleg kételkednek az Európai Unióban."[69]

A tagországok közötti szolidaritás fájóan hiányzott és a válság felújíthatja a régóta lappangó Észak–Dél ellentétet, táplálhatja a nacionalizmust és a szélsőjobboldali populizmust. Az olasz és spanyol vezetők figyelmeztettek, hogy fennáll az EU szétesésének a veszélye.[70] Matteo Salvini és más populista politikusok a távozást sürgetik az Európai Unióból. Salvini feltette a kérdést: „Miért kellene az Európai Unióban maradnunk? Semmi értelme." És az olaszok kétharmada (67 százalék) egyetértett vele (szemben a 2018 novemberében mért 47 százalékkal). Még ha ez nem is történik

meg, a Covid–19-válság súlyosan meggyengíthette az integráció híveit. Egy elemzés szerint

> „Sem Olaszország, sem Spanyolország nem vágyik arra, hogy kövesse Nagy-Britanniát a zűrös brexit úton. Ám mind Madridban, mind Rómában könnyen euroszkeptikus kormányok kerülhetnek hatalomra. A populista pártok vélhetően mindenütt megerősödnek. A szolidaritás nyilvánvaló hiánya, legyen szó a szenvedő sokakról vagy az életükért küzdő kevesekről, minden bizonnyal meggyengíti azokat, akik nagyobb hatáskört szeretnének Brüsszel számára biztosítani."[71]

Van néhány lecke, amit az Európai Uniónak meg kellett tanulnia: „A nagyobb transzfereket és az adósságok megosztását nehéz elfogadni, ám érdemes megtenni, mint az első lépést a katasztrófa elhárítása felé, és mint ami Európát a stabilitáshoz vezető útra állítja.[72] A felelős európai vezetők értik ezt. 2020. május 19-én az *Euronews* beszámolt arról, hogy Emmanuel Macron és Angela Merkel közös videó-sajtótájékoztatót tartott, hogy bejelentse, az EU koronakötvényt fog kibocsátani a bajban lévő országok további 545 milliárd euró összegű megsegítése érdekében. Merkel kancellár radikálisan szakított a hagyományos német álláspontal – amelyet egykor maga is vallott –, amikor úgy döntött, hogy támogatja az addicionális adósság megosztását. Kijelentette: „Az Európai Uniónak közösen kell lépnie, a nemzetállamnak nincs esélye egyedül. Ez az EU történetének a legnagyobb kihívása."[73] Bár az ajánlatot minden tagországnak el kell fogadnia, de Merkel érvvel szolgált az ilyen lépéseket hagyományosan ellenző tagországok számára. Ahogy fogalmazott, „a rendkívüli idők szokatlan és rendkívüli lépéseket tesznek szükségessé és hogy a javasolt lépés nem lesz új norma, inkább egyszeri, rendkívüli lépésnek tekintendő."[74]

A koronakötvénynek voltak alternatívái. 2020 májusában az EU már ajánlott alacsony kamatozású hiteleket a tagországoknak, amelyek ily módon sok száz millió euróhoz juthatnának. Ursula von der Leyen bizottsági elnök 2020. május 27-én ismertette az EU hivatalos elképzelését, amely valamivel tovább ment, mint a Macron–Merkel javaslat. Az Európai Parlament előtt tartott beszédében az elnökasszony kijelentette:

> „Egyedi modellünket, amelyet hetven éven keresztül építettünk, olyan kihívások fenyegetik, amelyekre a mi életünkben még nem volt példa, de az EU egész történetében sem. Az együtt épített európai közjavak súlyosan sérülnek … Az egységes piacot újra kell nyitnunk … És négy szabadságjogot is fel kell élesztenünk a maguk teljességében. A válságnak

óriási és más országokra is tovagyűrűző hatásai vannak. Ezek egyikét sem képes egyetlen ország kezelni. ... A válságban lévő gazdaság Európa egyik felében meggyengíti az erős gazdaságot Európa másik felében. Ami most történik, mindannyiunkról szól. Ez döntő pillanat Európa életében."[75]

Von der Leyen végül bejelenthette, hogy az EU 750 milliárd eurót vesz fel, hogy abból támogassa az országok kilábalását a Covid–19 okozta gazdasági válságból. A javaslat, ahogy a *Reuters* hírügynökség jellemezte,

„többféle értelemben is úttörő. Először is előirányozza, hogy az EU nagy volumenben közös adósságot vegyen fel, ami példa nélkül álló módon megnöveli a bizottság új költségvetését 1,85 ezer milliárd euróra. A kötvény mögé, amely a *Next Generation EU* (EU következő nemzedék) fantázianevet kapta, valamennyi tagország beáll az EU-költségvetés keretében, ami növelni fogja vonzerejét a befektetők számára. A kötvény visszafizetése nagyon hosszú időre, akár 2058-ig is kitolódhat ... [Az összeget] a tagországok vissza nem térítendő támogatás formájában kapják, és mint ilyen, nem része az országok adósságának. Ez nagy változás a korábbi segélycsomagokhoz képest, amelyek keretében az EU olcsó hiteleket ajánlott segítségként. Ez valódi könnyebbség lesz az eladósodott államok számára."[76]

A megoldás példa nélkül áll az Európai Unió történetében, és egyértelműen különbözik attól a választól, amit az Európai Unió a 2008-as válságra adott. Ez nagymértékben hozzájárul, hogy az EU előbbre léphessen, befelé fordulva hozzákezdjen önmaga rendbehozásához és megtegyen olyan lépéseket, amelyekre már eddig is nagy szükség lett volna. Ez most valóban Európa pillanata. Az ellenkező „fukar" országok lakossága 42 millió ember, az EU összlakosságának kevesebb mint 10 százaléka. Végül ők is elfogadták a közös megoldást. Finnország szociáldemokraták által vezetett ötpárti koalíciós kormánya hamar csatlakozott azokhoz, akik a terhek megosztását javasolták. A közös megoldás a szolidaritás radikális megnyilvánulása, ami remélhetőleg egy olyan Európa jelképe, amely erősebben és egységesebben jön ki a világjárványból. Ha nem történnek ilyen létfontosságú lépések a szolidaritás erősítésére, akkor a jövő Európájának a szimbóluma a járvány idején ismét lezárt országhatárok lesznek. A vén kontinens a második világháború után tanúbizonyságát adta annak, hogy képes tanulni a történelemből. Most ismét képes volt erre.

Előremenekülés: lépések a katonai integráció irányába

A szabadulás a komplex és fenyegető válságokból mindig feltételezi a gyengeségek felszámolását, a hiányzó elemek (jelen esetben az integráció hiányzó elemeinek) pótlását és ily módon – ahogy Kurázsi mama tette Bertolt Brecht híres drámájában – az előremenekülést a frontvonalakon át. A migrációs válság magától értetődő módon felerősítette a határvédelem fontosságát, hogy vissza kell szerezni az ellenőrzést a Földközi-tengeren, hogy meg lehessen akadályozni az illegális bevándorlást az Unió területére. Az Európai Unió már korábban, 2004-ben létrehozta közös határvédelmi szervezetét, a Frontexet, amely azonban sem a pénzügyi források, sem a felszereltség tekintetében nem volt jól ellátva. 2014-ben elfogadták a tengeri határok őrizetének direktíváját, illetve a közös európai migrációs és menedékügyi szabályozást. 2015 júniusában, a migrációs válság tetőpontján az EU közös katonai kampányt indított, hogy „azonosítsa, elfogja és a ellenőrzése alá vonja a vízi járműveket és más eszközöket, amelyeket az embercsempészek használnak vagy gyanítható, hogy használnak."[77]

Az évtizedes válság nehéz évei alatt katonai téren is sor került bizonyos további lépésekre, amelyeknek célja a szorosabb integráció. A katonai integráció, azaz a közös európai hadsereg létrehozásának a gondolata éppoly régi, mint maga az integráció. Az 1950-es években került először napirendre, de nem került megvalósításra, mert a francia parlament 1954-ben megvétózta. 2014 novemberében Jean-Claude Juncker, korábbi luxemburgi miniszterelnök személyében új elnököt választottak az Európai Bizottság élére. Juncker régi vágású föderalista, aki választási kampánya részeként a katonai integrációt szorgalmazta. Az Európai Parlament előtt 2014 júniusában megtartott beszédében a következőket mondta: „Még a legerősebb békés hatalom sem lehet meg hosszú távon valamely integrált katonai erő nélkül."[78] Mint hangsúlyozta: „a védelmi integráció a legjobb és valójában egyetlen opciónk".[79] A *Deutsche Welle* 2016. november 11-én arról számolt be, hogy az Európai Bizottság elnöke újságírók előtt Berlinben megismételte a javaslatát:

„Az Európai Uniónak át kell tekintenie a védelmi stratégiáját és lépéseket kell tennie az európai hadsereg felállítása érdekében. ... Hálásaknak kell lennünk az amerikaiaknak ... de nem fognak a biztonságunkról örökké gondoskodni ... Erről nekünk kell gondoskodnunk és ezért új megközelítésre van szükségünk, hogy létrehozzuk az európai egységet a biztonság területén a végcéllal, hogy európai hadseregünk legyen."[80]

Juncker a veszélyes, válságokkal terhes időszakban tűzte ezt a programot az EU napirendjére. Arról volt szó, hogy a széthullás jeleivel szembesülve talált egy új területet az integráció számára, amely ellensúlyozza a válság nyomán előállt széthúzó erőket? Ez lehetett talán az egyik megfontolása. Miután e nyilatkozata elhangzott, Ursula von der Leyen, akkor német védelmi miniszter azonnal egyetértéséről biztosította. „Európaiként a jövőnk egy napon az európai hadsereg."[81] A német egyetértés nem meglepő. A *Deutsche Welle* már korábban, 2016 júniusában beszámolt arról, hogy német védelmi *Fehér könyv* készült, amely erőteljesen kiállt a közös európai hadsereg létrehozása mellett, bár Angela Merkel akkor úgy döntött, hogy ezt ne hozzák nyilvánosságra. A német álláspont radikális változást jelzett. Egy amerikai katonai szakértő szerint a német *Fehér könyv*

> „két fontos szempontból is paradigmaváltásnak tekinthető … Ami talán a legfontosabb, Németország nem egyszerűen nyitott lenne ilyen szövetségek iránt, de kezdeményezne is ilyeneket. Ez komoly változás a korábbiakhoz képest, amikor Németország következetesen kizárólag már meglévő katonai szervezeteken (ti. a NATO) belül volt hajlandó katonai együttműködésre."[82]

Természetesen nem a véletlen műve, hogy a közös európai hadsereg gondolata 2014–2016 között ismét megjelent. Juncker maga is említette az orosz katonai agressziót, mint kellő okot a katonai erő felmutatására. Azt azonban cáfolta, hogy javaslata kapcsolatban lett volna a néhány nappal korábbi amerikai elnökválasztással. A már idézett nyilatkozatában von der Leyen is megjegyezte, hogy az európai hadsereg „megerősítené a transzatlanti szövetség európai pillérét."[83]

A valóságban azonban nem vitatható, hogy mind a ketten számoltak Trump megválasztásának lehetséges következményeivel, hiszen Trump már kampánya során többször is arról beszélt, hogy a NATO „elavult".[84] Az amerikai védelmi pajzs, amely a háború utáni évtizedekben biztonságot adott, most bizonytalanná vált azt követően, hogy az amerikai elnök meghirdette „Amerika az első" programját. A NATO 2017 elején megtartott ülésén Trump nem volt hajlandó megerősíteni az amerikai elkötelezettséget a híres 5. cikkely iránt, amely kimondja, hogy bármely NATO-tagállam megtámadása az összes tagállam elleni támadásnak számít.

2016-ban újabb fejlemény is alátámasztotta az európai vezetők javaslatát a katonai integrációra. Nagy-Britannia népszavazáson döntött arról, hogy elhagyja az Európai Uniót. Nagy-Britannia természetesen mindig is az integráció elmélyítése ellen volt. Korábban számtalan alkalommal ellenezte

a katonai integrációt, amikor ez a kérdés újra és újra felmerült. A *The Guardian* brit napilap 2015-ben megállapította: „A múltban David Cameron brit miniszterelnök több alkalommal is megvétózott olyan lépéseket, amelyek célja az EU által felügyelt katonai erők létrehozása volt."[85] 2017-ben az újság tovább ment: „Liam Fox korábbi hadügyminiszter komor figyelmeztetése szerint 'Európa katonai szándékai a veszélyes fantáziálás világába tartoznak', amely azzal a kockázattal jár, hogy Nagy-Britanniát leválasztják az Egyesült Államokról".[86] A *Financial Times* egy brit kormányszóvivőt idézett: „Álláspontunk kristálytiszta, a honvédelem nemzeti és nem EU-hatáskör, és nincs kilátás arra, hogy ez az álláspont megváltozzon, ahogy az európai hadseregre sincs kilátás."[87]

A brexit megszabadította az Európai Uniót az erőteljes belső brit oppozíciótól, így a veszélyt érezve munkához láthatott. Emmanuel Macron újonnan megválasztott francia elnök az elsők között sürgette a katonai integrációt. Ahogy fogalmazott, Európa nem védhető meg „valódi európai hadsereg nélkül". Az első világháború befejeződésének századik évfordulóján a BBC arról számolt be, hogy „Macron a nacionalizmus 'pestisére' figyelmeztetett, amely világszerte terjed és kijelentette, számára megdöbbentő a hasonlóság a mostani idők és a két világháború közötti időszak között." Macron odáig ment, hogy kijelentette: „Meg kell védeni magunkat Kínától, Oroszországtól, sőt még az Egyesült Államoktól is." Macron hangsúlyozta, Európának képesnek kell lennie, hogy „egyedül is megvédje magát".[88] Egy interjúban, amely 2019 novemberében jelent meg az *Economist* folyóiratban, Macron „agyhalottnak" nevezte a NATO-t: „amerikai partnerünk instabilitása és a növekvő feszültségek miatt az európai védelmi koncepció fokozatosan gyökeret ver".[89]

A *Foreign Policy* 2017. május 22-én arról számolt be, hogy Németország hozzálátott egy kvázi európai hadsereg felállításához: „Németország és két európai szövetségese, Csehország és Románia csendben radikális lépéseket tettek, hogy létrehozzanak valamit, ami nagyon úgy néz ki, mint egy európai hadsereg", amikor hírül adták „haderejük integrációját".[90] Továbbá Németország és Franciaország is lépéseket tett a katonai együttműködésre országaik, valamint a többi EU-tagállam között. A *Reuters* 2017 novemberében ezt jelentette: „Az európai védelmi tervezés, a műveletek és a fegyverzetfejlesztés évek óta a legjobb esélyeket kapta most, hogy London félreállt".[91] A két ország hadügyminisztériuma közösen bejelentette, hogy „gyorsítani akarják a közös EU védelmi politika létrejöttét. Szeptemberben részletes listát állítottak össze, amely tartalmazta többek között a közös európai parancsnokság felállítására vonatkozó javaslatokat is."[92]

2017 novemberében a pozsonyi csúcstalálkozón az EU 27 tagállamából 23 elfogadta a francia–német javaslatokat és létrehozta a PESCO elnevezésű programot, amely előirányozza az együttműködést a biztonsági és védelmi kérdések terén. A német és a francia hadügyminiszterek közös nyilatkozatukban hangsúlyozták: „épp itt az ideje, hogy megerősítsük a szolidaritásunkat és az európai védelmi képességet."[93] Bár hangsúlyozták az elkötelezettségüket a transzatlanti együttműködés iránt, egyszersmind hangsúlyozták azt is, hogy szükség van olyan haderőre, amelyik „inkább európai".[94] Kiemelték, hogy az európai haderő létrehozása hozzájárul „az EU stratégiai autonómiájához, hogy ha szükségesnek látja, egyedül is léphessen, a partnerekkel közösen, ugyanakkor amikor ez lehetséges".[95]

Az Egyesült Államok tisztségviselői – Trump elnök Európával szemben bevezetett protekcionista lépései mellett – arrogáns módon „új kérdéseket és kételyeket fogalmaztak meg ezekkel az európai tervekkel kapcsolatosan, aggodalmuknak adva hangot, hogy ezek nyomán ... az amerikai hadiipar termékei kiszorulhatnak az európai piacról". Az amerikai NATO-nagykövet egyértelművé tette, hogy „Washington nem szeretné, ha a PESCO vagy az új Európai Védelmi Alap 'protekcionista eszköz' lenne az EU kezében".[96]

Federica Mogherini, az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviselője a PESCO létrehozását (kis túlzással) történelmi áttörésként jellemezte: „Ez történelmi eredmény ... Egy út kezdete, amelyre közösen léptünk. Egy új történet kezdődik és nem egy oldal zárul le."[97] Ahogy kijelentette, az EU „a 23 tagország döntését követően jelenleg ötven projekten dolgozik, hogy közös védelmi alapot hozzon létre".[98] 2017 nyarán a Bizottság által készített vitaanyag nagyon érdekes összehasonlítást közölt az európai és az amerikai védelmi kapacitásokról. Amerikának 330 millió lakosa van és 545 milliárd dollárt költ katonai célokra, az EU tagállamainak összesen csaknem 500 millió lakosa van, de csak 227 milliárd dollárt, azaz az amerikainak kevesebb, mint a felét költi katonai célokra. Az anyag rámutat a fegyverzetrendszerek szétaprózottságára is Európában. Az amerikai hadseregben egy tanktípust rendszeresítettek, Európában 17 típust. Az Egyesült Államoknak négyféle romboló fregattja van, Európának 28-féle. Az Egyesült Államokban nyolcféle vadászgép fejlesztése folyik, Európában 20-féle. Összességében az Egyesült Államok hadereje 30 fegyverzettípust használ, Európa 178 típust. A Bizottság közös sztenderdeket és egységesítést javasol, amelyek – túl az egyéb előnyökön – évi 26 milliárd dollár megtakarítást is eredményeznének az európai országok számára.[99]

2017 decemberében a PESCO 17 projektet terjesztett elő, amelyeket közösen fognak megvalósítani. Ezek célja, hogy az Európa déli részein kialakult válságokra reagáljanak. Olaszország, Spanyolország, Portugália és Görögország 9–16 projektben vesz részt, a közép-európai országok viszont csak 1–4 projektben. A balti országok, Lengyelország, valamint néhány északi ország, amelyek fenyegetve érzik magukat az oroszok által, fenntartásokat fogalmaztak meg a „tisztán európai" védelmi projektekkel szemben, előnyben részesítve a NATO bevonását. Mint látható, a közös katonai fellépés szorgalmazása nézeteltéréseket is a felszínre hozott.[100]

Mindentől függetlenül kilenc ország elfogadta Macron elnök kezdeményezését és egyetértettek egy új, európai gyors reagálású katonai erő létrehozásában. Ez az egység a PESCO-tól függetlenül fog működni, és feladata „a gyors reagálású csapattestek bevetése lesz válsághelyzetekben az európai határok közelében."[101] Ahogy a francia hadügyminiszter fogalmazott, „létrehozzuk az európai stratégiai kultúrát. Képesek leszünk a válságok anticipálására, valamint a gyors és hatékony válaszadásra."[102] 2017 májusában az EU új kezdeményezést fogadott el a védelmi kutatások támogatására, amely első ízben közös európai pénzekből finanszíroz védelmi jellegű kutatásokat és technológiafejlesztéseket. Néhány hónappal később, 2017 decemberében egy másik program, amely az európai hadiipar fejlesztését tűzte ki céljául, 2019–2020-ban 500 millió eurót irányzott elő hadiipari berendezések és technológiák közös kifejlesztésére. 2021–2027 között ez az összeg elérheti a 13 milliárd eurót, amelyből 4,1 milliárdot szánnak közös kutatási projektekre, 8,9 milliárdot pedig katonai kapacitások létrehozására, amelynek eredményeként az EU lesz a K&F négy vezető szereplőjének egyike a világon. Ezek az összegek mind az EU közös költségvetéséből kerülnek kifizetésre, kiegészítve a nemzeti és multinacionális pénzeket, amelyek katonai technológiafejlesztési célokat szolgálnak. A *Carnegie Endowment for International Peace* szakértői 2019 végén összefoglalóan a következőket állapították meg:

> „Az európai védelmi együttműködés 2014 óta példa nélkül álló előrehaladást ért el, és az új Európai Bizottság irányítása alatt további előrelépés várható. Külső és belső okok egyaránt közrejátszanak ebben. Ilyen ezek sorában az erőteljesebb biztonsági kihívások megjelenése Európában, a brexittárgyalások romboló hatása és Donald Trump elnökké választása az Egyesült Államokban, amelyek kivétel nélkül szükségessé teszik az európai integráció elmélyítését."[103]

Bár csupán az első lépésekről beszélhetünk egy hosszú úton, mindazonáltal az európai védelmi integráció elindult. Az Eurobarometer 2018-as felmérése szerint a védelmi együttműködés az európai polgárok körében is népszerű; a válaszadók 68 százaléka vélte úgy, hogy az Európai Uniónak többet kell tennie ezen a téren.

Mindazonáltal nem kis akadályok tornyosulnak a közös európai hadsereg létrehozásának útjában. Németország szerint még évtizedekre vagyunk ettől. Jelenleg a védelmi kapacitások fejlesztése és az ilyen célú beszerzések kétharmada nemzeti hatáskörben folyik, és az együttműködés meglehetősen korlátozott. Ezen túlmenően, ahogy a Carnegie szakértői megjegyzik, „az európai hadseregek nagymértékben az Egyesült Államoktól függenek, ami olyan kritikusan fontos képességeket és stratégiai műveleteket illet, mint a légihíd, a légi mobilitás, a sebesültszállítás (és) a repülőgépek újratankolása a levegőben", hogy csak néhányat említsek.[104] Ráadásul a brexit alapvetően meggyengítette az EU védelmi képességeit; az Unió elveszítette védelmi K&F kapacitásai 40 százalékát és a légi szállítási kapacitásainak harmadát. A katonai szakértők szkeptikusak abban a vonatkozásban is, hogy az EU képes lesz-e komoly katonai vállalkozásra Nagy-Britannia nélkül. Berlin továbbra is a NATO-t tartja az európai biztonság sarokkövének, és reméli, hogy a Trump utáni Egyesült Államok újra támogatni fogja a szövetséget. Ez a Biden-kormánnyal be is következett, de a bizonytalanság már nem tűnhet el.

A legfőbb akadály azonban, hogy az EU-tagországok nagyon megosztottak Európa védelmét illetően. Az északi országok – Svédország, Dánia és Hollandia – sok közép-európai országgal együtt, amelyek Oroszország közvetlen szomszédjai, mint Lengyelország és a balti államok – ellenzik az EU stratégiai autonómiájának a gondolatát, számukra a NATO és az amerikai szövetség hatékonyabb védelmet jelent Oroszországgal szemben. Néhányan közülük odáig is elmentek, hogy kétoldalú kapcsolatokat igyekeztek létrehozni a Trump-adminisztrációval. Sőt Lengyelország úgy döntött, hogy katonai bázis létrehozását ajánlja fel az Egyesült Államoknak a saját területén. Más országokban, például Magyarországon és Bulgáriában erős az oroszorientáció. Csak nagyon erőteljes francia–német lépések nyomán várható, hogy a szoros katonai együttműködés közös érdekéből kézzelfogható védelmi unió jöjjön létre. Az eredményekre még sokáig kell várni.

* * *

2008 és 2020 között az Európai Unió három súlyos válságot élt túl, és fontos lépéseket tett az integráció elmélyítésére. A 2010-es évtized nehéz volt, de a 2020-as sem lesz könnyű az integráció történetében. A bonyolult gazdasági-pénzügyi válságok, a migrációs válság és a kettős, egészségügyi és gazdasági válság, amit a koronavírus-pandémia idézett elő, nyilvánvalóvá tette az Európai Unió belső problémáit, de erősségeit is. A válságok nagymértékben felerősítették az Európai Unióval szembeni belső nacionalista-populista ellenállást, valamint a külső ellenségeket is.

7. Kiábrándultság és harag

Az EU-ellenes populista nacionalizmus előretörése

A hármas válság számos, egymással ellentétes hatású reakciót váltott ki, de a legfontosabb ezek közül a nacionalista populizmus előretörése volt. A 2008-as gazdasági válság drámai következményei, a megszorítások, amelyek erőteljesen hozzájárultak az európai gazdaság kilábalásához, már korábban is éreztették hatásukat. Nagyon sokan, akik szembesültek a jövedelmük megcsappanásával, dühösek voltak a nagy kockázatokat vállaló, felelőtlen bankokra, és a kormányokat hibáztatták, amelyek adófizetői pénzekből kimentették ezeket a pénzintézeteket. A már amúgy is meglévő csalódottságra ez a harag is rárakódott. A nagy recesszió akkor következett be, amikor a jövedelmi olló már két évtizede tágult. A hidegháború csaknem fél évszázada alatt a politikai érdekek valamennyire ellensúlyozták az üzleti szféra magától értetődő profitszempontjait, mérsékelték a szélsőséges jövedelmi egyenlőtlenségeket. A fegyverkezési verseny mellett a kapitalista és a kommunista rezsimek jóléti versenyt is folytattak, ami jó hatással volt mindkettőjükre. A verseny eredményeként jött létre a jóléti kapitalizmus, és lettek mérsékeltebbek a jövedelmi különbségek. Amikor a hidegháború véget ért, a többnyire ellenőrizetlen környezetben a valódi kapitalista profitéhség szabad utat kapott, és az egyenlőtlenségek növekedni kezdtek. Az emberekben tudatosult a szakadék növekedése, ami elégedetlenséget és haragot szült.

Az egymással szemben álló rezsimek között folyó jóléti verseny hatását illetően érdemes felidézni egy híres esetet az 1950-es évek végén, a Nixon és Hruscsov közötti „konyhai vitát", amelyre 1959 júliusában Moszkvában került sor. A hidegháború vége azt bizonyítja, hogy még a legpozitívabb történelmi eseményeknek is lehetnek veszélyes negatív következményei. A világ esztelen megosztottsága és a szörnyen költséges és robbanással fenyegető fegyverkezési verseny véget ért, de véget ért a társadalmi, jóléti és kulturális verseny is a kapitalizmus és a kommunizmus között. Nixon és Hruscsov híres konyhai vitája jelzi, hogy a két hidegháborús világhatalom közötti verseny miként járult hozzá a két társadalom előrehaladásához.

Nixon és Hruscsov: a konyhai vita

1959. július 24-én megnyílt Moszkvában az Amerikai Nemzeti Kiállítás, és a két vezető együtt megnézett egy amerikai modellkonyhát, amelyet követően éles vitába bonyolódott arról, hogy melyik rendszer – a kommunista vagy a kapitalista – felsőbbrendű, azaz melyik kínál többet polgárainak. Nixon rámutatott egy színes tévére, ami akkor még nem létezett a Szovjetunióban, amire Hruscsov azonnal azt válaszolta, hogy néhány éven belül ezek a termékek elérhetők lesznek az ő országában is. Nixon arról beszélt, hogy „ez a konyha a legújabb modell, amit ezerszám építenek be az új lakásokba. Amerikában azt szeretnénk, ha a nők élete könnyebb lenne", majd hozzátette, „bármelyik acélipari munkás vehet magának ilyen házat ... húsz év után sok amerikai új házat vagy új konyhát szeretne. A konyhájuk addigra elavul. ... Az amerikai rendszer arra épül, hogy felhasználja a legújabb találmányokat." Hruscsov nem habozott lekezeléssel megvádolni Nixont: „Önök azt gondolják, hogy az orosz emberek hanyatt esnek ezektől a dolgoktól, de a helyzet az, hogy az újonnan épülő orosz lakásokban mindezek a dolgok már megvannak." Nixon válasza:

> „ez a verseny, amelyben önök igyekeznek legyőzni bennünket, különösen a fogyasztási cikkek terén ... Ez a verseny mindkét nép számára előnyös, fontos, hogy az eszméket szabadon kicseréljük egymás között."[1]

Nixonnak igaza volt; amikor a jóléti verseny 1989–1991-ben véget ért, a jövedelmi különbségek azonnal növekedésnek indultak.

Növekvő egyenlőtlenség és létbizonytalanság

Az egyenlőtlenséget a Gini-indexszel mérik egy 0-tól 1-ig terjedő skálán. E számok a két végletet mutatják, a 0 azt jelenti, hogy mindenkinek ugyanakkora a jövedelme, az 1 pedig azt, hogy az ország összes jövedelme egy ember zsebébe vándorol van. Így tehát minél alacsonyabb az index

értéke, annál egyenlőbb a jövedelem eloszlása, és megfordítva: a magasabb érték nagyobb egyenlőtlenséget jelez. Thomas Piketty *A tőke a 21. században* című híres könyvében hatalmas mennyiségű statisztikai adatot használ fel annak bizonyítására, hogy Simon Kuznets, Nobel-díjas amerikai közgazdász széles körben elfogadott elmélete, amely szerint a kapitalizmus fejlődésével és éretté válásával párhuzamosan az egyenlőtlenség csökkent és csökkenni fog a jövőben is – valójában csak hidegháborús ideológiai elmélet, ami nem állja meg a helyét. A kapitalizmus lényegi eleme a profit és az egyenlőtlenség növekedése, és a háború utáni fejlemények azt mutatják, hogy csupán külső, nem gazdasági, főleg politikai tényezők fordíthatják meg ezt a trendet és alapvetően csak átmeneti jelleggel. Ahogy Piketty dokumentálta, az országokon belüli és az országok közötti egyenlőtlenségeket mérő Gini-index alakulásával foglalkozó tanulmányok azt mutatják, hogy az egyenlőtlenségek az 1700-as évektől egészen a huszadik század közepéig folyamatosan nőttek. 1820-ban az országokon belüli egyenlőtlenség a világban átlagosan 0,43 volt, ami 1913-ra 0,61-re emelkedett, az országok közötti Gini-index 1820-ban 0,16 volt, de 1950-ben már 0,55.

Ám a hidegháború évei alatt – az 1950 és az 1980-as évek között – a jóléti verseny „egyenlőségi forradalmat" eredményezett. Az 1980-as években a legtöbb európai országban a jövedelmek viszonylag egyenlőbben oszlottak el és a Gini-indexek is alacsony sávban, 0,20–0,25 között szóródtak. De a kommunizmus összeomlása után az egyenlőtlenségek ismét növekedésnek indultak. A 2010-es évekre Görögországban, Olaszországban, Franciaországban, Németországban és Nagy-Britanniában a Gini-index értéke 0,30–0,34 között mozgott. A jövedelmi egyenlőtlenségek a fejlett világon belül jelentősen növekedtek és ténylegesen visszatértek a korai kapitalizmusra jellemző szinthez.[2] 2000-ben a globális Gini-index már 0,66 volt. Az 1985 és 2000 között eltelt másfél évtizedben a nyugat-európai Gini-index 0,27-ről 0,35-re emelkedett. Csupán Svédországban, Dániában és Finnországban maradt meg a viszonylagosan egalitariánus rendszer, a Gini-index 0,25–0,28 közötti értékével. Az Egyesült Államok 0,41-es értéke meglepően közel van Oroszországéhoz, amely a korábbi, erőteljesen egalitárius kommunista rezsimből szélsőségesen egyenlőtlen országgá vált (0,41), és a mutatója nagyon közel esik a szélsőségesen egyenlőtlen, harmadik világbeli országok mutatójához, amilyen Zambia (0,57), Namíbia (0,59) és Dél-Afrika (0,63). Ugyanígy néhány korábban egalitárius kommunista országban, mint Bulgária, Horvátország, Lengyelország és Bosznia, a mutató értéke a 0,30–0,37 közötti sávba emelkedett.[3]

A hidegháború befejeződését követően növekedni kezdtek a társadalmi különbségek, és a felső 1 százalék jövedelme ugrásszerűen megnőtt. A globális jövedelmi index azt mutatja, hogy ez utóbbiak jövedelme évi 6,8 százalékkal növekedett, míg a fizetésből élő felnőttek átlagos jövedelme csak 2,1 százalékkal. 1960 és 1992 között egy vezető beosztású ember átlagos jövedelme 10–17-szer meghaladta egy gyári munkásét, ami aztán 2000-re tovább növekedve elérte a 13–25 arányt. Nagy-Britanniában az átlagos menedzser jövedelme 25-szöröse lett az átlagos munkásénak. Ez az arány kisebb – 11-szeres, illetve 13-szoros – azokban a fejlett országokban, mint Németország és Svédország, amelyek megtartották a háború utáni szociálpolitikai orientációjukat.[4] Miután fél évszázadon keresztül az egyenlőtlenségek csökkentek, most növekedésnek indultak, és ez egyike lett azoknak az okoknak, amelyek miatt a kiábrándultság Európa-szerte erősödik. Egy közelmúltban készült jelentés szerint 119 millió embernek – Európa lakossága csaknem negyedének – az életszínvonala éppen csak eléri az úgynevezett szegénységi és társadalmi kirekesztési mutató (AROPE) küszöbértékét vagy az alatt van.[5]

A kialakult helyzet jórészt a neoliberális globalizációnak köszönhető, amelyben az ellensúlyokat jelentő állami szabályozásokat leépítették, és a piac szabadsága új vallássá vált. A kormányok elfogadták a neoliberalizmus „szentjeinek" próféciáit: a piac nem csupán a gazdaságot, de az egész társadalmat és a szociálpolitikát is megfelelően tudja működtetni. A globalizáció megváltoztatta a világot, egyszerre hatást gyakorolva a legfejlettebb és a legkevésbé fejlett országokra abban az értelemben, hogy korlátozta a nemzeti államok hatáskörét anélkül, hogy nemzetközi irányítással helyettesítette volna azokat.

Ahogy az a nagy változások idején szokásos, a globalizációnak vannak vesztesei és nyertesei. A globalizált gazdasági rend a fejlettebb országokat és azok multinacionális vállalatait kedvezményezte, amelyek kizárólagos birtokosai a technológiai innovációnak. Ez utóbbiak hatalmas új piacokat teremtettek a termékeik számára. A multinacionális vállalatok gomba módra szaporodtak, és eközben részben legalábbis megfosztották a nemzeti kormányokat és intézményeket a gazdasági ellenőrzés lehetőségétől. Sokan közülük gazdagabbak lettek, mint számos stabil, de kisebb európai ország. Felhasználták az Európa perifériáján és a harmadik világban rendelkezésre álló olcsó munkaerőt.

Csaknem fél évszázad elteltével a globalizáció előnyei és hátrányai fokozatosan megváltoztak. Számos fejlődő ország, különösen az „ázsiai kistigrisek", majd Kína és India gyors ütemben iparosodtak, és a legnagyobb exportőrök listájának az élére ugrottak. Sikeresen versenyeztek a gazdag ipari országokkal még azok belső piacán is. Kínában és számos más ázsiai országban a szegénység drasztikusan csökkent, az életszínvonal emelkedett, így az országok közötti egyenlőtlenség csökkent. Európában és a Nyugaton ennek az ellenkezője történt; a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedtek.

E trendekkel párhuzamosan a foglalkoztatás a globalizált világgazdaság bizonyos szegmenseiben bizonytalanná vált; az okokat a modern gazdaságokban végbemenő nagy arányú technológiai és szerkezeti változásokban kereshetjük. A leggazdagabb országok gazdaságában jelentős szerkezeti változások mennek végbe. A mezőgazdaság, amely a 19. század elején még az aktív foglalkoztatottak nagyjából 70 százalékának adott munkát és még a huszadik század közepén is 30–35 százaléknak, mostanra csupán 2–4 százaléknak. Ezzel a hosszú távú trenddel együtt járt az ipar leépülése is. A feldolgozóiparban foglalkoztatottak részaránya, amely a huszadik század elején a kereső lakosság 40–45 százaléka volt, a 21. század elejére 15–25 százalékra csökkent. A veszedelmes klímaváltozás és a fellépés ellene – a szennyezés csökkentése – szintén ezt a folyamatot erősíti. A szén felhasználása csökkent, a nyugati országokban számos széntüzelésű erőművet bezártak. A szénre alapozott ipar – más, erősen szennyező iparágakkal együtt, mint az acélgyártás – a harmadik világ országaiba települt át. A szénbányák többségét még Belgiumban is bezárták, ahol ez vezető exportágazat volt. Sheffield, a brit acélipar központja rozsdaövezet lett. (Az *Alul semmi* című nagyszerű brit vígjátékban a munka nélküli acélipari munkások átképezik magukat sztriptíztáncosoknak.) A hagyományos ágazatokban dolgozó kétkezi munkások bére stagnált, a munka nélküliség a körükben növekedett.

A feldolgozóipari foglalkoztatást viszont egyre inkább felváltotta a munkahelyteremtés a pénzügyi és más szolgáltató ágazatokban. Ezekben millió-számra keletkeztek új munkahelyek, amelyekhez azonban új tudásra, számítógépes műveltségre és sokkal magasabb iskolai végzettségre van szükség. A társadalmi-gazdasági rendszernek ez az alapvető átrendeződése leértékelte a szakképzetlen munkaerőt. Felértékelődött az oktatás, így azok, akik nem rendelkeztek felsőfokú végzettséggel, hamar lemaradtak. Például Olaszországban már az 1980-as évekre a munkanélküliek több mint 75 százalékának legfeljebb nyolc általánosa volt, 43 százalékának még annyi sem. Ugyanebben az időben Németországban a munkanélküliség a szakképzetlenek körében kétszer olyan magas volt, mint a szakképzett munkások között.[6]

Ezeket a kellemesnek nem mondható tendenciákat valamennyire ellensúlyozta a gazdasági fellendülés az ezredforduló környékén. Tíz nyugat-európai országban 1989 és 2003 között gyakorlatilag megduplázódott az egy főre eső jövedelem, 15 880 dollárról 31 071 dollárra. Három dél-európai országban, Írországgal együtt, ugyanezen tizenhárom éves időszak alatt csaknem négyszeresére nőttek a jövedelmek 5902 dollárról 22 280 dollárra.[7] Európa felemelkedett és gazdagabb lett, az 1980-as évek végére a részesedése a világ külföldi működőtőke-befektetésében csaknem elérte az amerikait (34, illetve 35 százalék); a 21. század elejére viszont már lényegesen meghaladta (39, illetve 21 százalék). Európa visszanyerte korábbi vezető szerepét a világexportban is. Az ezredforduló környékén a világexport 43 százaléka esett Európára, míg az Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália együttes részaránya csupán 19 százalék, a feltörekvő ázsiai országoké pedig csak 27 százalék.[8]

Mindazonáltal az ezredforduló gazdasági növekedésének évei után a szabályozatlan, erősen spekulatív és kockázatkereső nyugati gazdaságokat elérte a 2008-as válság, amelyet a nagy recesszió követett, a legsúlyosabb az 1930-as évek nagy gazdasági világválsága óta. A recessziónak súlyos társadalmi következményei lettek; munkanélküliség és bércsökkenés. A fiatal nemzedék számára rendkívül nehézzé vált a sikeres belépés a munkaerőpiacra. Például ugyanezen időszak alatt a dél-európai országokban a munkanélküliség a fiatalok körében elérte az 50 százalékot. Európában a 2008 és 2017 közötti hosszú válságévek a lázongások és a politikai megrázkódtatások közepette teltek el.

A 2015–2016-os migrációs válság jelentősen megerősítette a már amúgy is lendületben lévő nacionalista-populista erőket. A bevándorlás fegyver lett a jobboldali erők kezében, amelyek azzal érveltek, hogy az elitek és azok, akik támogatják a bevándorlást, valójában létbizonytalanságot teremtenek a „fehér" munkások számára. Azt is állították, hogy a multikulturalizmus veszélyezteti a nemzeti európai kultúrákat.

Politikai lázadás az elit ellen

A foglalkoztatottak hagyományos csoportjai, amelyek nem rendelkeztek az új gazdaságban megkívánt szakképzettséggel, egyszerűen nem tudtak alkalmazkodni az új helyzethez, így növekvő veszélyekkel és létbizonytalansággal találkoztak, ami kétségbeeséssel töltötte el őket. A kiábrándult és kétségbeesett munkások haragudtak, úgy érezték, elárulták őket és ezért egyre ellenségesebben viszonyultak országaik elitjéhez. Így kitűnő bázist jelentettek a lázadó politikusok és demagógok számára. A munkások nagy része – a proletariátus, ahogy a szocialisták nevezték őket – korábban a baloldali forradalmi mozgalmak bázisát jelentette, most a jobboldali demagógokhoz sereglett. Ez nem teljesen új jelenség, hasonló helyzetekben volt erre már példa, gondoljunk a két világháború közötti időszakra, amikor a kétségbeesett munkások a fasiszta mozgalmakhoz csatlakoztak. Németországban a náci párttagok egyharmada munkás volt. 1939-ben Magyarországon a náci eszméket valló Nyilaskeresztes Pártnak 40 százalékos támogatottsága volt a munkások lakta körzetekben.

Ezek az emberek úgy érezték, cserbenhagyták őket, elfeledkeztek róluk, így a középosztály veszélyeztetett tagjaival együtt a demagóg politikusok által vezetett szélsőséges pártokhoz csatlakoztak. A 2010-es években a francia populista-demagóg Marine Le Pen és a brexit mellett ágáló Boris Johnson, valamint Nigel Farage sikeresen magukhoz vonzották ezeket az embereket. Ez az átáramlás balról jobbra valamennyire érthető, hiszen a két szélsőségben közös a lázadás a fennálló rend ellen. A fennálló rend felelős a kedvezőtlen változásokért, és gyakran előfordul, hogy akár „az egyszerű és tiszta emberek" ellenségnek is nevezik.[9] Megint előállt az a helyzet, hogy a bal- és jobboldali lázadás olyan alternatív vezetést termelt ki magából, amely radikális változást ígért. Az önmagukat középpontba toló milliárdosok, mint Silvio Berlusconi és Donald Trump, akik magukat a fennálló rend ellenfeleinek és az „egyszerű emberek" megmentőinek állították be, magukhoz vonzották a szegény és iskolázatlan embereket Olaszország déli részeiből épp úgy, mint a szénbányászokat és acélipari munkásokat az Egyesült Államokban.

Ebben az új környezetben munkások és alkalmazottak nagy tömegei fordultak az elit ellen, elvesztették a bizalmukat korábbi képviselőikben, a szociáldemokrata pártokban, és a bevándorlókban találtak ellenséget a maguk számára. A szociáldemokraták és a balra húzó liberálisok elvesztették támogatóikat, következésképpen az önbizalmukat is. A szociáldemokrácia a harmadik utat hirdette, és középre húzódott. Norberto Bobbio olasz filozófus már az 1990-es években felfigyelt erre a trendre, és azt fejtegette, hogy politikai „apály" idején a politikai jobb és a bal „együttesen újra teremtheti magát, ami meghaladja a tradicionális karakterüket (sem nem jobb, sem nem bal), és a két oldal pozitív értékeit egyesítve létrehozhat valamilyen új és innovatív mozgalmat."[10] Ez az új politikai fejlemény aláásta a hagyományos pártszerkezetet. A tömegpártok szerepe, illetve az olyan pártoké, amelyek osztályalapon vagy markáns ideológia alapján szerveződtek, csökkent. Az 1990-es években a politikai pártok tagsága a felére apadt az 1960-as évekhez képest. Olaszországban, Svédországban és Dániában a politikai pártok tagsága a negyedére csökkent a huszadik század közepéhez képest, Nagy-Britanniában az ötödére.

Az egyik nagy vesztes a legrégebbi tömegmozgalom, a szociáldemokrácia lett, amely már a 19. század vége óta jelen volt a politikában. A szociáldemokraták sok országban voltak kormányzó pozícióban a háború után; 2000-ben az Európai Unió tizenöt tagországából tízben szociáldemokraták vezette kormányok voltak hatalmon. Ám ezen idő alatt elvesztették hagyományos identitásukat, mint a szakszervezetekkel erős kapcsolatokat ápoló munkáspártok, és a programjaikat is átírták. Ilyen elmozdulásokra

korábban is volt példa. Nézzük például a Német Szociáldemokrata Pártot, amely 1853-ban munkáspártként jött létre, majd 1959-ben a bad-godesbergi programjában kijelentette, hogy az egész nemzetet képviseli, és elmozdulást a közép felé. Ugyanígy az 1960-as években, majd a 2010-es években is többször előfordult, hogy szociáldemokraták nagykoalícióra léptek jobbközép pártokkal. Ez azonban problematikus, mert ezek „az ideológiai értelemben 'bizarr' koalíciók elidegenítik a szavazókat ... azt sugallják, hogy nincs különbség a hagyományos jobb és bal között."[11] Németországban a szociáldemokrata párt munkásbázisának egy része árulónak tartja Gerhard Schrödert, aki kancellárként olyan munkajogi törvényeket fogadtatott el, amelyek egyebek között megkönnyítik az elbocsátást, időben korlátozzák a folyósítható munkanélküli-segélyt, ami rákényszerítette a munkanélkülieket, hogy egy bizonyos idő eltelte után akár alacsony fizetéssel járó munkákat is elvállaljanak. Ez vitán felül hasznos a német gazdaság számára, de nem volt jó a munkásoknak. Hasonló dolgok történtek Tony Blair, a brit Munkáspárt vezetőjének kormányzása idején is, aki a „harmadik út" szószólója volt. Miniszterelnökként neoliberális politikát folytatott és Nagy-Britannia „nagyhatalmi" érdekeit képviselte. A Német Szociáldemokrata Párt az 1998-as szövetségi választásokon 40 százalékot szerzett, de 2017-ben már csak alig 20 százalékot. 2018-ben a *Deutsche Welle* arról adott számot, hogy a jobboldali populista *Alternative für Deutschland* első ízben megelőzte a szociáldemokratákat.[12] 2017-ben a francia elnökválasztáson a szociáldemokrata jelölt csak a szavazatok 6 százalékát szerezte meg. Több közép-európai országban a szociáldemokrácia jószerivel eltűnt.

A szavazók részvétele a választásokon ugyancsak drámai mértékben csökkent. A háború után az európai választásokon átlagosan a választásra jogosultak 88 százaléka vett részt; ezzel szemben 1999 és 2002 között 40 százalék nem szavazott Nagy-Britanniában, 38 százalék Portugáliában és 37 százalék Írországban. Az elemzők az okokat a politikai apátiában, a politikával szemben kialakult ellenséges érzelmekben és a demokráciával kapcsolatos kiábrándultságban keresték.[13] Mások a politikai képviselet válságáról beszélnek. A korábbi pártok az identitások közötti fő konfliktusok alapján szerveződtek: munkásosztály a burzsoáziával szemben, városiak a falusiakkal szemben, egyház az állammal szemben.[14] Ezeknek a konfliktusoknak a dinamikája azonban mára megváltozott.

Ezek a változások összefüggtek azzal is, hogy a hagyományos döntéshozatal jelentős mértékben eltolódott a nemzeti parlamentek felől a nemzetközi vállalatokhoz, Brüsszelhez és az Európai Központi Bankhoz. A régi hatalmi struktúrák meggyengültek, a háború utáni pártformációk összeomlottak,

újfajta pártok és pártstruktúrák léptek ezek helyébe. Ezek az új pártok a saját önmeghatározásuk szerint nem egyes társadalmi csoportokat, hanem a „nemzeti érdekeket", azaz az államot képviselik.

Az ezredforduló környékén számos párt eltűnt; ebben a folyamatban például mindenütt a kontinensen, Franciaországtól Kelet-Európáig megtizedelődtek a kommunista pártok. Ugyanez történt a legerősebb kereszténydemokrata párttal, az olasszal és több agrárpárttal is. Ami fontos, a túlélő szociáldemokrata pártok középre húzódtak, neoliberális gazdaságpolitikai nézeteket kezdtek vallani, és így a munkások helyett a fő bázisuk a közalkalmazottak lettek. Megjelent számos egyprogramú párt is, mint a zöldek. 2008-ban 35 ilyen környezetvédő párt működött Európában. A feminista mozgalmak is megerősödtek.

A legfontosabb új fejlemény ezen a területen a populizmus vagy – ahogy Andrej Zaslove fogalmazott – „a populizmus mint új párttípus" látványos megerősödése volt.[15] Ezek a pártok elutasítják a korrupt elitet, „egyenes beszédet" kínálnak, és magukat „az emberek szolgálatában állókként" jellemzik. Vannak tipikusan baloldali populista és jobboldali populista pártok, ám a nagy többség jobboldali, nacionalista és gyakran idegengyűlölő, valamint rasszista. Ám a legtöbb populista párt elutasítja a tradicionális jobb-bal megkülönböztetést, sőt egyenesen tagadja, hogy ilyen megkülönböztetés létezne, és a programjukban keverednek a jobb- és baloldali elemek. Követőik többnyire „erős" autokrata vezetők mögött sorakoznak fel, akik tudnak úgy beszélni, ahogy a legtöbbünk a konyhai asztal körül. Az ezredforduló környékén számos új populista párt alakult Európában: a Forza Italia, a Lega Nord és az Alleanza Nazionale Olaszországban, a Fremskrittpartiet Norvégiában, a Fremskridtpartiet Dániában, a Sverigedemokraterna Svédországban, a Szabadságpárt Ausztriában, a Vlaams Blok Belgiumban, a Front National Franciaországban, az Alternative für Deutschland Németországban, a Perussuomalaiset Finnországban, a Fidesz Magyarországon és több más Közép- és Kelet-Európában.

A 2010-es évek közepe körül a nacionalista-populista pártok előre törtek, számos parlamenti választáson győztek, több országban bekerültek a koalíciós kormányokba vagy éppen egyedül kormányoztak. A 2010-es években populista pártok voltak kormányon Ausztriában, Magyarországon, Horvátországban, Észtországban, Olaszországban, Lettországban, Hollandiában, Lengyelországban, Szerbiában és Szlovákiában. Görögországban 2015-ben a Sziriza párt a szavazatok 36 százalékát kapta és kormányt alakíthatott. A párt támadta Németországot és általában a Nyugatot, hogy maga alá akarja gyűrni és kizsákmányolni más országokat.[16] 2018-ban az úgynevezett Öt Csillag mozgalom lett a legnagyobb párt Olaszországban.

Megkapta a szavazatok csaknem egyharmadát, és egy másik szélsőségesen populista párttal, az Északi Ligával alakíthatott kormányt. A populista pártok Olaszországban együttesen a szavazatok 70 százalékát kapták meg. Ausztriában a Szabadság Párt 27,7 százalékot kapott, és 2017-ben része lett a kormánykoalíciónak.

A populizmus valódi otthonává azonban Közép- és Kelet-Európa, valamint a Balkán vált; Lengyelországban a Jog és Igazságosság Pártja került hatalomra. Az elmúlt évtizedekben Szlovákiában szinte mindig populisták voltak hatalmon: Vladimir Mečiar az 1990-es években, aztán Robert Fico Smer pártja a 21. század elején. A *The Nations in Transit Organization*, amely 1995 óta kíséri figyelemmel a demokrácia előrehaladását és visszaesését Közép- és Kelet-Európában, a Balkánon és Eurázsiában, 2016-ban arról számolt be, hogy Közép-Európában és a Balkánon

> „a populizmus és a korrupció felmorzsolta az egykor ígéretes demokratikus intézményeket. Eurázsiában a személyi diktatúra a korábbi kialakulófélben lévő trendből meggyökeresedett normává vált. Ebben az évben a felmérésben szereplő 29 országból 18-ban a demokrácia hanyatlik … ez a legmagasabb szám 2008 óta, amikor a globális pénzügyi válság növelte az instabilitást … Első ízben a jelentésünk kezdete óta ma több az autoriter rezsim, mint a konszolidált demokrácia."[17]

Az autoriter hullám elöntötte a Balkánt: Aleksandar Vučić Szerbiában, Milorad Dodik a Boszniai Szerb Köztársaságban, illetve Albin Kurti és Lëvizja Vetëvendosje Koszovóban. Sokan mások hasonló programokkal kormányoznak. A Balkánt és lényegében a közép- és kelet-európai térséget valójában soha nem demokratikus politikai berendezkedés jellemezte az elmúlt két évszázadban. Általában autoriter kormányok voltak hatalmon a régió országaiban. Ahogy Paul Krugman Nobel-díjas amerikai közgazdász írta (egy barátja megjegyzését idézve a berlini fal ledöntése idején): „Most, hogy Kelet-Európa végre megszabadult a számára idegen kommunista ideológiától, visszatérhet az ismerős útra, a fasizmuséra. Mindketten tudtuk, hogy ez igaz."[18]

Németország keleti része, a korábbi NDK, nagyon hasonló jellemzőket árult el. Nyugat-Németország csaknem 2000 milliárd eurót invesztált a keleti országrészbe az egyesülés után, de az egy főre eső jövedelem soha nem haladta meg a nyugati országrészben mért szint kétharmadát. Ezért aztán a keletnémetek mindig is úgy érezték, hogy „az út szélén hagyták őket". Most, harminc évvel a kommunizmus összeomlása és a német egyesítés után a szövetségi köztársaságnak ebben a részében a legerősebb

a szélsőjobboldali nacionalizmus. Az Alternative für Deutschland itt kétszer annyi szavazatot kapott, mint az ország nyugati felében. A német sajtó gyakran beszél a korábbi Kelet-Németországról, mint amelyik „pszichológiai rendellenességben szenved, amit súlyosbít az a tény, hogy a két megélt (fasiszta és kommunista) diktatúrát igazán soha nem dolgozták fel."[19]

Egy 2014-es felmérés világosan rámutatott a Kelet és Nyugat közötti választóvonalra. Eszerint az Európai Unió keleti részében élő lakosság átlagosan 28 százaléka tartott attól, hogy a migránsok elveszik a munkájukat. Németországban, ahol a legtöbb migráns letelepedett, csupán a megkérdezettek 13 százaléka gondolta ezt, Svédországban, amely szintén sok migránst befogadott, csupán 7 százalék. Kelet-Európában azonban, amely nem is tapasztalta a tömeges letelepítéssel járó problémákat, a lakosság többsége attól tartott, hogy a bevándorlók elveszik a munkájukat; Magyarországon 52 százalék, Csehországban 51 százalék.[20]

Bár a közép- és kelet-európai kormányok és a lakosság szerint a fő probléma a bevándorlás, valójában igazi problémájuk a *kivándorlás*. Egy, a migrációval foglalkozó IMF-tanulmány pontosan rámutat erre a problémára: a kivándorlás a régióban nagyobb, mint a bevándorlás. Ahogy a jelentés megállapítja: „Az elmúlt 25 évben a becslések szerint csaknem húszmillió ember (a régió lakosságának 5,5 százaléka) hagyta el a régiót. ... 2012 végére lett a kiáramlás a legnagyobb Délkelet-Európában; meghaladta az 1990-es évek elején ott élt lakosság 16 százalékát. 2012-ben a kumulált GDP-növekedés 7 százalékkal lett volna magasabb, ha nincs emigráció."[21]

Nacionalista-populista támadások az Európai Unió ellen

Egyes populista pártok baloldaliak, de a többségük jobboldali, a programjaikban pedig jobb- és baloldali elemek keverednek. A populizmus, ahogy arra a kérdés egyik legjobb szakértője felhívja a figyelmet, „híg" ideológia, amely a legtöbb esetben más ideológiákkal összefonódva jelentkezik. A 21. század eleji Európában a legtöbb esetben együtt jár egy további tényezővel is, a nacionalizmussal. A 21. század elején a populista-nacionalisták az Európai Unió ellen fordultak, támadva a brüsszeli diktátor-bürokratákat, amely állítólag veszélyezteti a nemzeti szuverenitást. Integráció és együttműködés helyett az ő jelszavuk: „Olaszország az első" (Berlusconi), „Ausztria az első" (Haider, hasonlatosan Trump később „Amerika az első") és Orbán „über alles" Magyarország jelszavához. Ezek a nacionalista csatakiáltások az erős és „szuverén" nemzetállam eszméjét visszhangozzák. Sikeresen mozgósítani lehetett velük a lakosság legalább egynegyedét Franciaországban és Hollandiában, több mint a felét Nagy-Britanniában és Magyarországon, Olaszországban pedig a választók háromnegyedét. Számos közép- és kelet-európai országban többséget szereztek az országgyűlési választásokon. A Visegrádi Négyek (Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és Csehország) mindegyikében a kormány nacionalista-populista programot hirdet és fellép az EU ellen.

Az európai nacionalista-populisták tipikus demagóg technikákkal operálnak: túlfűtött szónoklatok, hazugságok és féligazságok sulykolása, amíg evidenciává nem válnak sokak számára. A féligazságok gyakran leegyszerűsített magyarázatok létező problémákra, amelyek jellemzően egyetlen tényezőt tüntetnek fel a megszámlálhatatlanul sok valóságos oka helyett. A demagógok szájából az ilyesfajta érvelés sokak számára vonzó, szemben a sokkal nehezebben emészthető ténnyel, hogy a problémáknak leggyakrabban számos oka van. A leegyszerűsített válasz önmagában is féligazság vagy hazugság. Az ilyen technikának része, hogy a nacionalista-populista megtalálja az ellenséget az országon belül vagy kívül, akit hibáztatni lehet az ország bajaiért. Az ellenség sokféle „más" lehet: az EU, a társadalom egy szegmense, a nagyon gazdagok, egy etnikai vagy vallási kisebbség, a zsidók, a bevándorlók és a muszlimok mind voltak már a nemzet „ellenségei". A gyűlöletre apellálás, a széles körben meglévő előítéletek, a szorongás és a félelem mind alkalmas a tömegek mozgósítására. A történelem megtanított erre: Hitler mesteri módon meggyőzte a követőit, hogy a zsidók a kizárólagos ellenség, és egyedül felelősek Németország összes nyomorúságáért; a zsidók, a judaizmus, a kommunizmus és a kapitalizmus valahogy mind összeolvadtak egyetlen titkos, nemzetközi zsidó összeesküvés keretében. Mussolini hasonlóképpen ötvözte a maga antikapitalizmusát és fasiszta ideológiáját. Mussolini a marxi nemzetközi osztályharcot a burzsoázia és a proletariátus között behelyettesítette a burzsoá és a proletár államok közötti harc ideájával. Olaszországot az utóbbiak egyikeként prezentálta, amelynek harcolnia kell a jogaiért. Manapság ismét sok ország süllyed vissza az ilyen „posztigazság" politikákba.

Ezek egyike Nagy-Britannia, ahol a már említett populista technikát kiválóan alkalmazta Boris Johnson, a brexit egyes számú szorgalmazója, aki kijelentette, hogy Nagy-Britannia az Európai Unióból kilépve „visszaszerezheti az ellenőrzést a saját határai felett". Vajon elfelejtette, hogy Nagy-Britannia nem csatlakozott a schengeni megállapodáshoz, ezért soha nem is veszítette el az ellenőrzést a határai felett? Ugyanebben a beszédben Johnson amellett is érvelt, hogy „mindenekelőtt visszakaphatjuk a jogunkat, hogy

saját törvényeket alkothassunk és megállapíthassuk saját adókulcsainkat". Vajon Johnson nem tudta, hogy az Európai Unióban nincsenek egységes adókulcsok, és az adópolitika nemzeti hatáskör? És továbbmenve Johnson kijelentette: „a brit gazdaságot az egész világ felé irányíthatjuk ahelyett, hogy az Európai Unióra korlátoznánk, amely a globális GDP csupán 15 százalékát képviseli". Valójában az EU abban az időben a globális GDP 24 százalékát adta, szemben az Egyesült Államok 22 százalékos részesedésével. Nagy-Britannia kereskedelmének 56 százalékát bonyolította (senki nem parancsolt rá) az Európai Unióval, és csupán 12 százalékot a Brit Nemzetközösség országaival. Mennyire jellemző: egyetlen beszédben ennyi félrevezető információ és hazugság![22]

Köztudott, hogy a termékszabványosítás minden nemzeti és közös piac működésének az előfeltétele, és ez alól természetesen az egységes európai piac sem kivétel. Szabványosítás nélkül a terméket nem lehet értékesíteni. Nagy-Britannia milliárdos bevételekre tett szert azzal, hogy képes volt kiaknázni az EU szabványosított piacaiban rejlő lehetőségeket. Ezt a szimpla igazságot hagyta figyelmen kívül Johnson, aki mielőtt politikára adta volna a fejét, Brüsszelben volt újságíró és egy alkalommal kigúnyolta az EU szabványosítási erőfeszítéseit néhány extrém példa segítségével. „Öt hónap gondolkodás után az Európai Bizottság úgy döntött, hogy a csiga halnak és nem húsnak számít"[23] – majd hozzátette:

> „A brüsszeli bürokraták legendásan odafigyelnek a részletekre ... Mind a 12 ország egyetértett azzal, hogy egy nyugalmi állapotban lévő óvszer hossza 16 cm legyen. Ám az Európai Bizottság elutasította az olaszok elképzeléseit, miszerint az óvszer maximális szélessége 54 mm lehessen. ... A Bizottság szóvivője szerint 'fontos dologról van szó'".[24]

Az egyik legerősebb nacionalista érv, hogy az Európai Unió, amely fenyegeti a nemzeti szuverenitást, valójában a francia érdekeket képviseli vagy – a francia és lengyel nacionalista érvelés szerint – a német érdekeket. Ismét Boris Johnsont idézve: „Az Európai Közösséget Franciaország irányítja ... A francia nemzeti érdekeket öltöztetik fel európai álomként." Beszélt egy francia „hálózatról" is az Európai Unióban, és ennek során egy náci kifejezés használatától sem riadt vissza: „Delors-nak most már meg van a maga sűrű szövésű *gauleiter* hálózata ... Nagy-Britanniának nincs hálózata, amely ezt ellensúlyozhatná."[25]

Marine Le Pen, a francia jobboldali, nacionalista-populista Nemzeti Front (újabban Nemzeti Tömörülés) vezetője egy beszédében a következőképpen fogalmazott:

> „Nem akarom ezt az európai Szovjetuniót ... Az EU nagyon káros, egy antidemokratikus szörnyeteg. [Az EU-egyezmények kizárólag] a német érdekeket szolgálják. Az én figyelmeztetésem így szól: figyeljetek Merkelre ... [Ő] másokra akarja erőltetni politikáját. ... A franciák vissza akarják nyerni az ellenőrzést országuk felett."[26]

Hasonlóképpen Jarosław Kaczyński, parlamenti képviselő és a lengyel EU-ellenes nacionalisták vezetője dühödt támadást indított a nacionalista-ellenes ellenzék ellen 2004 augusztusában, árulóknak nevezve őket: „Lengyelországban volt ... és ma még mindig van egy front, amely a német érdekek védelmére alakult ... Ebben sokan vesznek részt, akik német pénzen élnek." A front tagjai „a német titkosszolgálat ügynökei, akik úgy tesznek, mintha független tudósok és újságírók lennének."[27] A populista-nacionalisták folyamatosan csatáznak az Európai Unióval, hogy visszanyerjék országuk függetlenségét. Hollandiában Geert Wilders Partij voor der Vrijheid (Szabadság Párt) nevű pártja a következőképpen vezette be a programját: „A hollandok millióinak elege van abból, hogy az országuk muszlimmá válik. Elege van a tömeges bevándorlásból, a menedéknyújtásból, a terrorból, az erőszakból és a létbizonytalanságból ... Hollandia ismét független akar lenni ... ki kell lépnünk az Európai Unióból."[28]

Boris Johnson a brit EU-tagságot az 1066-os hastingsi csatához hasonlította, amikor a normann-francia sereg legyőzte az angolokat és elindította Anglia normann meghódítását. Idézte John Gillingham történészt, aki szerint az esemény „katasztrófa volt az angolok számára ... Ahogy Malmesbury Vilmos 1125-ben írta: Anglia ma külföldiek otthona és idegenek birtoka." E hódítás emléke, folytatta Johnson, „az egyik ok a sok közül, ami miatt nehéz eldöntenünk, hogy örüljünk a kontinenssel fenntartott kapcsolatainknak vagy bánkódjunk miatta."[29] Marine Le Pen is hasonlóan fogalmazott: „el akarom pusztítani az Európai Uniót ... a nemzetállamok Európájában hiszek."[30] Másutt ezt fejtegette:

> „Vajon azt szeretnénk, ha egy nem demokratikus hatalom irányítaná az életünket, vagy szeretnénk inkább visszanyerni az irányítást a sorsunk felett? ... A ketrec az ketrec ... Az Európai Unió a népek börtöne lett ... A 28 ország ... mindegyike lassan elvesztette a demokratikus előjogait ... a különböző gazdaságok arra kényszerültek, hogy közös valutát használjanak. ... [Az EU Parlament] hazugságra épül ... a hazugságra, hogy létezik homogén európai nép."[31]

7.1 Marine Le Pen (1968–)

Marine Le Pen 1968-ban született Jean-Marie Le Pen harmadik leányaként. Az apa idegenlégiósként harcolt a franciák indokínai és algériai gyarmati háborúiban és büszke volt a múltjára; arra is, hogy „ha kellett, akár kínzáshoz is folyamodott".[32] A második világháború alatt Pétain marsall csodálója volt, és lelkesen olvasta a francia náci kollaboránsok műveit, akik közül volt, akit a háború után bebörtönöztek, mint Charles Maurras-t, és volt, akit kivégeztek, mint Robert Brasillach-t. Amikor a politika felé fordult, megmaradt jobboldali nacionalistának, nem titkolt antiszemitának és az Európai Unió gyűlölőjének. Leánya négyéves volt, amikor Nemzeti Front elnevezéssel létrehozta a saját pártját együtt Pierre Bousquet-val, a Waffen SS korábbi tagjával, Jacques Bompard-ral, a kolonialista OAS tagjával és Roland Gaucher-val, egy náci kollaboránssal. A tisztesség kedvéért hozzá kell tenni, hogy kiváló érzékkel végül megtisztította pártját a kollaboráns versenytársaktól, és monopolizálta a hatalmát.

Marine szorosan együttműködött az apjával. A jogi egyetem elvégzése után, hat éven keresztül állást vállalt, de tizennyolc éves korától már tagja apja pártjának, és azóta az életét a pártnak szenteli. 2000-ben lett a párt vezető testületének a tagja, 2003-ban alelnöke. Kétszer házasodott és elvált, mindkét férje a párt tisztségviselője volt. Harmadik partnere a párt főtitkára és alelnöke. A párt az igazi családja.

Marine Le Pen imádta az apját, akivel szorosan együttműködött annak 2011-es visszavonulásáig. Akkor átvette tőle a párt irányítását és ott folytatta, ahol az apja abbahagyta. Szerinte egyes külvárosi kerületekben a muszlimok „hatalomátvételt" hajtottak végre, amit Franciaország náci megszállásához hasonlított. Kizárólag apja nyomdokain halad, ám taktikai értelemben okosabban, és sikerült elhatárolnia magát apjai hibáitól. Elutasította például az antiszemitizmust, kitiltotta a bőrfejűeket a gyűléseiről és kizárt néhány nyíltan fasiszta vezetőt a pártjából. Amikor 2011-ben apja újra elővette egyik kedvenc antiszemita megjegyzését, miszerint a gázkamrák a háború lényegtelen epizódjai voltak, és felszólította Franciaországot, hogy lépjen szövetségre Oroszországgal „a fehér világ megmentése érdekében"[33], a kemény és hideg tekintetű Marine Le Pen nem habozott kijelenteni, hogy apja szellemileg leépülőben van, és eltávolította őt a pártból. Még a párt kompromittálódott elnevezését is megváltoztatta (Nemzeti Tömörülésre).

Marine – akinek a gúnyneve a *la peste blonde,* ami egyszerre utal a fekete halálra és a barna pestisre (a náci veszélyre) – hozzálátott pártja átfestéséhez vagy, ahogy a *The Economist* fogalmazott, a *dédiabolisation* projekthez („ördögtelenítés"), ami a továbbélés feltétele. Michel Winock francia politológus szerint: „Jean-Marie Le Pen abortuszellenes volt, konzervatív társadalompolitikai nézeteket vallott és a kis állam híve volt, Marine szabad választásokat akar, a melegjogok híve, és erős populista beütéssel pártolja az állam beavatkozását a gazdaságba … Számára az iszlám az ellenség, ahogy a papa radikális jobboldala számára annak idején a zsidók voltak."[34]

Bár nagyon észszerűnek mondható módon elhagyta pártja programjából a toxikus elemeket, a szélsőséges nacionalizmus és az idegengyűlölet, kiváltképp a muszlimellenesség, a bevándorlás és az EU elutasítása mint kulcselemek megmaradtak, ahogy megmaradt egy furcsa egyveleg is, ami az angolszász kapitalizmus elutasításából és a németellenességből áll. Ígéri az erkölcsösség helyreállítását, és a harcot az esztelen egoizmus és internacionalizmus, valamint a „perverz liberalizmus" ellen. A programja erőteljes nacionalista-populista platform, ami védelmet ígér „az egyszerű embereknek", a „mi francia munkásainknak". Erős államot követel, támadja a túlzott privatizációt a „perverz következményeiért", és azzal vádolja az Európai Uniót, hogy „mindezt felgyorsítja". Ezerszer is elmondta, hogy az EU az alapvető francia érdekek ellensége. „Nem akarom ezt az európai Szovjetuniót … az EU nagyon káros, egy antidemokratikus szörnyeteg … a német érdekek kiszolgálója."[35] Hozzálátott egy európai tömörülés felépítéséhez, amelyben euroszkeptikus pártok és erők vesznek részt a szabadság nevében. „A ketrec az ketrec … Az Európai Unió a népek börtöne lett."[36]

Kihasználva a franciaországi iszlamista terrortámadások keltette hangulatot, követelte a szerinte gyűlöletbeszédet gyakorló külföldiek és a kettős állampolgárságúak kitoloncolását. Marine Le Pen ígéretet tett arra, hogy ha hatalomra kerül, Franciaországot kivezeti az eurózónából és hivatali ideje első hat hónapjában népszavazást tart Franciaország EU-tagságának a fenntartásáról. Marine Le Pen hatalomra kerülése az Európai Unió végét jelentheti.

Az ilyen „szabadságharc" még groteszkebb, ha kis országokban találkozunk vele, amelyek igazán soha nem voltak függetlenek, soha nem tudták egyedül megvédeni magukat, és a külpolitikai céljaikat mindig is

a szomszédos nagyhatalmakkal megkötött szövetségek révén próbálták elérni. Manapság ezek az országok erősen függenek a külföldi befektetésektől, a bankhitelektől és a multinacionális vállalatoktól, amelyek révén a modern ipari ágazatok megtelepedhetnek náluk. Ráadásul jelentős összegű támogatást élveznek az Európai Uniótól, amely lehetővé teszi számukra a felzárkózást a Nyugathoz. A 2014–2020 közötti utolsó költségvetési ciklusban Lengyelország évi 27 milliárd euró támogatást kapott, Magyarország összesen 40 milliárdot; e két országnak jutott az EU költségvetési támogatásainak csaknem 12 százaléka (156 milliárd euró évente). Magyarország ebben az időszakban a teljes infrastruktúra célú költéseinek az 55 százalékát uniós forrásokból fedezte, Lengyelország esetében ez 61 százalék. Orbán Viktor, Magyarország jobboldali, nacionalista miniszterelnöke – akinek az országa talán a legtöbbet profitált az EU-támogatásokból és befektetésekből – az EU-ellenes „szabadságharc" egyik vezetője lett:

> „Ma, 168 évvel az európai népek nagy szabadságharca után a mi közös otthonunk, Európa nem szabad … Ma Európában tilos kimondani az igazságot … Tilos kimondani, hogy Brüsszel ma lopakodva nyeli el nemzeti szuverenitásunk újabb és újabb szeleteit … Európa … népei most talán megértették, a jövőjük forog kockán … Nem hagyhatjuk, hogy Brüsszel a törvények fölé helyezze magát … Ezért elő kell kotorni a felejtés hordaléka alól a bátorság ősi erényét … érthetően, hangosan, hetedhét határon is túlfutó hangerővel kell válaszolnunk … »Rabok legyünk vagy szabadok? Ez a kérdés válasszatok!«"[37]

7.2 Orbán Viktor (1963–)

Orbán Viktor 2010 óta Magyarország miniszterelnöke, ebben a minőségében fokozatosan vezette be az autoriter irányítást, amelynek keretében mind az országgyűlést, mind annak törvényhozását a kormánya alá rendelte. Mára az Európai Unió egyik fő ellensége annak ellenére, hogy az általa vezetett ország hatalmas összegeket zsebelt be azokból a támogatásokból, amelyeket az Unió a közösség gyengébben fejlett régióinak és országainak nyújt. A 2013–2020-as költségvetési ciklusban az Unió 40 milliárd euró támogatást hagyott jóvá Magyarország számára. Orbán az ország külpolitikáját is áthangolta olyan autoriter országok irányába, mint Putyin Oroszországa, Erdoğan Törökországa és Hszi Kínája. Jelentős befolyása van a Visegrádi Négyek többi tagjára, a közép-európai szomszédországokra, és igyekszik EU-ellenes szövetséget összekovácsolni.

Kicsoda Orbán Viktor? Elszegényedett vidéki családba született 1963-ban. A szülei számos kedvezményt élveztek a kommunista Kádár-rezsim idején. Apja, Győző, a kommunista párt tagja lett, ingyenes esti tanfolyamokat végzett és mérnöki diplomát szerzett. A család szolid középosztályi körülmények közé küzdötte fel magát. Viktor a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemre került, ahol 1987-ben jogi diplomát szerzett. A rá következő évben a Kádár-rezsim, amely az 1956-os forradalom veresége után került hatalomra, véget ért. Kádár visszavonult, reformkommunisták vették át a hatalmat, az 1956-os forradalmat rehabilitálták, mint valódi népfelkelést a sztálinizmus és az orosz megszállás ellen. Elindult a gazdaság privatizációja, piaci árak kerültek bevezetésre, megjelentek a nyugati multinacionális vállalatok első leányvállalatai. 1989 februárjában döntés született az első, szabad többpárti választás megtartásáról 1990 tavaszán.

A frissen diplomázott Orbán egy vezetőképző intézetben helyezkedett el, de két évvel később munkahelyét feladva hivatásos politikai pályára lépett. Magát született vezetőnek tartja, aki élvezi a hatalmat. A középiskolában az iskolai KISZ-szervezet titkára volt. Ahogy később elmagyarázta, a kommunizmus naiv és odaadó híve volt. 1988-ban 36 társával együtt megalapította a Fideszt (Fiatal Demokraták Szövetsége). 1988 végén már 21 politikai párt működött az országban. Orbán odaadó (és bizonyára naiv) liberális demokrata lett. A kommunista rezsim megszűnt. Néhány hónappal a szabad választások előtt Nagy Imrét, az 1956-os forradalom kivégzett vezetőjét, 1989. június 16-án újratemették. Orbán egyike volt az esemény fő szónokainak 250 ezer ember előtt. Szenvedélyes antikommunista beszédet mondott, ami híressé tette. Agresszív és fenyegető hangon szabad választásokat követelt (amiről már korábban megszületett a döntés és közzé is tették) és a szovjet csapatok kivonását (ami már szintén eldöntött kérdés volt). Ettől függetlenül a Fidesz az 1990 márciusában megtartott választásokon csak 5,4 százalékot kapott.

1993-ban megszüntette a Fidesz kollektív vezetését és a párt megkérdőjelezhetetlen egyszemélyi vezetője lett. Paul Lendvai, az ismert osztrák újságíró, aki 1993 szeptemberében találkozott Orbánnal, *Orbans Ungarn* című cikkében ezt írta: „[Orbán] erős benyomást keltett, mint következetes liberális demokrata, aki élesen bírálta Antall József elsőként megválasztott kormányának jobboldali nacionalista politikáját." Ennek ellenére az 1994-es választásokon a Fidesz megint csak

alig haladta meg az 5 százalékot. Az eredményekből Orbán azt a következtetést vonta le, hogy a számos liberális demokrata párt egyikeként nincs sok esélye a hatalom megszerzésére. Azt is felismerte, hogy a politikai spektrum másik oldalán űr keletkezett. A hatalomimádó Orbán 1995 áprilisában nem sokat habozott, hogy változtasson politikai nézetein és pártját jobboldali nacionalista szervezetté hangolja át. Az erőteljes nacionalizmus számos követőt szerzett számára. Elkezdett 15 millió magyarról beszélni (a szomszédos országokban több mint kétmillió magyar él, további hárommillió, akár harmadik generációs szerte a világban és csupán tízmillió Magyarországon) és a „Nemzeti Egység Napjaként" elkezdte gyászolni az 1920-as trianoni békeszerződést, amelynek nyomán a korábbi Magyar Királyság elvesztette területeinek kétharmadát. A Horthy-rezsimhez hasonlóan a második világháború előtt, amikor az ország Hitler segítségével megpróbálta visszaszerezni az elvesztett területeket, Orbán is felfokozott nacionalizmussal igyekszik előre vetíteni a „Nagy Magyarország" vízióját. A trianoni békeszerződés századik évfordulóján, 2020. június 6-án például ezt mondta:

> „Végül az ezeréves történelmi Magyarországot a budapesti összeesküvések hátba döfték [ez alatt az 1919-es demokratikus forradalmat és a liberális zsidókat értette]. Hadseregét megbénították és szétzüllesztették ... Erkölcsi aggályok nélkül rajzolták újra Közép-Európát... Ezt nem fogjuk elfelejteni nekik soha ... volt, aki mindig is gyűlölte a magyarokat. Ők kapaszkodtak össze, hogy eltüntessenek bennünket a föld színéről ... A történelem igazságtételét a legnagyobbak sem kerülhetik el ... összenő, ami összetartozik ... A magyarság az emberi szív módjára hol összehúzódik, hol kitágul ... Méltósággal őrizzük a Kárpát-medencét, amely küldetésünk is ... Száz éve nem voltunk ilyen erősek ... Politikai, szellemi, gazdasági és kulturális gravitációs erőnk napról napra nő ... Nyugat-Európához képest a béke és a biztonság szigete vagyunk. És hogy így maradjon, rohamléptekkel épül az új magyar hadsereg is ... Nincs a világnak egyetlen nemzete sem, amely kibírt volna ilyen száz évet ... nemcsak kibírtuk, de ma ismét győzelemre állunk ... Új rend van születőben ... nagy változások dörömbölnek a kapunkon ... mi vagyunk azok, akik megfordítják Magyarország sorsát ... a mi nemzedékünk, a negyedik trianoni nemzedék még beteljesíti küldetését és egészen a győzelem kapujáig fogja vinni Magyarországot."[38]

Egy 2014-es beszédében az összes korábbi kormányt elmarasztalta. „A liberális demokrácia nem volt képes arra, hogy nyíltan kimondja és kötelezze – akár alkotmányos erővel – a mindenkori kormányokat arra, hogy munkájukkal a nemzeti érdekeket szolgálják. Egyáltalán vitatta a nemzeti érdek létezésének gondolatát."[39] Orbán magát nevezte ki a magyar nemzet megmentőjének és egyesítőjének. Elutasítja a liberális, demokratikus elveket és hanyatló, korrupt Nyugatról beszél. Orbán Putyin Oroszországához, Erdoğan Törökországához és Hszi Kínájához fordul barátokért és példaképért, dicsérve a „keleti szelet", mint ami jelenleg a legerőteljesebb a világon. A diktatúra növeli a stabilitást, mondja, ami elsődleges érdek: „Ilyen értelemben tehát az az új állam, amit Magyarországon építünk, illiberális állam, nem liberális állam ... sajátos nemzeti megközelítést tartalmaz".[40] Az Orbán-rezsim tehát, miképp erre a külföldi újságírók felfigyeltek, „vezérdemokrácia".[41] Ahogy a populista demagógok általában teszik, neki is mindig szüksége van ellenségre, akit meg is talált Soros György, magyar származású amerikai zsidó milliárdos filantróp személyében. Orbán számára Soros a bűnbak, a „gonosz" megtestesítője, mindennek az oka, ami rossz. Ez a kódolt antiszemita propaganda növelte Orbán népszerűségét.

Orbán maga alá gyűrte az alkotmánybíróságot, amelybe a saját híveit ültette. A magyar történelemben először egy kis csoport közeli barát tölt be minden fontos kormányzati tisztséget. Az újabb kétharmados győzelme után annyiszor írja át az alkotmányt, ahányszor akarja, törvényeket fogadtathat el, amelyek betiltanak tüntetéseket azon az alapon, hogy „zavarják a szomszédban lakókat". Egy 2018-as törvény előzetes jóváhagyáshoz köti, ha „kettőnél több személy" közügyekről közterületen akar beszélni. A rezsim felszámolta a legelemibb demokratikus elveket és gyakorlatot. 2012-ben a világsajtó megdöbbent azon, hogy Orbán szerint az EU által Magyarországnak nyújtott támogatás a dolog lényegét tekintve „gyarmatosítás"; ahogy a BBC közzétette, „Orbán Viktor magyar miniszterelnök elítéli az EU gyarmatosító politikáját".[42] A *Politico* március 16-án szemelvényeket közölt Orbán beszédéből.[43] Ahogy a BBC fogalmazott, „Orbán éles támadást indított az Európai Unió ellen, azzal vádolva, hogy gyarmatként kezeli az országát. Egy Budapesten elhangzott ünnepi beszédében úgy fogalmazott, hogy »a magyarok nem fognak idegenek diktátumai szerint cselekedni«.[44] Elnyomással vádolta az Európai Uniót, amelynek a nyomásgyakorlását ... a kommunista diktatúra idején alkalmazotthoz hasonlította."[45]

Az Európai Néppárt felfüggesztette Orbán Fideszének a tagságát a „pártcsaládban", és autoriter rendszerét erőteljesen bírálta a Sargentini-jelentés, és elég sokszor maga az Európai Parlament is. A koronavírus-járvány idején Orbán abszolút hatalmat hagyatott jóvá magának, és rendeleti kormányzást vezetett be. Az EU ennek ellenére nagy összegeket biztosít rezsimje számára, továbbra is passzív, hagyja, hogy Orbán folytassa kísérleteit az európai integráció aláásására.

Mindezekhez a hazugságokhoz az Európai Unióról, amely elnyomja, sőt gyarmatosítja Közép- és Kelet-Európát és idegen érdekeket képvisel, csatlakozik egy sor dühödt Nyugat-ellenes támadás, amely a Nyugatot korrupt, hanyatló hatalomként írja le, míg magát a keresztény és nemzeti érdekek védelmezőjeként tünteti fel. Orbán gyakran beszél a liberális Nyugat hanyatlásáról, „a dekadens és pénzre épülő Nyugatról és e helyébe a munkaalapú társadalmat helyezi, amely nem liberális természetű."[46] Egy beszédében azt állította, hogy a „liberális értékek ma a korrupciót, a szexet és az erőszakot testesítik meg", majd hozzátette a fehér felsőbbrendűség érvét: „Nyugat-Európa ... megfeledkezett a fehér munkásosztályról."[47] Hangsúlyozta

> „... van egy még fontosabb versenyfutás is... annak az államnak a kitalálásért, ami a leginkább képes egy nemzetet sikeressé tenni. ... ma a slágertéma a gondolkodásban azoknak a rendszereknek a megértése, amelyek nem nyugatiak, nem liberálisak, nem liberális demokráciák, talán még demokráciák sem, és mégis sikeressé tesznek nemzeteket. Ma a sztárok a nemzetközi elemzésekben Szingapúr, Kína, India, Oroszország, Törökország. És én azt hiszem, a mi politikai közösségünk évekkel ez előtt jól érezte meg ... ezt a kihívást. Vagyis megkeressük, megpróbáljuk megtalálni a Nyugat-Európában elfogadott dogmáktól és ideológiáktól elszakadva, tőlük magunkat függetlenítve azt a közösségszervezési formát, azt az új magyar államot, amely képes arra, hogy a mi közösségünket ... versenyképessé tegye..."[48]

2020 júniusában Orbán komor képet festett a nyugati és az EU „dominanciáról". A világ tektonikus átalakuláson megy keresztül. „Az Egyesült Államok nem egyedül ül már a világ trónján. Eurázsia gőzerővel épül újra, az Európai Unió vezetékei recsegnek, és most egy szaltó mortáléval reméli megmenteni önmagát... Új rend van születőben."[49]

Orbán gyakran ismételgeti, hogy nemzeti keresztény korszakot épít: „A mai helyzetünket meghatározhatnánk a Horthy-rendszer mérőszalagjával is ... amely kiemelkedő diplomáciai, katonai és gazdasági sikereket ért el." [50] Igazán meglepő, de jellemző is, hogy Orbán Viktor ahhoz a két világháború közötti Horthy-rezsimhez hasonlítja a sajátját, amely nyíltan rasszista és antiszemita volt, legközelebbi szövetségesének pedig Mussolinit és Hitlert tekintette.

A 2010-es évek közepének népszerűtlen migránsválsága és az EU hibái e válság kezelése során kiváló alkalmat biztosítottak számára, amelyet mesteri módon ki is használt. Az EU a válság tetőpontján kvóta alapján szerette volna elosztani a migránsokat a tagországok között, amelynek keretében a tízmilliós Magyarországnak 1300 fő jutott volna. Orbán azonban kijelentette: „Tudjuk, hogy megy ez. Először megengedjük, hogy megmondják, kit kell befogadnunk, aztán arra kényszerítenek, hogy idegeneket szolgáljunk a saját hazánkban, végül oda jutunk, hogy kiadják az utunkat a saját országunkból."[51] Egy évértékelő beszédében így fenyegetőzött: „Brüsszelnek, az embercsempészeknek és a migránsoknak is meg fogjuk tanítani, hogy Magyarország szuverén ország .... Magyarországon ... nem fognak bandák vadászni a feleségeinkre és a lányainkra."[52]

2020. március 20-án, amikor a koronavírus rendkívüli gyorsasággal terjedt a szorosan összekapcsolt világban, amelyben milliók utaznak és látogatják egymást, Orbán azonnal a politikai nyereséget kereste. A nemzetközi turisztikai szervezet szerint Európa 2019–2020-ban 750 millió látogatót fogadott. Kínai turisták – annak az országnak a polgárai, amely a járvány korai epicentruma volt – több mint 140 millió külföldi úton vettek részt (többnyire Európában és az Egyesült Államokban), és maga Kína is az európaiak kedvelt célpontja. E tényeket figyelmen kívül hagyva Orbán összekapcsolta a betegség terjedését az illegális bevándorlással, „hiszen számos bevándorló Iránból vagy Irányon keresztül érkezik, amely a fertőzés egyik gócpontja".[53] A közelmúltban arról beszélt, hogy „kétfrontos háborút vívunk: egyik oldalon a migráció, a másikon a koronavírus ellen. A mozgás terjeszti a betegséget, és a migráció maga a mozgás. A kettő között logikus összefüggés van."[54]

A koronavírus-járvány egy másik nagy politikai hozadéka volt számára személyi hatalmának kiterjesztése a rendeleti úton történő kormányzás révén. Az angol *The Guardian* 2020. április 1-jén közölt cikket: „A koronavírus megfertőzi az európai demokráciát" címmel, amelyben így fogalmaz: „Magyarországon Orbán Viktor felhatalmazást kapott a rendeleti úton történő kormányzásra a szükséghelyzet időszaka alatt mindenfajta időkorlát nélkül; a rendkívüli intézkedések lehetőséget adnak számára, hogy rémhírterjesztésért börtönbe csukjon embereket, 1989 óta egyetlen politikusnak sem volt ekkora hatalma a régióban."[55] Valóban, rémhírterjesztésért akár börtön is járhat. És hogy mi a rémhír, ő dönti el. Az első hónapban

a hatóságok több mint száz esetben indítottak eljárást olyanok ellen, akik kritikus hangot ütöttek meg a kormánnyal szemben.[56] Ez hatékony fegyver az emberek megfélemlítésére, a szólásszabadság és a médiaszabadság elnyomására. Orbán abszolút és ellenőrizetlen hatalma egész Európában ellenállást váltott ki. A (2014-ben létrehozott) *Vox American* a magyar kormány lépését „koronavírus-puccsnak" minősítette, amely rámutatott a nacionalista-populista magyar autokrata rezsim valódi természetére – a demokratikus látszat ellenére:

> „[Magyarország] évek óta nem demokrácia … Az új törvény, az úgynevezett 'koronavírus-puccs', amelyet a járvány válsághangulatában fogadtak el, lerántja ezt a maszkot. Egy szokatlanul durva lépésről van szó, amely erős fényben világítja meg az árnyaltabb valóságot, hogy mi is történt a magyar demokráciával."[57]

Az Európai Parlament 2020. április 17-i határozatában leszögezte, hogy Magyarország döntése, amely korlátlan időre meghosszabbítja a rendkívüli helyzetet, rendeleti úton történő kormányzást tesz lehetővé a kormány számára és meggyengíti az országgyűlés felügyeleti jogosítványait, „teljes mértékben összeegyeztethetetlen az európai értékekkel".[58] Az Európai Parlament a 2020. május 13-i ülésén ismét foglalkozott a kérdéssel és megismételte a korábbi nyilatkozatát: „A magyarországi döntés, amely határidő nélkül meghosszabbítja a rendkívüli állapotot és felhatalmazza a kormányt a rendeleti úton történő kormányzásra és meggyengíti az országgyűlés felügyeleti jogkörét, teljes mértékben összeegyeztethetetlen az európai értékekkel". Az EP „kifejezetten kéri a Magyarországnak szánt kifizetések megállítását az új költségvetés és az újjáépítési terv keretében mindaddig, amíg sérül a jog uralma". Bírálták a Tanács passzív magatartását. A parlament „felszólította a Bizottságot, hogy az összes rendelkezésre álló eszközt és szankciót felhasználva, ideértve a költségvetésieket is, foglalkozzon ezzel a súlyos és tartós kötelezettségszegéssel" továbbá sürgette, hogy a Bizottság ismét tűzze napirendre a folyamatban lévő 7. cikkely szerinti eljárást „Magyarországgal szemben", amely felfüggesztheti az érintett országok szavazati jogát.[59]

EU-ellenes kampány Kelet-Európában – Soros-ellenes támadásokkal ötvözve

A nacionalista-populista erők Közép- és Kelet-Európában mindenütt Európa-ellenes kampányukat éles támadásokkal ötvözik Soros György ellen. Szerintük ez a magyar származású amerikai milliárdos van az EU politikája mögött, és az EU vezetői közül sokan az „ő zsebében vannak". Az ellenségnek ez a mesteri megválasztása, aki minden rossz okozója, ideértve az EU politikáját, a tömeges migrációt, szintén Orbán Viktorhoz kapcsolható. Emlékezetes, hogy így fogalmazott: „…harcolni fogunk az ellen, amit Soros György birodalma Magyarországgal tesz és tenni akar. … Nekik az a feladatuk, hogy hatalomra kerülve végrehajtsák a nagy tervet, hogy … Magyarországot megtörjék …"[60]

Az orbáni demagógia lett a leghangosabb a hasonló nacionalista-populista propagandában. A régió más országaiban is hasonló lejáratókampányokat indítottak el. Soros Györgyöt, a multimilliárdos filantrópot, aki az 1980-as évek végén hozta létre a Nyílt Társadalom elnevezésű alapítványát, éppen az az Orbán Viktor támadja, aki egyike volt az alapítvány ösztöndíjasainak; Soros-ösztöndíjjal Oxfordba mehetett. Orbán szerint Soros muszlimokat akar letelepíteni Európában, amelyet Magyarországgal együtt muszlimmá szeretne tenni. Soros mondja tollba az Európai Unió rendelkezéseit, és ő van a nemzet elleni „liberális összeesküvés" mögött is. Orbán az Európai Parlamentben kijelentette: „Fontos információ, hogy Soros György és civil szervezete (NGO) évente egymillió migránst akar az Európai Unióba szállítani … és pénzügyi kölcsönt is kínált hozzá."[61] Parlamenti többsége 2017-ben módosított egy 2011-es törvényt, melynek kapcsán kijelentette: „Soros György Magyarországon és a világban működő szervezetei álcivil ügynökszervezetek, s elszántak vagyunk abban a tekintetben, hogy ezt a tevékenységet … megakadályozzuk."[62] 2018 júniusában Magyarországon törvénybe iktatták a „Stop Soros" rendelkezést. A fővárost és a vidéket ellepték a kormány óriásplakátjai a felirattal: „Ne hagyjuk, hogy Soros nevessen a végén!"[63]

Valójában azonban Orbán Soros-kampánya nem is annyira eredeti; Vlagyimir Putyin tanácsait követi. A jelzést Putyin Oroszországa adta meg, amikor 2015-ben bezáratták Soros Nyílt Társadalom Alapítványát, arra hivatkozva, hogy kormányellenes tevékenységet folytat. Oroszország nyomást gyakorolt a szovjet blokk többi volt tagországára is, hogy járjanak el hasonlóan. Ahogy egy orosz kommentátor megjegyezte: „Ez a lista (az NGO-ké) a kelet-európai és a balkáni országok számára is érdekes lesz; a nyugati irányítás alatt álló álcivil szervezetek és a velük együttműködő

csoportok betiltása a kelet-európai országok számára is nagyon ajánlatos."[64] A *Russia Today* elnevezésű, külföldiek számára sugárzott állami televíziós csatorna 2015. november 4-i adásában arról beszélt, hogy Európa iszlamizálása mögött Soros áll, és ez „fenyegetés az európai népek számára, mert feloldódnak a különböző népek, vallások, kultúrák és értékek sokféleségében". A műsorvezető szerint „a magyar miniszterelnök az egyetlen, akinek nem ment el a józan esze".[65]

Putyin 2015-ben megadta a jelet, Orbán pedig 2017-ben átvette tőle, amivel kezdetét vette a kampány elterjedése a régió más országaiban is. A Soros-ellenes kirohanások az egész régióban általánossá váltak: Liviu Dragnea román miniszterelnök is arról beszélt, hogy Soros áll „minden gonosz mögött Romániában".[66] Krystyna Pawłowicz, lengyel parlamenti képviselő, aki közel áll Kaczyńskihoz, kijelentette: „Soros a világ legveszedelmesebb embere"[67], aki „nyíltan és arcátlanul pénzeli az antidemokratikus és lengyelellenes elemeket, hogy aláássák a lengyel szuverenitást és az itt élők keresztény kultúráját."[68] Soros „keresztényellenes és nemzetellenes tevékenységeket finanszíroz."[69] Észak-Macedónia azzal vádolta Sorost, hogy illegálisan lehallgattatta az ország vezetőit, és hogy ő a felelős a politikai válságért az országban.[70] Bulgáriában „liberális terroristának" titulálták,[71] Szerbiában a Rotschildokkal, a zsidó bankárcsaládal hozták kapcsolatba antiszemita felhanggal.[72]

A populistáknak mindig szükségük van bűnbakra, és Soros kiválasztása erre a célra mesteri húzásnak bizonyult. Ahogy a szlovák Jan Orłovsky kifejtette: „Jobb ellenséget keresve sem lehetett volna találni nála … Soros György egymagában megtestesíti az összes sztereotípiát, amelyekkel mindig is együtt éltünk: zsidó, bankár és – Szlovákiában vagyunk – magyar."[73] Jacek Kucharczyk, a varsói Közügyi Intézet vezetője ehhez hozzáteszi: „Mert liberális értékeket képvisel, mert zsidó háttere van és milliárdos, tökéletesen alkalmas arra, hogy a választói keménymagnak elmagyarázzák, a dolgok miért úgy mennek, ahogy."[74] Rafał Pankowski, aki egy lengyel antirasszista szervezetet vezet, ezt mondja: „a mostani tendenciák, amelyek Sorost egy globális zsidó összeesküvés központi alakjaként láttatják", közvetlenül levezethetők a régióban tapasztalható növekvő idegengyűlöletből.[75] Valóban kapóra jött, hogy Sorost a „nép ellenségének" lehet kikiáltani, ami azt sugallja, hogy azért veszélyes, mert gazdag amerikai és zsidó, de mert ezt mindenki tudja, a demagógoknak nem is kell ezt kimondaniuk.

Nagy-Britannia távozik az Európai Unióból

A nacionalista-populista támadások az Európai Unió ellen Európa-szerte felerősödtek a 2010-es évek gazdasági-pénzügyi és migrációs válsága alatt és után. Ám Nyugaton a nacionalista-populista pártok támadásai nem voltak túlságosan eredményesek; sokkal inkább Közép-Európában, ahol a tetőpontjukra hágtak. De az elégedetlenség legerősebb jele mégis Nyugatról jött, mivel Nagy-Britannia lett az első ország, amely ebben az időszakban ténylegesen távozott az Európai Unióból. Vajon ez paradoxon? Egyáltalán nem. Nagy-Britannia soha nem lelkesedett az európai integrációért, akkor sem akart csatlakozni az Európai Közösséghez, amikor az amerikaiak biztatták, hogy legyen a közösség vezetője. Az országot valójában a brit birodalom és a nemzetközösség érdekelte; a politikai elit és a lakosság nagy része még mindig a dicsőséges múltban élt. Sokan osztották azt a gondolatot, hogy Nagy-Britannia nem egy az európai országok sorában, hanem különleges világhatalom. Amikor a brit kormány az 1960-as években kérvényezte a felvételét, annak oka a sokk volt, amit az ágyúnaszád-diplomácia összeomlása felett érzett az 1956-os egyiptomi fiaskó után, illetve a gyarmatbirodalom teljes összeomlását követően, ami 1960-ra befejeződött.

Érdekes módon ez a sokk csak átmenetinek bizonyult. Két évvel az Európai Gazdasági Közösséghez történő csatlakozása után, a kormány már népszavazást írt ki a maradásról vagy a távozásról. Akkor a nagy többség, 67 százalék a maradás mellett döntött. Ahogy arról korábban már szó volt, az egymást követő kormányok mindig is ellenezték az integráció elmélyítését és mindennemű nemzetek feletti megoldást, egyedül a hatalmas egységes piac előnyei érdekelték őket. Nagy-Britannia kívül maradt a schengeni övezeten, és nem csatlakozott az eurózónához sem. Egyszóval Nagy-Britannia mindig is félszívvel vett részt az Európai Unióban. Több mint fél évszázaddal a birodalom összeomlása után a lakosság egy része még mindig a múltban élt, és a brit különlegesség álmába ringatta magát. Ezt az érzést talán Orlando Figes brit történész, a University of London professzora *Europeans* című 2019-es könyvéből érthetjük meg legjobban. A szerző ismerteti az „európaiság" kialakulását a 19. századi európaiak között és elemzi, hogy a britek körében miért nem alakult ki ez az érzés és miért maradtak a dolog lényegét tekintve távol attól, ami a kontinensen történt:

> „A britek mélyen hittek abban, hogy felsőbbrendűek az európaiakkal, sőt valójában minden külföldivel szemben. Úgy gondolták, hogy az egész világ irigyli őket a régi könyvtárak, a parlamenti kormányzás és a joguralom miatt … Ezt a meggyőződést alátámasztották a katonai sikerek

az európai hatalmakkal, különösen a franciákkal szemben, de alátámasztották a brit birodalmi hódítások és Nagy-Britannia státusza is, mint egyes számú ipari hatalom. Földrajzi értelemben is elszigetelve a kontinenstől, a britek mindig is tudatában voltak saját különlegességüknek, amit egy soha meg nem hódított sziget történelme jelent a számukra. ... Európában utazgatva a britek megerősítve érezték magukat az erkölcsi felsőbbrendűségük tekintetében Európával szemben."

Figes idézi Henry Mayhew *German Life and Manners* című könyvét 1864-ből: „Dél felé utazva Angliából az ember úgy érzi, visszafelé halad az időben; tíz szélességi fokonként száz év ... Németországban az emberek legalább száz évvel mögöttünk vannak a civilizációs kifinomultságot tekintve."[76] Semmi nem érzékelteti jobban ennek a mentalitásnak a túlélését, mint egy nem túl régen végzett közvélemény-kutatás, amelynek keretében azt a kérdést tették fel a résztvevőknek Nagy-Britanniában, Franciaországban, az Egyesült Államokban és Németországban, hogy a háborús szövetségesek közül melyik országé volt a vezető szerep a náci Németország legyőzésében. Franciaországban, Németországban és az Egyesült Államokban az utóbbit tekintették egyértelmű győztesnek; a válaszadók kevesebb mint 10 százaléka választotta Nagy-Britanniát. Az utóbbiban azonban a válaszadóknak csaknem a fele (47 százalék) szerint Nagy-Britannia játszotta a meghatározó szerepet. Csupán a válaszadók egynegyede választotta az Egyesült Államokat vagy a Szovjetuniót. Egy kommentár szerint „a britek olyannyira büszkék a háborús szerepükre, hogy félreértik".[77] Ez a mentalitás megmaradt az elit köreiben, a tory párttagokban, a régebbi nemzedékekben, a kevésbé iskolázottak körében – különösen vidéken.

Egy véletlen ezeket a mélyen gyökerező érzéseket gyakorlati lépéssé rendezte össze. David Cameron brit miniszterelnök arra a gondolatra jutott, hogy egy párton belüli konfliktust a párt erőteljesen euroszkeptikus szárnyával meg lehetne oldani egy népszavazás kiírásával az EU-tagságról. Bár ő személy szerint az Európai Unióban tartotta volna Nagy-Britanniát, de a népszavazás kiírása mellett döntött, hogy legyőzhesse ezt a frakciót, mivel abban bízott, hogy a többség a maradás mellett dönt. Ez sajnálatos taktikai hiba volt, mert egyébként a népszavazás kiírásának nem volt különösebben széles körű támogatottsága. 2016. június 23-án aztán az eredmény megdöbbentette az országot. Nagyjából 52 százalék a távozásra, 48 százalék a maradásra szavazott. Ám van néhány lényeges részlet. Nagy-Britannia szavazásra jogosult polgárainak kevéssel több, mint a fele szavazott. 12,9 millió regisztrált szavazó nem szavazott, további 18,1 millió még csak nem is regisztrált. A 33,5 millió szavazóból 17,4 millió szavazott a távozásra, azaz

a lakosság alig egynegyede döntötte el ezt a létfontosságú kérdést. Igaz, a népszavazás nem volt kötelező érvényű a kormány számára. Ennek ellenére az új kormány – miután David Cameron, aki a maradás mellett kampányolt, lemondott – kötelezőnek tartotta magára nézve a döntést mint a nép akaratának a kifejezését. A népszavazást három nehéz, éles konfliktusokkal terhes év követte. A fiatalabb és képzettebb városi lakosság, amely a maradásra szavazott, szemben állt az idősebb vidéki lakossággal, amely távozni akart, így az ország csaknem két egyenlő részre hasadt. Ráadásul az Egyesült Királyság két részének – Skóciának és Észak-Írországnak – a lakossága többségében a maradásra szavazott. Világossá vált, hogy az Európai Unióból történő távozás veszélyezteti Nagy-Britannia egységét. Bár még a brexit-népszavazás előtt a skótok népszavazáson a maradás mellett döntöttek az Egyesült Királyságon belül, most új népszavazást fontolgatnak, hogy távozzanak, és így Skócia az EU tagja maradhasson. Észak-Írországban a polgárháború kiújulásának a réme fenyeget. Amikor Boris Johnson megállapodott az Európai Unióval, az egyik fő kérdés az volt, hogy miként lehet elkerülni a vámhatár bevezetését az Ír Köztársaság és Észak-Írország között, amit az utóbbi lakossága élesen ellenez. Dacára e kérdés zaklatott történelmi hátterének, Johnson elfogadta, hogy a vámhatárt Észak-Írország és Nagy-Britannia között húzzák meg, azaz Észak-Írország a dolog lényegét tekintve az EU tagja maradjon. Ezzel a döntésével azonban magára haragította az északír lojalistákat, akik harmincéves brutális háborút folytattak az IRA és a Sinn Féin ellen (az Írországgal történő egyesülést szorgalmazó párt), és akik most elárulva érzik magukat.

7.3. Boris Johnson (1964–)

Alexander Boris de Pfeffel Johnson 1964-ben született etnikai értelemben igencsak kevert családban. Dédapja, Ali Kemal muszlim miniszter volt az utolsó ottomán kormányában, akit az Atatürk-forradalom idején meglincseltek. Nagyapja ezért Nagy-Britanniától kért menedékjogot. Boris felső-középosztályi családban nőtt fel, a híres Eton College-ba járt és az Oxford Egyetemen szerzett diplomát; ez a két oktatási „gyár" bocsátja ki a brit politikai elit tagjait. Ott alakult ki Johnson excentrikus brit egyénisége. A Thatcher-korszakban kezdett el újságíróként Brüsszelben dolgozni, ahol apja „brüsszeli bürokrata" volt az Európai Bizottságban. Riporterként soha nem volt célja, hogy maradéktalanul híven tudósítson, és soha egy jó szava sem volt az Európai Unióról, amelyről mindig maró gúnnyal írt, és attól sem riadt

vissza, hogy hamis történeteket és idézeteket találjon ki. Ahogy később fogalmazott, „minél több időt töltöttem Brüsszelben, ... annál világosabb lett számomra, hogy Európa soha nem fog működni ... a brit diplomácia ötszáz éven keresztül munkálkodott azon, hogy a kontinentális Európa ne egyesüljön az érdekeink ellenében". Folyamatosan támadta Delors-t mint „homo foederalis"-t, akinek szerinte egyetlen célja volt, hogy a „Delors-terv Európa irányítására" projektet megvalósítsa; ezt adta egy 1992-es cikke címének. Szerinte semmi ok nem volt az integrációra: „Nem lesz háború Franciaország és Németország között, és az orosz fenyegetés is csak egy lehívott blöff." Számára az Unió értelmetlen öncélú, bürokratikus intézmény.

Bár nem értette a termékszabványosítás jelentőségét az egységes piacon, gúnyt űzött belőle néhány szélsőséges példa alapján. „Öt hónap gondolkodás után az Európai Bizottság úgy döntött, hogy a csiga halnak és nem húsnak számít."[78] vagy „Mind a 12 ország egyetértett azzal, hogy egy nyugalmi állapotban lévő óvszer hossza 16 cm legyen. Ám az Európai Bizottság elutasította az olaszok elképzeléseit, miszerint az óvszer maximális szélessége 54 mm lehessen..."[79] Éveken keresztül arról írt, hogy az európai integráció francia érdekeket szolgál a britek ellenében. „Az Európai Közösség ... a francia nemzeti érdekeket európai álomnak öltözteti fel ... megérdemlik az elismerésünket, hogy sikerült egy hatalmas geopolitikai húzást végrehajtaniuk és ... hogy félévente meg tudják alázni Nagy-Britanniát." John Palmer, volt kollégája is így vélekedik: „Újságíróként súlyosan felelőtlen, aki kitalál történeteket."[80] Egy másik kollégája idézi Johnson mottóját: „Soha ne hagyd, hogy a tények bezavarjanak egy jó sztoriba."[81]

Amikor David Cameron miniszterelnök úgy döntött, hogy kiírja a népszavazást a brit EU-tagságot illetően, Johnson, ahogy ezt Cameronnak elmondta, először hezitált, milyen álláspontot foglaljon el, majd felismerte, hogy a „távozás" kampány vezetése megnyithatja számára az utat a hatalomba. Felelőtlen demagóg kampányát bombasztikus félinformációkra és hazugságokra, valamint arra a minden alap nélküli ígéretre alapozta, miszerint Nagy-Britannia vissza fogja nyerni elvesztett nagyhatalmi státuszát. Tudatlanságból vagy felelőtlenségből, mindenesetre arról beszélt, hogy Nagy-Britannia számára a kilépést követően is nyitva marad az egységes piac, és így az országot nem éri veszteség, csak nyerhet. „A többi EU-tagság számára létérdek, hogy szabadkereskedelmi megállapodást kössön [Nagy-Britanniával] vámok nélkül, mi viszont végre megszabadulhatunk az EU-törvénykezéstől."[82] Ahogy gyakran fogalmazott, így Nagy-Britannia megeheti a tortát, de az mégis megmarad.

A konzervatív és elitista Johnson – más populistákhoz hasonlóan – nem habozik baloldali frázisokhoz folyamodni, és a brexitet népi ellenállásként mutatta be a nagyvállalatokkal szemben: „Mi akarjuk visszaadni a hatalmat az embereknek. Mi mondunk nemet a nagyvállalati és elitista rendszernek ... Bár van néhány nagy bank és multinacionális vállalat, amely profitál az EU rendszeréből"[83], de az emberek nem. És bár maga is bevándorlócsaládból származik, gyakran használt népszerű bevándorlásellenes toposzokat: „a bevándorlók aránytalanul nagy számban érkeznek Nagy-Britanniába ... Ha maradunk, a csődbe jutott eurózónához kötjük magunkat, és eközben korlátlan számban kell befogadnunk bevándorlókat ... Az egyetlen lehetőség, hogy visszanyerjük az ellenőrzést a bevándorláspolitikánk felett, ha június 23-án a távozásra szavazunk."[84]

Johnson gyakran beszélt arról, hogy ő maga „egyszemélyes olvasztótégely,"[85] de hozzátette: „[Bizonyos etnikai csoportok esetében] előítéleteim voltak abban az értelemben, hogy egy fekete férfi nagyobb valószínűséggel csap fejbe, mint bármely más csoporthoz tartozó. Ha ez faji előítélet, akkor bűnös vagyok. És bizony, babám, Te is ... a rasszizmus természetes."[86] Más alkalommal így fogalmazott: „Hozzá kell látnunk, hogy Nagy-Britanniát újra britté tegyük."[87] Ahogy Stephen Castle a *The New York Times* 2017. október 4-i számában fogalmazott:

> „Lobogó hajú, bombasztikus és hősködő, telve napsugaras optimizmussal félresöpri a felhőket, amelyek Nagy-Britannia kockázatos kilépése felett gyülekeznek ... Boris Johnson pontosan ott van, ahol mindig is szeretett volna lenni: ... a figyelem középpontjában ... Mr. Johnson esetében a joviális, kétbalkezes külső mögött brutális ambíciók lakoznak."[88]

A brexit, amelyben Johnson kulcsszerepet játszott, könnyen tragikus lehet a súlyosan megosztott Nagy-Britannia számára, de belőle végül is miniszterelnököt csinált.

Háromévnyi politikai csatározás, követelőzések és az új népszavazás elvetése után az új választások végül szabad kezet adtak a konzervatív pártnak. Boris Johnson miniszterelnök irányítása alatt Nagy-Britannia 2020 januárjában kilépett az Unióból. A tory elit és szélsőséges kormánya Johnson

vezetése alatt fut a „globális Nagy-Britannia" illúziója után. Theresa May – aki miniszerelnökként kudarcot vallott a 2016 és 2019 közötti viharos időszakban – volt az, aki talán a legjobban hangot adott a brexit támogatói illúzióinak, amikor ezt mondta: a brexitnek köszönhetően „globális Nagy-Britanniában érdemes gondolkodnunk, egy önbizalommal teli országban, amelynek szabadságában áll, hogy messzebb tekintsen Európánál és számba vegye a nagyvilág kínálta gazdasági és diplomáciai lehetőségeket." A *The Economist* ehhez hozzátette: „a locsogás a 'globális Nagy-Britanniáról' veszedelmes illúziókat szül."[89]

Már az előrejelzések és az előjelek Nagy-Britannia jövőjét illetően eléggé komorak voltak: a vállalatok és a pénzintézetek menekülése megkezdődött, országok tucatjaival kell új kereskedelmi megállapodásokat létrehozni, ami sziszifuszi feladat, ráadásul egyben kell tartani az országot. Mi lesz a brexit hatása az Európai Unióra? Egy dolog bizonyított tény: Nagy-Britannia kiválása nem indított el dominóeffektust, ahogy sok modern Kasszandra jósolta, akik arra figyelmeztettek, hogy a brexit az EU végét jelentheti. Ezt leszámítva a hatás nem egyértelmű. Egyfelől nyilvánvalóan káros. Egy fejlett nyugat-európai tagország elvesztése – Németország után a második legnagyobb gazdaság, amely az EU teljes GDP-jének 12 százalékát adta – nagy változás. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a brexit után Nagy-Britannia nem járul hozzá az EU költségvetéséhez (nettó 8,9 milliárd fonttal, azaz 11 milliárd dollárral), de kilép az egységes piacból is, ami meggyengíti az összeurópai értéklánchálózatokat. Európa következésképpen kevésbé lesz „európai".

Számos becslés készült arra nézve, hogy mekkora lehet a veszteség az EU–27-re nézve. Egyes sötét jóslatokat nem számítva, a többség egyetértett abban, hogy nem túl jelentős; egy IMF-elemzés szerint a kibocsátás reálértékben 0,2 százalékkal eshet, bár egyes országok esetében, mint Írország, a veszteség akár 2,5 százalék is lehet. Ugyanez vonatkozik Hollandiára, Dániára, Belgiumra és a Cseh Köztársaságra, amelyek vesztesége az átlagosnál nagyobb lehet. „Kemény" brexit esetén – ami egyre valószínűbbnek tűnik (de nem történt meg – *A ford.*) –, azaz, ha nem sikerül kereskedelmi megállapodást kötni az Európai Unióval, az európai kibocsátásveszteség valamivel nagyobb lehet, 0,5 százalék az EU egészét tekintve és 4 százalék Írország számára a vámok és a nem vámjellegű korlátozások bevezetése miatt.[90] A RAND Corporation szakértői szerint kemény brexit esetén a brit GDP a brexitet követő tíz évben 5 százalékkal fog csökkenni, a veszteség eléri a 140 milliárd dollárt ahhoz képest, ha az Európai Unión belül maradt volna. Az EU gazdasági vesztesége ugyanezen időszak alatt várhatóan csak 0,7 százalék lesz.[91]

Függetlenül attól, hogy a brexit várható negatív hatása az EU–27-re nem lesz túlságosan súlyos, a kontinens bizonyos régióit és ágazatait nagyobb károk fogják érni. Az EU mellett működő Régiók Európai Bizottsága számításai szerint az olyan ágazatok, mint a szállító járművek, gépgyártás, elektronika, textil- és bútorgyártás, zöldségtermelés, élelmiszeripar, fafeldolgozás, vegyi anyagok és műanyagipar, piacokat veszíthetnek. Egyes régiók, mint Franciaországban a Midi-Pyrénées, Németországban Stuttgart és Türingia, Olaszországban Emilia Romagna, aránytalanul nagy veszteségeket szenvedhetnek. A Cseh Köztársaságban az elektronikai ágazat (Stredni Morava), a szállítóeszköz-gyártás Romániában (Vest) és Németországban (Niederbayern), a gépgyártás Írországban, a Cseh Köztársaságban és Hollandiában, a bútoripar Olaszországban (Toscana és Marche), Bulgáriában (Severozapaden), Írországban és Lettországban.[92]

Másfelől viszont Nagy-Britannia volt a legjelentősebb tagország, amely ellene volt az integrációnak. Csaknem négy évtizedes tagsága alatt ellenzett bármilyen lépést, amelynek a célja az integráció elmélyítése volt, mindig arra ösztökélte az Európai Uniót, hogy újabb, egyre kevésbé felkészült országokat vegyen fel, mert ettől azt remélte, hogy akadályokat állíthat a föderalizáció útjába. Most Nagy-Britannia távozott. Ennek az integrációellenes erőnek a kiesése egyértelműen megerősíti az integrációpárti Németország befolyását, és így hosszú távon erősítheti a kohéziót és az integrációt a megmaradt 27 tagország között.

Az előrejelzések természetesen bizonytalanok. Az első hónapok hatása a kilépés után még nem tekinthető végleges kárnak. A következő évtized vagy évtizedek adnak választ arra, hogy mi is a brexit igazi következménye Nagy-Britannia és az Európai Unió számára.

8. Egyre ellenségesebb nemzetközi környezet

A hidegháború végével Európa biztonsági garanciái korábban soha nem látott mértékben megerősödtek. Nem voltak ellenséges szomszédok, sőt valódi ellenség sem. A szövetség az Egyesült Államokkal szilárd volt, a korábbi szovjet blokk országaival, köztük Oroszországgal a viszony barátságos; ezek az országok szívesen csatlakoztak volna az Európai Unióhoz, amely ekkorra már gazdasági nagyhatalommá vált tizenkét integrált tagországgal. Ez a meglepően idilli állapot azonban nem tartott sokáig. Az ezredfordulóra az Európai Uniót ismét ellenségek vették körül. Ennek egyik jele Törökország megváltozott viszonya az Európai Unióval szemben.

Törökország: jelöltből ellenség

Törökországnak hosszú története van az európai integrációval és az Európai Unióval. Ahogy arról korábban szó volt, az Egyesült Államok nyomást gyakorolt az Európai Gazdasági Közösségre, hogy fogadjon be minden európai NATO-tagországot a politikai berendezkedésétől függetlenül – ezek némelyike autoriter diktatúra volt –, és eltekintve attól is, menynyire voltak felkészültek a tagságra. Ezért a Közösség, amelynek a biztonságát az Egyesült Államok garantálta, 1963-ban aláírta az Ankarai Egyezményt, amely társult státuszt biztosított Törökország számára. Abban az időben a teljes jogú tagság még szóba sem jöhetett, mert Törökország politikai és emberjogi feltételei meg sem közelítették az EU kívánalmait. Az ország mindazonáltal 1987-ben benyújtotta kérelmét a teljes tagságra, 1996-ban csatlakozott az EU vámuniójához és – bár a folyamat csigatempóban haladt – 1999-ben hivatalosan is jelölt státuszt kapott. 2005-ben megindultak a csatlakozási tárgyalások, és a teljes jogú tagság elérhető közelségbe került. E folyamatban a gazdasági kapcsolatok jelentősen megerősödtek. 1996 után Törökország külkereskedelme az Európai Unióval hétszeresére növekedett, és a teljes török külkereskedelem 41 százalékát tette ki; ily módon tehát az EU lett Törökország legfontosabb partnere. Ráadásul a törökországi működőtőke-befektetések kétharmada is az EU–25-től származott.

A török tagság azonban számos oknál fogva függőben maradt. Az egyik ok földrajzi természetű. Az EU alapdokumentumai egyértelműen rögzítik, hogy a tagországnak európainak kell lennie. „Bármely olyan európai állam kérheti felvételét az Unióba, amely tiszteletben tartja a 2. cikkben említett értékeket, és elkötelezett azok érvényesítése mellett."[1] Törökország felvétele rendkívül bizonytalan helyzetet teremtene abban az értelemben, hogy mi számít európainak, és kinyitná a kaput a közel-keleti és az észak-afrikai országok előtt. Törökország végül is nem európai ország, területének mindössze 3 százaléka része az európai kontinensnek, és a lakosságának csupán 14 százaléka él ezen a területen.

Ennek ellenére van valamennyi kétértelműség abban, ahogy az EU Európát meghatározza. Ez a meghatározás az Európai Bizottság és a Tanács szerint „politikai mérlegelés tárgya".[2] Ez a megfogalmazás eléggé nagyfokú bizonytalanságot teremt Törökország minősítése szempontjából, hiszen politikai értelemben Törökország stratégiai pozíciója és katonai ereje lényeges az EU számára. Ettől függetlenül, amikor 1987-ben Marokkó jelentkezett tagnak, elutasították azon az alapon, hogy nem európai ország. Másfelől Ciprus és Málta földrajzi státusza sem teljesen egyértelmű (európai vagy afrikai országról van szó?), ennek ellenére 2004-ben felvételt nyertek. Bizonyos szigetek, amelyek egyértelműen nem Európához tartoznak – a spanyol Kanári-szigetek, Ceuta és Melilla Észak-Afrika mellett vagy a portugál Azori-szigetek és Madeira, a francia „tengerentúli területek", az indiai-óceáni Mayotte és Réunion, Francia Guayana Dél-Amerika atlanti-óceáni partvidéke mellett, a karib-tengeri Guadaloupe és Martinique, mind az Európai Unióhoz tartoznak. (Ameddig az észak-afrikai Algéria francia gyarmat volt – egészen 1962-ig, amikor elnyerte a függetlenségét –, szintén az Európai Közösség része volt.)

Az európai értékek tiszteletben tartása – a sziklaszilárd alap, amire az Unió épült – még fontosabb, mint a földrajzi elhelyezkedés. Az 1993-as koppenhágai csúcs kimondta:

> „A tagság elengedhetetlen feltétele, hogy a csatlakozásra váró ország rendelkezzen olyan intézményi stabilitással, amely garantálja a demokratikus és jogállami rendet, az emberi jogok, valamint a kisebbségek jogainak védelmét és tiszteletben tartását; elengedhetetlen feltétel továbbá

a működőképes piacgazdaság, amely az Unión belüli gazdasági versennyel és piaci erőkkel lépést tud tartani."[3]

Meglehet, az Európai Unió rugalmas a földrajzi kérdések tekintetében, de az alapértékei a napnál világosabbak és köteleznek. Törökország, amely csatlakozási kérelmet nyújtott be, soha nem volt képes arra, hogy teljesítse ezeket a követelményeket, és egyre kevésbé hajlandó. A Törökország felkészülésével foglalkozó 2008-as bizottsági jelentés arra a következtetésre jutott, hogy Törökországban immáron működő piacgazdaság van, de az összes többi alapkövetelmény vonatkozásában szinte semmilyen előrehaladás nem történt.[4] 2005-re a teljes csatlakozási folyamat leállt.

Az első nagy akadályt Ciprus jelentette, amely 2004-ben lett az EU tagja. 1974-ben Törökország megtámadta a szigetet és elfoglalta területének több mint kétharmadát, és a török EU-tagság kérdése nyilvánvalóan nem haladhat előre, ha Törökország nem vonul vissza. Legalább ennyire fontos, ha nem fontosabb, hogy Törökország nem volt képes teljesíteni az *Acquis Communautaire* 35 fejezetében a csatlakozni akaró országok számára előírt követelmények legnagyobb részét. Egy évtizeddel a tárgyalások megkezdése után Törökország mindössze egyetlen fejezetet tudott lezárni. Az ország nem képes eleget tenni a tagság alapvető feltételeinek, mert durván megsérti a demokratikus intézményeket, a jog uralmát, a nők jogait és az emberi jogokat általában, és elnyomja a kurd kisebbséget, sőt katonai akciókat folytat ellene.

A nyugat-európai tagországok – különösen a 2004-es túl nagyra sikerült bővítés és a 2010-es években történt iszlamista terrortámadások után – kezdték ellenezni a további bővítést. Franciaország nyíltan szembefordult vele, Ausztria pedig a Törökországgal folytatott tárgyalások befejezésére szólított fel.[5] A kegyelemdöfést 2016 hozta el, amikor egy kudarcba fulladt államcsínykísérletet követően Recep Tayyip Erdoğan kormánya brutálisan leszámolt az ellenzékkel és felszámolta a sajtószabadságot; tízezreket tartóztattak le, köztük újságírókat és tanárokat. Erdoğan, aki pályafutását felvilágosult modernizálóként kezdte, nyílt diktatúrát vezetett be, újra államvallássá tette az iszlámot, ideértve a teljes iskolarendszer vallási alapokra helyezését. Megváltozott Törökország külpolitikai orientációja is, szoros együttműködést alakított ki Oroszországgal, amely az Európai Unió fő ellensége. Az együttműködés a kereskedelmen túl még a katonai területre is kiterjed, amelynek keretében Törökország Oroszországtól vásárolt fegyvereket, nem a NATO-tól. Erdoğan még arra is kísérletet tett, hogy a Merkel-kormány ellen mozgósítsa a németországi török kisebbséget. 2015-ben, majd 2020-ban megnyitotta a menekülttáborok kapuit, és migránsok millióit küldte Európába, ami jelentősen kiélezte az európai migrációs válságot.

Bár a török csatlakozást hivatalosan nem törölték, de a gyakorlati relevanciája megszűnt. Törökország ellenséges szomszéd csakúgy, mint Putyin Oroszországa, és veszélyes fenyegetést jelent Európa biztonságára nézve. Macron elnök, miután 2018-ban találkozott Erdoğannal – a diplomáciai finomságokat sutba dobva – a BBC tudósítása szerint egyértelműen kijelentette: „elég volt az álszentségből, hogy úgy teszünk, mintha bármilyen előrehaladás lenne Törökországnak az Európai Unióval folytatott tárgyalásaiban."[6]

Putyin Oroszországa ellenségessé vált

A kommunizmus és a Szovjetunió összeomlását követően az 1990-ben függetlenné vált tizenöt utódállam mély válságba süllyedt. Szerettek volna lépéseket tenni, hogy Európához tartozhassanak, de nem tudták, hogyan fogjanak hozzá. Túl a hatalmas sokkon, amit a Szovjetunió összeomlása jelentett, kettős feladattal szembesültek: modern államot kellett létrehozniuk, amely korábban soha nem létezett, és át kellett alakulniuk magántulajdonra épülő kapitalista piacgazdasággá, amely tekintetében szintén semmilyen érdemleges tapasztalattal nem rendelkeztek. E hatalmas feladatok elvégzéséhez évtizedek kellenek; 2020-ból visszatekintve nyilvánvaló, hogy harminc év sem volt elég, hogy e változások végbemenjenek.

Amikor a Szovjetunió összeomlott, Oroszország, ez a gigantikus szuperhatalom, identitását vesztette. Egyik pillanatról a másikra a hatalmas ország, amely egy alávetett országokból álló blokkot irányított a határain túl, elvesztette az összes szatellit „szövetségesét", sőt még az orosz állam ősi bölcsőjének számító régiót is Ukrajnától Belaruszián át egészen a Balti-tengerig, az egykori Kijevi Nagyfejedelemséget, ahol Nagy Vlagyimir megkeresztelte Oroszországot a 9. században. Oroszország, az egykori birodalom, két világháború győztese szegény országgá vált, amelyben az alkoholizmus elképesztő méreteket öltött, a halálozási ráta az egekbe szökött, a születéskori várható élettartam pedig a 2010-es években tíz évvel rövidebb volt, mint Európában. Huszonötmillió orosz ajkú került kisebbségi státuszba a szomszédos, újonnan függetlenné vált országokban.

Egy további tényező, ami közrejátszott a korábbi Szovjetunió utódállamainak tragikus sorsában, a Nyugat hibás politikája, amit ezekkel az országokkal szemben alkalmazott. A NATO a régi ösztönöire és gyakorlatára hallgatva Oroszországot potenciális ellenségnek tekintette, és ezért igyekezett

az utódállamokat saját soraiba toborozni. A balti régióban az orosz határokhoz közel rakétákat telepítettek. Az 1987-es egyezményt az Egyesült Államok és Oroszország között a közepes hatótávolságú nukleáris fegyverekről, amely megtiltotta a 310 és 3420 mérföld közötti, földi indítású rakéták rendszerbe állítását, Oroszország felmondta, mert az Egyesült Államok különböző, nagyon korszerű rakétaelhárító-rendszereket – köztük az Aegis Ashore-t – telepített az orosz határ közelébe. Abban az időben az amerikaiak azt állították, hogy ezeket a rendszereket Észak-Korea és Irán ellen használják, és nem érintik Oroszországot. Kilenc évvel később Washington már nem tagadta, hogy a globális rakétaelhárító-rendszereket Oroszország ellen állították csatasorba.

A NATO felvette a korábbi balti köztársaságokat a tagjai sorába és – George W. Bush elnöksége idején – tervezte Ukrajna felvételét is. Az első hivatalos kapcsolatfelvételre a balti államok és a NATO között gyakorlatilag azonnal sor került 1991-ben, amikor az előbbiek visszanyerték függetlenségüket, és amikor a NATO meghívta a közép- és kelet-európai országokat, hogy hozzák létre közösen az Észak-atlanti Együttműködési Tanácsot. 1994-ben mindhárom balti állam kérte a felvételét a NATO-ba. Az 1999-es NATO-csúcs tizenkét potenciális új tagot sorolt fel, köztük a balti államokat. Abban az évben a korábbi szovjet blokk országai közül Lengyelország, Magyarország és a Cseh Köztársaság a NATO tagja lett. Őket követte Bulgária, Észtország, Lettország, Litvánia, Románia, Szlovákia és Szlovénia 2004-ben. Albánia és Horvátország 2009-ben csatlakozott, Montenegró 2017-ben. 2019-ben a NATO hivatalosan is jelöltnek ismert el négy további országot a régióból: Boszniát, Grúziát, Észak-Macedóniát és Ukrajnát. Más szavakkal, a NATO gyakorlatilag bekerítette Oroszországot, ami növelte az ország félelmeit és azt az érzését, hogy elszigetelődött. A régi szakértők a hidegháborús időkből – mint Henry Kissinger és Zbigniew Brzezinski, mindketten veterán külpolitikai guruk – azonnal bírálták a NATO politikáját Oroszországgal és Ukrajnával kapcsolatban. Kissinger „Oroszország megtörésének" hibás stratégiai céljáról beszélt, ahelyett hogy megpróbálnák „integrálni".[7] Brzezinski Ukrajna vonatkozásában a finn példáról, azaz a semlegessé tételről beszélt, ami nem sérti Oroszország biztonsági érdekeit.[8]

Az Európai Unió politikája is hasonlóan hibás volt, mint az Egyesült Államoké. Társulási szerződéseket írt alá, amelyek átfogó szabadkereskedelmi területeket hoztak létre Grúziával, Moldovával és Ukrajnával. Elidegenítette Oroszországot azzal, hogy a régió több országával – Örményországgal, Azerbajdzsánnal, Grúziával és Moldovával – partneri megállapodásokat kötött, amelyek nyilvánvalóan azt a célt szolgálták, hogy ezeket az

országokat az Európai Unióhoz kössék. Az EU bejelentette, hogy „a legfontosabb cél Ukrajna közelítése az Európai Unióhoz."[9] Az Európai Unió már 1996 júniusában partneri megállapodást írt alá Ukrajnával a Keleti Partnerség projekt keretében. Az EU a 2013. novemberi vilniusi csúcstalálkozóján jóváhagyta a társulási szerződéseket Örményországgal, Grúziával, Moldovával és Ukrajnával, amivel igyekezett támogatni ezen országok „európaivá válásának" a folyamatát. Az Ukrajna támogatására adott 11 milliárd eurós csomag részeként az Európai Bizottság 2015 áprilisában jóváhagyott egy úgynevezett szomszédsági beruházási keretet, amelyen belül hetvenmillió eurót különített el a magánszektor fejlesztésére és közelítésére. Az EU tervbe vette a program kiegészítését egy negyvenmillió eurós hitelgarancia kerettel is. Johannes Hahn EU-biztos rövid idő alatt öt alkalommal tárgyalt Ukrajnában, és részt vett az Ukrajna megsegítését célzó nemzetközi konferencián 2015 áprilisában, valamint a 2015 szeptemberében a Yalta European Strategy elnevezésű ukrán szervezet 12. közgyűlésén.

Az sem volt titok, hogy az Európai Uniónak még ennél is ambiciózusabb tervei voltak: a 2010-es években Stefan Füle, az EU bővítésért és a szomszédságpolitikáért felelős biztosa több hivatalos beszédben foglalkozott Ukrajna, Moldova és Grúzia teljes jogú EU-tagságával. 2014 májusában Kijevben kijelentette: „Ha komolyan gondoljuk a kelet-európai országok átalakítását, akkor be kell vetnünk a legerősebb fegyverünket, a bővítést." A *Die Welt* újságnak adott interjújában Füle azt is kijelentette, hogy „az Ukrajnával létrehozott társulási megállapodás nem együttműködésünk utolsó állomása", az EU hosszú távú célja olyan keretek létrehozása, „amelyek lehetővé teszik a bővítési politika folytatását a jelenlegi kereteken túl az integráció elmélyítésével."[10]

A régi orosz paranoiát, hogy ellenséges erők bekerítik – ami természetesen történelmi élményeken alapul a mongoloktól kezdve Napóleon francia hadseregén át Németországig (a huszadik században kétszer is), amelyek mind elözönlötték az országot –, csak fokozta a NATO jelenléte az országhatáraihoz közel, s az EU bővítési tervei is, amelyek mélyen benyúltak a poszt-szovjet térségekbe. Oroszország egyértelműen sokkolva volt. Ahogy a brit felsőház egy albizottsága megállapította: Nagy-Britannia és az EU

> „katasztrofálisan 'félreértette' Oroszországot és Vlagyimir Putyin elnököt, és 'behunyt szemmel belesétált' az ukrajnai válságba … a tagországok egyszerűen érzéketlenek voltak az iránt, hogy Oroszország milyen mértékben 'ellenségesen viszonyul az Európai Unió erőfeszítéseihez, hogy közelebbi politikai és gazdasági kapcsolatokat, hétköznapi nevén 'társulási megállapodást' alakítson ki Ukrajnával."[11]

A megalázó 1990-es évek után Vlagyimir Putyin vette át a hatalmat 1999–2000-ben, és hamarosan úgy vélte, hogy a történelem Nagy Vlagyimir után másodszor most őt bízta meg azzal, hogy Oroszországnak visszaszerezze a nagyhatalmi státuszt. 2005 áprilisában a világ szinte összes televíziós csatornája átvette Putyin beszédét, amelyben elhangzott, hogy a Szovjetunió felbomlása „a huszadik század legnagyobb geopolitikai katasztrófája."[12] Szerette volna visszaforgatni az idő kerekét, és amit csak lehet, helyreállítani a régi birodalomból. Nem habozott ellentámadást indítani. Amikor Ukrajna és Moldova közeledni kezdett az Európai Unióhoz, Oroszország megzsarolta őket azzal, hogy leállította a tőlük származó importot és felfüggesztette az olajszállításokat. Oroszország egyre növekvő veszélyérzete, még ha nem is volt valós alapja, további agresszív lépésekhez vezetett; új, földről indítható közepes hatótávolságú rakétákat telepített, amelyeket Európára és az Egyesült Államokra irányított (megsértve ezzel az 1987-es egyezményt). Az elmúlt években Oroszország nem habozott bebizonyítani, hogy kész bevetni fegyveres erejét például a grúziai Oszétiában és Moldovában; elfoglalta az Ukrajnához tartozó Krím félszigetet és támogatja a fegyveres konfliktust a Don-medencében Kelet-Ukrajnában.

Oroszország 2015-ben Szíriába is katonákat küldött, majd belépett a háborúba, hogy demonstrálja az erejét és befolyáshoz jusson a Közel-Keleten. Miután befejezte egy korábban telepített légibázis építését Egyiptomban, Oroszország növelte részvételét a líbiai harcokban, és az egyik legfontosabb szereplővé lépett elő a Földközi-tenger feletti ellenőrzésért folytatott versenyben, amivel ismét visszaszerezheti globális befolyását. Oroszország ezen túlmenően hét katonai bázist létesített vagy újított fel a sarkkörön túl, és ellenőrzéshez jutott a Szuezi-csatorna felett. Ráadásul 2019 végén Oroszország tanúbizonyságát adta katonai képességeinek és erejének azzal, hogy tíz tengeralattjárót küldött az Atlanti-óceán északi részébe, amire a hidegháború óta nem volt példa. Oroszország jelentős katonai erőket állomásoztat az EU keleti határainál a Balti-tengertől egészen a Fekete-tengerig, ami komoly veszélyt jelent az Unió számára.[13]

Ezen időszak alatt Oroszország egyre ellenségesebbé vált az Európai Unióval szemben, és gyakran túlzásokba is esett. Egy 2016-os EU-tanulmány szerint Oroszország újra és újra igyekszik rosszindulatú erőnek feltüntetni az európai integrációt és törekszik az Unió megosztására. Putyin elnök több beszédében hangsúlyozta, hogy országa akár katonai erővel is megvédi az orosz érdekeket, köztük a szomszédos régiókban, köztük az EU-tagországokban élő orosz kisebbségek érdekeit, ha ez utóbbiak veszélyben érzik magukat és segítséget kérnek.[14]

Putyin fő célja Oroszország nagyhatalmi státuszának helyreállítása és a korábbi Szovjetunió lehető legtöbb régiójának a visszacsatolása. E cél érdekében kezdeményezte az EU versenytársának szánt Eurázsiai Gazdasági Unió létrehozását, amelynek része a vámunió létrehozása a lehető legtöbb korábbi szovjet tagköztársasággal. Az első aláírók Oroszország, Belarusz és Kazahsztán voltak. Valamivel később az örmény politikai vezetés feladta országa EU-orientációját, és Kirgíziával együtt szintén csatlakozott. Ez az Unió is tervbe vette a saját valuta kibocsátását. A deklarált cél az előrehaladás a politikai integráció felé. Nyolc másik korábbi szovjet tagköztársasággal kollektív biztonsági egyezményt is létrehoztak.

Az 2018-as állapotában Oroszország gazdasági értelemben gyengének mondható; az egy főre jutó jövedelem csupán 20 százaléka az amerikainak és durván 60 százaléka a korábbi balti tagköztársaságokénak. Ennek ellenére katonai erőfitogtatással igyekszik növelni nemzetközi súlyát. Oroszország természetesen erős nukleáris hatalom maradt a Szovjetunió összeomlása után is; kétszer annyi stratégiai ballisztikus rakétája (csaknem 1600 és 750) és több tengeralattjárója van, mint az Egyesült Államoknak. Putyin elnök azonban ennél sokkal tovább ment, és hozzálátott az orosz katonai kapacitások modernizálásához és fejlesztéséhez. 2015 decemberében jelent meg az új orosz nemzetbiztonsági doktrína, amelynek célja „Oroszország globális nagyhatalmi státuszának a megerősítése". A múltból örökölt nukleáris arzenál mellett Putyin az orosz költségvetés egyharmadát – ami hatalmas része az olajexportból származó jövedelmeknek – új fegyverzetek kifejlesztésére, a nukleáris arzenál modernizálására és bővítésére és általában az ország katonai erejének a fokozására fordítja. 2006-ban az ország 27 milliárd dollárt, a GDP 2,4 százalékát fordította ilyen célokra, 2016-ban már 69 milliárd dollárt, a GDP 5,3 százalékát. Ennek köszönhetően Oroszország a világ második legerősebb katonai hatalma lett.[15] 2018 elején Putyin a törvényhozás két házának együttes ülésén egy új típusú cirkálórakéta sikeres kifejlesztéséről beszélt, amely „alacsony magasságban manőverez és nehéz beazonosítani … a hatósugara gyakorlatilag korlátlan, röppályája kiszámíthatatlan, áthatol az észlelővonalakon és sebezhetetlen a mai és jövőbeni rakéta- és légvédelmi rendszerek által."[16]

Oroszország egyre gyakrabban demonstrálja katonai erejét. Rendszeresen tart provokatív céllal légi és tengeri hadgyakorlatokat a NATO és az EU ellen – különösen a szomszédos balti és északi országok közelében. Csupán 2014 márciusa és októbere között negyven ilyen provokatív lépésre került sor. 1999-ben, 2009-ben, majd 2017 decemberében a brit haditengerészet egységei ismét felfigyeltek orosz hadihajókra az Északi-tengeren, és az egyiket kikísérték, miután megsértette a brit felségvizeket.

Más hasonló provokatív lépések is történtek a régióban. Ugyanazon év januárja és áprilisa között a La Manche csatornában is sor került provokációkra. Oroszország gyakran megrongál olyan víz alatti kábeleket, amelyeken keresztül bonyolódik a világ kommunikációs és pénzügyi tranzakcióinak jelentős része. Oroszország a rendszeresen megrendezésre kerülő Zapad (Nyugat) elnevezésű hadgyakorlatát az EU-határok közelében tartja, és szervezett közös hadgyakorlatokat Kínával is. Stuart Peach légi marsall, a brit fegyveres erők vezetője „katasztrofális fenyegetésekről" beszélt.[17]

A *The Guardian,* a brexit ellen érvelve, ehhez hozzátette:

> „A dolog csak veszélyesebb lesz attól, hogy Putyin Oroszországa erőteljesen érdekelt az EU felbomlásában … A veszély az, hogy a brexit Breakit (Törd fel) folyamatot is elindíthat, amikor a dühös csoportok sorozatos kilépéseket kényszerítenek ki, és így az EU arra kényszerül, hogy egyszerre túl sok válsággal foglalkozzon. Hogy akkor mi történik Európa kis és nagy országaival, még elképzelni is rettenetes."[18]

Néhány héttel később, 2016 júniusában a NATO kétnapos varsói csúcstalálkozója előtt, a *Financial Times* azt jelentette Berlinből, hogy „Angela Merkel szerint Moszkva 'szóval és tettel' aláásta az európai biztonságot azzal, hogy megsértette Ukrajna határait, és súlyosan zavarja a NATO keleti tagállamainak a határait (sic), amelyek ezért egyértelmű támogatást várnak a szövetségtől."[19] Az EU tagállamai és a NATO európai tagállamai nem egyformán érzékelik ezt az orosz veszélyt, ám a Rand Corporation egy 2017-es elemzésében ezt olvashatjuk:

> „Az Oroszországgal közös határokkal rendelkező európai országok történelmük nagyobb részében orosz inváziós fenyegetések közepette éltek, és ez a tapasztalat erőteljesen meghatározza, hogy tekintenek Oroszországra az ukrajnai válság kontextusában; ez különösen igaz a balti államokra és Lengyelországra, illetve valamivel kevésbé Finnországra és Norvégiára … [A balti államok számára] zavaró az orosz propaganda Észtországban vagy Lettországban; attól is tartanak, hogy az oroszok azon igyekezete, hogy befolyásolják és mozgósítsák az e két országban élő orosz kisebbséget, növelheti a feszültséget a balti régióban."[20]

A Kreml legfontosabb külpolitikai célja az EU, valamint a nyugati – azaz az európai–amerikai – szövetség meggyengítése vagy ha lehet, felbomlasztása. 2013-ban az egyik orosz katonai folyóiratban megjelent cikk az úgynevezett Geraszimov-doktrínaként elhíresült koncepciót tárgyalja.[21] Ez „hibrid" hadviselésről szól, amelyben a nem katonai eszközök elsőbbséget élveznek a katonaiakkal szemben. A Nyugat konfliktusaira és gyengeségeire építve az oroszok igyekeznek szövetséget kötni az EU és a NATO egyes tagállamaival vagy a csatlakozásra váró jelöltországokkal, amilyen Olaszország, Magyarország és Törökország, illetve biztonsági együttműködést kialakítani, fegyvereket eladni és közös hadgyakorlatokat tartani a nyugatbalkáni országokkal, mint Bosznia, Szerbia, Koszovó és Macedónia. Putyin elnök Koszovó függetlenségi törekvéseivel szemben Szerbiát támogatta, ellenezte a nyugati beavatkozást és az ENSZ-határozatokat azzal a céllal, hogy aláássa a Nyugatot. 2015-ben a London School of Economics és az oxfordi South East European Studies közös konferenciát szervezett a balkáni orosz jelenlét és politika tárgyában, amelyen ezeket a kérdéseket részletesen megvitatták.[22] A diplomácián túl Moszkva stratégiájának szerves része az információs hadviselés, amellyel igyekszik befolyásolni a választásokat és a népszavazásokat. Ahogy a *Politico Europe* folyóirat a Nyugat elleni orosz összeesküvéssel foglalkozó cikkében összegzi:

> „Moszkva számára a liberális demokrácia fenyegetés, amit ezért le kell győzni fegyverrel, mint Ukrajnában és államcsínykísérlettel, mint Montenegróban vagy erőszakmentes eszközökkel a Nyugaton, aminek az a célja, hogy korrupcióval, félrevezető információkkal és a nacionalista politikai mozgalmak támogatásával bennünket is a maga nyomorult szintjére süllyesszen le. … Európa politikai stabilitását, társadalmi kohézióját, gazdasági jólétét és biztonságát ma nagyobb fenyegetések érik, mint bármikor a hidegháború óta eltelt időben. Oroszország minden lehetséges fronton destabilizálja a Nyugatot."[23]

Putyin számára a kapcsolatépítés a néhány, de ha lehet, inkább sok EU-tagországgal fontos fegyver. Vlagyimir Csizsov orosz EU-nagykövet kijelentette: „Bulgária speciális partnerünk lehet, mint egyfajta trójai faló az Európai Unióban."[24] A közép-európai és balkáni országok némelyike, mint a tagjelölt Szerbia, illetve a tagországok, Magyarország és Szlovákia, hasonló szerepet kaphatnak. Putyin intenzív kapcsolatokat épít Görögországgal és Ciprussal is. Cipruson az orosz nagytőke épít ki offshore bázist a maga számára. Abban az időben, amikor Ciprus EU-tag lett, egyszersmind a legnagyobb befektető volt Oroszországban; a teljes külföldi befektetések egyötöde – 2006-ban csaknem tízmilliárd dollár – erről a kis szigetről származott. Az orosz kereskedelmi kapcsolatok Bulgáriával is nagyon erősek. Oroszország Bulgária második legnagyobb kereskedelmi partnere,

és az orosz Lukoil az ország legnagyobb vállalata, az adóbevételek egynegyede ettől a vállalattól származott a 21. század elején. Bulgária tervbe vette a Burgosz–Alexandroupolis gázvezeték megépítését is.[25]

Oroszország egyik legfontosabb fegyvere az EU elleni harcban az olaj. Számos európai ország, illetve EU-tagállam erősen függ az orosz olaj- és gázszállításoktól. Oroszország adja az európai gázimport egyharmadát (2015-ben 37,5 százalékát). Néhány ország – Észtország, Litvánia, Finnország, Szlovákia és Bulgária – gázimportjának 100 vagy közel 100 százaléka Oroszországból származik. A balkáni országok földgázimportjának 87 százaléka Oroszországból érkezik; Görögország, Csehország, Magyarország, Szlovénia és Lengyelország esetében ez az arány 50 százalék és 75 százalék között van. Az európai nyersolaj-import 35 százaléka szintén orosz forrásból származik; a legtöbbet Németország, Lengyelország és Hollandia importál. Továbbá a különböző feldolgozottságú kőolajszármazékok orosz exportjának a 85 százaléka is Európába irányul.[26] Az oroszok soha nem haboztak, hogy az olajszállításokat fegyverként használják, hogy zsarolhassák a tőlük függő országokat. Ukrajna és Moldova két olyan ország, amelynek az esete fényesen bizonyítja, hogy Oroszország eszközként használja az olajszállításokat.

2014-ben az Európai Tanács úgy döntött, hogy a nemzeti hatáskörben meghozott intézkedések helyett közös lépésekkel csökkenti Európa függését az orosz olajtól. A cél a beszerzés más források felé terelése, közös beszerzési megállapodások létrehozása, aminek révén sokat erősödhetnek az EU mint vásárló piaci pozíciói. Az EU előrehaladást ért el a teljes energiabiztonság elérése terén, aminek a határideje 2030. Ebben az évtizedben az EU célja az energiafogyasztás 30 százalékos csökkentése, továbbá hogy az energiafogyasztás 27 százaléka megújuló forrásokból származzon.[27] Az összehangolt tervek szerint a hagyományos üzemanyaggal működő autók száma 2030-ra a felére csökken, 2050-re pedig teljesen eltűnnek Európából. Az energiaszektorban nem lehet gyors eredményeket elérni, de a hosszú távú tervek mindegyike a megvalósítás szakaszában van. Az EU összes energiafogyasztásán belül jelentősen növekszik a megújítható forrásokból származó energia részaránya. Néhány röpke év alatt 2007 és 2015 között ennek részaránya 9,7 százalékról 16,4 százalékra emelkedett. A következő négy évtized alatt a tervek szerint a megújítható forrásokból származó energia részaránya el fogja érni az EU teljes energiafogyasztásának 60 százalékát. Ezt elérendő jelentősen növekednek a nap- és szélerőművekbe eszközölt beruházások.[28] A függés az orosz olajszállításoktól fokozatosan csökken.

Így hát annak ellenére, hogy Oroszország e pillanatban rendelkezik bizonyos stratégiai előnyökkel, hosszú távon az olajfegyver nem igazán fenyegető az EU számára. Az EU egyesített gazdasága csaknem tizenötszöröse az orosznak. Az olajgazdagság dacára az orosz GDP alig nagyobb, mint a belga és a holland együttesen. Az EU lakossága három és félszer nagyobb, mint az orosz, katonai célú kiadásai hétszer nagyobbak. A 21. század első évtizedében az EU vette fel az orosz export 56 százalékát, és az orosz importon belül az EU részaránya 44 százalék, ezzel szemben Oroszországba az EU-export mindössze 6 százaléka irányult, az összes importon belül az orosz részarány csupán 10 százalék. Nem mondhatjuk, hogy gazdasági értelemben Oroszország túlságosan fontos lenne az EU számára.

Az orosz katonai fenyegetés ellensúlyozása azonban megköveteli a katonai integráció felgyorsítását az Európai Unióban. Ahogy arról korábban szó volt, az első lépések megtörténtek. Az idő sürget, mert Törökországgal közösen Oroszország és egy másik katonai nagyhatalom, Kína egyre ellenségesebbé válik.

Új rivális: Kína és a Balkáni Selyemút

Kína az új, feltörekvő szuperhatalom átfogó nemzetközi előretörése részeként gazdasági expanziót is folytat, amelynek keretében kínai vállalatok működőtőke-befektetéseket hajtanak végre a fejlett és kevésbé fejlett országokban. Egy 2012-es tanulmány így fogalmazott:

> „Az indulás nem túl régen kezdődött: az éves kihelyezés … kevesebb, mint egymilliárd dollár (700 millió euró) volt 2004–2008 között … [aztán] 2006–2009 között megháromszorozódott … durván hárommilliárd dollárra … majd 2011-re tízmilliárd dollárra nőtt (7,4 milliárd euró). Az egymillió dollárnál nagyobb tranzakciók száma alig ötvenről 2010–2011-ben százra emelkedett … a trendvonal változása számít."[29]

Kínának az infrastrukturális beruházásokkal foglalkozó hároméves tervében szerepel Afrika, Latin-Amerika és a világ más részei is. A 174 milliárd dolláros terv egy része a Digitális Selyemút építését szolgálja. A projekt 2018-ban indult 25 milliárd dollárnyi beruházással és harminc mesterséges holddal. 2020 tavaszán Kína létrehozta a maga GPS-rendszerét, amely hamarosan az addig uralkodó amerikai rendszer versenytársa lett. A kínai rendszert harminc országban vezették be, amelyek aláírták a vonatkozó megállapodásokat. A rendszert három lépcsőben állították fel. Az első 2000-ben fejeződött be, és Kína számára szolgáltat, a második 2012-ben és az ázsiai-csendes-óceáni térséget szolgálja ki, a harmadik 2020 májusától globális

szolgáltatásokat nyújt. 2000 óta Kína több mint 54 műholdat állított pályára. 2019 decemberében további 24-et, majd újabbakat 2020 március–májusában. Ezek hetven országot szolgálnak ki világszerte.[30] E projektek mindegyike részét képezi az ezer milliárd dollár összegű, *Egy Övezet, Egy Út* elnevezésű kezdeményezésnek, amely Ázsiára, Oroszországra, Kelet-Európára és a Közel-Keletre terjed ki.[31] Egy közelmúltban született tanulmány így foglalja össze e beruházási projekt következményeit a Nyugat számára:

> „A Hudson Institute keretében működő Center on Chinese Strategy igazgatója ... úgy véli, hogy Kína titkos terve, hogy az Egyesült Államok helyébe lép mint a világ vezető hatalma, ám a kínai high-tech katonai beruházásaival kapcsolatosan semmi titokzatos nincs ... Ahogy Kína nem rejti véka alá globális ambícióit sem. Az eurázsiai térséget be akarja vonni Kína gazdasági érdekszférájába a több ezer milliárdos *Egy Övezet, Egy Út* kezdeményezés keretében, és az 5G technológia terén megszerzett vezető szerepét felhasználva ő akar vezető szerepet játszani a negyedik ipari forradalomban. A Huawei honlapja 2011 óta reklámozza Kína terveit a globális gazdasági vezetőszerep megszerzésére; Kína ezt nagy fanfárral jelentette be ... Kína katonai ambíciói lényegesek, és a gazdasági és technológiai vízió megvalósítása is szolgálja ezt ... A jelenlegi kínai rezsim kegyetlen, de nem kegyetlenebb, mint a Csin-dinasztia, amely egymillió munkás pusztulása árán építette fel a nagy falat. Kína mindig is kíméletlen volt és ma is az."[32]

E nagyhatalmi ambícióval Kína az Európai Unióval is versenybe szállt. Arra törekszik, hogy magához vonzza a tagországokat és integrálja őket a kínai–eurázsiai érdekszférába. A kegyetlen diktatórikus rezsim, élén Hszi Csin-pinggel, az élethosszig megválasztott, abszolút hatalommal felruházott elnökkel, világuralomra tör a riválisok meggyengítése révén, ami nem csak az Egyesült Államokat, de az Európai Uniót is jelenti. A 2010-es évek második felére ez a terv már csak azért is reálisabb lett, mert az Egyesült Államok feladta terveit a világ vezetésére, és így a pozíció, amelyet háromnegyed évszázadon keresztül betöltött, megüresedett. Trump elnök „Amerika az első" programja – ami gyakorlatilag „Csak Amerika" programként értelmezhető – és adminisztrációjának ellenséges magatartása az atlanti szövetségesekkel szemben, megnyitotta az utat a kínai befolyás előtt. Oroszország és a Balkán, valamint Közép-Európa populista rezsimjei – különösen a populista-jobboldali EU-tagállamok, amelyek ellensúlyt keresnek a gonosznak kikiáltott Brüsszellel szemben – szintén Kína potenciális ügynökei. Az ambiciózus Kína pedig gazdasági erejét felhasználva igyekszik kiaknázni a bizonytalanná és kaotikussá vált világrendet, hogy teret nyerjen és befolyása alá vonja a világot. Egy tanulmány szerint

> „Kína érdekei Európában sokrétűek ... kezdve az új technológiák és high-tech eszközök, valamint a tudás megszerzésétől a szélesebb értelemben vett kereskedelmi hozzáférésig az európai piachoz, illetve harmadik országok (nem mellékesen az Egyesült Államok) piacához az európai vállalati hálózaton keresztül. A kínai befektetők márkaneveket keresnek, hogy javítsák a saját termékeik belföldi és külföldi értékesíthetőségét, amivel kulcsszerepet akarnak játszani az integrált regionális és globális értékláncban ... A kínai befektetések összege Európában, ideértve a felvásárlásokat és összeolvadásokat, valamint a zöldmezős beruházásokat, elérte a 348 milliárd dollárt; Kína az elmúlt tíz évben összesen több mint 350 vállalatot vásárolt fel."[33]

Kína sokrétű stratégiát folytat Európában, amelyben a főszerep a nyugat-európai fejlett országokban végrehajtott működőtőke-befektetéseknek jut, illetve a kevésbé fejlett periférián a nagy infrastrukturális beruházásoknak. Kína célpontjai a stratégiai aktívák és K&F hálózatok. 2017-ben az összes kínai befektetés 75 százaléka a legnagyobb és legfejlettebb nyugat-európai országokba és általában az Európai Unióba irányult. A kínai állami cégek valóságos bevásárlókörútra indultak Európában. Például a Chem China 2017-ben felvásárolta a Pirellit, 2018-ban a kínai Cosco Port Holding Co. megvett egy terminált Zeebrugge-ben, ami Belgium második legnagyobb kikötője. Az OECD legfrissebb adatai szerint a kínai állami vállalatok jelenleg az európai konténerterminál-kapacitások 10 százalékát tartják a kezükben, köztük hármat Európa legnagyobb kikötőiben, mint az Euromax, Antwerpen és Hamburg. Egy évtized alatt a kínai működőtőke-befektetések Európában tízszeresükre növekedtek, és 2016-ban 37,2 milliárd dollárt tettek ki.[34] A nagy kikötők ellenőrzése és a fontos beruházások biztosítása nem egyszerűen arra ad lehetőséget Kína számára, hogy belépjen a kontinentális Európába, de arra is, hogy befolyásolja az EU külpolitikáját – elsősorban a saját maga vonatkozásában.[35]

Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a kínai befektetések eltörpülnek a hagyományos európai befektetések mellett, ám a politikai következmények annál nagyobbak. A beruházások 70 százalékát államilag támogatott vagy állami tulajdonban lévő vállalatok hajtják végre; ez a függés komolyan veszélyezteti az európai országok szuverenitását és biztonságát.

A kínai törekvések komoly támogatást élveznek Európa keleti részében, ahol az EU-ellenes erők komoly pozíciókat szereztek, és az EU-kapcsolatokat ellensúlyozandó, az orosz és a kínai kapcsolatokra igyekeznek támaszkodni. A 2010-ben hatalomra jutó Orbán-kormány már 2011-ben meghirdette a maga globális nyitását. Ezt követte a Keleti nyitás elnevezésű stratégia 2012-ben. Egy EU-elemző szerint „e stratégia fő célja Magyarország kereskedelmi függésének a csökkentése az Európai Uniótól úgy, hogy növeli a gazdasági kapcsolatait a Kelettel."[36] Lengyelország is ugyanezen az úton halad, igyekszik diverzifikálni az exportját, amely korábban nagyon erőteljesen az Európai Unióba irányult (77 százalék 2014-ben). Lengyelország jutott a legmesszebbre a Kínával való kapcsolatépítésben, amikor a két ország 2011-ben stratégiai partnerségi megállapodást kötött. Ugyanez a jelentés tárgyalja a régióval kapcsolatos kínai érdekeket is:

> „Magyarországnak konkrét stratégiája van Kínával kapcsolatban ... és elsőként törekedett szoros partneri kapcsolat kialakítására. Lengyelország az egyetlen a V4-ek közül, amely alapító tagja a kínaiak által vezetett Ázsiai Infrastruktúra-beruházási Banknak. (AIIB) ... A belföldi sajtó arról beszél, hogy Lengyelország a kapu szerepét játssza Kína számára, a nemzetközi sajtó pedig a kínai–magyar speciális kapcsolatokról beszél, ami vegyes érzelmeket kelt ... az EU-intézményekben. 2010-ben Magyarországra jutott a kelet-közép-európai kínai működőtőke-befektetések 80 százaléka. A kínai statisztikák szerint 2014-re a kínai beruházások ... a 2005. évi 0,65 millió dollárról 556 millió dollárra emelkedtek, ami messze a legtöbb a régióban. ..."
>
> Kína számos infrastrukturális beruházást tervez az elkövetkező években: „Kína tervezi a szombathelyi ... és a debreceni repülőtér átépítését; ez két kis vidéki repülőtér Magyarországon, amelyeket komoly európai teherszállító bázissá alakítanának át."[37]

2017 májusában Hszi Csin-ping elnök Pekingben összehívta az *Egy Övezet, Egy Út* fórumot, amelyen államelnökök és miniszterelnökök vettek részt Oroszországból, Törökországból, Görögországból, Magyarországról, Lengyelországból, Szerbiából és a Cseh Köztársaságból. A kínai kormány harminc országgal írt alá gazdasági és kereskedelmi megállapodásokat, köztük korábbi szovjet tagköztársaságokkal, mint Belarusz, Grúzia és Örményország, továbbá számos balkáni országgal, mint Albánia, Bosznia, Montenegró és Szerbia. A kínai Export-Import Bank hitelmegállapodást írt alá a szerb kormánnyal a Belgrád–Budapest vasútvonal korszerűsítésének finanszírozásáról.

2013-ban Hszi Csin-ping elnök meghirdette az *Egy Övezet, Egy Út* kezdeményezést, és Kína azonnal hozzálátott egy szállítási útvonal és logisztikai folyosó, az úgynevezett Balkáni Selyemút kiépítéséhez. 2014-ben Kína Görögországgal írt alá „Kapu Európára" elnevezéssel megállapodást.[38] A kínai befektetések 2009-ben indultak el Görögországban, amikor a legnagyobb kínai hajózási vállalat 35 évre bérbe vette az állami tulajdonban lévő pireuszi kikötővállalat konténerkikötőjének a felét 678 millió dollárért, majd 2016-ban további 280 millió dollárért megvette a kikötő részvényeinek 51 százalékos többségét. Ugyanabban az évben a távvezeték-hálózatot működtető kínai állami vállalat 24 százalékos részesedést vásárolt az ADMIE elektromos hálózatot működtető görög vállalatban.

Ezeknek a kínai befektetéseknek az úgynevezett 17+1 Kezdeményezés (korábban 16+1, Görögország hivatalosan 2019-ben csatlakozott) ad keretet, amelyet Varsóban 2012-ben írtak alá, és amelynek a célja a közép- és kelet-európai országokkal folytatott kereskedelmi és gazdasági együttműködés bővítése. A csoport csúcstalálkozóit a pekingi „Együttműködés Kína és a Közép- és Kelet-európai országok között" elnevezésű intézmény szervezi, s ezekre minden évben a tagországok valamelyikének a fővárosában kerül sor. 2013-ben két kínai bank 500 millió dollárral létrehozta a kínai KKE befektetési alapot. 2015-ben egy második, ugyanilyen elnevezésű alap indult 11 milliárd dollárral. 2017-ben a Bank of China leányvállalatot nyitott Magyarországon és fiókot Belgrádban. Kínai vállalatok építik a Dunahidat Belgrádban 260 millió dollár összegű kínai hitelből. A kínai Export-Import Bank finanszírozza a Budapest–Belgrád gyorsvasút-összeköttetés 85 százalékát, aminek az összértéke 2,89 milliárd dollár.

A nagy összegű kínai beruházások mellett a kereskedelem is bővül a régió és Kína között. 2009 és 2014 között a forgalom megduplázódott és elérte a 60 milliárd dollárt. A befektetések öt országra – Lengyelországra, a Cseh Köztársaságra, Magyarországra, Szlovákiára és Romániára – koncentrálódnak; ezekkel az országokkal bonyolódik az árucsere 80 százaléka. Az Európai Uniót fenyegető politikai következmények és veszélyek nem igényelnek bizonyítást.

A kereskedelmi kapcsolatok fejlődésében nagy szerepet játszott az EU–Kína vasúti szállítási rendszer létrehozása, aminek a nyomán a kereskedelmi forgalom 2011 óta, amikor az első rendszeres kapcsolat elindult, megszázszorozódott. Több mint 7000 vonat indul útnak mindkét irányba; ezek szállítják az EU–kínai forgalom nagyjából 4 százalékát. Tervek születtek arra is, hogy a vasútvonalak mentén ipari parkok létesülnek a kínai befektetők vonzására. Kínát érdekli az Európával kapcsolatot teremtő, kombinált szárazföldi-tengeri vonal is, amely a kínai kikötőket fogja összekötni

a görögországi Pireusz kikötőjével. A viszonylag gyengén fejlett Balkánnak és Közép-, illetve Kelet-Európának szüksége van a külföldi tőkére, és még mindig erőteljesen függ Nyugat-Európától ebben a vonatkozásban. A kínai motivációk természetesen nem kizárólag gazdaságiak; egyértelműen jelen van a térség EU-kapcsolatai meggyengítésének a szándéka.

Érthető ezért, hogy „Kína részvétele a szállítási folyosók létrehozásában a Balkánon keresztül óriási vitákat váltott ki az Európai Unión belül."[39] Az Európai Parlament elemezte a Kína–Kelet-Európa kapcsolatot azt követően, hogy 2012-ben megszületett a „16+1 együttműködési keretről" szóló megállapodás:

> „2012 óta Kína 16 közép- és kelet-európai országgal, köztük 11 EU-tagállammal és öt balkáni országgal lépett kapcsolatba a 16+1 konstrukció keretében, amelyet a regionális együttműködés innovatív konstrukciójaként prezentálnak. Bár sokoldalúnak tűnik, valójában nagyobbrészt kétoldalú és a jellegét tekintve erőteljesen versenyző … 2012-ben a KKE országok lelkesen fogadták ezt az együttműködési konstrukciót, amelyet esélynek tekintenek az Európai Unióhoz fűződő gazdasági kapcsolataik diverzifikálására."[40]

Időközben a 16+1-ből 17+1 lett; ahogy a *The Diplomat* 2017 novemberében összegezte, „a 17+1 keret Kína legfejlettebb szubregionális diplomáciai kezdeményezése Európában. A részt vevő európai országok mindegyike EU-tagállam vagy tárgyalásokat folytat az Európai Unióhoz történő csatlakozásról." Kína élt a 2010-es csatározások kínálta lehetőséggel, hogy befolyását megszilárdíthassa:

> „A pénzügyi válságot követően Peking kezdeményezte ezt a konstrukciót, hogy ösztönözze a beruházásokat, a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat annak érdekében, hogy a régióba kapcsolatteremtő projekteket hozzon … amelyek megkönnyítik Kína hozzáférését az európai piachoz, a fölös kínai tőke és munkaerő exportját, és globális hatalmának erősítését."[41]

Az európai parlament felismerte az agresszív kínai befektetési stratégia veszélyeit az európai egységre nézve, és 2015-ben felhívta „a tagállamokat, hogy egységes álláspont alapján tárgyaljanak a kínai kormánnyal, különös tekintettel a diplomáciai dinamizmusra, ami Pekinget jelenleg jellemzi. [A 17+1 csoport] nem szabad, hogy megossza az Európai Uniót vagy hogy gyengítse az EU pozícióit Kínával szemben."[42]

Kína Balkáni Selyemút projektje hosszú távú terv a gazdasági kapcsolatok építésére, amely már ma is jelentős mértékben kiegészíti az EU-befektetéseket. Egy a témával foglalkozó nagyobb tanulmány szerzője szerint

> „A Balkáni Selyemút projekt nem fedheti el a kockázatokat, hogy a befektetések és a hitelezés alapján függőségbe kerülnek a régió országai … A Balkáni Selyemút projektben érdekelt országok számára kockázatot jelent a túlzott függés a kínai állam által irányított befektetésektől."[43]

Ezt a veszélyt csak felerősíti a tény, hogy Kína már ma is Európa második legnagyobb kereskedelmi partnere, amely kezdetben a kisebb és gazdasági értelemben sérülékenyebb közép- és kelet-európai országokat célozta meg. Amikor a kínai állami vállalatok megvetik a lábukat ezekben az országokban, elindulnak a nagyobb és komolyabb befolyással rendelkező, de gazdasági értelemben szintén sérülékeny országok felé. E logika alapján Kína második célpontja Olaszország volt. Kína gazdasági befolyása jelentősen növekedett, amikor Olaszországgal fontos megállapodást hozott tető alá. Olaszország végül is az EU harmadik legnagyobb gazdasága, a G7 csoport tagja. 2019 tavaszán Hszi elnök jelenlétében Giuseppe Conte olasz miniszterelnök aláírta azt a megállapodást, amelynek értelmében Olaszország csatlakozik Kína *Egy Övezet, Egy Út* programjához. Luigi di Maio munkaügyi és szociális miniszter örömmel jelentette be egy húszmilliárd dolláros kínai befektetési program elindítását. Kínát kiváltképp érdekli a trieszti kikötő megszerzése. Ahogy a *South China Morning Post* megjegyzi, „ez kapcsolatot teremtene a Földközi-tengeri térség és az olyan szárazföldi országok között, mint Ausztria, Magyarország, a Cseh Köztársaság, Szlovákia és Szerbia; ezek mind vonzó piacok Kína számára."[44] Heiko Maas német külügyminiszter a megállapodással kapcsolatban így fogalmazott: „Akadnak országok, amelyek azt hiszik, hogy elég okosak, hogy Kínával üzleteljenek, de meg fognak lepődni, amikor egy nap arra ébrednek, hogy függőségbe kerültek."[45] A *Deutsche Welle* egy riportja ehhez hozzátette: „Ám az olasz tisztviselők minden jel szerint jobban örülnek, ha a távoli Kínától függenek, mint az európai bürokráciától Brüsszelben."[46] Ez a függés nyilvánvalóan felerősítheti a populista-autoriter erőket és kormányokat, amelyek célja az EU gazdasági vezető szerepének meggyengítése a régióban. Az országokban, amelyekben a populizmus feljövőben van és azokban is, amelyekben már megvetette a lábát, a kínai gazdasági kapcsolatok, a nagy volumenű beruházások és a kereskedelmi kapcsolatok fontos támaszt jelentenek a kormányok EU-ellenes politikája és a Brüsszeltől történő függetlenedési törekvéseik számára.

Kína tudatosan munkálkodik Európa megosztásán, és a 17+1 kezdeményezés, amely Dél-, Közép- és Kelet-Európa országait bevonta az érdekkörébe, pontosan ezt a célt szolgálja. Kína számítása egyszerű: a kétoldalú megállapodások létrehozása azon EU-tagországokkal, amelyek ilyen vagy olyan oknál fogva elégedetlenek az Európai Unióval, megosztja Európát, amely így nem tud egységesen fellépni vele szemben.

E politika végrehajtását megkönnyíti az erősödő konfliktus és megosztottság Európa és Donald Trump elnök Amerikája között. Amerika számos partnere, köztük Ausztrália, India, Japán és az EU számos tagállama bírálja az Egyesült Államok Kína-politikáját. Egy darabig Európa kedvére való volt, hogy egyensúlyozhat Trump Amerikája és Kína között. Ahogy Macron francia elnök fogalmazott, Európa naiv volt Kína szándékait illetően.

Európa puha álláspontja Kínával szemben változni kezdett. Az Európai Bizottság 2020. március 12-én határozott hangú *Fehér Könyv*et tett közzé és terjesztett az Európai Tanács március 21–22-i ülése elé, nagyjából abban az időben, amikor Hszi Csin-ping elnök megkezdte olaszországi látogatását. A tanulmány figyelmeztetett azokra a biztonsági kockázatokra, amelyeket Kína európai expanziója jelent. Ezen túlmenően egységes frontot sürgetett Kínával szemben és – ahogy Macron elnök szorgalmazta – „stratégiai alternatívát" Európa számára.[47] Ennek ellenére nem sok kézzelfogható dolog történt, bár egy-két kivétel azért akadt. Az EU létrehozott egy megfigyelő mechanizmust az európai vállalatok külföldiek (köztük kínaiak) által történő felvásárlására. Hollandia is úgy döntött, hogy nem engedélyezi egyik érzékeny félvezetőgyártó berendezéseket előállító vállalatának a felvásárlását. Ezen egyedi példák ellenére átfogó lépésekre nem került sor, bár szükség lenne ilyenekre.[48] Stephen M. Walt a *Foreign Affairs* folyóiratban megjelent cikkében odáig elmegy, hogy potenciálisan új szerepet szánna a NATO-nak és az amerikai–európai szövetségnek, jelesül a kínai hatalom ellensúlyozását. Ez a fenyegetés „új értelmet adhatna a NATO-nak, amivel 1992 óta nem rendelkezik, és egy darabig még életben tarthatná az atlanti szövetséget."[49]

Bár e felemelkedő kínai nagyhatalom fizikai értelemben távol van a Nyugattól, tevékenysége és jelenléte az európai kontinensen, valamint a növekvő befolyása a dél- és közép-európai országok – EU-tagállamok és -jelöltek – körében egyike azon kihívásoknak, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy az Unió környezete egyre veszélyesebbé és ellenségesebbé vált.

Orosz–kínai katonai együttműködés

Az új világrend logikája Oroszországot és Kínát az eddigi konfrontáció helyett baráti kapcsolatok építésére és katonai együttműködésre sarkallja. A *Moscow Times* 2019. októberi cikkében arról ír, hogy Oroszország és Kína új szintre emeli katonai kapcsolatait:

> „Mivel mind Oroszország, mind pedig Kína kapcsolatai jóvátehetetlenül romlanak az Egyesült Államokkal, a két ország arra a következtetésre jutott, hogy eltűntek azok az akadályok, amelyek az együttműködés bővítése előtt álltak egyes érzékenyebb területeken. Továbbá a fegyverkezési verseny a technológiai áttörést jelentő területeken (mint a hiperszonikus fegyverek, a mesterséges intelligencia és az automatizált rendszerek) és az Egyesült Államok erőfeszítései, hogy felhasználja olyan szövetségesei erőforrásait, mint Japán és Izrael, valójában rákényszeríti Oroszországot és Kínát az együttműködésre ezeken a területeken."[50]

Putyin elnök a Valdai fórumon tartott beszédében kiemelte: „Oroszország segít Kínának a rakétaészlelési rendszere létrehozásában". Putyin az orosz–kínai kapcsolatok állapotáról a következőket mondta: „szövetségi kapcsolatról van szó egy sokoldalú, stratégiai partnerség keretében". Egy másik orosz folyóirat szerint az együttműködés egy másik területe lehetne

> „a közös stratégiai vezetési gyakorlatok tartása … A két ország megállapodott abban, hogy évente hadgyakorlatokat tartanak, amelyek megkoronázzák azoknak a hadgyakorlatoknak sorát, amelyeket 2005 óta tartanak a Shanghaji Együttműködési Szervezet égisze alatt … 2017-ben kínai hadihajók közös gyakorlaton vettek részt orosz hadihajókkal a Balti-tengeren, ami nagy visszatetszést keltett számos NATO-országban. 2019 júliusában első ízben került sor járőrözésre a Csendes-óceán térségében orosz és kínai nagy hatósugarú bombázók részvételével; ami egyértelmű demonstráció volt a közös fellépésre egy konfliktus esetén az Egyesült Államokkal."[51]

Az orosz folyóirat híradását azzal fejezi be, hogy az orosz–kínai együttműködés sikeresen ellensúlyozhatja a NATO-t.

Lazuló szövetségek és növekvő ellenségeskedés: az Egyesült Államok

Egyes bírálók korábban azt állították, hogy az Európai Unió egyszerűen csak része az „amerikai birodalomnak":

> „Európa megadta magát az Egyesült Államoknak. Ez a tény a legszigorúbb tabu, amit említeni sem szabad ... Alighanem egy kortárs szatíra ragadja meg a legjobban a transzatlanti kapcsolatok teljes szépségét, amelyben Régis Debray Nyugati Egyesült Államok létrehozásáért könyörög, amelyben az amerikai birodalom teljes egészében bekebelezi Európát ... A helyzet paradoxona, hogy amikor Európa kevésbé volt egységes, sok tekintetben függetlenebb volt."[52]

Ez az állítás valamennyire igaz a háború után első évtizedekre, de a szoros kapcsolatok az Egyesült Államok és Európa között már fél évszázaddal korábban lazulni kezdtek, majd a 2010-es évekre már gyakorlatilag megromlottak. Az orosz, török és kínai kísérletek az Európai Unió meggyengítésére és bekerítésére keletről és délkeletről gazdasági, politikai és – különösen a szomszédos EU-tagállamok számára – katonai veszélyt teremtettek, sőt veszélybe sodorhatják az egész integrációs folyamatot. Ez a veszély azonban eltörpül amellett, amit az Egyesült Államok politikájának a megváltozása jelent az Európai Unióval kapcsolatban.

2020-ból visszatekintve olybá tűnhet, mintha a Trump-elnökség hirtelen váltást eredményezett volna. Valójában azonban nem ez a helyzet. Az Európa és Amerika közötti kapcsolatok változása fél évszázadra tekint vissza, és ez a változás fokozatosan következett be. A folyamat az 1960-as években kezdődött és tetőpontjára a 2010-es évek végén jutott. Évtizedeken keresztül az EU erős kapcsolata az Egyesült Államokkal és a tagsága az utóbbi által vezetett NATO-ban jelentette a sziklaszilárd alapot az EU külkapcsolatai számára. A kapcsolat már az európai integráció elindulása előtt megszületett, és ahogy arról korábban szó volt, a háború utáni Marshall-terv (1948–1952) és az amerikai politika kezdeményező szerepet játszott az európai integrációban. A hidegháborús évtizedek alatt a háború utáni amerikai elnökök – Truman, Eisenhower és Kennedy – erőteljesen támogatták az európai integrációt és aktívan tettek is a folyamat érdekében. Az amerikai hidegháborús külpolitika a transzatlanti szövetségre és a NATO-n belüli szoros katonai együttműködésre épült, ami abban az időben *par excellence* amerikai érdeket jelentett.

Ám a Nyugat-Európa és az Egyesült Államok közötti szövetség, amelynek része volt a nukleáris védelem Európa számára, ami garantálta Európa biztonságát, lassan és fokozatosan elvesztette a támogatóit az Egyesült Államokban. Lyndon B. Johnson az 1960-as években felhagyott az Európai Gazdasági Közösség további támogatásával, mert először a belföldi reformok, aztán a vietnámi háború kötötte le. A valós változást azonban a Nixon-elnökség hozta az 1970-es években, amikor az amerikai adminisztráció felülvizsgálta európai politikáját. Az Egyesült Államok történelmi jelentőségű megállapodásokat hozott létre két legfontosabb ellenségével, Kínával és a Szovjetunióval, s ennek következtében az európai szövetségesek elvesztették központi szerepüket az amerikai kapcsolatrendszerben. Sőt az Egyesült Államok egyre inkább mint versenytársra tekintett az integrálódó Európára, és ezért főleg a bilaterális kapcsolatok építését részesítette előnyben az egyes tagországokkal. Ettől függetlenül a szövetség és a NATO érintetlen és változatlanul fontos maradt a huszadik század egészében.

A távolodás folytatódott a hidegháború befejeződése után az 1980-as évek második felében és különösen 1991 után, a Szovjetunió összeomlását követően. Ahogy Robert Gilpin elmagyarázza, ez a távolodás kölcsönös volt. Európai szemszögből

> „a hidegháború vége ... az Egyesült Államokkal folytatott] szoros együttműködés kényszerének a gyengülése ... komolyan meggyengítette a politikai kötelékeket. ... [Továbbá] a hidegháború alatt az Egyesült Államok és a szövetségesei általában alárendelték az esetleges gazdasági konfliktusaikat a szövetségen belül a politikai és biztonsági téren folytatott együttműködés szempontjainak."[53]

A hidegháborút követően a „nemzeti érdekek megváltoztak, és a nyugati szövetségesek nagyobb súlyt helyeztek a saját nemzeti (és gyakran parókiális) gazdasági érdekeikre. Az elmozdulás az amerikai politikában már a Reagan- és a Bush-adminisztráció alatt is tetten érhető volt."[54] A nemzeti érdekekre helyezett nagyobb hangsúly a Clinton-adminisztráció idején is folytatódott annak mértékében, ahogy a gazdasági biztonság szempontjai átvették a katonai biztonságéit. A prioritások elmozdulása folytatódott Európa számára, amely kevésbé volt „hajlandó elfogadni az amerikai vezetést, tudomásul venni, hogy Amerika figyelmen kívül hagyja a gazdasági és politikai érdekeiket és inkább hangsúlyozták a saját nemzeti prioritásaikat."[55] Gilpin szerint a protekcionizmus lassan és fokozatosan utat tört magának Amerikában, ahogy azt az 1973-as Multifiber megállapodás esete is mutatja, amely korlátozta a textil- és ruházati cikkek importját

a fejlődő országokból, megsértve ezzel az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) előírásait. Nem vámjellegű akadályok emelkedtek, és az 1974-es amerikai kereskedelmi törvény büntető lépéseket helyezett kilátásba „tisztességtelen kereskedelem" esetére.[56] Ennek ellenére nem beszélhetünk arról, hogy a szabadkereskedelem rendszerét súlyos sérelem érte volna.

Ezt a fokozatos eltolódást tetőzte be a 2016-os elnökválasztás, illetve Donald J. Trump elnöksége. Az elnökválasztási kampány alatt Trump többször is beszélt arról, hogy a NATO elavult. Amikor két újságíró 2016. március 23-án erről kérdezte, a következő választ adta:

> „Szerintem a NATO alighanem idejét múlta. A NATO-t hosszú idővel ezelőtt hozták létre ... amikor a dolgok másként álltak ... Akkor gazdag ország voltunk, ... sokkal gazdagabbak a szó valódi értelmében, mint ma. És azt is gondolom, hogy a NATO ... nem igazán segít bennünket, másokat segít."[57]

Majd 2016. április 27-én külpolitikai kérdésekkel foglalkozva ezt mondta:

> „Ezer milliárd dollárokat költöttünk repülőgépekre, rakétákra, hajókra és berendezésekre, felépítettük a haderőnket, hogy erős védelmet biztosítsunk Európa és Ázsia számára. Ezeknek az országoknak fizetniük kell a védelemért, amelyben részesítjük őket, ha nem, az Egyesült Államoknak hagynia kell, hogy maguk gondoskodjanak a védelmükről."[58]

Az új elnök a maga „Amerika az első" politikáját népszerűsítette, és gyakran beszélt arról, hogy Amerika aránytalanul nagy terheket vállal mások érdekében. Ez és a csodálata a diktátorok, mint Putyin iránt, azonnal lehűtötte az Amerikai Egyesült Államok–Európai Unió közötti kapcsolatokat, méghozzá azok leghűvösebb szintjére a második világháború óta. Amikor Trump első ízben látogatott Európába és részt vett a NATO csúcsértekezletén, tökéletesen világossá vált, hogy az EU nem számíthat rá. Emlékezetes módon nem volt hajlandó megerősíteni, hogy érvényben lévőnek tekinti a létfontosságú 5. cikkelyt, amely szerint egy tagország megtámadása az összes tagország megtámadását jelenti.

Trump sok más beszéde és nyilatkozata is hasonlóan sértő volt az EU számára. Kijelentette például, hogy jó ötletnek tartja, hogy Nagy-Britannia távozik az Európai Unióból. Egy nappal a brexit-népszavazás után, épp mielőtt Skóciába utazott volna golfklubjába, a *Washington Post* újságírója feltette neki a kérdést: „Ha elnökké választják, mi lesz az álláspontja a brexittel kapcsolatban? Hiszen Skócia 62:38 arányban a maradásra szavazott. Talán Skóciának ki kellene lépnie az Egyesült Királyságból, ahogy azt sokan beszélik?" Trump válasza euforikus, populista és EU-ellenes volt:

> „Az emberek vissza akarják venni az országukat. Valamilyen értelemben függetlenek akarnak lenni, és ezt látjuk Európában mindenütt. Több kell, mint amit ... tegnap este láttunk ... még sok eset lesz, amikor az emberek vissza akarják venni a határaikat. Vissza akarják venni a pénzüket ... Azt akarják, hogy újra országuk legyen. Ezért szerintem ez újra és újra meg fog történni ... És szerintem jó dolog lesz. Talán rövid távon nem, de végül is jó dolog lesz ... Ez így nem marad együtt. Egy pozitív erő működik."[59]

2017 januárjában Trump az első interjúját Michael Grove-nak, a *The Times* egyik leginkább brexit-párti újságírójának adta, amiben azt mondta, hogy szerinte Nagy-Britannia „nagyon okos, hogy kilép". Közvetlenül beiktatása előtt gyors kereskedelmi megállapodást ígért az Egyesült Államok és Nagy-Britannia között, mert nem tudta, hogy a tárgyalásokat megkezdeni sem lehet addig, amíg két évvel később Nagy-Britannia végül elhagyta az Európai Uniót.[60]

Az első látogatása a NATO-nál és az Európai Uniónál sokkolónak bizonyult. Ahogy a brit *The Guardian* beszámolt róla, „letagadta, hogy mondott volna dolgokat, amiket ténylegesen mondott, aztán mondott dolgokat, amikről aztán kiderült, hogy nem érti, miről szólnak. Szerencsére az elmondható, hogy a dolog kozmikus méretű katasztrófa nélkül zajlott le, de Donald Trumpnak az Egyesült Államok elnökeként tett első transzatlanti útja alaposan megrázta az európai vezetőket."[61]

Trump dicsérte az EU-ellenes, jobboldali populista Marine Le Pent mint a francia elnökválasztáson induló „legerősebb jelöltet".[62] A 2018-as kanadai G7 találkozón még nyilvánvalóbbá vált, hogy Trump milyen mértékben ellenséges az Európai Unióval szemben, amikor megtagadta a közös közlemény aláírását. A második NATO-találkozóján kemény támadást indított Németország ellen; második útján Nagy-Britanniában aláásta Theresa May helyzetét azzal, hogy bírálta a tervét, hogy Nagy-Britannia az európai közös piacban maradjon, és annak a véleményének adott hangot, hogy a kemény brexit, a „kemény földet érés" mellett agitáló Boris Johnson jó miniszterelnök lenne. E nyílt konfliktusokon túl másnap Trump Helsinkiben találkozott Putyin elnökkel, akit jó barátjaként és szövetségeseként

kezelt, lesöpörve az Egyesült Államok saját hírszerző ügynökségeinek a megállapításait, amelyek tizenkét magas rangú orosz hírszerzőt azonosítottak be felelősként a 2016-os kibertámadásokért az amerikai elnökválasztási folyamat ellen. Kétórás titkos megbeszélést folytatott Putyinnal, amelyen csak a tolmácsok voltak jelen, majd ezt követően elkoboztatta a tolmácsok jegyzeteit.

Trump Amerikája élesen szembefordult a globális szabadkereskedelmi rezsimmel is. Kilépett a Csendes-óceáni Partnerségi Megállapodásból és hozzálátott, hogy újra tárgyalja az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodást Mexikóval és Kanadával.[63] Az „Amerika az első" politika jegyében Trump arról beszélt, hogy „sok baja" van az EU kereskedelempolitikájával. Ráadásul nyílt kereskedelmi háborút indított az EU ellen, amelyet nem egyszerűen versenytársnak, de ellenségnek nevezett. Ahogy egy európai kommentár megjegyezte:

> „Trump elnök kijelentései a 'borzalmas európaiakról' vagy a németekről, akik évtizedeken keresztül 'rossz üzleteket ajánlottak' az Egyesült Államoknak, abban az irracionális vélekedésben gyökereznek, amely szerint a kétoldalú, de akár az ágazati kereskedelmi többletek is 'rossz üzletek' eredményeként alakulnak ki. ... Sokan foglalkoztak azokkal a fundamentális okokkal, amelyek eredményeként kereskedelmi mérleghiány vagy -többlet alakul ki az Egyesült Államok esetében; lényeges makrogazdasági tényezők (például több külföldi költés) és az ágazati versenyképességgel összefüggő tényezők, mint ár, minőség, üzleti hírnév vagy dizájn. Ezek tehát elsődlegesen Amerikán múlnak ... az amerikai deficit kialakulása otthon kezdődik – az ágazati kérdések ezért saját jogon a versenyképességről szólnak, nem arról, hogy 'mennyire jó üzletet kötünk'".[64]

Egészen egyértelművé vált az európai szövetségesek számára, hogy az Európával szemben ellenséges Trump-adminisztráció Amerikája nem lehet szilárd és megbízható szövetségese Európának. Ezért az EU azonnal reagált a kereskedelmi háborút kilátásba helyező amerikai fenyegetésekre: „Az Európai Unió készen áll arra, hogy gyorsan és megfelelő módon reagáljon, ha az exportunkat bárminemű kereskedelmi korlátozás éri az Egyesült Államok részéről."[65] Az Európai Bizottság szóvivője figyelmeztetett: „az Egyesült Államok kereskedelemkorlátozó lépéseire" Európa erőteljes választ fog adni. „Ha az európai exportőröknek vámot kell fizetniük, az kétirányú utca lesz. Akkor az amerikai exportőröknek is vámot kell fizetniük nálunk"[66] – jelentette ki Günther Oettinger, az EU költségvetési biztosa. Bár ez akkor még csak verbális pengeváltás volt, de hamarosan az igazi kereskedelmi háború is elindult.

2018 tavaszán és nyarán Trump 25, illetve 10 százalékos vámot vetett ki az acél- és alumíniumtermékek importjára. Az EU válaszul vámokat vetett ki fontos amerikai exportcikkekre összesen 3,5 milliárd dollár értékben. Ahogy a *The New York Times* 2018 márciusában fogalmazott: „A kereskedelmi partnerek érdemben reagálnak a vámtarifákra."[67] 2020 februárjában a *Reuters* beszámolója szerint Trump még erőteljesebb támadást indított az EU ellen mondván

> „Európa nagyon csúnyán bánt velünk ... Az elmúlt 10–12 évben hatalmas deficit alakult ki az Európával folytatott kereskedelmünkben. Hihetetlen mértékű akadályokat tartanak fenn. Így aztán most mi jövünk. Tudják ők ezt."[68]

Egy másik alkalommal Trump ellenségnek nevezte az Európai Uniót: „Vannak szövetségeseink és vannak ellenségeink. Néha a szövetségesek ellenségesek, csak nem vagyunk tudatában ennek." Azzal fenyegetőzött, hogy 25 százalékos vámot vet ki az Európából származó személyautókra és alkatrészekre. A „szövetségesek" között vámháború kezdődött. A gazdasági szövetség és az együttműködés sebeket kapott.[69]

Ez az új helyzet tovább romlott, amikor az amerikai–EU együttműködés más területein is nézetkülönbségek és konfliktusok alakultak ki. A két fél beszüntette az együttműködést a bankszabályozás területén, és általában az amerikai és az európai szabályozáspolitika távolodni kezdett egymástól. Ugyanez a széttartás indult el a két korábbi szövetséges között más területeken is, mint amilyen a környezetvédelem. Az EU változatlanul a felelős környezetpolitika szilárd híve, 2017 nyarán az Egyesült Államok pedig kilépett a 2016. áprilisi Párizsi Megállapodásból, amelyet 175 ország írt alá (2020. februári állapot szerint 189, lényeges szereplőkként mindössze Törökország és Irán maradt ki). Különbségek keletkeztek a külpolitika terén is. Európa okkal tekinti Putyint és Oroszországot ellenségnek, Trump viszont együttműködésre törekedett Putyinnal. A nézeteltérések a külpolitika területén – Oroszországtól Izraelig és Iránig – egyre csak szaporodnak.

A radikálisan átalakuló amerikai politika Európával szemben, és az elvesztett bizalom a két fél között, miközben a nemzetközi helyzet egyre veszélyesebbé válik, veszélyt jelent Európára és ijesztően meggyengíti az Európai Uniót. Ám ez csak az érem egyik oldala. Európának fel kell ismernie, hogy szorosabb együttműködésre és integrációra van szüksége, hogy megállhasson a saját lábán, és Amerika segítsége nélkül szembenézhessen

a veszélyekkel és az ellenségekkel. Az egyik vezető amerikai hírszolgálat joggal állapította meg:

> „Trump erőszakoskodása elhozhatja azt, amire az Európai Uniónak (EU) igazán szüksége van, hogy rendezze a sorait. Támadásai az Európai Unió közös értékei ellen – mint a klímaváltozás, a szabadkereskedelem és a védelem – rákényszerítik az EU országait, hogy közösen védelmezzék a céljaikat és erősítsék a kapcsolataikat más globális szövetségesekkel."[70]

A 2021-es amerikai kormányváltás a Trump-korszakot ugyan lezárta, de a bizonytalanság és a kétely az amerikai politika tartóssága iránt megmaradt. Európának fel kell készülnie, és lehetséges, hogy Trump „Amerika az első" politikájának lesznek pozitív hatásai és következményei Európára.

* * *

Az erősödő ellenséges viszonyok a keleti szomszédokkal, Dél-Európában és az Atlanti-óceán túlpartján határozottan veszélyes helyzetet teremtettek az Európai Unió számára különösen azért, mert az ellenségeskedők összefognak az Európai Unió ellen. 2019 májusában Jyrki Katainen, az Európai Bizottság alelnöke (korábbi finn miniszterelnök) joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy a kívülről érkező kihívások még soha nem voltak ennyire kemények:

> „Az olyan országok, mint Oroszország, Kína, de még az Egyesült Államok is nagyobb kihívást jelentenek, mint bármikor korábban. ... Történelmünk folyamán első ízben találjuk olyan helyzetben magunkat, amikor az Egyesült Államok elnöke és Oroszország elnöke egyetért abban, hogy minél gyengébbek vagyunk, annál jobb."[71]

Katainen alelnök ezeket a külső veszélyeket összekötötte azzal a populista ellenségességgel, ami belülről éri az Uniót. Ahogy kiemelte, Oroszországnak szerepe van e populista pártok némelyikének a megerősödésében, ami megrázza az Európai Uniót és belülről jövő kihívást jelent:

> „Az Európai Uniót belülről is érik kihívások ... [Az ellenséges pártoknak az a célja], hogy meggyengítsék és részekre szabdalják az Európai Uniót ... és ezek némelyike nagyon szoros kapcsolatokat ápol Oroszországgal és Putyin elnökkel. Oroszország nyilvánvalóan finanszírozza e pártok némelyikét, beavatkozik a demokratikus folyamatainkba, például a népszavazásokba vagy az országgyűlési választásokba, hogy meggyengítsék az Európai Uniót."[72]

Az egymáshoz kapcsolódó külső és belső kihívások az Unió ellen határozott választ igényelnek a tagországoktól; a határozott válasz szorosabb gazdasági és katonai együttműködést, valamint integrációt jelent. Ma még nem lehet tudni, hogy e kihívásokat érdemi lépésekkel sikerül-e ellensúlyozni, s ha igen, mennyi időre van szükség.

9. Következtetések

Társadalmi gazdasági eredmények

Az európai gazdaság az integráció előtt

A 18. század második felében Európa elindult, hogy a világ vezetője legyen. Az első ipari forradalom fokozatosan terjedt át Nagy-Britanniából a kontinensre, a második ipari forradalom első fontos lépéseit pedig Németország tette meg a 19. század közepén. 1870-re Európa termelte meg a világ teljes jövedelmének 45 százalékát. Az európai kontinens nyugati részének 23 országa csaknem háromszor annyit termelt, mint az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland együttesen. Európa volt a világ gazdasági vezetője.

Ám ezt a vezető szerepét hamar elveszítette. 1913-ra Európa a világ teljes jövedelmének már csupán 27 százalékát állította elő – elmaradva a tengeren túli Nyugat mögött; az egy főre eső GDP átlaga az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában és Új-Zélandon együttesen már több mint 70 százalékkal meghaladta az európai szintet. A vezető szerepet most már az Egyesült Államok vette át, amelyben az egy főre eső GDP másfélszer (143 százalék) több volt, mint a nyugat-európai.[1] A második világháború előtt, 1938-ban a vezető nyugat-európai országok egy főre eső GDP-je az amerikainak csupán a fele (47 százalék) volt. Ráadásul Európán belül növekedtek a jövedelmi különbségek; a kontinens déli és keleti része alig a felét állította elő a nyugatinak.

A második világháború tragikus pusztulást hozott Európára; mintegy negyvenmillióan haltak meg – a kontinens lakosságának 10 százaléka –, ami a drasztikusan csökkenő születésszámokkal 110–120 milliós demográfiai deficitet okozott. A háború továbbá elpusztította a kontinens infrastruktúrájának és termelőkapacitásainak nagy részét. A második világháború végére az egy főre eső nemzeti jövedelem Ausztriában és Németországban a korábbinak kevesebb, mint a felére esett. Franciaország, Olaszország és

Hollandia esetében a csökkenés valamivel kevesebb volt, mint a háború előtti szint 50 százaléka. A háború tehát valójában teljessé tette az előző fél évszázad trendvonalát. 1945-ben a háború pusztította Európa az amerikai fejlettségi szint alig több mint egyharmadára (35 százalék) esett vissza. Ez volt az európai integráció kiindulópontja.

Az integráció gazdasági előnyei

A háború utáni újjáépítésben és gazdasági fejlődésben nagy szerepet játszott az integráció, bár más tényezők is – mint az Európa által választott extenzív fejlődési modell – hatással voltak erre a folyamatra. Az utóbbi lényegében azt jelentette, hogy Európa modern technológiát importált az Egyesült Államokból. A háború utáni éveket nem tekinthetjük „normálisnak"; a gazdasági növekedés az első két évtizedében a gyors, úgynevezett helyreállítási szakaszra jellemző, „gazdasági csoda számba" ment. Az integráció a kereskedelem és a beruházások révén vált jelentős tényezővé, ami kiszélesítette a piacot, lehetővé tette a nagyobb termelési volumenek elérését és a termelékenység növekedését. Ily módon az integráció megváltoztatta a trendet, amely a korábbi időszakban Európa folyamatos térvesztését mutatta a gyorsan növekvő amerikai és a többi nyugati gazdasággal szemben. Európa ismét emelkedni kezdett és visszatérhetett a világ legfejlettebb régióinak a sorába.

Módszerek sokaságát alkalmazva számos közgazdász elemezte az Európai Unió hatását és előnyeit a régió gazdasági fejlődésére. Egyesek tényellentétes módszerekkel dolgoztak, amelyeket Robert Fogel vezetett be 1964-ben, aki azt vizsgálta, milyen lett volna az Egyesült Államok gazdasági fejlődése a vasúti hálózat kiépítése nélkül.[2] Tökéletesen pontos mérésekre természetesen nincs mód. Először is egyes országok 1957-ben, mások 1973-ban, megint mások az 1980-as években, 1995-ben, 2004-ben, 2007-ben és 2013-ban csatlakoztak az Európai Unióhoz. Magyarán: a hatások eltérnek attól függően, hogy az egyes országok mennyi időt töltöttek az Európai Unióban.

Másrészt magának a hetvenéves integrációs folyamatnak is több szakasza volt. Bár a folyamat az 1950–1960-as években kezdődött, egy évtizedbe telt, hogy a vámokat lebontsák a tagországok között. Az integráció 1992 után mélyült el, amikor az egységes piac létrejött, majd a közös valuta bevezetése az ezredfordulón jelentett egy újabb gyorsulási tényezőt. Az integráció jellege ismét valamennyire megváltozott, amikor számos, gazdaságilag kevésbé fejlett, olcsó munkaerővel rendelkező ország csatlakozott

először az 1980-as években délről, majd 2004–2007 között keletről. Ez új együttműködési lehetőségek kialakulását tette lehetővé a régebbi fejlett és az új, kevésbé fejlett országok között.

A különböző számítások ezért érthető módon eléggé eltérő és néha egymásnak ellentmondó eredményekre vezettek, és jócskán maradtak megválaszolatlan kérdések is. Ám az vitathatatlan, hogy az integráció elősegíti a tőkefelhalmozást, a termelékenység növekedését és a gazdasági növekedést; az okok az Európán belüli kereskedelem gyorsulása, a makrogazdasági és intézményi stabilitás, az összeurópai pénzügyi integráció, a jobb forrásallokáció, az országhatárokon átívelő könnyebb beruházási lehetőségek és az ezek nyomán növekvő működőtőke-beáramlás, valamint az árfolyamok volatilitásának a csökkenése. Az európai méretű – néha országok tucatjait magukban foglaló – bedolgozó értékláncok létrejötte kiváltképp pozitív hatással járt. A tény, hogy egy termék számos komponensét számos országban és nagy volumenben állítják el, előnyös a nagyobb méretkonyságnak köszönhetően. A közös valuta további előnye, hogy a kereskedelem növekedésére gyakorol ösztönző hatást.

Miután az integráció ezen aspektusai (az egységes piac és a közös valuta) kifejthették hatásukat, az Unió ötszázmilliós lélekszámú egységes piacán az átlagos egy főre eső GDP elérte a 25 ezer dollárt, és ez a magas jövedelmű gazdasági közösség újabb ösztönzést jelentett a belső kereskedelem bővülése számára. A 2002 és 2018 közötti rövid időszak során – a 2008-as válság ellenére – a tagországok közötti kereskedelem több mint megduplázódott (215 százalék). A növekedés Közép-Európa kevésbé fejlett új tagállamai esetében volt a leggyorsabb. Németország és Belgium megkétszerezte a kereskedelmét a többi tagországgal, de Lengyelország és Szlovákia a tagországokba irányuló exportja több mint négyszeresére nőtt. A szlovák összexport 86 százaléka a többi EU-tagállamba irányul. Az EU egészét tekintve a belső kereskedelem részaránya a tagországok teljes kereskedelmében csaknem kétharmad (64 százalék).[3] Egyértelmű, hogy Európa sokkal erősebben integrált, mint a világ bármely más nagyobb régiója. 2006-ban, amikor a globalizáció csúcsra járatva működött, az amerikai kontinens északi és déli fele közötti kereskedelem mindössze az ottani országok összkereskedelmének 59,7 százaléka volt, míg az ázsiai-csendes-óceáni régió esetében csak 50 százalék, miközben az Európán belüli kereskedelem részaránya már a tagországok összes kereskedelmének a 76,5 százalékára emelkedett.

Egyes számítások szerint az eurózónához csatlakozó országok egy főre eső GDP-je 2 százalékkal magasabb, mint azon országoké, amelyek nem csatlakoztak. Más számítások szerint az intézményi integráció elmaradása

esetén az egy főre eső európai jövedelmek átlagosan 10 százalékkal lennének alacsonyabbak, mint amit az országok az Európai Unióhoz történt csatlakozásuk első tíz éve után elértek. Megint mások arra a következtetésre jutottak, hogy az EU-tagság évi 0,6–0,8 százalék többletnövekedést eredményez.

A RAND Europe számításokat végzett az egységes piacban rejlő, még kiaknázatlan lehetőségeket számszerűsítendő, és arra a következtetésre jutott, hogy ezek realizálása esetén az EU többletnövekedése évi 200–290 milliárd dollár lenne.[4] Az Európai Bizottság számításai szerint a digitális egységes piac kialakításának a befejezése évi 480 milliárd euróval megnövelné Európa gazdaságát.[5] A katonai koordináció évi 3,23–9,7 milliárd dollár költségmegtakarítással járna csak a bérek terén.[6] Az integrációnak számos előnye van, amelyek jobb életet eredményeznek az Európai Unió polgárai számára.

Bár meggyőző bizonyítékok szólnak amellett, hogy az EU-tagságnak nagyon komoly előnyei vannak, de ezek az előnyök erősen eltérnek az egyes országok között.[7] Az elemzések szerint az egy főre eső GDP és a munkatermelékenység Írországban, az Egyesült Királyságban, Portugáliában, Spanyolországban, Ausztriában, Magyarországon, Lettországban, Szlovéniában és Litvániában nőtt a leginkább, viszont más országokban – Finnországban, Svédországban, Lengyelországban, a Cseh Köztársaságban és Szlovákiában – kisebb volt a növekedés. És végül egyes tényellentétes számítások azt mutatják, hogy az összes EU-tagállam közül egyedül Görögországban lett alacsonyabb az egy főre eső GDP és munkatermelékenység növekedése ahhoz képest, mintha nem csatlakozott volna.[8] Összességében az Európai Unió egészét tekintve az egy főre eső jövedelemnövekedés minimum 5 százalék – maximum 20 százalék között minősíthető. Ezek a hatalmas növekmények az integrációnak köszönhetők.[9]

Egy másik bizonyíték az integráció előnyeire az Európai Közösség alapító tagállamainak rendkívüli növekedése. 1950 és 1992 között (az egységes piac bevezetéséig) ezekben az országokban az egy főre eső GDP 363 százalékkal növekedett, míg Nyugat-Európa egésze esetében a növekedés csupán 295 százalék volt. Ezzel szemben a világátlag 240 százalék, az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland átlaga 225 százalék.[10] A huszadik század második felében és a 21. század elején az integrált Európa élvezte a legnagyobb gazdasági fellendülést – az 1970–1980-as, valamint a 2008-at követő évek nemzetközi gazdasági recessziói ellenére, amelyek megszakították ezt a folyamatot.

A kevésbé fejlett országok felzárkózása

A háború utáni újjáépítés csodálatos időszakának lezárulása után Európában folytatódott a gazdasági fellendülés, és az országok több mint ötször gazdagabbak lettek. Ami legalább ennyire fontos: az integrációs folyamatnak köszönhetően az Európai Unióhoz csatlakozó kevésbé fejlett országok és régiók felzárkózása a hagyományosan fejlettebb országokhoz felgyorsult. 1950-ben a földközi-tengeri országok és Írország átlagos egy főre jutó GDP-je csupán a fele (51,2 százalék) volt a gazdag északnyugat-európai országokénak, ám 2019-re már elérték ez utóbbiak szintjének a háromnegyedét. A kommunizmus összeomlásakor a közép-európai és a balti országok átlagos egy főre eső GDP-je az északnyugati országok azonos mutatójának csupán alig egynegyede (23 százalék) volt, ám 2019-ben már több mint a harmada (36,4 százalék). A felzárkózási folyamat gyorsulása a fejlettebb országokból érkező óriási működőtőke-befektetéseknek, illetve az ennek nyomán megjelenő piaci lehetőségeknek volt köszönhető, és természetesen szerepet játszott benne az Európai Unió nagyvonalú segélypolitikája is.

A felzárkózási trend vadonatúj fejlemény a régió történelmében; a megelőző százharminc évben a közép-európai régió globális értelemben folyamatosan visszaszorult és viszonylagosan teret veszített (lásd 9.1. táblázat). Ez a trend másfél évszázad óta először az ezredforduló táján váltott irányt, és ez az európai integrációnak köszönhető.

9.1. táblázat. Az egy főre eső közép-európai GDP Északnyugat-Európa százalékában

Év	Közép-Európa a Nyugat százalékában[11]
1870	54
1913	50
1950	48
1990	37
2000	23
2019	36

1973 és 2014 között, amikorra az integráció összes lényeges feltétele az északnyugati és a déli országok számára a helyére került, az északnyugat-európai országok jövedelme csaknem kétszeresére (189 százalék), Spanyolország és Portugália jövedelme pedig háromszorosára, illetve három és félszeresére növekedett. A földközi-tengeri országok és Írország GDP-je átlagosan négyszeresére (395 százalék) nőtt, ezen belül Írország esetében

a növekedés nyolcszoros volt (781 százalék). Az integráció nagy szerepet játszott Európa déli részének felzárkózásában.

A hatalmas fejlődést az Európai Unión belül kiváltképp jól dokumentálja – ha hosszabb időszakot hasonlítunk össze – a huszadik század első (1913–1950) és második felének (1950–2010) fejlődését. Hasonló képpel találkozunk, ha az EU-tagállamokat és az Európai Unión kívüli országokat hasonlítjuk össze a kelet-európai és a balkáni, illetve a török régióban.

9.2. táblázat. Az egy főre eső GDP növekedése négy európai régióban, 1913–2016[12]

Év	Északnyugat-Európa	Földközi-tengeri Európa és Írország	Közép-Európa és a balti államok	Oroszország–Törökország és a Balkán
1913	100	100	100	100
1950	138	115	156	142
2013	12 163	16 413	8471	3667

A táblázatból kitűnik, hogy 1913 és 1950 között valamennyi európai régió nagyon lassan – 15–50 százalékkal – növekedett, az 1950 és a 2010-es évek eleje között azonban drámai áttörésre és fejlődésre került sor. A kontinens nem EU-tagállamai az orosz–török–balkáni régióban azonban szerény teljesítményt értek el az EU-régiókkal összehasonlítva; gyakorlatilag fele akkorát, mint a közép-európai–balti régió, és csupán harmad- vagy negyedannyit, mint a déli és az északnyugati régiók.

Európa és az Egyesült Államok

A hatalmas különbség, ami 1950-ben Európa és az Egyesült Államok között fennállt, szintén jelentősen csökkent. A 2010-es évek vége körül az egy főre eső GDP az Európai Unióban 37 417 dollár volt, míg az Egyesült Államokban 59 530 dollár. Ily módon az Európai Unió jövedelemszintje a korábbi félről az amerikai jövedelem csaknem kétharmadára (63 százalék) emelkedett. És bár a különbség (37 százalék) továbbra sem csekély, közelebbről vizsgálva valójában mégsem olyan nagy. A különbséget alapvetően két kulcstényező magyarázza. Először is az európai átlag mögött hatalmas különbségek húzódnak meg az egyes tagországok között. Az EU GDP nagyjából 75 százalékát öt nyugati tagország állítja elő, további tizenkettő ad hozzá 23–24 százalékot, tíz kis és viszonylag fejletlen ország pedig csupán 2–3 százalékot. Az újonnan felvett közép-európai és balkáni országok messze

nincsenek abban a helyzetben, hogy versenyezni tudnának az Egyesült Államokkal, így ők lehúzzák az átlagot.

A második tényező azzal kapcsolatos, hogy az európaiak 20 százalékkal kevesebbet dolgoznak, mint az amerikaiak abban az értelemben, hogy kevesebb a ledolgozott heti munkaóráik száma és hosszabb a fizetett szabadságuk. Az európai szociális piaci rendszerben a munkaórák száma nagyjából egyharmaddal kevesebb. Ha a jövedelmet a ledolgozott munkaórákra vetítjük, Franciaországban, Németországban, Írországban, Hollandiában, Norvégiában, Belgiumban és Luxemburgban magasabb a jövedelem, mint az Egyesült Államokban – az abszolút különbség ellenére. Ez azt jelenti, hogy az egy munkaóra alatt előállított érték nagyjából ugyanakkora az Egyesült Államokban, mint az Európai Unió nyugati országaiban.

Más szavakkal, a termelékenység, ami meghatározóan fontos, ugyanakkora. Ténylegesen 1995-ig a termelékenység Európában sokkal gyorsabban nőtt, mint az Egyesült Államokban. 1950 és 1973 között a termelékenység növekedése Európában évi 5,3 százalék volt (az Egyesült Államokban 2,5 százalék), 1973 és 1995 között 2,4 százalék (az Egyesült Államokban 1,2 százalék). Ám az ezredforduló táján ez a trend megfordult: az európai 1,5 százalékos növekedéssel Amerika 2,3 százalékos növekedése állt szemben. Az Egyesült Államok jobb teljesítményt nyújtott a tudásalapú ágazatokban. Egyes számítások szerint azonban az egy főre eső termelékenység növekedése az ezredforduló táján nagyon közel volt egymáshoz: Európában 2,1 százalék, az Egyesült Államokban 2,2 százalék.[13] Európa felzárkózása nagymértékben azon múlik, hogyan alakul a 21. század hátralévő évtizedeiben a termelékenysége.

Összességében az északnyugat-európai országok gazdasági kibocsátása nagyon közel került az Egyesült Államok szintjéhez, ráadásul az európai országok háromnegyede már most is gazdagabb, mint az Egyesült Államok. Köztük van az az Írország, amely az Európai Unióhoz történt csatlakozása idején még alig produkált többet, mint az EU-átlag fele. Barry Eichengreen *The European Economy Since 1945* című, 2007-ben megjelent könyvében megállapítja, hogy a drámai különbség az életminőségben, ami az Atlanti-óceán két partja között ötven éve fennállt, már eltűnt. Ennek oka, hogy a huszadik század második felében az átlagos európai vásárlóerő megháromszorozódott, míg a munkaórák száma harmadával csökkent.

A 2010-es években az Európai Unió együtt azokkal az országokkal, amelyek ugyan nem tagjai, de osztoznak az integráció bizonyos közös komponenseiben és tagjai az egységes piacnak – Norvégia, Svájc és Izland – együttesen a globális kibocsátás 25,4 százalékát adta szemben az amerikai 22,5 százalékkal. 2018-ban az Európai Unió állította elő a globális GDP

16,28 százalékát szemben az amerikai 15,2 százalékkal; ez utóbbi 2024-ig várhatóan 13,9 százalékra fog csökkenni.

Az európai egységes piac egyike a legvonzóbb befektetési piacoknak: a külföldi működőtőke-befektetések együttes értéke Európában meghaladta az 5100 milliárd dollárt, míg az európai országok befektetései más országokban 9100 milliárd dollárt tettek ki; e két szám – a bejövő és kiáramló működőtőke-befektetések – messze a legnagyobbak a világon. Hasonlóképpen az Európai Unió a világ legnagyobb kereskedői közé tartozik. A tagországok közötti kereskedelem részaránya az összes kereskedelmi forgalmukon belül 64 százalék – ez az átlagszám 30–90 százalék között szóródik az egyes tagországok tekintetében. Az EU több mint száz kereskedelmi megállapodást kötött nem EU-tagállamokkal. Ezek között ott van a világ nyolcvan legnagyobb kereskedő nemzete (az Egyesült Államok esetében ez a szám csak húsz), és az EU hatalmas előnye – és ez nagyon erős tárgyalási pozíciót jelent –, hogy egységesen képes tárgyalni. 2018-ban az EU részaránya a világexportban 15,2 százalék volt, míg az import tekintetében ez a részarány 15,1 százalék. Ezzel az EU a világ legnagyobb szereplője a világkereskedelemnek. Az Egyesült Államok részaránya mindössze 8,5 százalék.

A 2010-es évek közepén – a 37 százalékpontnyi különbség ellenére az európai és amerikai egy főre eső GDP-ben – a háztartások éves átlagos bruttó jövedelme gyakorlatilag megegyezett; az Európai Unióban 35 ezer euró (szemben az amerikai 35–36 ezer euróval). Az Európai Unióban az átlagos éves nettó háztartási jövedelem 24 000 euró volt (szemben az amerikai 24 610 euróval).

Modernizált szerkezet és a szociális piacgazdaság

A gazdasági siker kulcsa, hogy sikerül-e minden szempontból modernizálni a gazdaságot. Az integrációs folyamattal párhuzamosan az Európai Unió gazdasága erőteljes szerkezetváltáson ment keresztül. Bár a mezőgazdasági termelés gyorsan emelkedett, de a részaránya a gazdaság egészén belül drámaian – 1–3 százalék körülire –, átlagosan 1,5 százalékra csökkent. (Ez megegyezik az Egyesült Államok és Japán hasonló mutatójával, ami 1 százalék.)

Az ipar relatív leépülése és a szolgáltatási forradalom radikálisan megváltoztatta e két ágazat helyzetét is a gazdaságban. A feldolgozóipar részaránya csökkent; egyes országokban 11–12 százalékra, más országokban 28–30 százalék körülire. Az EU egészét illetően a feldolgozóipar részaránya a GDP-n

belül 23,8 százalék. Az Egyesült Államokban és Japánban ez a szám 21, illetve 26 százalék.

Ahogy azt a modern gazdaságokban láthatjuk, a bank- és szolgáltató szektor vette át a vezető szerepet az EU gazdaságában is. Ezek együttes súlya 70 százalék, de egyes országokban 78–79 százalékot is eléri. Az EU egészét tekintve ezek az ágazatok állítják elő a GDP 74,7 százalékát, szemben az Egyesült Államokkal és Japánnal, ahol ez 73, illetve 78 százalék.[14] Az Európai Unió gazdasági szerkezetét modernizálták, és ugyanazon a szintre emelték, mint a többi legfejlettebb országban.

Az Európai Unió komolyan veszi a piaci verseny biztosítását és fellép a versenyellenes gyakorlatokkal szemben. Jó példa erre két óriás, a német Siemens és a francia Alstom vasúti tevékenységének a tervezett egyesítése 2017-ben. Margrethe Vestager, az EU Bizottság versenyjogi biztosa úgy ítélte meg, hogy az egyesülés „komolyan csökkentené a versenyt" a nagy sebességű vasúti szállítás terén, ezért 2019 februárjában megtagadta az egyesülés engedélyezését. Az EU gondoskodik arról, hogy piacai szabadok legyenek és érvényesüljön a verseny.[15] Az Egyesült Államokban a fogyasztó két internetszolgáltató között választhat, egyedül Franciaországban öt közül. Az amerikai „szabad piac" túlságosan is oligopolisztikus lett. Ahogy Thomas Philippon 2019-ben megjegyezte: „Az amerikai légi közlekedés tökéletesen oligopolisztikus lett; az egy utasmérföldre eső nyereség kétszer olyan magas, mint Európában, ahol a fapados légitársaságok agresszív versenyben állnak a hagyományos társaságokkal."[16] Elemzése szerint a széles sávú internet-előfizetés havi díja Olaszországban 29 dollár, Franciaországban 31 dollár, Németországban 37 dollár, ezzel szemben az Egyesült Államokban 68 dollár. A versenynek köszönhetően az átlagos európai fogyasztó 5–10 százalékkal alacsonyabb árat fizet ugyanazért a szolgáltatásért.[17]

Az Európai Unió másik nagy eredménye, hogy a gyors gazdasági növekedés viszonylag kiegyensúlyozott jövedelemeloszlás mellett ment végbe: a jövedelmi egyenlőtlenségek az Európai Unióban sokkal alacsonyabbak, mint a világátlag és az amerikai szint. Bár az országok Gini-indexe – a mutató, amely a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségét mutatja 0-tól 1-ig terjedő skálán, ahol a magasabb szám nagyobb egyenlőtlenséget jelent – a kommunizmus összeomlását követően mindenütt a világon nőtt, az európai számok mérsékeltebben emelkedtek, mint a világban máshol. Az összesített európai Gini-index 0,31, míg az Egyesült Államokban és Oroszországban egyaránt 0,41, ami az egyenlőtlenségek lényegesen nagyobb mértékére utal.

Az Európai Unióban a gazdasági előnyök együtt járnak a nagyobb társadalmi jóléttel, a jobb és olcsóbb – helyenként ingyenes – egészségügyi

ellátással és oktatással. Számos országban még a felsőoktatás is ingyenes az állami egyetemeken az EU-tagállamok diákjai számára mind az alap-, mind pedig a mesterképzésben. Ez a helyzet Ausztriában, Svédországban, Dániában és Németországban. Ahol pedig fizetni kell, a díjak mértéke többnyire nagyon alacsony: Franciaországban az éves díj 170 és 650 euró között van, Hollandiában 700–2100 euró között, Spanyolországban pedig 150 és 3500 euró között. Az EU-tagállamok diákjai igényelhetnek Európai Egészségbiztosítási Kártyát, amivel ugyanazokat az egészségügyi szolgáltatásokat vehetik igénybe, mint odahaza. Az európai oktatás egyre „európaibbá" válik abban az értelemben, hogy a diákok több időt töltenek más európai tagországokban, ami erősíti európai identitásukat és nyelvismeretüket.

Fontos, hogy három lényeges tényezőt – az országok fejlettségi szintjét, az átlagos egy főre eső jövedelmi szinteket és az egészségügyi és oktatási szinteket – együtt vizsgáljuk. Az országok összehasonlításának egyik eszköze az úgynevezett Humán Fejlettségi Index (HDI), amely a GDP-n túl figyelembe veszi a lakosság egészségügyi állapotát, amelyet a várható élettartammal, és az oktatás színvonalát, amelyet az iskolában eltöltött évekkel mér.

9.3. táblázat. Humán Fejlettségi Index (HDI) a világban 2016-ban[18] (maximum 1000)

Világátlag	717
Egyesült Államok	920
Északnyugat-Európa, átlag	915
Földközi-tengeri régió + Írország, átlag	881
Közép-európai–balti régió, átlag	856
Oroszország–Balkán–Törökország, átlag	771
Latin-Amerika, átlag	751
Fejlődő országok, átlag	670
Szahara-övezet alatti afrikai országok, átlag	523

Az Európai Unió országai és régiói messze a világátlag felett vannak és mint ilyenek, a világ legfejlettebb régiói közé tartoznak (lásd 9.3. táblázat). A tíz legjobb HDI-mutatóval rendelkező ország közül hét északnyugat-európai, az Egyesült Államok pedig a 13. Ha az Európai Unió mindhárom régióját együtt vesszük, az Egyesült Államok jobban áll (920 és 915), a különbséget az Egyesült Államok magasabb GDP-je magyarázza. A születéskor várható élettartam az Egyesült Államokban alacsonyabb (79,5 év 81 évvel szemben). Ugyanez igaz az oktatásra; az átlageurópai az élete folyamán 17,6 évet tölt az iskolapadban, míg az átlag amerikai csak

16,5 évet.[19] Igazán figyelemreméltó, hogy annak ellenére, hogy az EU GDP-je valamivel alacsonyabb, a három régió – nyugat, dél és kelet – HDI-mutatói meglehetősen közel esnek egymáshoz, közel az amerikaihoz (99,96 és 93). Ez elég jól cáfol egyes szélsőbaloldali bírálatokat, amelyek figyelmen kívül hagyni látszanak a valóságot:

> „Ám a 'szociális Európáról' szólva ... alig maradt valami a demokratikus Európából ... Az igazság az, hogy Európa döntően a versenypiacok előmozdításáról szól. A multinacionális vállalatok, nem utolsósorban az amerikaiak jelentik a legfontosabb érdekcsoportot. Röviden: Európában nem a demokrácia, nem a jólét, hanem a tőke regnál. Az EU alapvetően az üzletről szól."[20]

Bár az üzlet valóban központi kérdés az Európai Unióban, de a szervezet egyfajta szociális piacgazdaságot működtet (hogy a háború utáni német kifejezést használjam). A 2010-es években Japán a GDP 21,9 százalékát fordította szociális kiadásokra, az Egyesült Államok 18,7 százalékot, Ausztrália 17,8 százalékot, Izland és Svájc 16 százalékot, Törökország 12,5 százalékot, Chile 11 százalékot, Mexikó pedig 7,5 százalékot. Az Európai Unió messze az élen áll a szociális kiadások vonatkozásában. A tagországok átlagosan a GDP 25–27 százalékát fordítják ilyen célokra. A 21. század elején a részarány növekedett: 2000-ben az EU-átlag 25,7 százalék volt, ami 2016-ra elérte a 28 százalékot.[21] Az országok között nagyok a különbségek – Írország, Lettország, Litvánia, Szlovákia és Hollandia csupán 14–17 százalékot fordít jóléti kiadásokra. Ám a legtöbb ország esetében – Németország, Spanyolország, Görögország, Szlovénia, Lengyelország és Észtország – a részarány 18 és 25 százalék között van, míg néhány más ország – Belgium, Finnország, Dánia, Svédország és Olaszország – GDP 26–28 százalékát fordítja szociális célokra. Franciaország áll az élen 31–32 százalékkal, őt követi Dánia és Finnország. A 19 eurózóna-tagállam átlagában az ezer lakosra jutó orvosok és kórházi ágyak száma 3,9, illetve 6,2 (az Egyesült Államokban 2,6 és 2,9).

A szociális kiadások forrása az állami bevétel, azaz az adózás. 2006 és 2018 között a közvetett és közvetlen adók Franciaországban, Finnországban és Belgiumban a GDP 43–44 százalékát tették ki, Ausztriában 40–42 százalék, Németországban 37–40 százalék, Magyarországon 36–38 százalék, Spanyolországban és Észtországban 32–34 százalék, Szlovákiában 29–34 százalék, Írországban 22–28 százalék, Bulgáriában pedig 27–28 százalék. Összességében és átlagosan az EU-polgárok adóbefizetései elérik a GDP 33–40 százalékát.

A tagországok forrásain túl az EU a saját forrásaiból is támogat szociális programokat; az EU költségvetése az összesített EU GDP 1 százalékát teszi ki (2019-ben 165,8 milliárd euró). Az EU 2014–2020-as évekre szóló hosszú távú költségvetése 1082,5 milliárd euró volt. Ennek egyharmadát a mezőgazdasági lakosság támogatására fordítják, ennél valamivel többet a növekedés és a munkahelyteremtés támogatására és az EU különböző régiói és országai közötti fejlettségi szintkülönbségek mérséklésére. A kohéziós alap 2014–2020-as költségvetése 74 822 264 412 euró volt, amelynek legnagyobb részét tizenöt ország – Bulgária, Horvátország, Ciprus, a Cseh Köztársaság, Észtország, Görögország, Magyarország, Lettország, Litvánia, Málta, Lengyelország, Portugália, Románia, Szlovákia és Szlovénia – kapta felzárkózásuk támogatására.

Az Eurostat legfrissebb adatai szerint 2019-ben az EU lakosainak 5,6 százaléka él mélyszegénységben, társadalmi kirekesztettség által veszélyeztetve. A helyzet a legrosszabb a Balkánon: Bulgáriában (csaknem 20 százalék), Görögországban (csaknem 16 százalék), Romániában (több mint 12 százalék). Őket követi Litvánia, Ciprus, Magyarország és Szlovákia (8 százalék körül vagy annál több), Lengyelország (csaknem 4 százalék) és a Cseh Köztársaság (csaknem 3 százalék). Az északi országokban, mint Svédország, Hollandia és Finnország, a mélyszegénység mértéke kicsiny (1,5 és 2 százalék között).[22]

Ha az integráció és a béke megőrzése közötti kapcsolatot vizsgáljuk, az EU történelmi jelentősége még nyilvánvalóbbá válik. Sokak számára ez az integrációs folyamat legnagyobb eredménye. Még ha a tényellentétes számítások az integráció gazdasági hatásairól nem is nevezhetők szikla-szilárdnak, sokkal realisztikusabb ugyanilyen tényellentétes módon elképzelnünk a háború utáni Európát. A háború után a bosszú Németországgal szemben – az európai tervek (francia vagy orosz) végrehajtása Németország megcsonkítására vagy megbénítására – ugyanazon hibák elkövetését jelentette volna, amelyekre az első világháború után került sor, és ami az újabb bosszúhullám és végső soron újabb háború magjait vetett volna el. A megbékélés Franciaország és Németország között, és a kölcsönösen baráti kapcsolatok létrejötte az országok között az integráció legfontosabb eredménye. A huszadik század első borzalmas és háború dúlta fele után, nem is beszélve arról, hogy a megelőző négyszáz évből kétszáz súlyos háborúkban telt el a kontinensen, az európai országok integrálódtak és szoros kapcsolatokat építettek ki egymással. Ennek köszönhetően az utóbbi hetvenöt év békében telt el, a háború az Európia Unió tagállamai között elképzelhetetlen.

És a jövő?

Az európai integráció történelmi mérlege a számos létező gyengeség, befejezetlen feladatok és megoldatlan problémák dacára kiváló, aminek következtében Európa történelme a második világháború után egészen kivételesnek mondható. Ám ez semmit nem garantál a jövőre nézve. Manapság sokan nem értik és nem ismerik fel az emberek valós érdekeit, és ez fonódik össze a súlyosan kártékony nacionalizmussal. E tényezők alááshatják, megállíthatják, sőt esetleg meg is semmisíthetik az integráció nagy történelmi vívmányait. Az EU vonakodása, hogy szankcionálja az Unió demokratikus értékeinek súlyos megsértését és az egyes tagországok kormányainak egyre fokozódó integrációellenes támadásait – arról nem is beszélve, hogy az EU folyamatosan pénzügyi támogatást nyújt ezeknek a kormányoknak –, erősítheti a nacionalista erőket és aláásható az integrációt. Nem is kell több, mint Marine Le Pen győzelme a francia elnökválasztásokon vagy az Alternative für Deutschland győzelme a német parlamenti választásokon – és a pusztulás máris elkerülhetetlen. A szolidaritás és a tehermegosztás hiánya a 2020-as súlyos járvány és gazdasági válság első szakaszában önmagában rossz üzenet volt, amit a szolidaritás és a tehermegosztás jóvátett, a járvány generálta válság idején erősítve az Uniót.

Sok kutató foglalkozik az Európai Unióval és vállalkozik jóslatokra a jövőjét illetően. A történelem, a közelmúlt és a jelen valóban kínál valamilyen irányt, és valamennyire valószínűsíthetjük, hogy a további fejlődés iránya a többsebességes Európai Unió lehet. Ez a struktúra valójában már ma is létezik az eurózóna létrejöttével, amely valuta- és kvázi bankuniót foglal magában szemben azokkal az országokkal, amelyek ebben nem vesznek részt. A különböző integráció különböző fokán álló csoportok együttélése az Unión belül nagyon is reális lehetőség. Egyes országok – hogy a végletekről beszéljünk – haladhatnak a föderális berendezkedés irányába, mások csak a szabadkereskedelmi övezetben maradnak. Az is valós lehetőség, hogy a nacionalista-populista erők térnyerése számos országban folytatódik. Ebben az esetben az egész Közösség visszafejlődik szimpla szabadkereskedelmi zónává. Nem szeretném a találgatók számát szaporítani. Egyetértek Jürgen Kocka német történésszel, aki a *Historians and the Future* című könyvében ezt írja: „Az élet- és a tudományos tapasztalat azt mondatja velünk, hogy a történelem hat a jövőre és hatással van a további útvonalra. [Ám] a lehetőség, hogy tanulunk a történelemből – a (cicerói) *historia magistra vita* értelmében – nagyon korlátozott."[23] Az Unió jövőjére számtalan tényező hat; nem csupán belsők, de – ahogy ebben a könyvben igyekeztem bizonyítani – a kapitalista társadalmi és világpolitikai rendben végbemenő változások is. Ki gondolta volna 2019-ben, hogy a Covid–19-járvány és a nyomában kibontakozó gazdasági válság ilyen drámai változásokat okoz? Az Európai Unióval foglalkozó történészek dolga, hogy dokumentálják és bizonyítsák az integráció példa nélkül álló előnyeit, rámutassanak a meglévő hiányosságokra és elégtelenségekre, hogy segítsék megérteni és hangsúlyozni, miért van szükség korrekciókra és javításokra. Ezzel bizonyíthatjuk, hogy miért az „egyre szorosabb egység" jelenti a legjobb jövőt.

Jegyzetek

1. A háború utáni új gazdasági és politikai világrend

[1] Lásd Tony Judt, *A History of Europe since 1945* (London: Penguin Group, 2005); Tony Judt (with Timothy Snyder), *Thinking the Twentieth Century* (London: Penguin Books, 2012); Mark Mazover, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century* (London: Allen Lane Publisher, 1995), 5; Tara Zahra, *The Lost Children* (Cambridge, MA and London: Harvard University Press, 2011), 9.

[2] *Fortune Magazine,* May 1945, Vol. XXXI #5, Food Scandal; *The New York Times,* April 28. Cabell Philips Reports.

[3] Keith Lowe, *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II* (London: St. Martin Press, 2012), Introduction.

[4] Lásd Berend T. Iván, *Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon, 1945–1948* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962.

[5] Angus Maddison, *Monitoring the World Economy, 1820–1992* (Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development, 1995), 195, 197.

[6] A britek 1947-ben felosztották Indiát, aminek eredményeként létrejött Pakisztán, amely megtartotta dominiumi státuszát 1965-ig. 1971-ben Banglades kivált és önálló ország lett.

[7] A kérdéssel foglalkozó hatalmas irodalomból néhány a legújabbak közül: James R. Akerman, ed., *Decolonizing the Map: Cartography from Colony to Nation* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2017); Walter Mignolo, *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options* (Durham, NC: Duke University Press, 2011); Elizabeth Schmidt, *Cold War and Decolonization in Guinea, 1946–1958* (Athens, OH: Ohio University Press, 2007); Gary Wilder, *Freedom Time: Negritude, Decolonization, and the Future of the World* (Durham, NC: Duke University Press, 2015); Christopher J. Lee, ed., *Making a World after Empire: The Bandung Moment and Its Political Afterlives* (Athens, OH: Ohio University Press, 2010); Kara Moskowitz, *Seeing like a Citizen: Decolonization, Development, and the Making of Kenya, 1945–1980* (Athens, OH: Ohio University Press, 2019).

[8] A. G. Kenwood and A. L. Lougheed, *The Growth of the International Economy, 1820–1960* (Albany, NY: SUNY Press, 1971), 216–217.

[9] Maddison, *Monitoring the World Economy, 1820–1992,* 212.

[10] Paul A. Samuelson, "Full Employment after the War," in *Postwar Economic Problems,* ed. Seymour Harris (New York and London: McGraw-Hill, 1943), 51.

[11] Gunnar Myrdal, "Is American Business Deluding Itself?," *The Atlantic Monthly* 174 (November 1944): 51.

[12] William Henry Beveridge, *Social Insurance and Allied Services* ["The Beveridge Report"] (London: H.M. Stationery Office, 1942).
[13] Warren C. Baum, *French Economy and the State* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1958), 181–182, 274–275.
[14] Hanns M. Sauter, Arno Hartman, and Tarja Katz, Die Wohnungsbaugesetze und der Soziale Wohnungsbau, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-8348-8212-7_11, accessed September 23, 2019.
[15] Sydney Pollard, *Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe, 1760–1970* (Oxford: Oxford University Press, 1986), 728–730.
[16] Harry S. Truman, *Memoires*, vol. 2 (New York: Doubleday, 1955–1956), 106.
[17] George C. Marshall, "Marshall Plan Speech" (Speech, Harvard University Commencement, Cambridge, MA, June 5, 1947), www.marshallfoundation.org/library/digital-archive/marshall-plan-speech-original/, accessed November 3, 2019.
[18] Alan S. Milward, *The Reconstruction of Western Europe, 1945–51* (Oxon: Routledge, 1984), 94, 96, 101.
[19] Derek Urwin, *The Community of Europe: A History of European Integration since 1945*, 2nd ed. (Oxon and New York: Routledge, 1995), 43.
[20] Milward, *The Reconstruction of Western Europe, 1945–51*, 70.
[21] Allen Welsh Dulles, *The Marshall Plan* (Oxford: Berg, 1948), 11, 116.
[22] Uo., 111.
[23] Winston Churchill, *The Second World War: Triumph and Tragedy*, vol. VI (Boston, MA: Houghton Mifflin, 1953), 227–228.
[24] Evan Luard, *The Cold War: A Reappraisal* (London: Thames & Hudson, 1964), 52.
[25] George Curzon brit külügyminiszter tett javaslatot erre a vonalra, amely a határt jelentette az újonnan megalakult Lengyelország és a Szovjetunió között az első világháborút követően. Ám ez nem valósult meg egészen 1939-ig, amikor a Ribbentrop–Molotov-paktum felosztotta Lengyelországot a Szovjetunió és a náci Németország között. Lásd Sarah Meiklejohn Terry, *Poland's Place in Europe: General Sikorski and the Origin of the Oder-Neisse Line, 1939–1943* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1983), 121.
[26] Joseph Stalin, "Telegram: 14 April 1945 to President Roosevelt," in *Churchill and Roosevelt, the Complete Correspondence: Alliance Declining, February 1944–April 1945*, ed. Warren F. Kimball, vol. III (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984), 610.
[27] A Lend-Lease Act törvényt 1941 márciusában fogadta el az amerikai törvényhozás, amelynek alapján háborús szállításokat lehetett teljesíteni hitelbe vagy bérletben olyan országok számára, „amelyek biztonsága létfontosságú az Egyesült Államok számára". Lásd National Archive, Records of the US House of Representatives, HR-77 A-D13, Record Group 233, Stalin, "Telegram: 14 April 1945 to President Roosevelt," 610.
[28] Kimball, *Churchill and Roosevelt*, 476.
[29] Uo., 482.
[30] Harry S. Truman, *Year of Decisions* (Garden City, NY: Doubleday, 1955), 416.
[31] Campbell Craig and Sergey S. Radchenko, *The Atomic Bomb and the Origins of the Cold War* (New Haven, CT and London: Yale University Press, 2008).
[32] John Mueller, "Quiet Cataclysm: Some Afterthoughts about World War III," *Diplomatic History* 16, no. 1 (January 1992): 66–75, https://doi.org/10.1111/j.1467-7709.1992.tb00487.x, accessed October 6, 2019.

[33] Winston Churchill, "The Sinews of Peace: A Speech to Westminster College" (Speech, Fulton, Missouri, March 5, 1946), in *Winston S. Churchill: His Complete Speeches, 1897–1963: 1897–1908*, ed. Robert Rhodes James, vol. VII (New York and London: Chelsea House Publishers, 1974), 7290–7292.
[34] "Stalin Interview with Pravda on Churchill," *The New York Times*, March 14, 1946.
[35] Winston Churchill, "The Tragedy of Europe" (Speech, University of Zurich, September 19, 1946), www.churchillarchive.com/explore/page?id=CHUR%205%2F8%2F145-162#image=0, accessed January 5, 2020.
[36] Jean Monnet, *Memoirs*, trans. Richard Mayne (Garden City, NY: Doubleday, 1978), 337.
[37] George Kennan, *The Chargé in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State [The "Long Telegram"]* (Moscow: U.S. Department of State–Office of the Historian, February 22, 1946), https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v06/d475, accessed October 3, 2019.
[38] George Kennan, *George Kennan's Memorandum [NARA 711.51/4–146]*, Memorandum (Moscow: U.S. Department of State, April 1, 1946).
[39] Eisenhower elnök tárgyalta a „dominóelvet" az 1954. április 7-én megtartott sajtókonferenciáján, amelyen a franciák indokínai háborújával foglalkozott. Neil H. Petersen, ed. „Editorial Note", *Foreign Relations of the United States, 1952–1954, Indochina*, vol. XIII, Part I (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1982), Document 716, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v3p1/d716, accessed September 29, 2019.
[40] Winston Churchill, "Speech at the Independence Day Dinner of the American Society in London–July 4, 1950," in *In the Balance: Speeches of 1949 and 1950 by Winston Churchill*, ed. Randolph Churchill (London: Cassell & Company Ltd, 1951), 312.
[41] *The Brookings Institution, Major Problems of the United States Foreign Policy, 1949–50* (Washington, DC: The Brookings Institution, 1949), 406.
[42] Lásd Ivan T. Berend, *The History of European Integration: A New Perspective* (Oxon: Routledge, 2016), 21–23.
[43] Harry Truman, "Address of the President to Congress, Recommending Assistance to Greece and Turkey" (Presidential Address, Joint Meeting of Congress, Washington, DC, March 12, 1947), www.trumanlibrary.gov/library/research-files/address-president-congress-recommending-assistance-greece-and-turkey, accessed October 18, 2019.
[44] *Memorandum Initialed by President Roosevelt and Prime Minister Churchill [Document 283]* (Moscow: U.S. Department of State–Office of the Historian, September 15, 1944), Roosevelt Papers, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944Quebec/d283, accessed October 24, 2019.
[45] Franklin Delano Roosevelt, "Letter to George Stimson," August 26, 1944. In Anthony James Nicholls and John Wheeler-Bennett, *The Semblance of Peace: The Political Settlement after the Second World War* (London: Palgrave Macmillan, 1972), 175.
[46] National Archive, "Confidential US State Department Central Files, France, Foreign Affairs, 1945–1949," 711.51/4–2045.
[47] National Archive, „Ernest de W. Meyer US Consul's Report", October 10, 1947, 862.00/10-1047. Az amerikai követség a következőképpen vázolja a Saar-vidékkel kapcsolatos politikát: „Saar-alkotmány, 1947. december 15, Németországtól független. Franciaország átveszi a honvédelmet és a külügyet. A hivatalos fizetőeszköz a frank." National Archive, Embassy Report from Paris to Secretary of State, September 3, 1949, 862.00/9-349.

[48] Georges Bidault-hoz 1945 szeptemberében intézett levelében James F. Byrnes leszögezte: „örömmel fogom támogatni a francia kormány álláspontját, hogy bizonyos azonnali lépések történjenek annak érdekében, hogy a Saar-vidék gazdasága integrálódjon Franciaországba." National Archive, James F. Byrnes, „Letter to Georges Bidault – against French Unilateral Action to Annex the Saarland", September 25, 1945. 862.014/9-2546. 1947 decemberében a megbízott külügyminiszter a következő táviratot küldte: „jóváhagytuk, hogy Franciaország magába olvassza a Saar-vidék gazdaságát," National Archive, Acting Secretary of State Telegram, December 23, 1947, 862.00/12-1747.1

[49] National Archive, "The Evolution of US Denazification Policies in Germany. Report of the Political Advisor of the Military Government in Germany," May 5, 1948, 862.00/5–1148.

[50] National Archive, "Consul Maurice W. Altaffer's Report on Denazification to Secretary of State," December 24, 1946, 862.00/12–2446.

[51] National Archive, "Report of the American Consul in Bremen about the Congress of the Christian Democratic Union," September 8, 1948, 862.00/9–848.

[52] National Archive, "Consul General Maurice W. Altaffer's Report on His Meeting with Adenauer, Bremen," January 5, 1947, 862.00/6–547.

[53] National Archive, "Report of Consul Martin J. Hillenbrand, Attached to Consul General Altaffer's Letter," October 13, 1947, 862.00/10–1447.

[54] National Archive, "McCloy Report on an Informal Meeting between the Federal Chancellor and the Council of the Allied High Commission," October 27, 1949, 862.00/9–2749.

[55] National Archive, "Consul Altaffer's Report from Bremen," October 8, 1947, 862.00/10–847; National Archive, "Report of the US Consulate in Hamburg," January 13, 1948, 862.00/1–1348.

[56] Deák István, *Európa próbatétele: együttműködés, ellenállás és megtorlás a második világháború alatt*, Budapest: Argumentum Kiadó, 2015, 215, 220. – Istvan Deak, *Europe on Trial: The Story of Collaboration, Resistance, and Retribution during World War II* (Boulder, CO: Westview Press, 2015), 111, 203, 213.

[57] National Archive, „Some Aspects of Renazification in Bavaria, Clarens M. Bolds, Acting Land Commissioner, to J. McCloy, Munich", November 1. 1949, 862.00/11-149, National Archive, „Robert Murphy's Report to the Secretary of State", July 28. 1948, 862.00/8-648. Ahogy B. Tomlin Bailey főkonzul jelentette: „Krumbach és Dinkelsbuehl járásokban az újraválasztott exnáci polgármesterek aránya 71, illetve 60 százalék … Bajorországban a nácik mindenhol visszatértek a kormányzati pozíciókba." National Archive, „Consul General B. Tomlin Bailey's Report from Munich", August 16. 1948, 862.00/8-1648.

[58] Deák, *Europa próbatétele*, 204–205.

[59] Uo., 213.

[60] National Archive, "Barbour's Message to Secretary of State," October 20, 1949, 862.00/10–2049.

[61] J. F. Byrnes, "Address by Secretary of States Byrnes on United States Policy Regarding Germany, Stuttgart, September 6, 1946." In *Documents on Germany, 1944–1970* (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1971), 62–63.

[62] Lásd Churchill, "The Tragedy of Europe."

[63] Dieter Waibel, "Von der wohlwollenden Despotie zur Herrschaft des Rechts: Entwicklungsstufen der amerikanischen Besatzung Deutschlands, 1944–1949", in *Beiträge zur Rechtsgeschichte des 20. Jahrhunderts*, ed. Thomas Duve et al. (Tübingen: Mohr Siebeck GmbH & Co., 1996), 373–384.

[64] National Archive, "Proposal for Meeting Anglo-French Security Desires with Respect to Germany," December 9, 1948, 862.00/12–948.

[65] "The Community's Relations with the Outside World," *Bulletin from the European Community for Coal and Steel*, no. 20 (December 1956): 3.

[66] National Archive, "John J. McCloy, Telegram No. 962 for Acheson and Byroade," August 3, 1950, in record group 4666, Top Secret General Records, Box No. 2, File August 1950; J. J. McCloy Papers; Henry Byroade telegram No. 943, August 4, 1950. Both telegrams were cited in Manfred Görtemaker, "The Failure of EDC and European Integration," in *Crisis in European Integration: Challenges and Responses*, ed. Ludger Kühnhardt (New York: Berghahn Books, 2009), 38–39.

[67] Allen Welsh Dulles, *Statement by the Secretary of State to the North Atlantic Council [Document 238]* (Paris: NATO Ministerial Meeting, December 14, 1953). In John Bernbaum, Lisle Rose and Charles Sampson, eds., *Foreign Relations of the United States, 1952–1954: Western European Security*, vol. V, Part 1 (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1983), https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v05p1/d238, accessed November 6, 2019.

2. Föderalista álmodók és gyakorlatias integrációépítők

[1] Paul Fouracre, ed., *The New Cambridge Medieval History c. 500–700*, vol. 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 2005). A népvándorlás legnagyobb hullámára i. sz. 300 és 700 között került sor, de még a 10. században is érkeztek későbbi hullámok.

[2] Ezen idézetek mindegyikének a forrása, Perry Anderson, *The New Old World* (Brooklyn, NY: Verso Books, 2009), 476–477.

[3] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Hegel: *The Letters*, trans. Clark Butler and Christine Seiler (Bloomington, IN: Indiana University Press, 1984), 114.

[4] Idézi Alexander Mikaberidze, *The Napoleonic Wars: A Global History* (Oxford: Oxford University Press, 2020), 232.

[5] Claude Henri Saint-Simon and Augustin Thierry, *De La Réorganisation de La Société Européenne, De La Nécessité et Des Moyens de Rassembler Les Peuples de l'Europe En Un Seul Corps Politique* (Paris: Adrien Égron, 1814).

[6] Alexander Campbell, "Peace Congress," in *The Millennial Harbinger*, ed. W. K. Pendleton, R. Richardson, and A. W. Campbell, vols 3 and 6 (Bethany, VA: A. Campbell, 1849), 705.

[7] Mikhail Aleksandrovich Bakunin, "On Federalism and Socialism," in *Selected Writings of Mikhail Bakunin*, ed. Arthur Lehning, trans. Steven Cox and Olive Stevens (London: Jonathan Cape Ltd., 1973), 94.

[8] Teodor Korwin Szymanowski, *L'avenir économique, social et politique en Europe* (Paris: H. Marot, 1885).

[9] Richard N. Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europe* (New-York: Alfred A. Knopf, 1926).

[10] Wickham Steed, "Introduction," in *The Totalitarian State against Man,* ed. Richard Nicolaus Coudenhove-Kalergi, trans. Andrew McFadyean (London: Frederick Muller Ltd., 1938), 9.

[11] Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europe*.

[12] Ben Rosamond, *Theories of European Integration* (London: Palgrave Macmillan, 2000).

[13] Altiero Spinelli and Ernesto Rossi, "The Ventotene Manifesto," in *The European Union,* ed. Brent F. Nelsen and Alexander C.-G. Stubb (London: Lynne Rienner, 1998), 4–6.

[14] Altiero Spinelli and Ernesto Rossi, "The 1944 Ventotene Manifesto: Towards a Free and United Europe," in *Theories of Federalism: A Reader,* ed. Dimitrios Karmis and Wayne Norman (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 199–200, https://doi.org/10.1007/978-1-137-05549-1_17, accessed October 6, 2017.

[15] *"Draft Declaration of the European Resistance Movement,"* May 20, 1944, http://ucparis.fr/files/2414/4231/7458/manifesto_of_european_resistance_1944.pdf, accessed October 7, 2018.

[16] Winston Churchill, *"Why Not 'The United States of Europe'?"* (Cambridge: International Churchill Society, 1938), https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour/finest-hour-130/the-united-states-of-europe/, accessed October 7, 2018.

[17] Jon Danzig, *"Winston Churchill: A Founder of the European Union,"* November 10, 2013, https://eu-rope.ideasoneurope.eu/2013/11/10/winston-churchill-a-founder-of-the-european-union/, accessed October 18, 2018.

[18] Winston Churchill, "The Tragedy of Europe" (Speech, University of Zurich, September 19, 1946), www.churchillarchive.com/explore/page?id=CHUR%205%2F8%2F145-162#image=0, accessed October 18, 2018.

[19] Roy Jenkins, *Churchill: A Biography* (New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2002), 814–816.

[20] Lásd 16. jegyzet.

[21] Winston Churchill, *Kingsway Hall Speech* (London: Curtis Brown Group, November 28, 1949), www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/ce26cc27-30bc-4ec1-b0df-8a572f3dcc0e/publishable_en.pdf, accessed October 17, 2018.

[22] Winston Churchill, "Speech in the House of Commons on 27 June 1950 (#168)," in *In the Balance,* ed. Winston S. Churchill (New York: Rosetta Books, 2014), 299.

[23] Walter Lipgens, "The Formation of the European Unity Movement," In *A History of European Integration;* 1945–1947, vol. 1 (Oxford: Oxford University Press, 1982), 19, 41, 56, 115, 126, 134, 142–143, 159, 248, 259, 269.

[24] Henri Brugmans, *Prophèts et Fondateurs de l'Europe* (Bruges: College of Europe, 1974).

[25] Alan Milward, *The European Rescue of the Nation-State* (Berkeley, CA: University of California Press, 1992).

[26] Michael J. Hogan, *The Marshall Plan: America, Britain, and the Recommendation of Western Europe,* 1947–1952 (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 41–43.

[27] Barry Eichengreen and Andrea Boltho, "The Economic Impact of European Integration" (London: Centre for Economic Policy Research, May 2008), www.researchgate.net/publication/4761629_The_Economic_Impact_of_European_Integration, accessed November 1, 2018.

[28] Allen Welsh Dulles, *The Marshall Plan,* ed. Michael Wala (Oxford: Berg, 1993), 39.

[29] Ernst Hans van der Beugel, *From Marshall Aid to Atlantic Partnership: European Integration as a Concern of American Foreign Policy* (Amsterdam: Elsevier Publishing Company, 1966), 73, 75.

[30] Uo., 43, 47.

[31] Paul Hoffman, *Hoffman Speech,* 75th OEEC Council Meeting (Paris: Organisation for European Economic Cooperation, October 31, 1949), www.cvce.eu/content/publication/2009/4/3/840d9b55-4d17-4c33-8b09-7ea547b85b40/publishable_en.pdf, accessed October 15, 2018.

[32] Beugel, *From Marshall Aid to Atlantic Partnership,* 186.

[33] Paul Hoffman, "Oral History Interview," interview by Philip C. Brooks, November 25, 1964, www.trumanlibrary.gov/library/oral-histories/hoffmanp, accessed October 18, 2018.

[34] Beugel, *From Marshall Aid to Atlantic Partnership,* 79, 137, 146–147.

[35] Jean Monnet, *Memoirs, trans.* Richard Mayne (Garden City, NY: Doubleday, 1978). – Emlékiratok (Budapest: BGF 2004).

[36] Edmund Dell, *The Schuman Plan and the British Abdication of Leadership in Europe* (Oxford: Oxford University Press, 1995), 50–51.

[37] Sarwar Kashmeri, "The Sun Never Sets on Britain's Eternal Question: To Be or Not to Be a European (Review of Britain's Quest for a Role: A Diplomatic Memoire from Europe to the UN by David Hannay)," *Foreign Policy Association* (blog), March 14, 2013, https://foreignpolicyblogs.com/2013/03/14/the-sun-never-sets-on-britains-eternal-question-to-be-or-not-to-be-a-european/, accessed October 16, 2018.

[38] "General Eisenhower's Speech before the English Speaking Union at London, July 3, 1951," *Department of State Bulletin,* July 30, 1951, 163–165.

[39] Arthur Schlesinger, *A Thousand Days* (Boston, MA: Houghton Mifflin, 1965), 720.

[40] United States Congress, *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 87th Congress,* vol. 108, Part 7 (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1962), 8612.

[41] Paul-Henri Spaak, *The Continuing Battle: Memoirs of a European,* 1936–1966, trans. Henry Fox (Boston, MA and Toronto, ON: Little, Brown and Company, 1971), 164.

[42] "France and the Schuman Plan," *The Economist,* December 15, 1951, The Economist Historical Archive, 1843–2015.

[43] Walter Hallstein, *Statement by the President of the Commission of the European Economic Community* (Strasbourg: European Parliamentary Assembly, June 24, 1960), 71, http://aei.pitt.edu/34146/1/A612.pdf.

[44] Kurt Kiesinger, "December 13, 1966 Speech by Federal Chancellor Kiesinger in Front of the 5 Deautschen Bundestag," in *Documents on Germany Policy: December 1, 1966 to December 31, 1967,* ed. Gisela Oberländer, vols 1 and 5 (Frankfurt: Alfred Metzner Verlag, 1968), 59.

[45] "Unsigned Minute, September 22, 1947," n.d., PRO, FO 371/67673/Z8461/G.

[46] Alan S. Milward, *The Reconstruction of Western Europe, 1945–51 (Oxon: Routledge, 1984), 62.*

[47] *Cabinet Minutes,* C.C.(52)101st Meeting–C.C.(54)12th Meeting (London: The Cabinet of the United Kingdom, December 3, 1962), 98, www.nationalarchives.gov.uk/documents/transcript-cab195-11.pdf, accessed October 18, 2018. Kenneth Younger államtitkár, Bevin helyettese egyértelműen hangot adott előítéleteinek és gyanakvásának Schumannal kapcsolatban: Nem nagyon bíznék benne, mert furcsa ember … Agglegény és hithű katolikus, aki, ahogy mondják, a papok befolyása alatt áll." In Edmund Dell, "K. Younger's Diary: 14 May 1950 Entry," in *The Schuman Plan and the British Abdication of Leadership in Europe* (Oxford: Oxford University Press, 1995), 65.

[48] Carlo Sforza, "Cinqueanni a Palazzi Chigi. La Politica Estera Italian Dal 1947 al 1951," in *A History of European Integration: 1945–1947, ed. Walter Lipgens* (Oxford: Clarendon Press, 1982), 555–556.
[49] Alan S. Milward, "T 236/808 London Committee, Sub-Committee for Integration of Europe, July 23, 1947," in *The Reconstruction of Western Europe 1945–51* (Oxon: Routledge, 1984), 239.
[50] Walter Lipgens and Wilfried Loth, eds., *Documents on the History of European Integration: The Struggle for the European Union by Political Parties and Pressure Groups in Western European Countries, 1945–1950* (Berlin: De Gruyter, 1988), 746–753.
[51] Sean Greenwood, *Britain and European Cooperation since 1945* (Oxford: Blackwell, 1992), 30.
[52] Dell, *The Schuman Plan and the British Abdication of Leadership in Europe*, 68.
[53] Uo., 87.
[54] Uo., 65.
[55] Uo., 88.
[56] Uo., 11.
[57] Irwin M. Wall, *The United States and the Making of Postwar France, 1945–1954* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 266.
[58] Jefferson Caffrey, "Memorandum to the Secretary by Ambassador Caffery," May 12, 1945 [National Archive 751.00/5–1245].
[59] Joseph Grew, "Memorandum by the Acting Secretary of State [National Archive 711.51/5–1845]," in *Foreign Relations of the United States*, vol. 1 (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1945), 17.
[60] National Archive, *What Worries the French*, Memorandum (Paris: U.S. Department of State, March 1945), 711.51/3–2145.
[61] Caffrey, "Memorandum to the Secretary by Ambassador Caffery."
[62] Jefferson Caffrey, "Ambassador Caffery's Report to the Acting Secretary of State" (Paris: U.S. Department of State, May 5, 1945), NIACT 2381, National Archive.
[63] Jefferson Caffrey, "Ambassador Caffery's Telegram for the Secretary of State," August 17, 1945 [National Archive 751.00/8–1745].
[64] Wall, *The United States and the Making of Postwar France, 1945–1954*, 36–37.
[65] Jefferson Caffrey, "Ambassador Caffery's Message to the State Department," n.d. [National Archive 851.00/4–446].
[66] Albrecht Ritschl and Helge Berger, "Germany and the Political Economy of the Marshall Plan, 1947–52: A Revisionist View," in *Europe's Postwar Recovery*, ed. Barry Eichengreen (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 218–219; Milward, The Reconstruction of Western Europe, 1945–51, 147–148.
[67] Wall, *The United States and the Making of Postwar France, 1945–1954*, 65.
[68] George Kennan, "Memorandum Prepared by the Director of the Policy Planning Staff (Kennan)," in *Foreign Relations of the United States, 1947, the British Commonwealth; Europe*, vol. III (Washington, DC: U.S. Department of State, July 18, 1947), 202, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v03/d202, accessed October 16, 2018.
[69] Wall, *The United States and the Making of Postwar France, 1945–1954*, 192.
[70] Monnet, *Memoirs*, 342–343.
[71] Uo., 274.
[72] Uo., 80, 88–89.

[73] Robert Schuman, *The Coming Century of Supranational Communities* (Strasbourg: Festival Hall, May 16, 1949), www.schuman.info/Strasbourg549.htm, accessed October 28, 2017.
[74] Robert Schuman, *The Schuman Declaration* (Brussels: European Union, May 9, 1950), https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en, accessed October 23, 2017.
[75] Monnet, *Memoirs*, 199.
[76] Samuel Reber, "The Deputy Director of the Office of European Affairs (Reber) to the Director of the Office for European Affairs (Hickerson)," In *Telegram, Foreign Relations of the United States, 1948*, vol. II (Paris: U.S. Department of State, March 27, 1948), 152.
[77] Ernest Bevin, *House of Commons Debate [Vol. 469 Cc2203–338]*, Parliamentary Session (London: UK Parliament, November 17, 1949), https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1949/nov/17/foreign-affairs, accessed November 3, 2018.
[78] Robert Schuman, *The Coming Century of Supranational Communities* (Strasbourg: Festival Hall, May 16, 1949), www.schuman.info/Strasbourg549.htm, accessed October 9, 2018.
[79] H. A. Byroade, "Draft Letter to Foreign Minister Schuman Concerning German Development from H.A. Byroade to Secretary of State," October 28, 1949 [National Archive 862.00/10–2849].
[80] Schuman, *The Schuman Declaration*, https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en, accessed November 1, 2018.
[81] André Gauron, *European Misunderstanding*, trans. Keith Torjoc (New York: Algora Publishing, 2000), 5–6.
[82] Konrad Adenauer, "Letter: 31 October 1945," in *Erinnerungen: 1945–1953*, vol. 1 (Stuttgart: DVA Verlag, 1965), 39.
[83] Maurice Altaffer, "American Consul General's Report from Bremen," January 31, 1949 [National Archive 862.011/1–3149].
[84] Konrad Adenauer, "Consular Report to the Secretary of State," May 22, 1949 [National Archive 862.00/5–1549].
[85] Konrad Adenauer, *Erinnerungen: 1945–1953*, vol. 1 (Stuttgart: DVA Verlag, 1965), 314–315.
[86] Maurice Altaffer, "American Consul General's Report from Bremen," October 22, 1948 [National Archive 862.00/10–2248].
[87] Maurice Altaffer, "American Consul General's Report from Bremen," May 5, 1948 [National Archive 862.00/5–548].
[88] Martin J. Hillenbrand, "American Consul's Report from Bremen," March 29, 1948 [National Archive 862.00/3–1548].
[89] John McCloy, "High Commissioner McCloy's Letter to James E. Webb," October 28, 1949 [National Archive 862.00/10–2849].
[90] Adenauer, *Erinnerungen: 1945–1953, 314–315*.
[91] Monnet, *Memoirs*, 283, 285; Thomas Pedersen, *Germany, France, and the Integration of Europe: A Realist Interpretation* (London: Pinter, 1998), 76. Ahogy Monnet feljegyzi, a hatalmon lévő francia kereszténydemokrata mozgalom által kiadott *L'Aube* napilap sietett, hogy elutasítsa Adenauer elképzeléseit: „Adenauer Európát Németország köré és Németországnak akarja építeni."
[92] Sforza, "Cinqueanni a Palazzi Chigi. La Politica Estera Italian Dal 1947 al 1951," 501.
[93] Walter Lipgens, *A History of European Integration: 1945–1947* (Oxford: Clarendon Press, 1982), 264, 267.

[94] Robert A. Lowett, "Message," November 26, 1947 [National Archive 862.00/11–2647].
[95] Frances M. B. Lynch, "Resolving the Paradox of the Monnet Plan: National and International Planning in French Reconstruction," *The Economic History Review 37*, no. 2 (May 1984): 229–243.
[96] Bela Balassa, *The Theory of European Integration* (Westport, CT: Greenwood Press, 1961), 184–185.
[97] Pierre Gerbert, *La Construction de l'Europe* (Notre Siècle, 1983, Paris), 197.
[98] "Treaty of Rome," March 25, 1957, 2, https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf, accessed November 17, 2018.
[99] Ferenc Jánossy, *The End of the Economic Miracle: Appearance and Reality in Economic Development* (London: Routledge, 1971).
[100] Részletesebben lásd Ivan T. Berend, *An Economic History of Twentieth-Century Europe: Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 222–251.
[101] Victoria De Grazia, "Changing Consumption Regimes in Europe, 1930–1970," in *Getting and Spending: European and American Consumer Societies in the Twentieth Century*, ed. Charles McGovern, Matthias Judt, and Susan Strasser (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 59, 74, 79.
[102] P. Paul Finet, P. Etienne Hirsch, and P. Walter Hallstein, Interview of Three European Community Presidents, June 11, 1959, Archive of European Integration.
[103] Derek Urwin, *The Community of Europe: A History of European Integration since 1945*, 2nd ed. (Oxon and New York: Routledge, 1995), 103–105; CVCE (University of Luxembourg), n.d., "The Fouchet Plans," www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/a70e642a-8531-494e-94b2-e459383192c9, accessed November 3, 2018.
[104] Andrew Moravcsik, "De Gaulle and Europe: Historical Revision and Social Science Theory," Working Paper, Working Paper Series 8.5 (Cambridge, MA: Harvard Program for the Study of Germany and Europe, 1998), Archive of European Integration, https://ces.fas.harvard.edu/files/working_papers/PSGE_WP8_5.pdf, accessed November 18, 2018.
[105] Andreas Staab, *The European Union Explained: Institutions, Actors, Global Impact*, 3rd ed. (Bloomington, IN: Indiana University Press, 2013), 12.
[106] E gazdasági és fogyasztásnövekedés átfogó elemzését lásd Éva Bóka, "The Idea of Subsidiarity in the European Federalist Thought," Working Paper (Amstelveen: University of Budapest, 2005), 69–73, www.grotius.hu/doc/pub/ECICWF/boka_eva_idea_subidiarity.pdf, accessed November 2, 2018.
[107] Michael J. Baun, *An Imperfect Union: The Maastricht Treaty and the New Politics of European Integration* (Boulder, CO: Westview Press, 1996), 77.
[108] Dolly Haddad, "The Day France's Liberation Hero Charles de Gaulle Resigned," *RFI (Radio France Internationale)*, April 28, 2019, Digital Edition, sec. France, www.rfi.fr/en/france/20190428-general-charles-de-gaulle-resignation-liberation-war-hero, accessed November 16, 2018.
[109] Desmond Dinan, *Europe Recast: A History of European Union*, 2nd ed. (Boulder, CO: Lynne Rienner, 2014), 123–156.
[110] Wilfried Loth, *Building Europe: A History of European Unification* (Berlin: Walter de Gruyter, 2015).

[111] Angus Maddison, *Monitoring the World Economy*, 1820–1992 (Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development, 1995), 228.

3. Az Európai Közösség alapvető intézményei és szakpolitikai kérdései

[1] Lásd European Commission, *The European Union Explained: How the European Union Works* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012), http://eeas.europa.eu/archives/delegations/singapore/documents/more_info/eu_publications/how_the_european_union_works_en.pdf, accessed September 8, 2018; Knud Erik Jørgensen, Mark Pollack, and Ben Rosamond, eds., *The Sage Handbook of European Union Politics* (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: Sage, 2007); *The European Union: A People-Centered Agenda* (Brussels: OECD Publications, 2019), www.oecd.org/eu/The-European-Union-a-people-centred-agenda.pdf, accessed January 7, 2020; Neill Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, 7th ed. (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010); Scott L. Greer et al., *Everything You Always Wanted to Know about European Union Health Policies but Were Afraid to Ask*, Observatory Study Series 34 (London: European Observatory on Health Systems and Policies, 2014).
[2] "The Decision-Making Process in the Council," European Council, January 31, 2020, www.consilium.europa.eu/en/council-eu/decision-making/, accessed February 19, 2020; "Voting System," March 23, 2020, www.consilium.europa.eu/en/council-eu/voting-system/, accessed March 18, 2020.
[3] Ina Sokolska, "Developments Up to the Single European Act," *European Parliament*, November 2019, www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/2/developments-up-to-the-single-european-act, accessed December 8, 2019; Philippe de Schoutheete, "Institutional Reform in the EU," *European Policy Brief*, no. 19 (February 2014): 8.
[4] "Court of Justice of the European Union (CJEU)," *European Union*, June 16, 2016, https://europa.eu/european-union/about-e0u/institutions-bodies/court-justice_en, accessed November 7, 2019.
[5] The European External Action Service (EEAS) assists the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, the European Economic and Social Committee, the European Committee of the Regions, the European Investment Bank, and the European Ombudsman (all of which are overseen by the EU's governing bodies).
[6] "Glossary of Summaries," *EUR-Lex*, January 9, 2020, https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/democratic_deficit.html, accessed January 20, 2020.
[7] Perry Anderson, *Depicting Europe*, vol. 29, no. 18 (London: London Review of Books), September 20, 2007, www.lrb.co.uk/the-paper/v29/n18/perry-anderson/depicting-europe, accessed September 6, 2018.
[8] Mathis Porchez, "The Questionable 'Democratic Deficit' of the European Union," *The New Federalist*, November 19, 2018, sec. Commentary, www.thenewfederalist.eu/the-questionable-democratic-deficit-of-the-european-union, accessed October 9, 2019.
[9] George F. Will, "The Limits of Majority Rule," *National Affairs*, no. 43, Spring 2020.
[10] Mehreen Khan and Guy Chazan, "Germany's Annual EU Budget Bill Set to Double to €33bn," *Financial Times*, October 27, 2019, www.ft.com/content/9c82433c-f846-11e9-a354-36acbbb0d9b6, accessed December 7, 2019.

[11] "Policies of the European Parliament," *Mosaiikkiry*, https://europarlamentti.info/en/values-and-objectives/policies/, accessed May 19, 2020; "Policies–Migration and Home Affairs," *European Commission*, December 6, 2016, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies_en, accessed October 8, 2019; "Cohesion Policy–Glossary," *European Commission*, https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/glossary/c/cohesion-policy, accessed May 19, 2020; "The Common Agricultural Policy at a Glance," *European Commission*, https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_en, accessed May 19, 2020; "EP after the Lisbon Treaty: Bigger Role in Shaping Europe," *European Parliament*, www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/powers-and-procedures/the-lisbon-treaty, accessed May 19, 2020.

[12] "Climate Change: What the EU Is Doing," *European Council*, accessed May 19, 2020, www.consilium.europa.eu/en/policies/climate-change/, accessed May 20, 2020; Jennifer Rankin, "'Our House Is on Fire': EU Parliament Declares Climate Emergency," *The Guardian*, November 28, 2019, sec. World News, www.theguardian.com/world/2019/nov/28/eu-parliament-declares-climate-emergency, accessed January 3, 2020.

[13] Stefan Tangermann and Stephan von Cramon-Taubadel, "Agricultural Policy in the European Union: An Overview," no. 1302 (2013): 76; "1.6 Million Farmers Receive almost 85 Percent of the EU's Agricultural Subsidies," *European Data Journalism Network*, www. europeandatajournalism.eu/News/Data-news/1.6-million-farmers-receive-almost-85-percent-of-the-EU-s-agricultural-subsidies, accessed May 24, 2019.

[14] Selam Gebrekidan, Matt Apuzzo, and Benjamin Novak, "The Money Farmers: How Oligarchs and Populists Milk the E.U. for Millions," *The New York Times*, November 3, 2019, sec. World, www.nytimes.com/2019/11/03/world/europe/eu-farm-subsidy-hungary.html, accessed January 8, 2020.

[15] Kira Schacht, "How the EU Funds Its Economically Disadvantaged Regions," DW, May 8, 2019, www.dw.com/en/how-the-eu-funds-its-economically-disadvantaged-regions/a-48354538, accessed December 5, 2019.

[16] Professor Persida Cechin-Crista et al., "The Social Policy of the European Union," *International Journal of Business and Social Science*, Special Issue, 4, no. 10 (August 2013): 10.

[17] Jon Worth, "What Is a 'Social Europe'?," *The New Federalist*, August 22, 2006, sec. Economy & Trade, www.thenewfederalist.eu/What-is-a-Social-Europe, accessed October 7, 2018. The Council of Europe issued the following documents: The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Rome: November 4, 1950); The European Social Charter (Turin: October 18, 1916); The European Code of Social Security (April 16, 1964); and the European Convention on the Social Protection of Farmers (May 6, 1974).

[18] *Towards the Englarged Union*, Strategy Paper (Brussels: Commission of the European Communities, October 9, 2002), 7.

[19] *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament* (Brussels: Commission of the European Communities, March 11, 2003), http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf, accessed September 7, 2018.

[20] "European Neighbourhood Policy (ENP)," Government, European Commission, December 21, 2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/330/European Neighbourhood Policy (ENP), accessed October 9, 2018.

4. A globalizáció és a globális politikai káosz új kihívásai – Európa válasza

[1] *Treaty on European Union* (Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, February 7, 1992).

[2] Kevin H. O'Rourke and Jeffrey G. Williamson, *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy* (Cambridge, MA and London: MIT Press, 1999), 2.

[3] Shale Horowitz, "Restarting Globalization after World War II: Structure, Coalitions, and the Cold War," *Comparative Political Studies* 37, no. 2 (March 1, 2004): 127–128, https://doi.org/10.1177/0010414003260980.

[4] Lásd Joanne Gowa, *Allies, Adversaries, and International Trade* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994); Albert O. Hirschman, *National Power and the Structure of Foreign Trade*, 2nd ed. (Berkeley, CA and Los Angeles, CA: University of California Press, 1980).

[5] Horowitz, "Restarting Globalization after World War II," 128.

[6] Charles Kindleberger, *The World in Depression, 1929–1939* (Berkeley, CA and Los Angeles, CA: University of California Press, 1973).

[7] Kindlebergert idézi Horowitz, "Restarting Globalization after World War II," 129.

[8] Kenichi Ohmae, *Beyond National Borders* (Homewood: Dow Jones-Irwin, 1988), 35–39.

[9] Medard Gabel and Henry Bruner, *Global Inc: An Atlas of the Multinational Corporation* (London: New Press, 2003), 2.

[10] Ohmae, *Beyond National Borders*, 35–39.

[11] Kenichi Ohmae, *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*, 2 revised (London: HarperCollins, 1999), XVI.

[12] Judah Levine, "The History of the Shipping Container," *Freightos*, April 24, 2016, www.freightos.com/the-history-of-the-shipping-container/.

[13] David Kotz, "Globalization and Neoliberalism," *Rethinking Marxism* 12, no. 2 (Summer 2002): 64–79; Ivan T. Berend, *An Economic History of Twentieth-Century Europe: Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 247.

[14] Art Wolinsky, *The History of the Internet and the World Wide Web* (Berkeley Heights, NJ: Enslow Publishing, 1999).

[15] *The Economist*, May 30, 2020, Global Tourism.

[16] Berend, *An Economic History of Twentieth-Century Europe*, 248.

[17] Milton Friedman, *Tax Limitation, Inflation and the Role of Government* (Dallas: Fisher Institute, 1978), 7.

[18] Uo., 75, 79, 91.

[19] Lásd Eric Helleiner, *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990s* (Ithaca, NY and London: Cornell University Press, 1994), 168–170; Joseph Stiglitz, *Globalization and Its Discontents* (New York: W. W. Norton & Company, 2002), 16–17, 34, 53, 65.

[20] Wayne Sandholtz, *High-Tech Europe: The Politics of International Cooperation* (Berkeley, CA and Los Angeles, CA: University of California Press, 2018), 115.

[21] "Improving Competitiveness and Industrial Structures in the Community. Commission Communication to the Council," EU Commission–COM Document (European Community, February 25, 1986), 7, Archive of European Integration, http://aei.pitt.edu/6354/1/6354.pdf.

[22] Willem Hulsink, *Privatisation and Liberalisation in European Telecommunications: Comparing Britain, the Netherlands and France* (London: Routledge, 1999), 101.
[23] *Structural Adjustment and Economic Performance* (Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, 1987), 213.
[24] François Duchêne and Geoffrey Shepherd, eds., *Managing Industrial Change in Western Europe* (London: F. Pinter, 1987), 36.
[25] *Structural Adjustment and Economic Performance*, 214, 254.
[26] Lynn Krieger Mytelka and Michel Delapierre, "The Alliance Strategies of European Firms in the Information Technology Industry and the Role of ESPRIT," in *Multinationals and European Community*, ed. John H. Dunning and Peter Robson (Oxford: Basil Blackwell, 1987), 7, 113, https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-5965.1987.tb00314.x, accessed November 9, 2017.
[27] Jean-Jacques Servan-Schreiber, *Le défi américain* (Paris: Denoël, 1967). Lásd még Volker Schneider, "Organized Interests in the European Telecommunications Sector," in *Organized Interests and the European Community*, ed. Justin Greenwood, Jürgen R. Grote, and Karsten Ronit (London: Sage Publications, 1992), 50.
[28] Idézi Daniel J. Sargent, *A Superpower Transformed: The Remaking of American Foreign Relations in the 1970s* (New York: Oxford University Press, 2017), 37.
[29] "Interdependence Day," *The New York Times*, July 4, 1976, www.nytimes.com/1976/07/04/archives/interdependence-day.html.
[30] Idézi Ernst Hans van der Beugel, *From Marshall Aid to Atlantic Partnership: European Integration as a Concern of American Foreign Policy* (Amsterdam: Elsevier Publishing Company, 1966), 382–383.
[31] John F. Kenney, "Independence-Day Address at Independence Hall" (Presidential Address, Philadelphia, July 4, 1962), www.jfklibrary.org/archives/other-resources/john-f-kennedy-speeches/philadelphia-pa-19620704.
[32] Douglas Brinkley and Richard T. Griffiths, "Preface," in *John F. Kennedy and Europe*, ed. Douglas Brinkley and Richard T. Griffiths (Baton Rouge, LA: Louisiana State University Press, 1999), XVI.
[33] Lyndon B. Johnson, "Remarks" (National Conference of Editorial Writers, New York City, October 7, 1966). In *Public Papers of the Presidents of the United States, 1966*, vol. II (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1967), 1125–1130.
[34] Gordon A. Craig, "Did Ostpolitik Work? The Path to German Reunification," ed. Timothy Garton Ash, *Foreign Affairs* 73, no. 1 (1994): 162–167, https://doi.org/10.2307/20045899.
[35] Luke A. Nichter, *Richard Nixon and Europe: The Reshaping of the Postwar Atlantic World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 136.
[36] Henry Kissinger, *The Troubled Partnership: A Re-Appraisal of the Atlantic Alliance*, Council on Foreign Relations (New York, London, and Toronto, ON: McGraw-Hill, 1965), 244.
[37] Uo., 39–40.
[38] Henry Kissinger, *White House Years* (Boston, MA and Toronto, ON: Little, Brown, and Company, 1979), 89. – *Fehér házi éveim* (Budapest: Antall József Tudásközpont, 2019).
[39] Idézi Nichter, *Richard Nixon and Europe*, 132.
[40] Richard Nixon, "Second Annual Report to the Congress on United States Foreign Policy – 25 February 1971," in *Public Papers of the Presidents of the United States: Richard M. Nixon, 1971* (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1972), 232.

[41] Richard Nixon, Nixon Tapes, Oval Office 617–007, November 16, 1971, 9:53 a.m.–10:13 a.m. Idézi Nichter, *Richard Nixon and Europe*, 91.
[42] Richard Nixon, Nixon Tapes, Oval Office 570–004, September 11, 1971, 12:07 p.m.–12:53 p.m. Idézi Nichter, *Richard Nixon and Europe*, 73–74.
[43] GRF, Papers of Arthur Burns, Handwritten Journals, 1969–1974, Box 1, April 3, 1973. Idézi Nichter, *Richard Nixon and Europe*, 123.
[44] Richard Nixon, HAK Telecons, Box 12, December 2, 1971, no time indicated. Idézi Nichter, *Richard Nixon and Europe*, 123.
[45] Richard Nixon, "Question-and-Answer Session at the Executive's Club of Chicago–March 13, 1974," in *Public Papers of the Presidents of the United States: Richard M. Nixon, 1974* (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1975), 276.
[46] T. Piketty, *A tőke a 21. században*, (Budapest: Kossuth, 2015), 83. – Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, trans. Arthur Goldhammer (Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2014), 90.
[47] Francis Fukuyama, "The End of History?," *The National Interest*, no. 16 (1989): 4. Lásd még a kérdés kiterjedt megvitatását a könyv 1992-es kiadásában: Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Simon & Schuster, 1992). – *A történelem vége és az utolsó ember* (Budapest: Európa, 1965).
[48] Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?," *Foreign Affairs* 72, no. 3 (1993): 22–49, https://doi.org/10.2307/20045621; Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York: Simon & Schuster, 1996). – *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* (Budapest: Európa, 1998).
[49] Lawrence S. Finkelstein, "What Is Global Governance?," *Global Governance* 1, no. 3 (1995): 370.
[50] Lásd Harlan Cleveland, *Nobody in Charge: Essays on the Future of Leadership* (San Francisco, CA: John Wiley & Sons, 2002); Ingvar Carlsson, *Our Global Neighborhood: The Report of the Commission on Global Governance* (Oxford: Oxford University Press, 1995); Finkelstein, "What Is Global Governance?," 368–370.
[51] George Soros, *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered* (Boston, MA: Little, Brown, and Company, 1998), XXIII, XVI.
[52] Idézi Nöel Bonhomme, "Between Political Messages and Public Expectations: G7 Summits in French and US Public Opinion (1975–1985)," in *International Summitry and Global Governance: The Rise of the G7 and the European Council, 1974–1991*, ed. Emmanuel Mourlon-Druol and Federico Romero (New York: Routledge, 2014), 92.
[53] Angus Maddison, *Two Crises: Latin America and Asia, 1929–1938 and 1973–1983* (Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development, 1985), 13.
[54] Angus Maddison, *Explaining the Economic Performance of Nations: Essays in Time and Space* (Aldershot: Edward Elgar, 1995), 84.
[55] Angus Maddison, *Monitoring the World Economy, 1820–1992* (Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development, 1995), 62.
[56] *Structural Adjustment and Economic Performance*, 229–231.
[57] Uo.
[58] Michael Burgess, *Federalism and the European Union: The Building of Europe, 1950–2000* (London and New York: Routledge, 2000), 149.

[59] Wayne Sandholtz and John Zysman, "1992: Recasting the European Bargain," *World Politics* 42, no. 1 (1989): 96, https://doi.org/10.2307/2010572.

[60] Archive of European Integration, aei.pitt.edu/view/eusubjects/socasp.default.html, 9–10, accessed January 7, 2019.

[61] Forecasting and Assessment in the Field of Science and Technology (FAST), *Eurofutures: The Challenges of Innovation–The FAST Report* (London: Butterworths, 1984), XI. Idézi Wayne Sandholtz, *High-Tech Europe: The Politics of International Cooperation* (Berkeley, CA and Los Angeles, CA: University of California Press, 1992), 160.

[62] Sandholtz, *High-Tech Europe*, 1992, 112.

[63] Uo., 104–105.

[64] Uo., 174.

[65] Maria Green Cowles, "The Changing Architecture of Big Business," in *Collective Action in the European Union: Interests and the New Politics of Associability*, ed. Mark Aspinwall and Justin Greenwood (Oxon: Routledge, 1998), 112.

[66] "The European Economic Community and Changes in the International Division of Labour (Report of an Expert Group on the Reciprocal Implications of the Internal and External Policies of the Community). III/1367–78-EN, January 1979," EU Commission–Working Document (Brussels: Commission of the European Communities, January 1979), 10, http://aei.pitt.edu/33770/1/A328.pdf.

[67] Green Cowles, "The Changing Architecture of Big Business," 163–164, 166.

[68] Wisse Dekker, *Europe 1990: An Agenda for Change* (Brussels: Chez Philips S.A., 1985), 5. Idézi Sandholtz and Zysman, "1992," 117.

[69] Sandholtz and Zysman, "1992," 116.

[70] Adam Harmes, *The Return of the State: Protestors, Power-Brokers and the New Global Compromise* (Vancouver, BC: Douglas & McIntyre, 2004), 126.

[71] Adam Smith, *Vizsgálódások a nemzetek jólétének természetéről és okairól* (Budapest: Napvilág, 2011), 1. II. könyv, 5. fej. 404. – Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1st ed., vol. I (London: W. Strahan and T. Cadell, 1776), 456.

[72] Karl Marx, *A tőke*, https://mek.oszk.hu/04700/04724/ – Karl Marx, *Capital*, ed. Frederick Engels, trans. Samuel Moore and Edward Aveling, vol. I (Chicago, IL: Charles H. Kerr & Company, 1909), 170.

[73] Adam Smith, *Vizsgálódások a nemzetek jólétének természetéről és okairól* (Budapest: Napvilág, 2011), IV. könyv, 2. fej. 489. – Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1st ed., vol. II (London: W. Strahan and T. Cadell, 1776), 35, http://hdl.handle.net/2027/osu.32435073204638.

[74] Schneider, "Organized Interests in the European Telecommunications Sector," 43.

[75] Idézi Terrence Guay, *At Arm's Length: The European Union and Europe's Defence Industry* (Houndmills: Macmillan, 1998), 149–150.

[76] Idézi Guay, *At Arm's Length*, 144.

[77] Idézi Brooks Tigner, "Transatlantic Harmony Faces Many Obstacles," *Defense News* 10, no. 21 (May 29, 1995): 16.

[78] David Coen, "The Role of Large Firms in the European Public Policy System: A Case Study of European Multinational Political Activity" (Seattle, WA: ECSA, 1997), http://aei.pitt.edu/2555/1/002846_1.PDF.

[79] Maria Green Cowles, "The 'Business' of Agenda-Setting in the European Union" (Fourth Biennial International Conference of the European Community Studies Association, Charleston, 1995), 8, http://aei.pitt.edu/6916/1/cowles_maria_green2.pdf.

[80] "Draft Treaty Establishing the European Union," February 14, 1984, 47.1–47.3, www.cvce.eu/obj/draft_treaty_establishing_the_european_union_14_february_1984-en-0c1f92e8-db44–4408-b569-c464cc1e73c9.html.

[81] "Completing the Internal Market," White Paper from the Commission to the European Council (Milan: EU Communities, June 14, 1985), 5, COM (85) 310 final, Archive of European Integration, http://aei.pitt.edu/1113/1/internal_market_wp_COM_85_310.pdf.

[82] Uo., 34–35.

[83] Darryl C. Thomas, *The Theory and Practice of Third World Solidarity* (Westport, CT: Praeger, 2001), 147.

[84] Geoffrey Jones and Harm G. Schröter, eds., "Norwegian Direct Investments Abroad, by Country and Area, 1986–91," in *The Rise of Multinationals in Continental Europe* (Aldershot: Elgar, 1993), 135.

[85] Geoffrey Jones, "Multinational Strategies and Developing Countries in Historical Perspective," Working Paper (Cambridge, MA: Harvard University, 2010), 17, www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/10-076_0f98ff7b-1d22-4090-b621-f1a45036a6db.pdf.

[86] Heike Klüver, *Interest Group Influence on EU Policy-Making: A Quantitative Analysis across Issues*, Conference Paper (Los Angeles, CA: 11th Biennial Conference of the European Union Studies Association, April 23, 2009), 6, Archive of European Integration, http://aei.pitt.edu/33094/1/kluever._heike.pdf.

[87] *Commission Staff Working Document–Accompanying Document to the Trade and Investment Barriers Report 2011*, Working Document (Brussels: European Commission, March 10, 2011), 6, 2, http://aei-dev.library.pitt.edu/46101/1/SEC_(2011)_298.pdf.

[88] *Communication* (Brussels: European Commission, 1996), 3, Archive of European Integration.

[89] *The Single Market* (Brussels: European Commission, 1996), 10, Archive of European Integration.

[90] Idézi Maja Kluger Rasmussen, "Lobbying the European Parliament: A Necessary Evil," *CEPS Policy Brief*, no. 242 (May 2011): 2.

[91] Uo.

[92] Robert Hull, "Lobbying Brussels: A View from Within," in *Lobbying in the European Community*, ed. Sonia Mazey and Jeremy John Richardson (Oxford: Oxford University Press, 1993), 91.

[93] Uo., 88.

[94] Communication from the Commission to the Council, *Programme for the Liberalization of Capital Movements in the Community* (Brussels: EU Communities, May 23, 1986), 11, COM(86) 292 final, Archive of European Integration, http://aei.pitt.edu/4029/1/4029.pdf.

[95] Frederico Carril-Caccia and Elena Pavlova, "Foreign Direct Investment and Its Drivers: A Global and EU Perspective," *European Central Bank Economic Bulletin*, no. 4 (2018), www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/articles/2018/html/ecb.ebart201804_01.en.html.

[96] Alan M. Rugman and Simon Collinson, "Multinational Enterprises in the New Europe: Are They Really Global?," *Organizational Dynamics* 34, no. 3 (2005): 258–272, https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2005.06.005.

[97] "About the Group," *BNP Paribas*, March 2020, https://group.bnpparibas/en/.

[98] Thilo Hanemann and Daniel H. Rosen, "China Invests in Europe" (Rhodium Group, June 2012), 9, https://rhg.com/wp-content/uploads/2012/06/RHG_ChinaInvestsIn Europe_June2012.pdf.

[99] Neil Fligstein, *Euroclash: The EU, European Identity, and the Future of Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 62.

[100] European Union, "LUCAS Micro Data 2012," *Eurostat*, 2012, https://ec.europa.eu/eurostat/web/lucas/data/primary-data/2012.

[101] "Company Plants," *Volkswagen Slovakia*, https://sk.volkswagen.sk/en/company/plants.html, accessed May 26, 2020.

[102] "VW Group Reorganises Its Manufacturing Footprint," *Automotive Manufacturing Solutions*, 2014, 11.

[103] Elfriede Grunow-Osswald, *Die Internationalisierung eines Konzerns: Daimler-Benz 1890–1997* (Vaihingen: DaimlerChrysler, 2006), 178, 284, 286, 346, 358–359, 365–367, 373, 376.

[104] *Automotive News Europe*, March 7, 2005, 24.

[105] David Slotnick, "Airbus Is One of the Most Powerful Companies in Aviation. Here's a Closer Look at Its Rise from Upstart to Industry Titan," *Business Insider Singapore*, March 27, 2020, www.businessinsider.sg/airbus-history-airliner-photos-details-2019-5, accessed January 6, 2020. Lásd még "Company History," *Airbus*, 2020, www.airbus.com/company/history.html, accessed January 23, 2020.

[106] Filippo di Mauro, Hedwig Plamper, and Robert Stehrer, *Global Value Chains: A Case for Europe to Cheer Up*, CompNet Policy Brief (Frankfurt: European Central Bank, August 2013), 6.

[107] "World Input-Output Database–July 1996," *University of Groningen Growth and Development Centre*, November 15, 2016, 2, 5, 7, 16, 93, www.rug.nl/ggdc/valuechain/wiod/, accessed November 5, 2018.

[108] Rugman and Collinson, "Multinational Enterprises," 6; "Archive," *Metro Group*, accessed May 26, 2020, https://archiv.metrogroup.de/en/; EU Commission, *Green Paper on Vertical Restraints in EC Competition Policy*, COM Document (Brussels: European Union, January 22, 1997), COM (96) 721 final, Archive of European Integration, http://aei.pitt.edu/1147/1/verticle_restraints_gp_COM_96_721.pdf, accessed October 8, 2018.

[109] Nicolas Véron, "Farewell National Champions," *Bruegel Policy Brief*, no. 4 (2006): 1.

[110] Roger Béteille, William M. Leary, and William F. Trimble, "Airbus, or the Reconstruction of European Civil Aeronautics," in *From Airships to Airbus: Pioneers and Operations*, vol. 1 (Washington, DC: Smithsonian Institution Press, 1995); Matthias Kipping, "European Industrial Policy in a Competitive Global Economy," in *New Challenges to the European Union: Policies and Policy-Making*, ed. Elias Mossialos et al. (Aldershot: Dartmouth Publishing Co., 1997).

[111] Dennis Swann, *European Economic Integration: The Common Market, European Union and Beyond* (Cheltenham: Elgar, 1996).

[112] Neil B. Murphy, "European Union Financial Developments: The Single Market, the Single Currency, and Banking," *FDIC Banking Review*, n.d., 18; Emiliano Grossman, "Europeanization as an Interactive Process: German Public Banks Meet EU State Aid Policy," *Journal of Common Market Studies* 44, no. 2 (2006): 325–348.

[113] Björn Hettne, *Globalization, the New Regionalism and East Asia*, ed. Toshiro Tanaka and Takashi Inoguchi (Hayama: United Nations University Global Seminar '96 Shonan Session, 1996), http://archive.unu.edu/unupress/globalism.html#Globalization, accessed October 8, 2018.

[114] Grahame Thompson, "Globalisation versus Regionalism?," *The Journal of North African Studies* 3, no. 2 (June 1998): 62–63, https://doi.org/10.1080/13629389808718320, accessed June 4, 2018.

[115] "Treaty on European Union" (Eur-Lex), Official Journal C 191, 29/07/1992 P. 0001–0110, https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu/sign, accessed May 26, 2020. European Central Bank, "Five Things You Need to Know about the Maastricht Treaty," *European Central Bank*, February 15, 2017, www.ecb.europa.eu/explainers/tell-me-more/html/25_years_maastricht.en.html, accessed November 7, 2018.

5. Az Unió folyamatos bővítésének négy évtizede és ennek veszélyei

[1] John F. Kennedy, *President's Address at the Pauluskirche, Frankfurt, June 25*, Department of State Bulletin, vol. 49, no. 1253 (Washington, DC: Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs, 1963), 122.

[2] James Cable, *Gunboat Diplomacy: Political Applications of Limited Naval Force* (London: Chatto and Windus, 1971), 21.

[3] "A Point of View: The British and Their Bizarre View of Americans," *BBC News Magazine*, January 4, 2013, sec. Opinion, www.bbc.com/news/magazine-20857972, accessed May 7, 2018.

[4] Charles de Gaulle, "Document IV-27: French Unwillingness to Engage in Negotiations on the United Kingdom's Entry into the European Communities," in *American Foreign Policy: Current Documents* (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1969), 333.

[5] Seamas O'Reilly, "Britain Has a Sense of Moral Superiority Most Other Countries Don't Feel," *The Irish Times*, October 5, 2017, sec. Culture, www.irishtimes.com/culture/books/britain-has-a-sense-of-moral-superiority-most-other-countries-don-t-feel-1.3237161, accessed October 7, 2018.

[6] Graham Anderson and Ben Roskrow, *The Channel Tunnel Story* (London: E & FN Spon, 1994), 20.

[7] *Treaty on European Union* (Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, February 7, 1992).

[8] Margaret Thatcher, *Speech to the College of Europe ('The Bruges Speech')* (Bruges: Margaret Thatcher, September 20, 1988), www.margaretthatcher.org/document/107332, accessed September 4, 2017.

[9] Idézi Kenneth Maxwell, *The Making of Portuguese Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 7.

[10] Winston Churchill, *The North Atlantic Treaty* (London: Speech to the House of Commons, May 12, 1949). In Randolph Churchill, ed., *In the Balance: Speeches of 1949 and 1950 by Winston Churchill* (London: Cassell & Company Ltd., 1951), 61–62.

[11] Richard Nixon, *Address at Graduation and Commissioning Ceremonies at Annapolis, Maryland* (Annapolis: Naval Academy Graduation, June 5, 1974). In "United States Naval Academy," in *Weekly Compilation of Presidential Documents*, vol. 10, no. 13 (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1974), 579.

[12] John Scali, "Memorandum of Conversation," February 13, 1973, 4, Gerald R. Ford Presidential Library & Museum, www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0314/1552556.pdf, accessed October 8, 2017.

[13] Helen Graham and Alejandro Quiroga, "After the Fear Was Over? What Came after Dictatorships in Spain, Greece, and Portugal," in *The Oxford Handbook of Postwar European History*, ed. Dan Stone (Oxford: Oxford University Press, 2012), 502, 505, 507, https://doi.org/10.1093/ oxfordhb/9780199560981.013.0025, accessed October 5, 2017. Graham és Quiroga szerint Görögország helyzete, „mint frontvonal a születőben lévő keleti blokk ellen, olyan szintű amerikai segítséget eredményezett ... ami elegendő volt a polgárháború megnyerésére. Graham and Quiroga, "After the Fear Was Over?," 507.

[14] William Harris, Jr., *Art of War Papers* (Fort Leavenworth, KS: Combat Studies Institute Press, 2013), 34, www.armyupress.army.mil/Portals/7/combat-studies-institute/csi-books/ArtOfWar_InstillingAggressiveness.pdf, accessed October 9, 2017.

[15] Leonard Tennyson, "Athens Ceremony for EEC-Greek Association," *Bulletin from the European Community*, July 1961, 1, http://aei.pitt.edu/43690/1/A7433.pdf, accessed October 7, 2017.

[16] Idézi Oscar Calvo-Gonzalez, "Neither a Carrot Nor a Stick: American Foreign Aid and Economic Policymaking in Spain during the 1950s," *Diplomatic History* 30, no. 3 (2006): 411.

[17] Uo., 410–411, 412, 416.

[18] United States Congress House Committee on Foreign Affairs, "The Mutual Security Act of 1954," in *Mutual Security Program Part 2*, vol. X (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1980), 533.

[19] Leonard Tennyson, "Speech by Mr. Helmuth Burckhardt, Vice President of the Consultative Committee of the European Community for Coal and Steel," *News from the European Community for Coal and Steel*, 2, Archive of European Integration, http://aei.pitt.edu/14369/1/S31.pdf, accessed June 12, 2020.

[20] Ivan T. Berend, *An Economic History of Nineteenth-Century Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 259.

[21] George C. McGhee, "Turkey Joins the West," July 1954, www.foreignaffairs.com/articles/turkey/1954-07-01/turkey-joins-west, accessed October 8, 2017.

[22] Hikmet Özdemir, "The Turkish–American Relations toward 1960 Turkish 'Revolution,'" *The Turkish Yearbook of International Relations* XXXI, no. 2 (2000): 159–181.

[23] Bruce Kuniholm, "Turkey's Jupiter Missiles and the U.S.-Turkish Relationship," in *John F. Kennedy and Europe*, ed. Douglas Brinkley and Richard T. Griffiths (Baton Rouge, LA: Louisiana State University Press, 1999), 117.

[24] Uo., 117–118.

[25] Nasuh Uslu, *The Turkish-American Relationship between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance* (New York: Nova Science Publishers, 2003), 23.

[26] Kristin Archick, *European Union Enlargement*, CRS Report for Congress (Washington, DC: United States Congress, April 4, 2012), 2.

[27] Vincent Morelli, *European Union Enlargement: A Status Report on Turkey's Accession Negotiations*, CRS Report for Congress (United States Congress, November 26, 2010, Washington D.C.), 13.

[28] Maria Elena Cavallaro and Kostis Kornetis, "Introduction: Lost in Translation?," in *Rethinking Democratisation in Spain, Greece and Portugal*, ed. Maria Elena Cavallaro and Kostis Kornetis (Cham: Palgrave Macmillan, 2019), 3.

[29] "Forty Years after the Fall of the Dictatorships–Why Greece and Portugal Matter to the European Union," *Heinrich Böll Stiftung*, April 2014, sec. Event Report, 1, https://eu.boell.org/ sites/default/files/event_report_portugal_greece.pdf, accessed October 9, 2017.

[30] Franciaország és néhány más ország határozottan ellenezte Törökország felvételét, hivatkozva a történelmi, kulturális és vallási különbségekre, amelyek Európát Törökországtól elválasztják. Törökország kapcsolata a Nyugattal szintén változóban volt. Kemal Atatürk hívei számára az EU-tagság az utolsó lépés lett volna abban a folyamatban, amelynek a végén a modern civilizáció maradéktalanul elfogadja Törökországot. A hatalmon lévő Igazság és Fejlődés Pártja erőteljesen irányt váltott és a konzervatív, muszlim és nacionalista értékeket tette magáévá. Lásd Heinz Kramer, "The Future of Turkish-Western Relations," *Südosteuropa Mitteilungen*, no. 1 (2013): 57, 59. And Yavuz Baydar, "Turkish-European Relations and the Importance of Visa Liberalisation," *Südosteuropa Mitteilungen*, no. 1 (2013): 90–91.

[31] Edward Whitfield, The 1995 Enlargement of the European Union: *The Accession of Finland and Sweden*, Study, European Union History Series (Luxembourg: Publications Office, November 2015), European Parliament Historical Archives Unit, www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/563509/EPRS_STU%282015%29563509_EN.pdf, accessed November 17, 2017.

[32] George H. W. Bush, *Address before the 45th Session of the United Nations General Assembly in New York City* (New York City: United Nations General Assembly Meeting, October 1, 1990). In *Weekly Compilation of Presidential Documents*, vol. 26, no. 39 (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1990), 1498.

[33] George H. W. Bush, *Remarks at Maxwell Air Force Base War College* (Montgomery, AL, April 13, 1991). In United States President, *Public Papers of the Presidents of the United States, 1991*, vol. 1 (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1992), 366.

[34] Lawrence Eagleburger, *US Must Adjust to Different, Challenging World* (Washington, DC: George Washington University, November 21, 1991). Idézi Ian Clark, The Post-Cold War Order: *The Spoils of Peace* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 182.

[35] Jacques Delors, *Speech at the Opening Session of the 40th Academic Year of the College of Europe* (Bruges: European Commission, October 17, 1989), 4, 14, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_89_73, accessed November 17, 2017.

[36] Idézi Michael J. Baun, *A Wider Europe: The Process and Politics of European Union Enlargement* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2000), 10.

[37] Delors, *Speech at the Opening Session of the 40th Academic Year of the College of Europe*, 7–8, 3.

[38] Barry Eichengreen, *The European Economy since 1945: Coordinated Capitalism and Beyond* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007), 406.

[39] Perry Anderson, "Depicting Europe," *London Review of Books*, September 20, 2007, www.lrb.co.uk/the-paper/v29/n18/perry-anderson/depicting-europe, accessed November 18, 2017.

[40] "Accession Criteria (Copenhagen Criteria)," in *Eur-Lex Glossary of Summaries* (Brussels: European Union), accessed June 12, 2020, https://eur-lex.europa.eu/summary/%20glossary/accession_criteria_copenhague.html, accessed June 14, 2020.

[41] Angus Maddison, *Monitoring the World Economy*, 1820–1992 (Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development, 1995), 201, 228.

[42] *The Europe Agreements and Beyond: A Strategy to Prepare the Countries of Central and Eastern Europe for Accession*, Communication from the Commission to the Council (Brussels: Commission of the European Communities, July 13, 1994), 1, COM(94) 302 final, Archive of European Integration, http://aei.pitt.edu/2948/1/2948.pdf.

[43] László Andor, "From Enragement to Enlargement," *The Progressive Post*, March 13, 2020, https://progressivepost.eu/no-category/from-enragement-to-enlargement, accessed March 30, 2020.

[44] Martin Dangerfield, "The European Union and Post-Communist Europe: One Approach or Several?," *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 23, no. 4 (December 2007): 481, https://doi.org/10.1080/13523270701674566, accessed October 17, 2017.

[45] *Copenhagen European Council Presidency Conclusions* (Brussels: European Parliament, June 21, 1993), www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/cop_en.htm, accessed October 23, 2017.

[46] Uo.

[47] *Conditions for Membership* (Brussels: European Commission, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, December 6, 2016), https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership_en

[48] Lásd Ivan T. Berend, *From the Soviet Bloc to the European Union: The Economic and Social Transformation of Central and Eastern Europe since 1973* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 88–95.

[49] Péter Balázs et al., *25 Years after the Fall of the Iron Curtain: The State of Integration of East and West in the European Union*, European Commission–Directorate-General for Research and Innovation (Luxembourg: Publications Office, 2015), 10, 11, 27, 30, 35, 37, 38, 86.

[50] "EU Enlargement: The Next Seven," *BBC News*, September 2, 2014, sec. Europe, www.bbc.com/news/world-europe-11283616, accessed October 8, 2017.

[51] *Bosnia and Herzegovina 2013 Progress Report*, Commission Staff Working Document (Brussels: European Commission, October 16, 2013), 14–15, 53, SWD(2013) 415 final–COM(2013) 700 final, https://doi.org/10.1163/2210-7975_HRD-4679-0058.

[52] *Commission Opinion on Montenegro's Application for Membership of the European Union*, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council (Brussels: European Commission, November 11, 2010), SEC(2010) 1334 final, https://doi.org/10.1163/ 2210–7975_HRD-4679–0058, accessed November 19, 2019.

[53] "The Western Balkans and the EU. In the Queue," *The Economist*, September 27, 2014.

[54] *Action Plan for Ukraine*, Communication from the Commission to the Council (Brussels: Commission of the European Communities, November 20, 1996), 7, COM(96) 593 final, Archive of European Integration, http://aei.pitt.edu/6288/1/6288.pdf.

[55] Uo.

[56] *1977th Council Meeting–General Affairs–President: Dick Spring, Minister for Foreign Affairs of Ireland*, (Brussels: European Commission, December 6, 1996), PRES/96/366, Archive of European Integration, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_96_366, accessed October, 8, 2017. Ez a nyilatkozat időben akkor született, amikor előkészületeket tettek az eredeti tíz kommunista ország befogadására.

[57] *Black Sea Synergy–A New Regional Cooperation Initiative*, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament (Brussels: Commission of the European Communities, April 11, 2007), 2, 10, COM(2007) 160 final, Archive of European Integration, http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com07_160_en.pdf, accessed December 8, 1017.

[58] Hermann Clement, "The Case of Russia and Ukraine," in *Economic Convergence and Divergence in Europe: Growth and Regional Development in an Enlarged European Union*, ed. Gertrude Tumpel-Gugerell and Peter Mooslechner (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2003), 415.

[59] David M. Herszenhorn, "Russia Putting a Strong Arm on Neighbors," *The New York Times*, October 22, 2013, sec. World, www.nytimes.com/2013/10/23/world/europe/russia-putting-a-strong-arm-on-neighbors.html, accessed October 19, 2017.

[60] Uo.

[61] "Day of the Gangster Pygmy," *The Economist*, November 30, 2013, sec. Leaders, www.economist.com/leaders/2013/11/30/day-of-the-gangster-pygmy, accessed December 6, 2017.

[62] Idézi Michael Gehler, "From Paneurope to the Single Currency: Recent Studies on the History of European Integration," *Contemporary European History* 15, no. 2 (2006): 282.

[63] Dangerfield, "The European Union and Post-Communist Europe," 488.

[64] *Attitudes towards European Union Enlargement* (Brussels: European Commission, May 2006), https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_255_en.pdf, accessed January 3, 1018.

[65] Uo.

[66] *What Do Citizens' Opinions and Perceptions Mean for EU Enlargement?* Policy Brief, MAXCAP Policy Task Force (Berlin: Freie Universität, May 2016), http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/maxcap/sites/default/files/sites/default/files/policy-briefs/maxcap_policy_brief_03_0.pdf, accessed December 6, 2017.

[67] David Lane, "Post-Communist States and the European Union," *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 23, no. 4 (December 2007): 476, https://doi.org/10.1080/13523270701674558, accessed November 5, 2017.

[68] Martin Dangerfield, "The Visegrád Group in the Expanded European Union: From Preaccession to Postaccession Cooperation," *East European Politics and Societies* 22, no. 3 (August 1, 2008): 630–667, https://doi.org/10.1177/0888325408315840, accessed November 9, 2017.

[69] "Orbán and the Wind from the East," *The Economist*, November 14, 2011, sec. Eastern Approaches, www.economist.com/eastern-approaches/2011/11/14/orban-and-the-wind-from-the-east, accessed October 19, 2017. – https://2010–2014/kormany.hu/hu/miniszterelnök/beszédek-publikációk-interjúk/

[70] Gábor Sarnyai, "Hungary and Turkey on Finding Common Ground in the Past, Present and Future," *Hungary Today*, October 9, 2018, sec. Emphasized, https://hungary-today.hu/hungary-and-turkey-on-finding-common-ground-in-the-past-present-and-future/, accessed November 16, 2018.

[71] "Non-Paper Reforming the European Union Accession Process," November 2019, www.politico.eu/wp-content/uploads/2019/11/Enlargement-nonpaper.pdf, accessed January 6, 2020.

[72] Stephan Richter, "Thank God for France's Sense of European Realism," *The Globalist,* February 18, 2020, www.theglobalist.com/france-emmanuel-macron-germany-eu-expansion-western-balkans/, accessed March 21, 2020. Lásd még Andrew Rettman, "What Does Macron Really Want on Western Balkans?," *EUobserver,* November 12, 2019, https:// euobserver.com/enlargement/146583, accessed November 29, 2019.

[73] László Andor, "From Enragement to Enlargement," *The Progressive Post,* March 13, 2020, https://progressivepost.eu/no-category/from-enragement-to-enlargement/, accessed May 12, 2020.

[74] Alexandra Brzozowski, "Hungary Wants Montenegro and Serbia to Join EU before 2025," *Euractiv,* October 3, 2019, sec. Future EU, www.euractiv.com/section/future-eu/news/hungary-wants-montenegro-and-serbia-to-join-eu-before-2025/, accessed January 3, 2020.

[75] Edit Inotai, "Hungary's Celebrations over Enlargement Post May Prove Premature," *Balkan Insight,* September 11, 2019, https://balkaninsight.com/2019/09/11/hungarys-celebrations-over-enlargement-post-may-prove-premature/, accessed January 3, 2020.

[76] "PM Orbán: Hungary Is Keen to Speed up Serbia's Accession to the European Union," *About Hungary,* February 12, 2018, http://abouthungary.hu/news-in-brief/pm-orban-hungary-is-keen-to-speed-up-serbias-accession-to-the-european-union/, accessed January 5, 2020.

[77] Ana Curic and Blanka Zöldi, "Illumination of Serbia, Hungarian Style," *Balkan Insight,* June 26, 2019, https://balkaninsight.com/2019/06/26/illumination-of-serbia-hungarian-style/, November 5, 2019.

[78] Aleks Eror, "Two Decades after the Fall of Milosevic, Dictatorship Is Returning to Serbia," *World Politics Review,* May 14, 2019, https://111f3ba6dc414209b980802ea03ea4fd.pages.ubembed.com/eb9bf9ca-621c-466a-9667-2137acd1b7bc/c.html?closedAt=0, accessed January 4, 2020.

[79] Zachary Evans, "Serbian President Labels European Solidarity 'Fairy Tale', Says Only China Can Assist in Coronavirus Response," *National Review,* March 16, 2020, www.nationalreview.com/news/coronavirus-outbreak-serbian-president-aleksandar-vucic-labels-european-solidarity-fairy-tale-says-only-china-can-assist-in-coronavirus-response/, accessed May 2, 2020.

[80] "Hungary EU Nominee Insists He Will Not Be Orban's Man," *France 24,* November 14, 2019, www.france24.com/en/20191114-hungary-eu-nominee-insists-he-will-not-be-orban-s-man, accessed January 8, 2020. – https://2010–2014/kormany.hu/hu/miniszterelnök/beszédek-publikációk-interjúk/

[81] Lili Bayer, "Viktor Orbán's Vision of a Bigger, Looser Europe," *Politico,* September 6, 2016, www.politico.eu/article/viktor-orbans-vision-of-a-bigger-looser-europe-hungary-european-union-brexit/, accessed October 7, 2018.

[82] Uo.

[83] *A More Credible, Dynamic, Predictable and Political EU Accession Process–Commission Lays Out Its Proposals* (Brussels: European Commission, February 5, 2020), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_181, accessed May 3, 2020.

[84] *Council Conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process* (Brussels: European Council, June 18, 2019), www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/18/council-conclusions-on-enlargement-and-stabilisation-and-association-process/, accessed December 7, 2019.

[85] *Enhancing the Accession Process – A Credible EU Perspective for the Western Balkans,* Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (Brussels: European Commission, February 5, 2020), 2, COM(2020) 57 final, Archive of European Integration, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0057&from=EN, accessed May 3, 2020.

[86] "Zagreb Declaration, 6 May 2020," *European Western Balkans,* May 6, 2020, https://europeanwesternbalkans.com/2020/05/06/zagreb-declaration-6-may-2020/, accessed May 29, 2020.

[87] "A New Approach to EU Enlargement," *European Parliament Think Tank,* March 11, 2020, www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2020)649332, accessed May 11, 2020.

[88] "From Bolshevism to Backhanders," *The Economist,* April 14, 2011, www.economist.com/europe/2011/04/14/from-bolshevism-to-backhanders, accessed May 2, 2020.

[89] "Corruption Perceptions Index 2013," *Transparency International,* www.transparency.org/en/cpi/2013, accessed June 14, 2020.

[90] *PISA 2015* (Brussels: OECD Publications, 2018), www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf, accessed November 8, 2019.

6. A hármas válság és az előremenekülés

[1] Jeremy Atack, "Financial Innovations and Crises: The View Backwards from Northern Rock," in *The Origins and Development of Financial Markets and Institutions: From the Seventeenth Century to the Present,* ed. Larry Neal and Jeremy Atack (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 1.

[2] Simon Nixon, "Will Greece Be an Olympic Winner?," *MoneyWeek,* October 31, 2005, https://moneyweek.com/21363/will-greece-be-an-olympic-winner, accessed October 9, 2017.

[3] "Greece Acknowledges Debt Concerns," *BBC News,* November 30, 2009, http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/8387190.stm, accessed November 1, 2018.

[4] Niki Kitsantonis and Matthew Saltmarsh, "Greece, Out of Ideas, Requests Global Aid," *The New York Times,* April 23, 2010, Web Edition, sec. Business, www.nytimes.com/2010/04/24/business/global/24drachma.html, accessed November 6, 2017.

[5] Nick Lioudis, "The Collapse of Lehman Brothers: A Case Study," *Investopedia,* November 26, 2019, www.investopedia.com/articles/economics/09/lehman-brothers-collapse.asp, accessed December 19, 2019.

[6] Andrew Ross Sorkin, "Lehman Files for Bankruptcy; Merrill Is Sold," *The New York Times,* September 14, 2008, Web Edition, sec. Business, www.nytimes.com/2008/09/15/business/15lehman.html, accessed October 7, 2017.

[7] Joseph E. Stiglitz, "The Current Economic Crisis and Lessons for Economic Theory," *Eastern Economic Journal* 35, no. 3 (2009): 282.

[8] Landon Thomas Jr., "Time Runs Short for Europe to Resolve Debt Crisis," *The New York Times,* November 27, 2011, Web Edition, sec. Business, www.nytimes.com/2011/11/28/business/global/pressure-builds-in-europe.html, accessed October 16, 2017.

[9] Ryan Avent, "Is This the End?," *The Economist,* November 25, 2011, www.economist.com/free-exchange/2011/11/25/is-this-the-end, accessed October 18, 2017.

[10] "A Comedy of Euros," *The Economist,* December 17, 2011, www.economist.com/leaders/2011/12/17/a-comedy-of-euros, accessed October 20, 2017.

[11] Nicholas Kulish and Steven Erlanger, "Even as Governments Act, Time Runs Short for Euro," *The New York Times,* November 12, 2011, Web Edition, sec. World, www.nytimes.com/2011/11/13/world/europe/for-european-union-and-the-euro-a-moment-of-truth.html, accessed November 1, 2017.

[12] Thomas L. Friedman, "Who's the Decider?," *The New York Times,* November 15, 2011, Web Edition, sec. Opinion, www.nytimes.com/2011/11/16/opinion/whos-the-decider.html, accessed October 28, 2017.

[13] David Brooks, "The Technocratic Nightmare," *The New York Times,* November 17, 2011, Web Edition, sec. Opinion, www.nytimes.com/2011/11/18/opinion/brooks-the-technocratic-nightmare.html, accessed October 16, 2017.

[14] Paul Krugman, "Boring Cruel Romantics," *The New York Times,* November 20, 2011, Web Edition, sec. Opinion, www.nytimes.com/2011/11/21/opinion/boring-cruel-euro-romantics.html, accessed October 16, 2017.

[15] Jörg Asmussen, *Saving the Euro* (London: The Economist's Bellwether Europe Summit, April 25, 2013), www.ecb.europa.eu/press/key/date/2013/html/sp130425.en.html, accessed October 17, 2017.

[16] Mario Draghi, *Speech,* Global Investment Conference (London: European Central Bank, July 26, 2012), https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2012/html/sp120726.en.html, accessed October 20, 2017.

[17] Aya Bach, "Merkel as Hitler?," *Deutsche Welle,* April 18, 2013, Web Edition, sec. Germany, www.dw.com/en/merkel-as-hitler/a-16753456, accessed October 20, 2017.

[18] Anton La Guardia, "All Hope Not Lost," *The Economist,* December 22, 2012, sec. Charlemagne (Opinion), www.economist.com/europe/2012/12/22/all-hope-not-lost, accessed October 23, 2017.

[19] Daniel Gros, "The Eurozone as an Island of Stability," *Centre for European Policy Studies,* February 19, 2018, www.ceps.eu/ceps-publications/eurozone-island-stability/, accessed November 6, 2018.

[20] Mario Draghi, *European Banking Supervision Three Years On,* Welcome Address (Frankfurt am Main: ECB Forum on Banking Supervision, November 7, 2017), www.ecb.europa.eu/press/key/date/2017/html/ecb.sp171107.en.html, accessed October 30, 2017.

[21] Martin Sandbu, "Banking Union Will Transform Europe's Politics," *Financial Times,* July 25, 2017, sec. Opinion, www.ft.com/content/984da184-711c-11e7-aca6-c6bd07df1a3c, accessed November 7, 2017.

[22] Sam Fleming et al., "German Eurozone Banking Plan Wins Cautious Backing," *Financial Times,* November 6, 2019, www.ft.com/content/6e6eb2a6-0088-11ea-b7bc-f3fa-4e77dd47, accessed January 3, 2020.

[23] Elspeth Guild et al., "New Approaches, Alternative Avenues and Means of Access to Asylum Procedures for Persons Seeking International Protection," *CEPS Paper in Liberty and Security in Europe,* no. 77 (January 2015), www.ceps.eu/ceps-publications/new-approaches-alternative-avenues-and-means-access-asylum-procedures-persons-seeking/, accessed October 16, 2017.

[24] Neli Esipova, Julie Ray, and Anita Pugliese, *Gallup World Poll: The Many Faces of Global Migration* (Geneva: International Organization for Migration, 2011), https://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs43.pdf, accessed November 1, 2017.

[25] "2015 Migration and Migrant Population Statistics," *Eurostat,* https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics&oldid=477804, accessed June 15, 2020.

[26] Christian Dustmann and Tommaso Frattini, *Immigration: The European Experience,* Discussion Paper (Bonn: IZA, 2011), www.ssrn.com/abstract=2023575, accessed October 25, 2017.

[27] *Eurostat Yearbook 2011, Europe in Figures* (Luxembourg: European Union, 2011).

[28] *Policies on Immigration and the Social Integration of Migrants in the European Community* (Brussels: Commission of the European Communities, September 1990), SEC(90) 1813 final, Archive of European Integration, http://aei.pitt.edu/1261/1/immigration_policy_SEC_90_1813.pdf; *On a Community Immigration Policy,* Communication from the Commission to the Council and the European Parliament (Brussels: Commission of the European Communities, November 22, 2000), COM(2000) 757 final, Archive of European Integration, http://aei.pitt.edu/38186/1/COM_(2000)_757.pdf, accessed October 28, 2017.

[29] Alison Smale and Melissa Eddy, "Grisly Discovery in Migrant Crisis Shocks Europe," *The New York Times,* August 27, 2015, Web Edition, sec. World, www.nytimes.com/2015/08/28/world/europe/bodies-austria-truck-migrant-crisis.html, accessed November 5, 2017.

[30] Andrea Thomas, "Germany's Merkel Sticking to Open-Arms Migrant Policy," *Wall Street Journal,* November 13, 2015, sec. World, www.wsj.com/articles/germanys-merkel-sticks-to-open-arms-migrant-policy-1447437314, accessed October 25, 2017.

[31] Steffen Angenendt et al., *Muslim Integration: Challenging Conventional Wisdom in Europe and the United States,* CSIS Transatlantic Dialogue on Terrorism (Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, September 2007), https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/070920_muslimintegration.pdf, accessed October 16, 2017.

[32] "Madrid to Manchester to Barcelona: A Chronology of Terror in Europe," *Deutsche Welle,* August 17, 2017, www.dw.com/en/madrid-to-manchester-to-barcelona-a-chronology-of-terror-in-europe/a-38949481, accessed January 7, 2018.

[33] *World Migration Report 2020* (Geneva: International Organization for Migration–United Nations, 2019), 2, www.un.org/sites/un2.un.org/files/wmr_2020.pdf, accessed January 17, 2020.

[34] Andrew Wilks and Nicholas Paphitis, "AP EXPLAINS: The New Migration Crisis at Europe's Borders," *ABC News,* March 3, 2020, https://abcnews.go.com/International/wireStory/ap-explains-migration-crisis-europes-borders-69353175, accessed May 2, 2020.

[35] Alan Taylor, "Thousands of Migrants Attempt to Cross into Europe from Turkey," *The Atlantic,* March 2, 2020, sec. In Focus, www.theatlantic.com/photo/2020/03/thousands-of-migrants-attempt-to-cross-into-europe-from-turkey/607321/, accessed May 2, 2020.

[36] Wilks and Paphitis, "AP EXPLAINS."

[37] "Key EU Countries Agree on Sea Migrant Redistribution Scheme," *Deutsche Welle*, September 23, 2019, www.dw.com/en/key-eu-countries-agree-on-sea-migrant-redistribution-scheme/a-50549610, accessed January 8, 2020.

[38] Jennifer Rankin Lorenzo Tondo in Palermo and Lorenzo Tondo, "EU Nations Come to Italy's Aid over Relocating Migrants," *The Guardian*, September 23, 2019, sec. World News, https://www.theguardian.com/world/2019/sep/23/eu-nations-come-to-italys-aid-over-relocating-migrants, accessed December 8, 2019.

[39] Jack Ewing, "Europe's Central Bank, Lagging behind Counterparts, Faces Eventful 2018," *The New York Times*, December 13, 2017, Web Edition, sec. Business, www.nytimes.com/2017/12/13/business/economy/ecb-draghi-rates.html, accessed November 8, 2018; Jack Ewing, "E.C.B. Shifts Guidance, as Europe Moves toward Normalcy," *The New York Times*, March 7, 2018, Web Edition, sec. Business, www.nytimes.com/2018/03/07/business/economy/ecb-euro-italy.html, accessed December 1, 2018.

[40] "More Europe or Less?," *The Economist*, March 21, 2020, sec. Charlemagne (Opinion), www.economist.com/europe/2020/03/21/more-europe-or-less, accessed May 2, 2020.

[41] Henry Farrell and Abraham Newman, "Will the Coronavirus End Globalization as We Know It?," *Foreign Affairs*, March 16, 2020, www.foreignaffairs.com/articles/2020-03-16/will-coronavirus-end-globalization-we-know-it, accessed May 2, 2020.

[42] Philippe Legrain, "The Coronavirus Is Killing Globalization as We Know It," *Foreign Policy*, March 12, 2020, sec. Argument, https://foreignpolicy.com/2020/03/12/coronavirus-killing-globalization-nationalism-protectionism-trump/, accessed May 6, 2020.

[43] Peter S. Goodman, "A Global Outbreak Is Fueling the Backlash to Globalization," *The New York Times*, March 5, 2020, sec. Business, www.nytimes.com/2020/03/05/business/coronavirus-globalism.html, accessed May 4, 2020.

[44] Andrew Browne, "The Coronavirus Might Kill Globalization," *Bloomberg*, March 21, 2020, www.bloomberg.com/news/newsletters/2020-03-21/the-coronavirus-might-kill-globalization-bloomberg-new-economy, accessed April 25, 2020.

[45] Jonty Bloom, "Will Coronavirus Reverse Globalisation?," *BBC News*, April 2, 2020, sec. Business, www.bbc.com/news/business-52104978, accessed May 7, 2020.

[46] "Goodbye Globalisation," *The Economist*, May 14, 2020, Print Edition, sec. Leaders, www.economist.com/leaders/2020/05/14/has-covid-19-killed-globalisation, accessed April 28, 2020.

[47] Uo.

[48] Raphael S. Cohen, "The Coronavirus Will Not Stop Globalization," *Lawfare* (blog), April 12, 2020, www.lawfareblog.com/coronavirus-will-not-stop-globalization, accessed May 8, 2020.

[49] Farrell and Newman, "Will the Coronavirus End Globalization as We Know It?".

[50] Joseph Stiglitz, "World Must Combat Looming Debt Meltdown in Developing Countries," *The Guardian*, www.theguardian.com/business/2020/apr/07/world-must-combat-looming-debt-meltdown-in-developing-countries-covid-19, accessed April 19, 2020.

[51] Peter C. Baker, "'We Can't Go Back to Normal': How Will Coronavirus Change the World?," *The Guardian*, March 31, 2020, sec. World News, www.theguardian.com/world/ 2020/mar/31/how-will-the-world-emerge-from-the-coronavirus-crisis, accessed May 5, 2020.

[52] Florian Bieber, "How to Prevent the Coronavirus from Eroding Democracies," *Foreign Policy*, March 30, 2020, Print Edition, https://foreignpolicy.com/2020/03/30/authoritarianism-coronavirus-lockdown-pandemic-populism/, accessed May 7, 2020.

[53] Jan-Werner Müller, "How Populists Will Leverage the Coronavirus Pandemic," *World Politics Review*, April 7, 2020, https://111f3ba6dc414209b980802ea03ea4fd.pages.ubembed.com/ eb9bf9ca-621c-466a-9667–2137acd1b7bc/c.html?closedAt=0, accessed May 7, 2020.

[54] Walter Russell Mead, "Will Coronavirus Kill Populism?," *Wall Street Journal*, March 23, 2020, sec. Opinion, www.wsj.com/articles/will-coronavirus-kill-populism-11585004780, accessed May 8, 2020.

[55] Thomas Wright and Kurt Campbell, "The Coronavirus Is Exposing the Limits of Populism," *Brookings Institution* (blog), March 5, 2020, www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/03/05/the-coronavirus-is-exposing-the-limits-of-populism/, accessed May 6, 2020.

[56] Müller, "How Populists Will Leverage the Coronavirus Pandemic."

[57] Richard Haass, "The Pandemic Will Accelerate History Rather than Reshape It: Not Every Crisis Is a Turning Point," *Foreign Affairs*, April 7, 2020, Web edition, www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-04-07/pandemic-will-accelerate-history-rather-reshape-it, accessed May 9, 2020.

[58] Lorne Cook, "EU Forecasts 'Recession of Historic Proportions' this Year," *Associated Press News*, May 6, 2020, sec. Global Trade, https://apnews.com/86f0b841f06affc-7b825333163dfd50f, accessed May 19, 2020.

[59] Jack Parrock and Natalie Huet, "EU Forecasts 'Recession of Historic Proportions' This Year," *Euronews*, May 6, 2020, sec. Europe, www.euronews.com/2020/05/06/eu-forecasts-recession-of-historic-proportions-this-year, accessed May 23, 2020.

[60] Daniel Boffey, "Coronavirus Delivers a 'Moment of Truth' on the Meaning of the EU," *The Guardian*, April 23, 2020, sec. World News, www.theguardian.com/world/2020/apr/ 23/coronavirus-delivers-a-moment-of-truth-on-the-meaning-of-the-eu, accessed May 24, 2020.

[61] Peter Bofinger, "The 'Frugal Four' Should Save the European Project," *Social Europe*, May 4, 2020, www.socialeurope.eu/the-frugal-four-should-save-the-european-project, accessed May 29, 2020.

[62] Miles Johnson, Sam Fleming, and Guy Chazan, "Coronavirus: Is Europe Losing Italy?," *Financial Times*, April 6, 2020, www.ft.com/content/f21cf708-759e-11ea-ad98-044200cb277f, accessed May 6, 2020.

[63] H. J. Mai, "The Coronavirus Could Tear the EU apart," *Vox*, April 21, 2020, www.vox.com/world/2020/4/21/21228578/coronavirus-europe-eu-economic-crisis-eurozone-debt, accessed May 8, 2020.

[64] Doug Bandow, "One Victim of the COVID-19 Pandemic: European Integration," *The American Conservative*, April 9, 2020, www.theamericanconservative.com/articles/one-victim-of-the-covid-19-pandemic-european-integration/, accessed May 17, 2020.

[65] Shahin Vallee, "What Is at Stake Is … Well, Everything!," *The Progressive Post*, April 27, 2020, https://progressivepost.eu/spotlights/what-is-at-stake-is-well-everything/.

[66] Gavin Jones and Angelo Amante, "Italy PM Extends Virus Lockdown, Says Euro Zone Rescue Plan Inadequate," *Reuters*, April 10, 2020, www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-italy-conte-idUSKCN21S1YL, accessed May 18, 2020.

[67] Lásd még Daniel Dombey, Guy Chazan, and Jim Brunsden, "Nine Eurozone Countries Issue Call for 'Coronabonds,'" *Financial Times,* March 25, 2020, www.ft.com/content/258308f6-6e94-11ea-89df-41bea055720b, accessed May 4, 2020; Andrey Khalip and Gabriela Baczynska, "Nine EU Leaders Call for Joint Debt Issuance for Coronavirus Spending," *Reuters,* March 25, 2020, www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-eu-letter-idUSKBN21C1SC, accessed April 18, 2020.

[68] "Coronavirus: Germany Urges 'European Solidarity' to Combat Economic Fallout," *Deutsche Welle,* June 4, 2020, www.dw.com/en/coronavirus-germany-urges-european-solidarity-to-combat-economic-fallout/a-53026997, accessed June 15, 2020.

[69] Mai, "The Coronavirus Could Tear the EU apart."

[70] Katherine Butler, "After Coronavirus: How Will Europe Rebuild?," *The Guardian,* April 12, 2020, sec. World, www.theguardian.com/world/2020/apr/12/after-coronavirus-how-will-europe-rebuild, accessed May 7, 2020.

[71] Bandow, "One Victim of the COVID-19 Pandemic."

[72] "The European Union Is Having a Bad Crisis," *The Economist,* May 14, 2020, Web Edition, sec. Leaders, www.economist.com/leaders/2020/05/14/the-european-union-is-having-a-bad-crisis, accessed May 30, 2020.

[73] Crispus Nyaga, "EUR/USD Soars to Two-Week as German Economic Sentiment Rises," *Invezz,* May 19, 2020, sec. EUR, https://invezz.com/news/2020/05/19/eur-usd-soars-to-two-week-as-german-economic-sentiment-rises/, accessed June 1, 2020.

[74] Alice Tidey, "Macron and Merkel Back EU Bond to Raise €500bn for Europe's Recovery," *Euronews,* May 18, 2020, sec. News_News, www.euronews.com/2020/05/18/macron-and-merkel-back-eu-bond-to-raise-500-billion-for-covid-19-recovery-plan, accessed May 30, 2020.

[75] *Plenary Speech by President Von Der Leyen on the EU Recovery Package* (Brussels: European Parliament, May 27, 2020), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_20_941, accessed June 2, 2020.

[76] Lisa Jucca, "Breakingviews–Europe's Bond Taboo Finally Broken by Pandemic," *Reuters,* May 27, 2020, German Edition, sec. Breakingviews, https://de.reuters.com/article/us-eu-coronavirus-breakingviews-idDEKBN2332EF, accessed June 2, 2020.

[77] Giovanni Faleg and Steven Blockmans, *EU Naval Force EUNAVFOR MED Sets Sail in Troubled Waters,* CEPS Commentary (Brussels: Centre for European Policy Studies [CEPS], June 26, 2015), 1, Archive of European Integration.

[78] Jean-Claude Juncker, *A New Start for Europe: My Agenda for Jobs, Growth, Fairness and Democratic Change,* Opening Statement (Strasbourg: European Parliament Plenary Session, October 22, 2014), 11, www.eesc.europa.eu/resources/docs/jean-claude-juncker-political-guidelines.pdf, accessed October 14, 2017.

[79] "In Defence of Europe," *EPSC Strategic Notes,* no. 4 (June 15, 2015): 2, https://cdn.cursdeguvernare.ro/wp-content/uploads/2016/09/strategic_note_issue_4.pdf, accessed November 5, 2017.

[80] "Juncker Calls for an EU Army," *Deutsche Welle,* October 11, 2016, www.dw.com/en/juncker-calls-for-an-eu-army/a-36337676, accessed November 6, 2017.

[81] Andrew Sparrow, "Jean-Claude Juncker Calls for EU Army," *The Guardian,* March 8, 2015, sec. World News, www.theguardian.com/world/2015/mar/08/jean-claude-juncker-calls-for-eu-army-european-commission-miltary, accessed November 5, 2017.

[82] John R. Deni, "Germany Embraces Realpolitik Once More," *War on the Rocks,* September 19, 2016, sec. Commentary, https://warontherocks.com/2016/09/germany-embraces-realpolitik-once-more/, accessed November 6, 2017.

[83] Sparrow, "Jean-Claude Juncker Calls for EU Army."

[84] Ashley Parker, "Donald Trump Says NATO Is 'Obsolete,' UN Is 'Political Game'," *The New York Times,* April 2, 2016, sec. Politics, www.nytimes.com/politics/first-draft/2016/04/02/donald-trump-tells-crowd-hed-be-fine-if-nato-broke-up/, accessed November 3, 2017.

[85] Sparrow, "Jean-Claude Juncker Calls for EU Army."

[86] Jennifer Rankin, "Is There a Secret Plan to Create an EU Army?," *The Guardian,* May 27, 2016, sec. Politics, www.theguardian.com/politics/2016/may/27/is-there-a-secret-plan-to-create-an-eu-army, accessed November 7, 2017.

[87] Duncan Robinson and James Shotter, "Jean-Claude Juncker Calls for Creation of EU Army," *Financial Times,* March 8, 2015, www.ft.com/content/1141286a-c588-11e4-bd6b-00144feab7de, accessed October 8, 2017.

[88] "France's Macron Pushes for 'True European Army'," *BBC News,* November 6, 2018, sec. Europe, www.bbc.com/news/world-europe-46108633, accessed November 25, 2018.

[89] Emmanuel Macron, "Emmanuel Macron in His Own Words (English)," trans. *The Economist,* November 7, 2019, www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-in-his-own-words-english, accessed January 4, 2020.

[90] Elisabeth Braw, "Germany Is Quietly Building a European Army under Its Command," *Foreign Policy,* May 22, 2017, https://foreignpolicy.com/2017/05/22/germany-is-quietly-building-a-european-army-under-its-command/, accessed December 7, 2017.

[91] Robin Emmott, "EU Signs Defense Pact in Decades-Long Quest," *Reuters,* November 12, 2017, sec. World News, www.reuters.com/article/us-eu-defence-idUSKBN1DD0PX, accessed January 6, 2018.

[92] Robin Emmott and Gabriela Baczynska, "Germany, France Seek Stronger EU Defense after Brexit: Document," *Reuters,* September 12, 2016, www.reuters.com/article/us-europe-defence-idUSKCN11I1XU, accessed September 5, 2017.

[93] Alex Barker, "Paris and Berlin Push for Tighter Defence Co-Operation," *Financial Times,* September 12, 2016, www.ft.com/content/fd637b0e-7913-11e6-97ae-647294649b28, accessed October 7, 2017.

[94] Steven Erlanger, "U.S. Revives Concerns about European Defense Plans, Rattling NATO Allies," *The New York Times,* February 18, 2018, Web Edition, sec. World, www.nytimes.com/2018/02/18/world/europe/nato-europe-us-.html, accessed November 6, 2018.

[95] "Part 3 – Permanent Structured Cooperation on Defence PESCO," *European Union,* August 16, 2018, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/49449/part-3-permanent-structured-cooperation-defence-pesco_me. Lásd még Michael Peel, "EU States Poised to Agree Joint Defence Pact," *Financial Times,* November 7, 2017, www.ft.com/content/29f6fe76-c2eb-11e7-a1d2-6786f39ef675, accessed January 6, 2018.

[96] Erlanger, "U.S. Revives Concerns about European Defense Plans, Rattling NATO Allies."

[97] "Foreign Affairs Council," *European Council,* November 13, 2017, www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2017/11/13/, accessed November 5, 2018.

[98] Aurora Bosotti, "Dawn of the EU Army? 'FULL SPEED Ahead' with Defence Plans, EU Foreign Affairs Chief Warns," *Express,* November 25, 2017, sec. World, www.express.co.uk/news/world/884091/European-Union-army-military-news-EU-foreign-minister-Brussels-defence-security-video, accessed November 5, 2018.

[99] *Reflection Paper on the Future of European Defence* (Brussels: European Commission, June 7, 2017), https://ec.europa.eu/commission/publications/reflection-paper-future-europe-an-defence_en, accessed January 9, 2018.

[100] Justyna Gotkowska, *The Trouble with PESCO,* trans. Jim Todd, Point of View 69 (Warsaw: Centre for Eastern Studies [OSW], 2018), 6, 16, 18, https://aei.pitt.edu/93565/1/pw_69_pesco_ang_net.pdf, accessed January 7, 2019.

[101] Yasmine Salam, "Nine EU States, Including UK, Sign off on Joint Military Intervention Force," *Politico,* June 25, 2018, www.politico.eu/article/uk-to-form-part-of-joint-eu-european-defense-force-pesco/, accessed December 6, 2018.

[102] Judy Dempsey, "Trump May Be Doing the European Union and NATO a Big Favor," *Washington Post,* July 6, 2018, sec. Global Opinions, www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/07/06/trump-may-be-doing-the-european-union-and-nato-a-big-favor/, accessed January 5, 2019.

[103] Erik Brattberg and Tomáš Valášek, *EU Defense Cooperations: Progress Amid Transatlantic Concerns* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, November 2019), https://carnegieendowment.org/files/WP_Brattberg_Valasek_EU_Def_Coop_v3.pdf, accessed January 4, 2020.

[104] Uo.

7. Kiábrándultság és harag

[1] Richard Nixon and Nikita Khrushchev, *The Kitchen Debate,* Debate (Moscow: Central Intelligence Agency, July 24, 1959), www.cia.gov/library/readingroom/docs/1959-07-24.pdf, accessed October 12, 2017.

[2] Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century,* trans. Arthur Goldhammer (Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2014), 13–15. – Thomas Piketty: A tőke a 21. században (Budapest: Kossuth, 2015), 21–25. Piketty sikeresen cáfolja Simon Kuznets háború utáni elméletét, nevezetesen azt, hogy a korai kapitalizmust a nagy fokú egyenlőtlenség jellemzi, de ez az egyetlőtlenség a kapitalizmus éretté válásával csökkent.

[3] Uo.

[4] Ivan T. Berend, *An Economic History of Twentieth-Century Europe: Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 270.

[5] "Europe 2020 Indicators–Poverty and Social Exclusion," Europe 2020 Strategy Report (Eurostat, August 2019), https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_2020_indicators_-_poverty_and_social_exclusion, accessed October 6, 2019.

[6] Hans-Georg Betz, *Radical Right-Wing Populism in Western Europe* (Basingstoke: Macmillan, 1994), 31; Ryan Avent, "Black and Jobless in America," *The Economist,* May 2, 2011, sec. Economist, www.economist.com/free-exchange/2011/05/02/black-and-jobless-in-america, accessed October 9, 2017.

[7] Lásd *Pocket World in Figures 2006* (London: Economist Books, 2005); *Pocket World in Figures 2015* (London: Economist Books, 2014).

[8] Maddison Angus, *The World Economy: A Millennial Perspective* (Paris: OECD Publishing, 2001), 147.

[9] Michael Hameleers and Rens Vliegenthart, "The Rise of a Populist Zeitgeist? A Content Analysis of Populist Media Coverage in Newspapers Published between 1990 and 2017," *Journalism Studies 21,* no. 1 (January 2, 2020): 20, https://doi.org/10.1080/1461670X.2019.1620114, accessed April 19, 2020.

[10] Norberto Bobbio, *Left and Right: The Significance of a Political Distinction* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1996), XIII.

[11] Amanda Taub, "How Germany's New Coalition Explains Europe's Uncertain Future," *The New York Times,* February 11, 2018, Web Edition, sec. World, www.nytimes.com/2018/02/11/world/europe/europe-politics-far-right.html, accessed November 5, 2019.

[12] "Germany's Far-Right AfD Overtakes Social Democrats in Poll," *Deutsche Welle,* February 19, 2018, www.dw.com/en/germanys-far-right-afd-overtakes-social-democrats-in-poll/a-42648964, accessed October 3, 2019.

[13] Gianfranco Bettin and Ettore Recchi, eds., *Comparing European Societies: Towards a Sociology of the EU* (Bologna: Monduzzi, 2005), 244–247.

[14] Michael Saward, "Making Representations: Modes and Strategies of Political Parties," *European Review* 16, no. 3 (July 2008): 271–286, https://doi.org/10.1017/S1062798708000252, accessed September 5, 2017; Zsolt Enyedi, "The Social and Attitudinal Basis of Political Parties: Cleavage Politics Revisited," *European Review* 16, no. 3 (July 2008): 289, https://doi.org/10.1017/S1062798708000264, accessed October 7, 2017.

[15] Andrej Zaslove, "Here to Stay? Populism as a New Party Type," *European Review* 16, no. 3 (July 2008): 319–336, https://doi.org/10.1017/S1062798708000288, accessed September 8, 2017.

[16] Alexis Tsipras, "Alexis Tsipras: 'Non à une zone euro à deux vitesses '," *Le Monde,* June 2, 2015, sec. Opinion, www.lemonde.fr/economie/article/2015/06/02/alexis-tsipras-non-a-une-zone-euro-a-deux-vitesses_4644263_3234.html, accessed October 18, 2017. Lásd még Helena Smith and Graeme Wearden, "Tsipras Lambasts 'Absurd Proposals' of Creditors for Greece Debt-Deal Failure," *The Guardian,* May 31, 2015, sec. Business, www.theguardian.com/business/2015/may/31/greece-alexis-tsipras-lambasts-absurd-proposals-creditors-for-debt-deal-failure, accessed December 1, 2017.

[17] Nate Schenkkan, "*The False Promise of Populism,* Nations in Transit (Washington, DC: Freedom House, 2017), https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/false-promise-populism, accessed February 4, 2018.

[18] Paul Krugman, "What's the Matter with Europe?," *The New York Times,* May 21, 2018, sec. Opinion, www.nytimes.com/2018/05/21/opinion/europe-euro-democracy-wrong.html, accessed October 7, 2019.

[19] Maik Baumgärtner et al., "Why Is the Former East Germany Tilting Populist?," *Der Spiegel,* November 17, 2017, Web Edition, www.spiegel.de/international/germany/eastern-germany-and-its-affinity-for-populists-a-1177790.html, accessed January 9, 2018. Lásd még Isaac Stanley-Becker and Alexandra Rojkov, "The German Election Was a Fault Line of East-West Tensions, Key to the Rise of the Far Right," *Washington Post,* September 26, 2017, sec. Europe, www.washingtonpost.com/world/europe/the-german-election-was-a-fault-line-of-east-west-tensions-key-to-the-rise-of-the-far-right/2017/09/26/e9189efc-9e1c-11e7-b2a7-bc70b6f98089_story.html, accessed March 7, 2018.

[20] Uuriintuya Batsaikhan, Zsolt Darvas, and Inês Goncalves Raposo, *People on the Move: Migration and Mobility in the European Union*, Blueprint Series 28 (Brussels: Bruegel, 2018), www.bruegel.org/2018/01/people-on-the-move-migration-and-mobility-in-the-european-union/, accessed January 28, 2018.

[21] Ruben Atoyan et al., "Emigration and Its Economic Impact on Eastern Europe," *IMF Staff Discussion Note* 16, no. 7 (July 2016): 8, https://doi.org/10.5089/9781475576368.006, accessed September 28, 2017.

[22] Boris Johnson, "Please Vote Leave on Thursday, because We'll Never Get This Chance again," *The Telegraph*, June 19, 2016, www.telegraph.co.uk/news/2016/06/19/please-vote-leave-on-thursday-because-well-never-get-this-chance/, accessed September 7, 2017.

[23] Boris Johnson, *Lend Me Your Ears* (London: HarperCollins, 2004), 29.

[24] Uo., 37–38.

[25] Uo., 43–45.

[26] Marine Le Pen, Interview with Marine Le Pen: "I Don't Want this European Soviet Union," Interview by Mathieu von Rohr, *Der Spiegel*, June 3, 2014, www.spiegel.de/international/europe/interview-with-french-front-national-leader-marine-le-pen-a-972925.html, accessed September 6, 2017.

[27] Klaus Bachmann, "Reason's Cunning," *Eurozine*, August 10, 2007, www.eurozine.com/reasons-cunning/#footnote-16, accessed October 9, 2017.

[28] *Concept-Verkiezingsprogramma 2017–2021* (Partij voor de Vrijheid, 2017), www.pvv.nl/visie.html, accessed June 6, 2018.

[29] Johnson, *Lend Me Your Ears*, 178–181.

[30] Le Pen, Interview with Marine Le Pen: "I Don't Want this European Soviet Union."

[31] Marine Le Pen, "Marine Le Pen: After Brexit, the People's Spring Is Inevitable," *The New York Times*, June 28, 2016, Web Edition, sec. Opinion, www.nytimes.com/2016/06/28/opinion/marine-le-pen-after-brexit-the-peoples-spring-is-inevitable.html, accessed October 6, 2017.

[32] Alan Cowell, "Le Pen Accused of Torturing Prisoners during Algerian War," *The New York Times*, June 4, 2002, sec. World, www.nytimes.com/2002/06/04/world/le-pen-accused-of-torturing-prisoners-during-algerian-war.html, accessed September 17, 2017.

[33] Joel Dreyfuss, "Will Marine Le Pen's Changed Tone Be Enough to Win over France?," *Washington Post*, January 23, 2017, sec. Opinion, www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2017/01/23/will-marine-le-pens-changed-tone-be-enough-to-win-over-france/, accessed December 17, 2017.

[34] Cécile Alduy, "The Devil's Daughter," *The Atlantic*, September 19, 2013, sec. Global, www.theatlantic.com/magazine/archive/2013/10/the-devils-daughter/309467/, accessed October 6, 2017.

[35] Marine Le Pen, Interview with Marine Le Pen: "I Don't Want This European Soviet Union," Interview by Mathieu von Rohr, *Der Spiegel*, June 3, 2014, www.spiegel.de/international/europe/interview-with-french-front-national-leader-marine-le-pen-a-972925.html, accessed November 5, 2017.

[36] Marine Le Pen, "Marine Le Pen."

[37] Viktor Orbán, "The Time Has Come for Opposition and Resistance," Orbán Viktor ünnepi beszéde 2016. március 15-én, https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-unnepi-beszede/, https://gatesofvienna.net/2016/03/viktor-orban-the-time-has-come-for-opposition-and-resistance/, accessed September 19, 2017.

[38] Orbán Viktor ünnepi beszéde 2020. június 6-án, Sátoraljaújhelyen, www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-unnepi-beszede-4/

[39] Viktor Orbán, "Speech at the XXV. Bálványos Free Summer University and Youth Camp," *Budapest Beacon*, July 26, 2014, https://budapestbeacon.com/full-text-of-viktor-orbans-speech-at-baile-tusnad-tusnadfurdo-of-26-july-2014/, accessed November 15, 2017.

[40] Uo.

[41] Orlando Crowcroft, *Review of Viktor Orbán: How One Man's Will to Power Created "Führer Democracy" in Hungary (Book Review)*, by Paul Lendvai, *Newsweek*, October 20, 2017, sec. Culture, www.newsweek.com/viktor-orban-europes-new-strongman-688480, accessed October 2, 2018.

[42] "Hungarian PM Viktor Orban Denounces EU's 'Colonialism,'" *BBC News*, March 16, 2012, sec. Business, www.bbc.com/news/business-17394894, accessed September 28, 2017.

[43] "Orbán Accuses EU of Colonialism," *Politico*, March 16, 2012, www.politico.eu/article/orban-accuses-eu-of-colonialism/, accessed September 29, 2017.

[44] "Hungarian PM Viktor Orban Denounces EU's 'Colonialism.'"

[45] "Orbán Accuses EU of Colonialism."

[46] Kester Eddy, "EU Urged to Monitor Hungary as Orban Hits at 'Liberal Democracy'," *Financial Times*, July 30, 2014, sec. World, www.ft.com/content/0574f7f2-17f3-11e4-b842-00144feabdc0, accessed June 7, 2017.

[47] Orbán, "Speech at the XXV."

[48] Uo.

[49] "Magyarország Ismét Győzelemre Áll," *Miniszterelnök*, June 6, 2020, www.miniszterelnok.hu/magyarorszag-ismet-gyozelemre-all/1, accessed June 28, 2020.

[50] Viktor Orbán, *Prime Minister Viktor Orbán's State of the Nation Address* (Budapest, February 28, 2016), www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-state-of-the-nation-address, accessed November 1, 2017.

[51] Viktor Orbán, *A Szabadság és a Függetlenség Történelmünk Vezércsillaga* (Budapest, March 15, 2015), www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/a-szabadsag-es-a-fuggetlenseg-tortenelmunk-vezercsillaga, accessed September 18, 2017.

[52] Tamás Székely, "'State of the Nation': Prime Minister Viktor Orbán's Sunday Speech in Full–Video!," *Hungary Today*, March 2, 2016, https://hungarytoday.hu/state-nation-pm-viktor-orbans-sunday-speech-full-video-16050/, accessed October 19, 2017.

[53] "Orbán Viktor: Kapcsolat van a migráció és a koronavírus-járvány között," *Magyar Nemzet*, March 10, 2020, https://magyarnemzet.hu/belfold/orban-viktor-egyertelmuen-kapcsolat-van-a-migracio-es-a-koronavirus-jarvany-kozott-7872191/, accessed May 20, 2020.

[54] Peter C. Baker, "'We Can't Go Back to Normal': How Will Coronavirus Change the World?," *The Guardian*, March 31, 2020, sec. World News, www.theguardian.com/world/2020/mar/31/how-will-the-world-emerge-from-the-coronavirus-crisis, accessed May 3, 2020.

[55] Karolina Wigura and Jarosław Kuisz, "Coronavirus Is Now Contaminating Europe's Democracy," *The Guardian*, April 1, 2020, sec. World News, www.theguardian.com/world/commentisfree/2020/apr/01/coronavirus-contaminating-europe-democracy-viktor-orban-seize-more-power, accessed May 19, 2020.

[56] Lásd The report of the Hungarian media: "Rákapcsolt a Rendőrség: 87 Eljárást Indított Rémhírterjesztés Miatt," *Hírklikk*, May 14, 2020, https://hirklikk.hu/kozelet/rakapcsolt-a-rendorseg-87-eljarast-inditott-remhirterjesztes-miatt/363675, accessed June 3, 2020.

[57] Zack Beauchamp, "Hungary's 'Coronavirus Coup,' Explained," Vox, April 15, 2020, www.vox.com/policy-and-politics/2020/4/15/21193960/coronavirus-covid-19-hungary-orban-trump-populism, accessed May 20, 2020.

[58] "EU Coordinated Action to Combat the COVID-19 Pandemic and Its Consequences" (Strasbourg: European Parliament, April 17, 2020), www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0054_EN.html, accessed May 20, 2020.

[59] "Hungary and COVID-19: Debate on Fundamental EU Values under Threat," *News Briefing European Parliament*, www.europarl.europa.eu/news/en/agenda/briefing/2020-05-13/3/hungary-and-covid-19-debate-on-fundamental-eu-values-under-threat, accessed June 24, 2020.

[60] Viktor Orbán, *Orbán Viktor Ünnepi Beszéde Az 1848/49. Évi Forradalom És Szabadságharc 170. Évfordulóján* (Budapest, March 15, 2018), www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-unnepi-beszede-az-1848-49-evi-forradalom-es-szabadsagharc-170-evfordulojan, accessed September 5, 2018.

[61] Viktor Orbán, *Prime Minister Viktor Orbán's Speech in the European Parliament* (Brussels: European Parliament Meeting, April 26, 2017), www.miniszterelnok.hu/prime-minister-viktor-orbans-speech-in-the-european-parliament/, accessed March 6, 2018.

[62] László Valki, "Lex CEU – a felsőoktatási törvény módosítása," in *Jogtörténeti parerga: ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*, ed. Révész T. Mihály and Gosztonyi Gergely (Budapest: Eötvös Kiadó, 2013), 271–282.

[63] Nick Thorpe, "Hungary Vilifies Financier with Posters," *BBC News*, July 10, 2017, sec. Europe, www.bbc.com/news/world-europe-40554844, accessed June 3, 2018.

[64] Andre Lowoa, "Nemkívánatossá Nyilvánítják Soros György Alkalmazottait," *Armageddon Nyomában* (blog), May 24, 2015, http://nyomaban.blog.hu/2015/05/24/nemkivanatossa_nyilvanitjak_soros_gyorgy_alkalmazottait, accessed September 9, 2017; Valki, "Lex CEU – a felsőoktatási törvény módosítása."

[65] Paul Craig Roberts, "Soros's 'European Values' Mean Losing Your National Identity," *Russia Today International*, November 4, 2015, sec. Opinion, www.rt.com/op-ed/320747-soros-european-values-orban/, accessed October 16, 2017.

[66] Vanessa Gera, "Demonization of Soros Recalls Old Anti-Semitic Conspiracies," *The Times of Israel*, May 16, 2017, www.timesofisrael.com/demonization-of-soros-recalls-old-anti-semitic-conspiracies/, accessed September 6, 2017.

[67] Uo.

[68] Przemek Skwirczyński, "Polish MP Demands 'Pest' Soros Is Stripped of Country's Highest Honour," *Breitbart*, September 21, 2016, sec. London/Europe, www.breitbart.com/europe/2016/09/21/polish-mp-demands-pest-soros-is-stripped-of-countrys-highest-honour/, accessed September 16, 2017.

[69] Jon Henley, "George Soros: Financier, Philanthropist – and Hate Figure for the Far Right," *The Guardian*, February 8, 2018, sec. Business, www.theguardian.com/business/2018/feb/08/george-soros-demonised-by-populists-nationalists-and-right-wing-press, accessed March 4, 2019.

[70] Jamie White, "'Stop Soros' Movement Sweeps Europe," *Infowars* (blog), January 26, 2017, www.infowars.com/stop-soros-movement-sweeps-europe/, accessed October 6, 2017.

[71] Rick Lyman, "After Trump Win, Anti-Soros Forces Are Emboldened in Eastern Europe," *The New York Times*, March 1, 2017, Web Edition, sec. World, www.nytimes.com/2017/03/01/world/europe/after-trump-win-anti-soros-forces-are-emboldened-in-eastern-europe.html, accessed October 5, 2018.

[72] Lianne Kolirin, "Anti-Soros Campaign across Europe Is Drenched in Antisemitism," *The Jewish Chronicle*, May 16, 2017, www.thejc.com/news/world/anti-soros-campaign-across-europe-is-drenched-in-antisemitism-1.438614, accessed June 5, 2018.

[73] Lyman, "After Trump Win, Anti-Soros Forces Are Emboldened in Eastern Europe."

[74] Gera, "Demonization of Soros Recalls Old Anti-Semitic Conspiracies."

[75] Uo.

[76] Orlando Figes, *The Europeans: Three Lives and the Making of a Cosmopolitan Culture* (New York: Metropolitan Books, 2019), 340–341.

[77] Timothy Garton Ash, "Britain's Pride in Its Past Is Not Matched by Any Vision for Its Future," *The Guardian*, May 21, 2020, sec. Opinion, www.theguardian.com/commentisfree/2020/may/21/britains-pride-past-not-matched-vision-future, accessed June 1, 2020.

[78] Johnson, *Lend Me Your Ears*.

[79] Uo., 38.

[80] "Boris Johnson Dossier in Full," *The Sunday Times*, September 9, 2018, www.thetimes.co.uk/article/boris-johnson-dossier-in-full-cpdrwfzj3, accessed March 20, 2019.

[81] Josh Lowe, "Boris Johnson's Best Brussels Dispatches," *Newsweek*, February 22, 2016, sec. World, www.newsweek.com/boris-johnson-london-mayor-telegraph-brussels-dispatches-429010, accessed December 4, 2017.

[82] Boris Johnson, "Tory Candidates Need a Plan for Brexit–Here's Mine in 5 Points," *The Telegraph*, July 3, 2016, www.telegraph.co.uk/news/2016/07/03/tory-candidates-need-a-plan-for-brexit-heres-mine-in-5-points/, accessed December 2, 2017.

[83] Peter Dominiczak, Steven Swinford, and Ben Riley-Smith, "Boris Johnson: Change the Whole Course of European History by Backing Brexit," *The Telegraph*, June 19, 2016, www.telegraph.co.uk/news/2016/06/19/boris-johnson-change-the-whole-course-of-european-history-by-bac/, accessed October 7, 2017.

[84] Boris Johnson and Michael Gove, "Getting the Facts Clear on the Economic Risks of Remaining in the EU – Vote Leave's Letter to David Cameron," *The Telegraph*, June 4, 2016, www.telegraph.co.uk/news/2016/06/04/getting-the-facts-clear-on-the-economic-risks-of-remaining-in-th/, accessed October 7, 2017.

[85] Laura Kuenssberg, "Profile: London Mayor Boris Johnson," *BBC News*, April 12, 2012, sec. UK Politics, www.bbc.com/news/uk-politics-17534804, accessed November 1, 2017.

[86] Boris Johnson, "Am I Guilty of Racial Prejudice? We All Are," *The Guardian*, February 21, 2000, sec. UK News, www.theguardian.com/uk/2000/feb/21/lawrence.ukcrime3, accessed December 2, 2017.

[87] Boris Johnson, "This Is a Turning Point: We Have to Fly the Flag for Britishness again," *The Telegraph*, October 18, 2018, www.telegraph.co.uk/politics/0/turning-point-have-fly-flag-britishness/, accessed January 8, 2019.

[88] Stephen Castle, "Boris Johnson Takes Center Stage in U.K. Leadership Shadow Play," *The New York Times*, October 3, 2017, Web Edition, sec. World, www.nytimes.com/2017/10/03/world/europe/uk-boris-johnson-conservatives.html, accessed November 26, 2017.

[89] Adrian Wooldridge, "Global Britain or Globaloney," *The Economist*, sec. Bagehot, accessed June 24, 2020, www.economist.com/britain/2018/03/15/global-britain-or-globaloney, accessed June 30, 2020.

[90] Jiaqian Chen et al., "The Long-Term Impact of Brexit on the European Union," *IMF Blog* (blog), August 10, 2018, https://blogs.imf.org/2018/08/10/the-long-term-impact-of-brexit-on-the-european-union/, accessed February 28, 2019.

[91] "Examining Economic Outcomes after Brexit," *RAND Corporation*, accessed June 24, 2020, www.rand.org/randeurope/research/projects/brexit-economic-implications.html, accessed June 25, 2020.

[92] François Levarlet et al., *Assessing the Impact of the UK's Withdrawal from the EU on Regions and Cities in EU27*. (Brussels: European Committee of the Regions, 2018), http://dx.publications.europa.eu/10.2863/572180, accessed January 18, 2019.

8. Egyre ellenségesebb nemzetközi környezet

[1] "Article 49 of the Treaty on European Union" (Official Journal of the European Union, 1992), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12008M/TXT&from=EN, accessed October 3, 2018.

[2] *Legal Questions of Enlargement*, Briefing (Brussels: European Parliament, May 19, 1998), www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/23a2_en.htm, accessed October 3, 2018.

[3] *Presidency Conclusions–Relations with the Countries of Central and Eastern Europe*, Official Positions of the Other Institutions and Organs (Copenhagen: European Council, June 21, 1993), 7A, III, www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/cop_en.htm, accessed October 6, 2018.

[4] *2007 Annual Report on Phare, Turkey Pre-Accession, Cards and Transition Facility*, Report from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee (Brussels: Commission of the European Communities, December 22, 2008), COM(2008) 880 final, Archive of European Integration, http://aei.pitt.edu/45571/1/ com2008_0880.pdf.

[5] Kathleen Schuster, "Turkey-EU Relations: Which Countries Are for or against Turkish Accession?," *Deutsche Welle*, September 6, 2017, https://p.dw.com/p/2jR53, accessed October 4, 2018.

[6] "Macron Tells Erdogan: No Chance of Turkey Joining EU," *BBC News*, January 5, 2018, sec. Europe, www.bbc.com/news/world-europe-42586108, accessed October 4, 2018.

[7] Graham Allison, "U.S.-Russia Relations: What Would Henry Kissinger Do?," *The National Interest*, September 28, 2015, https://nationalinterest.org/feature/us-russia-relations-what-would-henry-kissinger-do-13953, accessed October 5, 2018.

[8] Terry Atlas, "Brzezinski Sees Finlandization of Ukraine as Deal Maker," *Bloomberg.com*, April 11, 2014, sec. Business, www.bloomberg.com/news/articles/2014-04-11/brzezinski-sees-finlandization-of-ukraine-as-deal-maker, accessed October 5, 2018.

[9] Anita Tregner-Mlinaric, *Policy Brief on How to Accelerate the Process of Bringing Knowledge to the Market Including Promising Practices from EU and Ukraine and Recommendations*, Policy Brief (Luxembourg: European Union, August 17, 2017), https://ri-links2ua.eu/object/document/401/attach/D4_3_Policy_brief_RILINKS2UA_final.pdf, accessed October 6, 2018.

[10] Christoph B. Schiltz, "Ukraine, Moldova and Georgia Are Expected to Join the EU," *Die Welt*, May 30, 2014, sec. Politics, www.welt.de/politik/ausland/article128540032/Ukraine-Moldau-und-Georgien-sollen-in-die-EU.html, accessed October 5, 2018.

[11] Steven Erlanger, "Britain and Europe 'Sleepwalked' into the Ukraine Crisis, Report Says," *The New York Times*, February 20, 2015, Web Edition, sec. World, www.nytimes.com/2015/02/21/world/europe/britain-europe-ukraine-house-of-lords-report.html, accessed October 6, 2018.

[12] "Putin Calls Collapse of Soviet Union 'Catastrophe'," *The Washington Times*, April 26, 2005, www.washingtontimes.com/news/2005/apr/26/20050426-120658-5687r/, accessed October 5, 2018.

[13] Steven Pifer, *The Growing Russian Military Threat in Europe* (Washington, DC: Testimony, U.S. Commission on Security and Cooperation in Europe Meeting, May 17, 2017), https://www.brookings.edu/testimonies/the-growing-russian-military-threat-in-europe/, accessed October 6, 2018; Jakub Grygiel, "Vladimir Putin's Encirclement of Europe," *National Review*, March 19, 2020, www.nationalreview.com/magazine/2020/04/06/vladimir-putins-encirclement-of-europe/, accessed May 3, 2020.

[14] Lásd Vladimir Putin, "Russia: The Ethnicity Issue," *Nezavisimaya Gazeta*, January 23, 2012, Archive of the Official Site of the 2008–2012 Prime Minister of the Russian Federation Vladimir Putin, http://archive.premier.gov.ru/eng/events/news/17831/, accessed October 7, 2018; Patrick Nopens, *Beyond Russia's 'Versailles Syndrome'*, Security Policy Brief (Brussels: Egmont Institute, November 25, 2014), www.egmontinstitute.be/beyond-russias-versailles-syndrome/, accessed February 5, 2019.

[15] *Russia Military Power* (Washington, DC: Defense Intelligence Agency, June 28, 2017), www.dia.mil/Portals/27/Documents/News/Military%20Power%20Publications/Russia%20Military%20Power%20Report%202017.pdf, accessed October 8, 2018.

[16] "Russia Has 'Invincible' Nuclear Weapons," *BBC News*, March 1, 2018, sec. Europe, www.bbc.com/news/world-europe-43239331, accessed January 5, 2019.

[17] Ceylan Yeginsu, "Royal Navy Escorts Russian Warship Near U.K.," *The New York Times*, December 26, 2017, Web Edition, sec. World, www.nytimes.com/2017/12/26/world/europe/british-navy-russia.html, accessed October 7, 2018.

[18] Pavel Seifter, "The Real Danger Isn't Brexit. It's EU Break-Up," *The Guardian*, May 26, 2016, sec. Opinion, www.theguardian.com/commentisfree/2016/may/26/danger-brexit-break-up-eu-europe-russia, accessed October 7, 2018.

[19] Stefan Wagstyl and Henry Foy, "Angela Merkel Says Russia Damaging Europe's Security," *Financial Times*, July 7, 2016, www.ft.com/content/b2d16102-4446-11e6-9b66-0712b3873ael, accessed October 7, 2018.

[20] Stephanie Pezard et al., *European Relations with Russia: Threat Perceptions, Responses, and Strategies in the Wake of the Ukrainian Crisis* (RAND Corporation, 2017), X–XI, HQD146843, https://doi.org/10.7249/RR1579, accessed October 7, 2018.

[21] Valery Gerasimov, "The Value of Science Is in the Foresight," trans. Robert Coalson, *Military-Industrial Kurier*, February 27, 2013, https://jmc.msu.edu/50th/download/21-conflict.pdf, accessed October 7, 2018.

[22] Dimitar Bechev, *Russia in the Balkans*, Conference Report (London: London School of Economics, March 13, 2015), www.lse.ac.uk/LSEE-Research-on-South-Eastern-

Europe/Assets/Documents/Events/Conferences-Symposia-Programmes-and-Agendas/2015-Report-Russia-in-the-Balkans-merged-document.pdf, accessed October 8, 2018.

[23] James Kirchick, "Russia's Plot against the West," *Politico Europe*, March 17, 2017, www.politico.eu/article/russia-plot-against-the-west-vladimir-putin-donald-trump-europe/, accessed October 7, 2018.

[24] Mark Leonard and Nicu Popescu, *A Power Audit of EU-Russia Relations*, Policy Paper (London: European Council on Foreign Relations, 2007), 27, www.ecfr.eu/page/-/ECFR-02_A_POWER_AUDIT_OF_EU-RUSSIA_RELATIONS.pdf, accessed October 8, 2018.

[25] Uo., The project was suspended by the Bulgarian government in December 2011 for environmental reasons.

[26] "Supplier Countries," *European Commission*, https://ec.europa.eu/energy/en/topics/imports-and-secure-supplies/supplier-countries, accessed October 7, 2018.

[27] Georg Zachmann, "Elements of Europe's Energy Union," Policy Paper, *Bruegel*, September 9, 2014, www.bruegel.org/2014/09/elements-of-europes-energy-union/, accessed October 8, 2018.

[28] Sandya Abrar et al., *The Strategic Energy Technology (SET) Plan: At the Heart of Energy Research and Innovation in Europe* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017), http://edepot.wur.nl/464074, accessed October 8, 2018.

[29] Thilo Hanemann and Daniel H. Rosen, "China Invests in Europe," *Rhodium Group*, June 2012, 3–4, https://rhg.com/wp/content/uploads/2012/06/RHG_ChinaInvestsInEurope_June2012.pdf, accessed November 1, 2018.

[30] Andrew Jones, "China to Complete Its Answer to GPS with Beidou Navigation Satellite Launches in March, May," *SpaceNews*, February 28, 2020, https://spacenews.com/china-to-complete-its-answer-to-gps-with-beidou-navigation-satellite-launches-in-march-may/, accessed March 7, 2020; Stephen Clark, "China Launches Beidou Satellite, Aims for Completion of Navigation Network in May," *Spaceflight Now*, March 9, 2020, https://spaceflightnow.com/2020/03/09/china-launches-beidou-satellite-aims-for-completion-of-navigation-network-in-may/, accessed May 5, 2020.

[31] Daniel Franklin, "The World in 2018," *The Economist*, 2017, 67.

[32] David P. Goldman, "The Chinese Challenge," *Claremont Review of Books*, Spring 2020, https://claremontreviewofbooks.com/the-chinese-challenge/, accessed June 7, 2020.

[33] Valbona Zeneli, "Mapping China's Investments in Europe," *The Diplomat*, March 14, 2019, https://thediplomat.com/2019/03/mapping-chinas-investments-in-europe/, accessed January 17, 2020.

[34] Julianne Smith and Torrey Taussig, "Europe Needs a China Strategy; Brussels Needs to Shape It," *Brookings Institute* (blog), February 10, 2020, www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/02/10/europe-needs-a-china-strategy-brussels-needs-to-shape-it/, accessed May 7, 2020.

[35] Helen Raleigh, "The European Union Finally Recognizes China as a Dangerous Rival, without Taking Action," *The Federalist*, March 25, 2019, sec. World Affairs, https://thefederalist.com/2019/03/25/european-union-finally-recognizes-china-dangerous-rival-without-taking-action/, accessed January 4, 2020.

[36] Tomasz Berg et al., *V4 Goes Global: Exploring Opportunities and Obstacles in the Visegrad Countries' Cooperation with Brazil, India, China and South Africa*, ed. Patryk Kugiel (Warsaw: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2016), 10, www.pism.pl/file/39e4fb60-ca9a-4e77-a3e4-0b4199388f8f, accessed March 7, 2018.

[37] Uo., 40, 43, 48.

[38] The, "China's Footprint in Southeast Europe: Constructing the 'Balkan Silk Road,'" *The Corner* (blog), October 11, 2017, http://thecorner.eu/news-europe/chinas-footprint-southeast-europe-constructing-balkan-silk-road/67816/, accessed February 7, 2018.

[39] Jakub Jakóbowski, Konrad Popławski, and Marcin Kaczmarski, "The Silk Road: The EU-China Rail Connections–Background, Actors, Interests," trans. Magdalena Klimowicz, *OSW Studies*, no. 72 (February 2018): 16.

[40] Gisela Grieger, *China, the 16+1 Format and the EU*, Briefing (Brussels: European Parliamentary Research Service, September 2018), 1, PE 625.173.

[41] Lucrezia Poggetti, "China's Charm Offensive in Eastern Europe Challenges EU Cohesion," *The Diplomat*, November 24, 2017, https://thediplomat.com/2017/11/chinas-charm-offensive-in-eastern-europe-challenges-eu-cohesion/, accessed February 5, 2018.

[42] *European Parliament Resolution of 16 December 2015 on EU-China Relations* (Strasbourg: European Parliament, December 16, 2015), P8 TA(2015)0458, www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0458_EN.html, accessed November 8, 2017.

[43] Jens Bastian, "China Goes to the Balkans," Interview by Francesco Martino, November 30, 2017, https://medium.com/obc-transeuropa/china-goes-to-the-balkans-14c7ea0719d4, accessed February 7, 2018.

[44] Stuart Lau, "Italy May Be Ready to Open Four Ports to Chinese Investment," *South China Morning Post*, March 19, 2019, sec. News, www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3002305/italy-may-be-ready-open-four-ports-chinese-investment-under, accessed January 7, 2020.

[45] "Oettinger Calls for EU Veto on Italy-China Deal," *Euractiv*, March 25, 2019, sec. EU-China, www.euractiv.com/section/eu-china/news/oettinger-calls-for-eu-veto-on-italy-china-deal/, accessed December 8, 2019.

[46] Frank Sieren, "Sieren's China: The Cracks in the EU's United Trade Front," *DW.COM*, March 29, 2019, sec. World, www.dw.com/en/sierens-china-the-cracks-in-the-eus-united-trade-front/a-48122055, accessed December 8, 2019.

[47] Yaroslav Trofimov, "Europe's Face-Off with China," *Wall Street Journal*, February 28, 2020, sec. Life, www.wsj.com/articles/europes-face-off-with-china-11582905438, accessed April 8, 2020.

[48] Andrew Small, "Why Europe Is Getting Tough on China," *Foreign Affairs*, April 3, 2019, www.foreignaffairs.com/articles/china/2019-04-03/why-europe-getting-tough-china, accessed November 7, 2019; Angela Stanzel et al., *China's Investment in Influence: The Future of 16+1 Cooperation* (Berlin: European Council on Foreign Relations, December 14, 2016), https://www.ecfr.eu/publications/summary/chinas_investment_in_influence_the_future_of_161_cooperation7204, accessed November 8, 2018.

[49] Stephen M. Walt, "Europe's Future Is as China's Enemy," *Foreign Policy*, January 22, 2019, https://foreignpolicy.com/2019/01/22/europes-future-is-as-chinas-enemy/, accessed November 8, 2018.

[50] Vasily Kashin, "Russia and China Take Military Partnership to New Level," *The Moscow Times*, October 23, 2019, sec. News, www.themoscowtimes.com/2019/10/23/russia-and-china-take-military-partnership-to-new-level-a67852, accessed January 7, 2020.

[51] Uo.
[52] Perry Anderson, "Depicting Europe," *London Review of Books*, September 20, 2007, www.lrb.co.uk/the-paper/v29/n18/perry-anderson/depicting-europe, accessed October 8, 2018.
[53] Robert Gilpin, *The Challenge of Global Capitalism: The World Economy in the 21st Century* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000), 9–10, 16.
[54] Uo., 17.
[55] Uo.
[56] Uo., 93.
[57] Kendall Breitman and Kevin Cirilli, "'Unpredictability' on Nukes among Trump Keys to Muslim Respect," *Bloomberg*, March 23, 2016, www.bloomberg.com/news/articles/2016-03-23/trump-lays-out-vision-for-gaining-respect-from-muslim-world, accessed November 8, 2018.
[58] Chris Cillizza, "Here's What Was Missing from Donald Trump's Foreign Policy Speech," *Washington Post*, April 27, 2016, www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/04/27/the-gauzy-generalities-of-donald-trumps-foreign-policy-vision/, accessed November 8, 2018.
[59] Chris Cillizza, "Donald Trump's Brexit Press Conference Was Beyond Bizarre," *The Washington Post*, June 24, 2016, sec. The Fix, www.washingtonpost.com/, accessed October 18, 2018.
[60] Donald Trump: 'Brexit Will Be a Great Thing ... You Were So Smart,' Interview by Michael Gove and Donald Trump, January 16, 2017, www.thetimes.co.uk/article/brexit-will-be-a-great-thing-you-were-so-smart-to-get-out-09gp9z357, accessed October 19, 2018.
[61] Jon Henley, "Donald Trump's Europe Tour Leaves Leaders Strangely Shaken," *The Guardian*, May 27, 2017, sec. US News, www.theguardian.com/us-news/2017/may/27/donald-trumps-europe-tour-leaves-leaders-shaken, accessed October 16, 2018.
[62] Ben Jacobs, "Donald Trump: Marine Le Pen Is 'Strongest Candidate' in French Election," *The Guardian*, April 21, 2017, sec. US News, www.theguardian.com/us-news/2017/apr/21/donald-trump-marine-le-pen-french-presidential-election, accessed October 17, 2018.
[63] Andrew MacAskill, "Trump Hints Retaliation at 'Very Unfair' EU Trade Policies," *Reuters*, January 28, 2018, sec. Business News, https://uk.reuters.com/article/uk-usa-trump-trade-idUKKBN1FH0WK, accessed November 8, 2018.
[64] Jacques Pelkmans, *Trade Policy-Making under Irrationality*, CEPS Commentary (Bruges: Centre for European Policy Studies, March 12, 2018), 2, Archive of European Integration, http://aei.pitt.edu/93562/1/JP_TrumpTariffs_0.pdf, accessed January 9, 2019.
[65] Agence France-Presse, "EU Says It Would React 'Swiftly' to Any Trump Trade Curbs," *Industry Week*, January 29, 2018, www.industryweek.com/the-economy/article/22025029/eu-says-it-would-react-swiftly-to-any-trump-trade-curbs, accessed November 8, 2018.
[66] "EU Official Warn US on Trade: EU Will Hit Back If Needed," *Associated Press News*, February 4, 2018, sec. European Union, https://apnews.com/61bd98695fbc4b3793f4d02d58aafd46, accessed January 8, 2019.

[67] Ana Swanson, "Trade Partners Respond in Kind to Tariff Plans," *The New York Times*, March 3, 2018, Print Edition, sec. U.S., www.nytimes.com/2018/03/02/us/politics/trump-tariffs-steel-aluminum.html, accessed November 19, 2018.
[68] Andrea Shalal and David Lawder, "As Trump Takes Aim at EU Trade, European Officials Brace for Fight," *Reuters*, February 11, 2020, www.reuters.com/article/us-usa-trade-europe-analysis-idUSKBN2051AK, accessed May 7, 2020.
[69] Uo.
[70] Elizabeth Schulze, "How Trump's Criticism of the EU Makes the Region Stronger," *CNBC*, August 14, 2017, sec. Europe News, www.cnbc.com/2017/08/14/how-trumps-criticism-of-the-eu-makes-the-region-stronger.html, accessed December 5, 2018.
[71] Silvia Amaro, "'Very Dangerous': Putin, Trump Want to Weaken the European Union, Top Official Says," *CNBC*, May 22, 2019, sec. Politics, www.cnbc.com/2019/05/22/very-dangerous-putin-trump-want-to-weaken-eu-top-official-says.html, accessed December 9, 2019.
[72] Uo.

9. Következtetések

[1] Ebben a fejezetben felhasználtam néhány, a témával kapcsolatban korábban megjelent könyvemet: *An Economic History of Twentieth-Century Europe: Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization*, 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 2016); *Economic History of a Divided Europe: Four Diverse Regions in an Integrating Continent (London: Routledge, 2020); The Economics and Politics of European Integration: Populism, Nationalism in the World and the History of the EU* (London: Routledge, 2021).
[2] Robert William Fogel, *Railroads and American Economic Growth: Essays in Econometric History* (Baltimore, MD: Johns Hopkins Press, 1964).
[3] "Intra-EU Trade in Goods–Main Features," *Eurostat*, April 2020, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Intra-EU_trade_in_goods_-_main_features, accessed May 29, 2020.
[4] Marco Hafner, Enora Robin, and Stijn Hoorens, *The Cost of Non-Europe in the Single Market: Free Movement of Goods* (RAND Corporation, 2014), RR-862-EP, www.rand.org/pubs/research_reports/RR862.html, accessed October 5, 2017.
[5] "Shaping Europe's Digital Future," *European Commission*, July 8, 2020, https://ec.europa.eu/digital-single-market/en, accessed July 10, 2020.
[6] Stijn Hoorens, "A Closer Europe Is a Better Europe," *US News & World Report*, March 3, 2017, sec. Opinion, www.usnews.com/opinion/world-report/articles/2017-03-24/sixty-years-later-european-integration-has-benefited-eu-countries, accessed December 5, 2017.
[7] Ez az összeállítás felsorol néhány példát a kérdéssel kapcsolatos legfrissebb kutatások közül: "EU Membership – an Overview," *ScienceDirect Topics*, 2020, www.sciencedirect.com/topics/economics-econometrics-and-finance/eu-membership, accessed July 10, 2020.
[8] Kizito Uyi Ehigiamusoe and Hooi Hooi Lean, "Do Economic and Financial Integration Stimulate Economic Growth? A Critical Survey," *Economics*, Discussion Paper, June 15, 2018, https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2019-4, accessed December 1,

2018; Nauro F. Campos, Fabrizio Coricelli, and Luigi Moretti, "Institutional Integration and Economic Growth in Europe," *Journal of Monetary Economics*, no. 103 (August 14, 2018): 88–104, https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2018.08.001, accessed September 27, 2018; Katja Mann, "The EU, a Growth Engine? The Impact of European Integration on Economic Growth in Central Eastern Europe," *FIW Working Paper*, no. 136 (January 2015); Richard Baldwin and Elena Seghezza, "Growth and European Integration: Towards an Empirical Assessment," *CEPR Discussion Papers*, 1996, https://ideas.repec.org/p/cpr/ceprdp/ 1393.html, accessed September 28, 2017; Dan Ben David, "Equalizing Exchange: Trade Liberalization and Income Convergence," *The Quarterly Journal of Economics* 108, no. 3 (1993): 653–679, https://doi.org/10.2307/2118404, accessed September 23, 2017; Magnus Henrekson, Johan Torstensson, and Rasha Torstensson, "Growth Effects of European Integration," *European Economic Review* 41, no. 8 (August 1997): 1537–1557, https://doi.org/10.1016/S0014-2921(97)00063-9, accessed October 6, 2018; Ali M. Kutan and Taner M. Yigit, "European Integration, Productivity Growth and Real Convergence: Evidence from the New Member States," *Economic Systems* 33, no. 2 (June 1, 2009): 127–137, https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2009.03.002, accessed November 5, 2017.

[9] A két szélsőséget lásd Harald Badinger, *Growth Effects of Economic Integration: The Case of the EU Member States (1950–2000)*, IEF Working Paper 40 (Vienna: Research Institute for European Affairs, December 2001); Barry Eichengreen and Andrea Boltho, *The Economic Impact of European Integration*, Discussion Paper No. 6820 (London: Centre for Economic Policy Research, May 2008), www.researchgate.net/publication/4761629_The_Economic_Impact_of_European_Integration, accessed October 8, 2017.

[10] Angus Maddison, *Monitoring the World Economy, 1820–1992* (Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development, 1995).

[11] Ebben a részben az összes adatot 1990-ig lásd Angus Maddison, a 2000-es és 2014-es adatokra lásd *Pocket World in Figures 2004* (London: Economist Books, 2005); *Pocket World in Figures 2017* (London: Economist Books, 2018). A 2016-os adatok forrása: "Countries by Projected GDP per Capita 2016," *Statistics Times*, June 7, 2017, http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp-capita.php, accessed October 2, 2017.

[12] Az 1913-as és 1950-es adatokra lásd Maddison, *Monitoring the World Economy, 1820–1992*. A 2013-as adatokra lásd *Pocket World in Figures 2017*.

[13] Bart van Ark, Mary O'Mahoney, and Marcel P. Timmer, "The Productivity Gap between Europe and the United States: Trends and Causes," *Journal of Economic Perspectives* 22, no. 1 (March 2008): 25–44, https://doi.org/10.1257/jep.22.1.25, accessed November 8, 2017.

[14] *Pocket World in Figures 2017*.

[15] Thomas Philippon, "The U.S. Only Pretends to Have Free Markets," *The Atlantic*, October 29, 2019, sec. Ideas, www.theatlantic.com/ideas/archive/2019/10/europe-not-america-home-free-market/600859/, accessed January 28, 2020.

[16] Uo.

[17] Uo.

[18] Selim Jahan et al., Human Development Report 2016: *Human Development for Everyone* (New York City: United Nations Development Programme, 2016), https://doi.org/10.18356/ b6186701-en, accessed September 8, 2017.

[19] Number of Expected Years of Education per Person over a Lifetime in the European Union (28 Countries) from 2003 to 2012," *Statista*, March 2015, www.statista.com/statistics/435552/eu-28-expected-years-of-education-over-lifetime/, accessed October 18, 2017.

[20] Perry Anderson, "Depicting Europe," *London Review of Books* 29, no. 18 (September 20, 2007), www.lrb.co.uk/the-paper/v29/n18/perry-anderson/depicting-europe, accessed October 27, 2017.

[21] "Social Protection Statistics 2016," *Eurostat*, November 2019, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Social_protection_statistics, accessed January 3, 2020.

[22] "Social Protection Statistics 2016?," https://www.lrb.co.uk/the-paper/v29/neurostat-news/-/DDN-20200429-1, accessed November 3, 2017.

[23] Jürgen Kocka, *Historians and the Future*, The Wittrock Lecture Book Series 1 (Uppsala: Swedish Collegium for Advanced Study, 2020), 26, www.swedishcollegium.se/subfolders/Books&Lectures/SCAS_Publications.html, accessed June 3, 2020.

SOMOGYI KÖNYVTÁR
1881
SZEGED

„Vallomással kell kezdjem: meggyőződéssel hiszek az európai integráció történelmi jelentőségében. A modern Európával foglalkozó történészként egész életemet Európa kutatásával töltöttem, és meggyőződtem arról, hogy Európa integrációja, amely az Európai Unió képében valósult meg, a vén kontinens egész történelmének egyik legnagyszerűbb eseménye. Tudományos kutatásaimtól függetlenül személyes részvételem a múlt évszázad viharos eseményeiben is egyértelműen erre a következtetésre indít…

Ahogy most ezt a tanulmányt írom az új évtized elején, a nacionalista-populista erők belülről indítanak durva támadásokat az integrált Európai Unió ellen… Az autoriter uralom és a múlt nem egy csúf eleme visszatért az európai országok némelyikébe. Ezeknek az erőknek az újbóli megjelenése tragikus történelmi jelenség, és óriási veszélyt jelent az integrációra…

Az Európai Uniót válság sújtja. Bár ez nagyon rossz helyzet, de lehetőséget is kínál. A mostani pillanat lehet fordulópont, ami kikovácsolja a jövőt. Ahogy Jean Monnet, az Európai Unió egyik alapító atyja bölcsen felismerte, és gyakran idézett emlékirataiban megjegyezte: »Európát válságokban edzik, és azon megoldások összessége lesz, amit e válságokra válaszul kidolgoznak.«"

BEREND T. IVÁN könyve átfogó képet ad az európai integráció történetéről az Európai Egyesült Államok gondolatának a megszületésétől a mai napig. Kritikai elemzés tárgyává teszi az Egyesült Államok különleges szerepét az integrációs folyamatban, illetve az Európai Unió bővülésében és evolúciójában. A könyv vizsgálja az Európai Unióról kialakult jelenlegi képet és a bonyolult válsághelyzetet, ami a Covid–19 világjárvány nyomán állt elő.

Bár a könyv elsősorban Európával foglalkozik, néhány más ország szerepét is vizsgálat tárgyává teszi. Foglalkozik a Törökországból, Oroszországból, az Egyesült Államokból és Kínából kiinduló ellenséges tényezők előretörésével és különösképpen a brexit lefolyásával és kimenetével. Térképek segítik az olvasót abban, hogy a bővülési folyamatot könnyen nyomon kövesse.

Ez az információban gazdag kötet értékes olvasmány a nemzetközi gazdaságtannal, a gazdaságtörténettel, a politikai gazdaságtannal és az európai tanulmányokkal foglalkozó diákok és kutatók számára.

* * *

BEREND T. IVÁN az UCLA tanára 1990 óta. Budapesten született, tanulmányait a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen folytatta. Pályafutását a közgazdaságtudományi egyetemen kezdte tanársegédként (1953), ahol később adjunktus és egyetemi tanár lett (1963), ezzel párhuzamosan a University of California történelem tanszékének professzora (1960–1985) azt megelőzően, hogy a jelenlegi pozícióját – a UCLA kutató professzora – elfoglalta.

„Ezt a kötetet tanúságtételként ajánlom az olvasóknak mindarról, amit megtanultam. Bemutatom az Európai Unió történetét a megszületésétől, amikor csupán egy idea volt (most már egy évszázada) a megvalósulásán át a jelenkor válságáig. Ezen az úton találkozni fogunk az elgondolás megfogalmazóival; idealista álmodozókkal és az integráció mellett elkötelezett, kalkuláló, pragmatikus politikusokkal, akik meghatározó szerepet töltöttek be Európa építésében. Bemutatom az integráció rövidlátó, hataloméhes, nacionalista-populista ellenségeit is, akik meg akarják állítani ezt a projektet, igyekeznek aláásni azt. Bemutatom a modern európai integráció teljes történetét a kezdetektől a sikeres és válságoktól terhes időszakokon át a gyakran zavaros, de mindig kihívást jelentő nemzetközi környezetben. Ez a könyv a tanú beszámolója, aki átélte ezt a korszakot és a történészé, aki elkötelezetten kutatta."

3990 Ft

KOSSUTH KIADÓ
www.kossuth.hu
kiado@kossuth.hu

9 789635 444533